

Filodora Bunc
[Signature]

STUDII ȘI ARTICOLE
DE
ISTORIE

SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE DIN
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA
BUCUREȘTI

1968

XII

Fișele București

STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE

XII

STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE

XII

SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE
DIN
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA
BUCUREȘTI - 1968

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI (redactor responsabil), N. ADANI-
LOAIE (redactor responsabil adjunct), V. MACIU, membru corespondent al
Academiei Republicii Socialiste România, ȘT. PASCU, membru corespon-
dent al Academiei Republicii Socialiste România, D. ALMAȘ, D. BERIN-
DEI, I. DRAGOMIRESCU, TR. IONESCU, R. MANOLESCU, GH. MATEI,
M. PETRESCU—DÎMBOVIȚA, A. PETRIC, GH. SMARANDACHE, C.
ȘERBAN, VENERA TEODORESCU, AL. TURIANU (membri) ;
ELVIRA PREDA și ION ȘENDRULESCU (secretari de redacție).

SUMAR

90 de ani de la proclamarea independenței de stat a României

<i>Uasile Maciu</i>	Partidele și grupările politice și atitudinea lor față de problema independenței României.	7
<i>Uladimir Diculescu</i>	Războiul pentru cucerirea independenței României — prilej de manifestare a unității de conștiință națională la românii din Transilvania și Banat	25

120 de ani de la nașterea lui A. D. Xenopol

<i>Nicolae Gogoneață</i>	Concepția lui A. D. Xenopol asupra previziunii în istorie	31
<i>Dan Berindei</i>	A. D. Xenopol și Academia Română.	39
<i>Uasile Nechita</i>	Idei economice progresiste în opera lui A. D. Xenopol	47

150 de ani de la nașterea lui Mihail Kogălniceanu

<i>Al. Husar</i>	Patriotul Kogălniceanu și Europa	67
<i>Al. Zub</i>	Scrieri ale lui Mihail Kogălniceanu din vremea mișcării revoluționare de la 1848	79
<i>N. Corivan</i>	Mihail Kogălniceanu și organizarea administrativă a Moldovei în prima sa guvernare din timpul domniei lui Al. I. Cuza	89
<i>Paul Păltănea</i>	Legăturile lui Mihail Kogălniceanu cu orașul Galați	99

Istoria României

<i>N. Stoicescu</i>	Unele categorii de slujbași ai statelor feudale Țara Românească și Moldova	107
<i>Constantin Cuciuc</i>	Frământările rufetașilor de la salinele din Tg. Ocna în a doua jumătate a secolului al XIX-lea	123

<i>D. Tuțu</i>	Înțelegerea Balcanică și rolul său în apărarea păcii și securității în sud-estul Europei.	135
----------------	---	-----

Istorie universală

<i>Mircea N. Popa</i>	„Revoluția prețurilor“ în Europa	151
<i>Dumitru Almaș</i>	Problema națională în revoluțiile din 1848	169

Miscellanea

<i>Paul Popescu</i>	Vasile Paapa — un sprijinitor al învățământului	201
<i>Mihai Apostol</i>	Rolul Societății Wifo în jefuirea petrolului românesc de către imperialiștii germani în timpul celui de-al doilea război mondial	207

Metodică

<i>Maria Uasilescu, Gh. Smarandache, A. Iordănescu, C. Dinu</i>	Contribuția istoriei la educarea elevilor în spiritul umanismului	213
---	---	-----

Recenzii

<i>Ludovic Demény</i>	D. Prodan: Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea, vol. I.	225
<i>Dan Berindei</i>	Cornelia Bodea: Lupta românilor pentru unitatea națională (1834—1849).	228
<i>Didi Rosenzweig</i>	Camil Mureșan: Imperiul Britanic	230

Cronică

	Din activitatea științifică a Societății de științe istorice și filologice	237
--	--	-----

90 DE ANI DE LA PROCLAMAREA INDEPENDENȚEI DE STAT A ROMÂNIEI *

PARTIDELE ȘI GRUPĂRILE POLITICE ȘI ATITUDINEA LOR FAȚĂ DE PROBLEMA INDEPENDENȚEI ROMÂNIEI

VASILE MACIU

Pentru abordarea problemei enunțate e necesar să confruntăm modul cum a acționat societatea românească în anii 1875—1878, când s-a pus acut problema cuceririi independenței României, cu modul cum s-a manifestat cu două decenii în urmă în problema Unirii Moldovei și Țării Românești, adică în problema formării României.

Lupta pentru Unire din anii 1854—1859 s-a dat în cadrul unei orînduiri feudale în adîncă destrămare, așa înoît, în afara Unirii — problema dominantă a timpului — problemele impuse de înlocuirea vechii orînduiri feudale cu noua orînduire capitalistă determinau climatul întregii mișcări a societății. Dacă exponenții claselor sociale, mascate de forme juridice feudale, militau (cu excepția unei pături foarte subțiri de boieri) deschis pentru Unire în cadrul largii organizații, Partida Națională, sau manifestau izolat atitudini unioniste, în problema organizării noii orînduiri ei se diferențiau în funcțiune de felul cum voiau să se emancipeze țărani dependenti, prin împrumutarea cu pămînt sau fără împrumutarea, și de atitudinea lor privind participarea maselor orășenești și țărănești la viața politică.

Problema cuceririi independenței României s-a pus în anii 1875—1878 în cadrul unei orînduiri burgheze în curs de consolidare și al unui regim politic constituit de esență burgheză. Clasele sociale nu mai erau diferențiate juridic, ci numai economic, așa înoît lupta de clasă se dădea între burghezie și moșierime în mod neantagonic pentru preponderență în stat, și antagonic între țărănime și moșierime, în ultimă analiză pentru stăpînirea pămîntului, mijlocul principal de producție în agricultură, ramura dominantă atunci a economiei țării noastre. O altă trăsătură caracteristică a modului cum s-a dus lupta pentru independență în anii 1875—1878 este inexistența unei organizații cuprinzătoare, cum a fost Partida Națională în anii mișcării pentru Unire, și, prin urmare, fărîmițarea forțelor social-

* Comunicări prezentate la sesiunea științifică festivă organizată de S.S.I.F. la Ploiești în 13 mai 1967.

politice în numeroase grupări cu programe și metode diferite, determinată atât de stratificarea moșierimii, cât și a burgheziei, cele două clase dominante, a căror expresie era sistemul electoral cenșitar al constituției din 1866.

Coeziunea acestor forțe social-politice, organizate în partide și grupări politice diferite, era menținută însă de idealul unității naționale depline și de dorința de a cucerii independența țării, precum și de regimul politic creat în anii 1859—1866, în fruntea căruia se afla din 1866, ca arbitru, prințul Carol I, capul statului.

Spre deosebire de mișcarea pentru Unire din anii 1854—1859, unitară ca program și ca strategie, lupta pentru independență s-a dat în anii 1875—1878 de partidele și grupările politice românești pe baza unor programe și metode diferite, impuse de contradicțiile de clasă interne, cât și de mersul evenimentelor externe din anii 1875—1878. Astfel, unele organizații politice, situate în toamna anului 1876 și în iarna anului 1877 pe poziția cuceririi independenței prin acordul puterilor garante și care se pronunțaseră împotriva participării României la un eventual război ruso-turc, au fost silite ulterior să recunoască, deși nu fără reveniri, necesitatea războiului pentru cucerirea independenței.

Toate forțele social-politice din România doreau independența statului. Burghezia, proaspăt lovită în interesele ei prin încheierea în 1875 a convenției comerciale, vamale și de navigație cu Austro-Ungaria, clasă direct interesată să-și asigure piața internă, era convinsă că nu putea duce o politică vamală de protejare a industriei naționale decât într-un stat cu deplină suveranitate și independent. Ea nu se lăsa, în majoritatea ei, înșelată de larga autonomie administrativă și legislativă a țării, obținută prin tratatul de la Paris din 1856 și prin convenția de la Paris din 1858. Pe de altă parte, burghezia își dădea seama că numai dispunând de un stat deplin independent putea pregăti extinderea pieței sale interne pînă la limitele teritoriului național al poporului român.

Moșierimea nu era o clasă omogenă. O parte importantă a ei, mica moșierime, era în bună parte îmburghezită și avea interese comune cu burghezia; existau însă și numeroși moșieri mijlocii și mari cu interese comune cu burghezia. În ansamblu, ca producătoare de cereale, moșierimea avea nevoie de un stat independent pentru a duce o politică de plasare a produselor sale pe piața europeană, unde se făcea tot mai simțită concurența cerealelor americane și rusești. Masele orășenești și țărănești, a căror luptă de eliberare socială fusese atât la 1821 cât și la 1848 frînata prin intervenția armatelor străine, considerau că numai independența statului le va putea deschide o cale mai largă pentru dezvoltarea luptei lor.

Căile de cucerire a independenței nu erau însă aceleași pentru toate forțele social-politice ale țării. Burghezia era clasa cea mai grăbită să ajungă la independență și, prin experiența ei politică, era și cea mai capabilă de a înțelege și utiliza, în vederea înlăturării suzeranității Porții, toate posibilitățile interne și conjunctura externă, fără a se lăsa frînata de scrupule ideologice. Moșierimea era mai puțin grăbită să obțină indepen-

dența statului, din care cauză voia s-o asigure prin garanția dată țării de marile puteri europene. Ea era frînată și de teama pe care i-o provoca concurența moșierimii ruse pe piața cerealiară a Europei occidentale și de tendința guvernului țarist de a pune stăpânire pe strimtonile dintre Marea Neagră și Marea Mediterană, pe unde treceau multe din cerealele României către Occident. Masele orășenești și țărănești erau gata oricînd să se ridice la luptă pentru înlăturarea suzeranității otomane, simbol al asuprii lor de secole, dar ele nu aveau încă organizații politice proprii. Capul statului, Carol I, dorea el însuși independența, deoarece era umilitor pentru el să apară în ochii suveranilor Europei ca un vasal al sultanului. Erau însă și forțe social-politice din rîndurile burgheziei moldovene și ale moșierimii, care, temîndu-se de primejduirea unei părți a teritoriului țării, doreau ca independența statului român să se facă fără colaborarea cu Rusia țaristă.

Pentru înțelegerea problemei ce analizăm este necesar și un sumar tablou al forțelor social-politice românești din anii 1875—1878.

Amenințate de burghezie și țărănime, grupările conservatoare ale moșierimii, sprijinite însă și de elemente izolate ale burgheziei, cum erau Cezar Bolliac, Christian Tell, Vasile Boerescu, Gheorghe Costaforu și Titu Maiorescu, constituiseră în martie 1871 sub egida lui Carol I un guvern conservator sub prezidenția lui Lascăr Catargiu.

După înăsprirea exploatării țărănimii prin modificarea legii pentru tocmeli de lucrări agricole și pentru executarea lor și după reorganizarea forțelor armate ale țării printr-o nouă lege, Partidul Conservator a început a se destrăma în grupuri cu interese divergente. S-au format, în 1873, gruparea vechilor conservatori sub conducerea lui C. Brăiloiu, Centrul conservator sub conducerea lui Dimitrie Ghica și a lui V. Boerescu, Juna dreaptă ai cărei conducători erau Al. Lahovary, P. P. Carp, Titu Maiorescu și Theodor Rosetti. Divergențele dintre cele trei grupări conservatoare s-au agravat în vara anului 1875 pe măsura adîncirii crizei economice manifestată prin scăderea prețului cerealelor și neputința maselor țărănești de a cumpăra produse industriale și de a plăti impozitele. Îndatorați la Creditul Funciar Rural, condus în bună măsură de liberalul moderat D. A. Sturdza, o parte din moșieri, mai ales micii moșieri, au părăsit grupările conservatoare, trecînd în rîndurile grupărilor liberale moderate, în special în acelea ale grupării conduse de Ion Ghica și D. A. Sturdza. Destrămarea Partidului Conservator era grăbită și de mișcarea antigubernamentală, care devenea tot mai puternică și violentă. Redeschiderea chestiunii orientale, prin răscoala antiotomană din Herțegovina și Bosnia în iulie 1875, a determinat, de bună seamă, în afara unor motive materiale personale, pe V. Boerescu să se retragă în noiembrie din guvernul conservator, pentru a putea împreună cu Dimitrie Ghica să formeze un partid propriu, mai apropiat de burghezie, care să poată succeda la guvern conservatorilor în noile condiții ce se creau.

Slăbite de eșecul mișcării antidinastice și republicane din martie 1871, grupările liberale — în majoritate burgheze sau dominate de burghezie —

s-au redresat în anii 1874—1875 pe măsură ce guvernarea conservatoare — în special prin convenția comercială, vamală și de navigație încheiată în 1875 — lovea în interesele economice ale burgheziei și ale unei părți însemnate a moșierimii. Grupările liberale, în special liberal-radicalii conduși de C. A. Rosetti și I. C. Brătianu, și Frațiunea liberală și independentă condusă de N. Ionescu găseau un sprijin puternic și în masele țărănești apăsate de exploatarea crescândă a moșierimii și a marilor arendași și de administrația conservatoare. O altă grupare, condusă de liberal-moderatii C. Bozianu și G. Vernescu, deși cu o bază socială îngustă, căuta să se sprijine pe burghezia comercială și pe mica moșierime. Gruparea liberal-moderată condusă de M. Kogălniceanu, slabă numeric, avea totuși o pondere apreciabilă prin valoarea personală a conducătorului ei și prin apărarea generală a intereselor industriale ale burgheziei.

Din 1875 începuse a se contura și mișcarea socialistă formată din tineri intelectuali care voiau să se adreseze țăranimii, muncitorimii și micii burghezii. Societatea studenților mediciniști români, înființată în ianuarie 1875 la București, cuprindea și un număr de socialiști, între care C. I. Istrati, în 1876 președinte al Societății, și Al. Spiroiu, unul din secretari. Tot în 1875 s-a înființat și o organizație semilegală condusă de socialiști — între alții de N. Codreanu, refugiat din Rusia, student la Facultatea de medicină — Societatea de cultură și solidaritate între studenți, care activa în rândurile tinerilor intelectuali.

În ajunul alegerilor parlamentare din primăvara anului 1875 grupările liberale, cărora li se alăturase fostul ministru conservator, Em. Costache Epureanu, au format o alianță numită Coaliția de la Mazar Pașa, după numele turcesc al englezului Lakeman, partizan politic al lui Ion Ghica, stabilit la București și căsătorit cu o româncă, în casa căruia se constituise alianța. Cu toată împotrivirea guvernului conservator prezidat de Lascăr Catargiu, coaliția liberală a obținut un succes răsunător în alegeri, în special la București, unde toți deputații aleși au fost liberali. În toamna anului 1875 și în iarna anului următor campania anticonservatoare și antidinastică a coaliției liberale s-a intensificat, așa încât unii din șefii ei, mai ales C. A. Rosetti, amenințau cu revoluția, dacă guvernul conservator nu era demis.

Cea mai puternică dintre grupările liberale era aceea a liberal-radicalilor susținută de majoritatea burgheziei și bine organizată în jurul lui C. A. Rosetti. Urmau gruparea liberal-moderată a lui Ion Ghica și D. A. Sturdza, Frațiunea liberală și independentă, gruparea liberal-moderată a lui M. Kogălniceanu și apoi aceea, tot liberal-moderată, a lui C. Bozianu și Gh. Vernescu.

În problema cuceririi independenței poziția cea mai categorică o aveau liberal-radicalii care în anii 1867—1868 pregăteau proclamarea înlăturării suzeranității Porții. Ei colaborau cu mișcarea de eliberare națională a bulgarilor și doreau cucerirea independenței prin colaborare cu

toate popoarele din Balcani oprimate de Poartă. Independența o doreau și membrii Centrului conservator. În 1870 V. Boerescu, unul din viitorii conducători ai acestuia, manifestase în acord cu Carol I dorința de a obține independența, însă prin acordarea ei de conferința puterilor garante. Împotriva lui s-a pronunțat gruparea condusă de Christian Tell și Cezar Bolliac care socoteau independența în acel moment periculoasă pentru existența țării. O poziție similară a adoptat, în ianuarie 1874, și N. Ionescu, conducătorul Frațiunii liberale și independente care a atacat într-o interpelare făcută în Adunarea deputaților guvernul conservator al lui Lascăr Catargiu pentru că agita problema proclamării imediate a independenței. Gruparea liberal-moderată a lui Ion Ghica și a lui D. A. Sturdza considera, în împrejurările de atunci, primejdioasă pentru existența României proclamarea independenței, pentru că lipsea țara de garanția dată de puterile semnatare ale tratatului de la Paris din 1856, deși garanția era dată numai contra Porții.

Redeschiderea chestiunii orientale în iulie 1875 a determinat precizarea poziției diferitelor organizații politice din România în problema cuceririi independenței statului.

Militant vechi pentru independență, V. Boerescu, ministru al Afacerilor Străine, asigura la 9/21 august 1875 Poarta că România se va menține „într-o rezervă desăvârșită”¹, dar nu uita să arate, revendicând în felul acesta independența, că românii vor menține această atitudine atâta vreme cât vor „păstra credința statornică” că-și vor putea „realiza năzuințele” și-și vor „întări existența națională pe cale pașnică fără zguduri, fără tulburări, în perfectă înțelegere cu Sublima Poartă”².

Subliniind că nu este pentru obținerea independenței prin violență, el arăta că numai „radicalii, numai șefii acelei faimoase coaliții ai opoziției noastre, ar fi aceia care ar putea... să aibă interesul de a tulbura această ordine, de a menține oarecare legături cu elementele deopotrivă lor din țările vecine”³.

Gruparea liberal-radicală partizană a cuceririi imediate a independenței luase, în adevăr, o atitudine favorabilă răsculaților din Herțegovina și Bosnia, prin ziarul ei oficios „Românul”, condus de C. A. Rosetti, care publica articole în care apăra cauza insurgenților⁴, ca și prin ziarul „Telegraful”. La 9 septembrie 1875, într-un lung editorial, „Românul” glorifica eroismul răsculaților iar la 9 octombrie publica scrisoarea lui C. A. Rosetti adresată redacției, în care conducătorul grupării liberal-radicală se întreba: „A cui este culpa, mai cu seamă, dacă fiecare naționalitate din Orient face din când în când o revoluție locală, dar

¹ *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență* (în continuare: *Doc. Răzb. Ind.*), vol. I (partea a II-a), Ed. Academiei R.P.R., București, 1954, p. 12.

² *Ibidem.*

³ *Ibidem.*

⁴ „Românul”, XIX (1875) numerele din 13 și 20 august, 7 și 9 septembrie, 9, 23 și 26 octombrie, 14 noiembrie.

rămâne totdeauna izolată de toate celelalte?”⁵. Editorialul din aceeași zi al „Românului” condamnă lipsa de solidaritate a popoarelor din Balcani în lupta pentru independență. La 14 noiembrie, în editorialul său datat 13 noiembrie, oficiosul liberal-radical, analizând situația creată prin răscoală și prin intervențiile diplomatice ale puterilor, se întreba: „Dar România ce devine și ce face, în aceste împrejurări atât de grave, de care, după cum ea va ști să se folosească de evenimente, poate să depindă mărirea sau decăderea ei?”⁶.

Guvernul conservator, din care la 5/17 noiembrie V. Boerescu plecase, a fost întrebabil puțin după această dată de consulul general rus de la București, I. Zinoviev „ce atitudine va avea România în viitoarea criză orientală”⁷. Îngrijorat, la 22 noiembrie, Carol I lua măsuri pentru o eventuală mobilizare a armatei⁸. În aceeași zi, în Adunarea deputaților, reprezentantul minorității declara că națiunea era gata să dea „tot sprijinul putincios pentru a susține în împrejurările de față demnitatea națională, și, sub drapelul desfășurat, a concurge la stabilirea unei stări de lucruri mai conforme cu interesele generale ale creștinilor”⁹. Peste trei zile a avut loc în Adunarea deputaților o intervenție în legătură cu politica externă a țării, cerându-se „apărarea demnității naționale”, afirmarea simpatiilor noastre „pentru populațiunile creștine” și să nu se dezorganizeze armata, ca „să fim gata la orice împrejurare”¹⁰. Și în Senat a avut loc la 27 noiembrie o dezbateră în legătură cu politica externă și cu bugetul armatei. Proiectul de răspuns la mesajul tronului, citit de dr. Turnescu, însă recomanda să se cruțe „averea publică, reducând cheltuielile la strictul necesar”, să se dirijeze activitatea țării „spre dezvoltarea ei economică” și să se reglementeze „interesele internaționale prin convențiuni cu puterile străine”. Mai departe proiectul de răspuns apreciază conduita guvernului „în fața evenimentelor grave de dincolo de Dunăre” și încheia spunând că „urmînd o politică înțeleaptă, țara merge cu pași siguri spre completa sa organizare”¹¹. Proiectul a fost combătut de liberalul moderat C. Bozianu pentru că nu accepta noi sacrificii materiale „care au să ne mențină neperdută demnitatea națională și are să ne asigure viitorul ei”¹². Cu același prilej, senatorul N. Racoviță, susținînd punctul de vedere al lui C. Bozianu, afirma că România era „în adevăr un stat independent”, dar un stat mic, care nu trebuie să se amestece în interesele nimănui.¹³

⁵ „Românul”, nr. din 9 octombrie 1875.

⁶ *Ibidem*, nr. din 14 noiembrie 1875.

⁷ Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866—1900)*, București, 1925, p. 82.

⁸ *Memoriile regelui Carol I al României (De un martor ocular)* (în continuare: *Carol I*), vol. VIII, Ed. Universul, București (1912), p. 26.

⁹ „Monitorul oficial al României”, nr. 267 din 3 decembrie 1875, p. 6253.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 268 din 4 decembrie 1875, p. 6314.

¹¹ *Ibidem*, nr. 269 din 5 decembrie 1875, p. 6311.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 6312.

Consiliul de Miniștri conservator a discutat și el la 24 noiembrie/6 decembrie eventuala atitudine a României „în cazul izbucnirii unui război în Orient”¹⁴. Nu s-a luat nicio hotărâre, motivându-se că era „greu de prevăzut evenimentele ce au să se petreacă”¹⁵. Situată între două mari imperii expansioniste, Rusia și Austro-Ungaria, care căutau să se înțeleagă pentru rezolvarea chestiunii orientale, România era obligată la prudență.

Situația în Balcani agravându-se, la 4/16 ianuarie 1876, Lascăr Catargiu, președintele guvernului conservator și, în același timp, ministru ad-interim al Afacerilor Străine, într-o notă trimisă agenților diplomatici români de pe lângă guvernele puterilor semnatare ale tratatului de la Paris din 1856, a precizat poziția guvernului conservator în problema independenței țării. Din prudență și prevedere, arăta Lascăr Catargiu, guvernul s-a văzut silit „să facă și el pregătiri militare”. România era separată de Imperiul otoman, din care nu făcea „în nici un fel parte integrantă”, căci „odinioară” sub protecția lui „ea n-a înțeles niciodată să renunțe la suveranitate”, întrucât tributul ce s-a plătit Porții „nu atinge cu nimic suveranitatea noastră”. Regretă că puterile semnatare ale tratatului de la Paris „nu și-au desăvârșit opera lor”, ci au perpetuat pentru țara noastră „forma cu neputință de susținut a unui drept învechit, în loc de a ne acorda în chip sincer, cum parte din ele au făcut pentru Belgia, toate condițiile indispensabile pentru a alcătui, la porțile Orientului..., un stat puternic și complet independent”¹⁶. Românii trebuie însă să știe să aștepte ca timpul să le aducă „această soluție”, adică independența. Dacă tratativele dintre diferitele puteri „ascund hotărâri menite a atinge drepturile României” e bine să le cunoaștem pentru a face din timp „toate rezervele noastre și să luăm măsuri în consecință”. În cazul când o putere oarecare s-ar hotărî să atace Imperiul otoman, trecându-și armata fără consimțământul guvernului român prin țara noastră, datoria românilor este ca, protestând în același timp în chipul cel mai hotărât „să luăm armele pentru a ne face respectată neutralitatea și a împiedica pe beligeranți să pătrundă pe teritoriul nostru”¹⁷.

În cazul unei conflagrații generale, termina nota sa, guvernul român „ar fi gata să accepte a da ajutorul pe care puterile garante i l-ar cere și să coopereze cu armatele aliate, cu condiția bine precizată ca aceste puteri să garanteze României integritatea teritoriului său și toate drepturile sale secuiare”¹⁸.

Guvernul conservator prezidat de Lascăr Catargiu, care se situase pe o poziție atât de fermă în problema independenței țării, era însă cu totul lipsit de sprijinul maselor, din cauza politicii sale de intensificare a exploatarii țărănimii, și violent atacat de coaliția grupărilor liberale, sprijinite de majoritatea burgheziei și a unei bune părți a moșierimii, precum și de țărănime. Blamat de Senat, el a fost silit să demisioneze la sfârșitul

¹⁴ Carol I. vol. VIII, p. 27.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Doc. Răzb. Ind.*, vol. I (partea a II-a), p. 65.

¹⁷ *Ibidem*, p. 66.

¹⁸ *Ibidem*.

lui martie 1876, fiind urmat pe aceeași cale, din aceleași motive, peste mai puțin de o lună, de succesorul său prezidat de generalul I. Em. Florescu, tot conservator, dar partizan al colaborării militare cu Rusia contra Porții.

Format la 27 aprilie/9 mai 1876, guvernul coaliției grupărilor liberale, prezidat însă de fostul ministru conservator Em. Costache Epureanu, s-a declarat în programul prezentat Corpurilor legiuitoare pentru o politică externă pașnică „plină de respect pentru tractatele internaționale cari statornicesc condițiunea politică a României, cari îi asigură independența, cari îi garantează neutralitatea”¹⁹.

Agravarea crizei Imperiului otoman prin răscoala din aprilie 1876 a bulgarilor și prin mișcarea junilor turci, încoronată cu detronarea sultanului Abdul-Aziz la 18/30 mai, a determinat pe M. Kogălniceanu, ministrul Afacerilor Străine, nu mai puțin însă și restul guvernului liberal, să facă la 16/28 iunie presiuni asupra Porții spre a obține de la aceasta și de la puterile garante recunoașterea independenței *de facto* a României, *cu menținerea*, așa cum voia și Lascăr Catargiu, a garanției teritoriului țării de puterile semnatare ale tratatului de la Paris din 1856.²⁰

Calea aleasă de M. Kogălniceanu și de colegii săi din guvern pentru obținerea independenței n-a dat rezultatele scontate, nici Poarta, nici vreuna din puterile garante n-a arătat intenția de-a recunoaște independența de fapt a României. La 18/30 iunie Serbia, urmată de Muntenegru, a pornit război contra Porții. Crezându-se că dominația otomană în Balcani se putea prăbuși și fără intervenția lor, împăratul Francisc-Iosif al Austriei și țarul Alexandru II al Rusiei s-au întâlnit la 26 iunie/8 iulie 1876 la Reichstadt (pe teritoriul Cehiei de azi) pentru a se înțelege asupra măsurilor ce trebuie luate în conformitate cu interesele lor. S-a ajuns la un acord și în privința viitorului politic și teritorial al României.

Voind să sfârșim din punct de vedere politic moșierimea conservatoare și să forțeze totodată pe E. Costache Epureanu, fost ministru conservator, să se retragă de la conducerea guvernului liberal, gruparea liberal-radicală, stăpînă pe majoritatea Adunării deputaților, a făcut ca aceasta să voteze trimiterea în judecată a majorității foștilor miniștri conservatori, ceea ce a atras după sine și demisia primului ministru și a altor miniștri, între care M. Kogălniceanu, și formarea unui nou guvern la 24 iulie/5 august, sub prezidenția lui I. C. Brătianu, dominat de liberali-radicali. Ministru al Afacerilor Străine a devenit N. Ionescu, șeful Frațiunii liberale și independente, adversar al obținerii independenței în colaborare cu Rusia.

Adversari ireductibili ai absolutismului țarist și ai Austriei habsburgice în anii 1848—1854, conducătorii grupării liberal-radicală, împinși de dorința de a cuceri cît mai curînd independența țării, s-au adaptat condițiilor politice europene ale timpului și au hotărît să ajungă la independență în colaborare cu Rusia, dar asigurîndu-se, împotriva tendințelor expansio-

¹⁹ D. A. Sturdza, *Domnia regelui Carol I — Fapte — Cuvîntări — Documente*, Tomul 1, 1866—1876, București, 1900, p. 785.

²⁰ *Doc. Răzb. Ind.*, vol. I (partea a II-a), p. 192—194.

niste ale țarismului, de sprijinul Austro-Ungariei prin aplicarea convenției comerciale, vamale și de navigație, încheiată cu un an înainte de guvernul conservator al lui Lascăr Catargiu, pe care ei o combătuseră cu înverșunare. La sfârșitul lui august o delegație guvernamentală română condusă de I. C. Brătianu a făcut la Sibiu, centrul românesc cel mai important al timpului din Transilvania, „o vizită de curtoazie“ împăratului Francisc-Iosif, venit se pare în acest scop, iar peste o lună, o altă delegație guvernamentală română, condusă tot de I. C. Brătianu, a vizitat la Livadia în Crimeea pe țarul Alexandru II, căruia i-a declarat că România accepta trecerea armatelor ruse prin teritoriul său contra Imperiului otoman însă pe baza unei convenții care să-i garanteze integritatea teritorială și instituțiile.²¹ După plecarea sa, țarul și anturajul său, acceptând să încheie convenția cerută de delegația română, în noiembrie 1876 același I. C. Brătianu a elaborat la București împreună cu diplomatul rus Nelidov proiectul convenției de trecere a armatelor ruse prin România, ce urma a fi semnată de ambele părți în momentul în care Rusia se hotăra să pornească războiul contra Porții.

Nu toată gruparea liberal-radicală era partizană a cuceririi independenței în colaborare cu Rusia țaristă. Dimitrie Brătianu, fratele președintelui Consiliului de Miniștri, sprijinit de fracționistul N. Ionescu, ministrul Afacerilor Străine, și de gruparea liberal-moderată a lui Ion Ghica, reprezentată în guvern prin D. A. Sturdza, a stăruit ca el să fie trimis pe lângă conferința din Constantinopol din decembrie 1876 — ianuarie 1877 a puterilor semnatare ale tratatului de la Paris din 1856, în speranța că va obține de la aceasta recunoașterea independenței *de facto* a României cu menținerea garanției puterilor europene.²²

Deși conferința de la Constantinopol n-a acceptat nici chiar să se ia în discuție revendicările României, Dimitrie Brătianu a continuat să se opună colaborării cu Rusia până la încheierea convenției de trecere a armatelor ruse prin România, la 4/16 aprilie 1877. Încetînd împotrivirea față de convenție și chiar față de războiul cu Poarta, el s-a împotrivit însă și mai departe colaborării militare româno-ruse în sudul Dunării. Într-o broșură publicată în vara anului 1877 cu titlul *O datorie de conștiință către țeara mea*²³, el exprima părerea că Imperiul otoman nu va fi desființat, ci se va transforma (cum cereau utopic cu un deceniu înainte mazziniștii)

²¹ *Carol I*, vol. VIII, p. 83—85. La 10/22 octombrie 1876, adresîndu-se tatălui său (Regele Carol I al României. *Cuvîntări și scrisori*. Tomul I, 1866—1877. Cu portretul regelui. București, 1909, p. 485), prințul Carol I scria: „Aici lumea e în contra turcilor și opiniunea publică începe a fi războinică; toată lumea e convinsă că starea actuală de lucruri e ruina noastră; toate afacerile stagnează, din cauza nării lipse de bani. Case solide de bancă își suspendă plățile și societățile noastre finanțare se luptă cu moartea. Și pe cînd nu avem nimic trebuie să începem războiul. Nu sîntem departe de el; totuși vom fi prudenți“.

²² Vasile Maciu, *La Roumanie et la Conférence de Constantinople de decembre 1876—janvier 1877*, în „Revue Roumaine d'Histoire“ (1962), tome I, nr. 2, p. 332.

²³ Dimitrie Brătianu, *O datorie de conștiință către țeara mea*, București, 1877.

„într-o confederație, singura soluțiune a cestiunii Orientului care, după părerea oamenilor conștienți în această materie, ar putea asigura pacinica dezvoltare a diferitelor naționalități din Turcia fără a zdruncina întru nimic echilibrul european“²⁴. Partizan el însuși al independenței României, el scrie că independența „și fără acest resbel n-ar fi întârziat d-a se realiza ; chiar oamenii de stat ai Turciei, în mare parte, începuseră a o considera ca o necesitate de la care nu se mai puteau sustrage“²⁵. Războiul, continuă el, n-a făcut decât să grăbească realizarea independenței ; „el a făcut mai mult decât atât, ne-a dat nouă ocaziunea d-a deveni noi înșine un factor puternic al completei noastre emancipări, și d-a o face neperitoare sigilînd-o cu sîngele nostru“. Consideră însă grăbită proclamarea independenței de parlament prin moțiuni, „fără măcar a se ști dacă autorii lor le făceau în înțelegere cu guvernul“²⁶.

O atitudine mai pronunțat potrivnică obținerii independenței prin colaborare cu Rusia a adoptat gruparea liberal-moderată condusă de Ion Ghica și D. A. Sturdza. Aflînd despre existența proiectului de convenție cu Rusia, D. A. Sturdza a demisionat din guvern la 25 decembrie 1876/6 ianuarie 1877 pentru a reveni la 27 ianuarie/8 februarie 1877 ca ministru al Finanțelor cu scopul de a împiedica, cum a arătat ceva mai tîrziu²⁷, intrarea României în război prin reducerea bugetului privind dotarea armatei cu echipamentul necesar. Încercarea lui de a reduce bugetul Ministerului de Război a silit însă pe I. C. Brătianu să-l facă să-și dea din nou demisia. Curînd după reintrarea în guvern a lui D. A. Sturdza, Ion Ghica publica anonim — februarie 1877 — broșura *O cugetare politică* (1877), în care justifică pe larg poziția sa și a grupării sale. Puterile occidentale, în special Anglia și Franța, susțineau el, sînt interesate ca România și Grecia să aibă o existență proprie spre a se dezvolta și vor ca „soluțiunea chestiunii Orientului să se facă pentru populațiunile Orientului“ care compun Imperiul otoman, opunîndu-se la trecerea lor sub stăpînirea Rusiei țariste. Ca și Dimitrie Brătianu, Ion Ghica exprimă părerea că Europa (adică puterile occidentale) a fost bucuroasă să-i vadă pe greci și pe români „luînd o dezvoltare repede, ca să devie reprezentanții ideilor occidentale în Orient, să devie baza pe care să se poată întemeia edificiul politic cel nou în Orient, să fie cheagul unei confederațiuni ; politică justă și salutarie atît pentru popoarele Orientului cît și pentru echilibrul european“²⁸. Fără să observe că independența României nu se acorda cu crearea confederației popoarelor din Balcani, dovedită istoric utopică, Ion Ghica declara mai departe că aspirațiile românilor către independență erau legitime²⁹. „Garantîndu-se,

²⁴ Dimitrie Brătianu, *O datorie de conștiință către țeara mea*, p. 9.

²⁵ *Ibidem*, p. 10.

²⁶ *Ibidem*, p. 11.

²⁷ „Monitorul Oficial al României“, nr. din 5 mai 1877, p. 3007.

²⁸ Ion Ghica, *O cugetare politică* (1877), în *Scrieri*, vol. IV. Cu o prefață, indice de lucruri, localități și persoane de Petre V. Haneș, Ed. Minerva, București, 1915, p. 97.

²⁹ *Ibidem*, p. 111.

scria el, neutralitatea României de puterile Europei, precum s-a făcut pentru Belgia, și ridicându-se un stat absolut suveran și independent, prin ridicarea noastră s-ar face Turciei o pozițiune atât de avantajoasă, garantînd-o și liniștind-o despre fruntaria Dunării, încît sacrificiul ce ar face cu renunțarea la o suzeranitate iluzorie ar fi de o foarte mică importanță pentru dînsa“³⁰.

În majoritatea lor (cu excepția generalului I. Em. Florescu, a lui Alexandru Lahovary, a lui Gheorghe C. Filipescu și a altora), conservatorii, ai căror șefi erau puși sub urmărire judiciară de Adunarea deputaților, se opuneau politicii de cucerire a independenței prin colaborare nemijlocită cu Rusia. La 20 ianuarie/1 februarie 1877, ziarul lor „Timpul“ ataca guvernul dirijat de liberali-radicali și în special pe C. A. Rosetti, conducătorul acestora. D. A. Sturdza „care era o forță pentru guvernul demagogiei, se scrie în editorialul ziarului, l-a părăsit nevrînd a lua răspunderea unei politici esteroare aventuroase și compromițătoare intereselor celor mai vitali ale țării. D. Ioan Ghica cu ceilalți amici ai săi s-au despărțit asemenea de acest guvern“³¹.

Poziția Partidului Conservator în problema cuceririi independenței nu era însă identică cu aceea a grupării liberal-moderate condusă de Ion Ghica și D. A. Sturdza, ea fiind precizată curînd în urma apariției broșurii menționate a lui Ion Ghica.

La 12/24 februarie „Timpul“, trecut de la 27 ianuarie /8 februarie sub redacția lui Titu Maiorescu³², înregistrează apariția broșurii, despre care afirmă că „este foarte bine scrisă și arată o mîină deprinsă cu afacerile de stat“, și soluția propusă în ea pentru România „și care consistă în a păstra o neutralitate adevărată, iar nu o neutralitate «cu meșteșuguri», iar în caz de trecerea vreunei armate streine, oricare ar fi, să protestăm sus și tare înaintea Europei și să ne rezervăm acțiunea pe viitor, retrăgînd armata noastră din ochii trupelor streine“³³.

Peste trei zile, în editorialul său „Timpul“, combătînd soluția propusă de autorul broșurii *O cugetare politică* (1877), expune soluția aprobată de conducerea Partidului Conservator, al cărui organ era. Baza politicii externe din acel moment a României³⁴ trebuie să fie tratatul de la

³⁰ Ion Ghica, *O cugetare politică*, p. 111.

³¹ București, 19 ianuarie, în „Timpul“, II (1877), nr. 15 din 20 ianuarie.

³² Titu Maiorescu, *Insemnări zilnice*. Publicate cu o introducere, note, facsimile și portrete de I. Rădulescu-Pogoneanu, I (1855—1880). București, 1937, p. 276. unde, sub data de 5 iulie 1877, Titu Maiorescu notează: „De la sfîrșitul ianuarie pînă la ultima aprilie (3 luni) am redactat *Timpul*; mai toate articulele de fond ale mele, din acest interval“. În același loc Titu Maiorescu precizează și atitudinea sa privitoare la colaborarea româno-rusă: „M-am retras din cauza invaziunii rușilor, în contra politicii cărora sînt absolut, pe cînd mulți conservatori (Florescu, Philipescu, Lahovary etc.) sînt rusofili“. Vezi și E. Lovinescu, *T. Maiorescu, II (1876—1917)*, București, 1940, p. 19, care atrage atenția, în legătură cu trecerea ziarului conservator în redacția lui Titu Maiorescu, că la 27 ianuarie 1877 „Timpul“ își anunța reorganizarea.

³³ București 11/23 februarie, în „Timpul“, II (1877), nr. 34 din 12 februarie.

³⁴ București 14/26 februarie, în „Timpul“, II (1877), nr. 36 din 14 februarie.

Paris din 1856 modificat prin recunoașterea prințului Carol I ca domn și prin convenția de la Londra din 1871. Dacă Rusia și Turcia și-ar declara război, România să ceară celorlalte puteri „linia de conduită”, întrucât ele au un interes real ca statul român să existe. Nu trebuie să ne pronunțăm mai dinainte „pentru nimeni și în contra nimănui”. Întrucât Rusia nu se arată gata să pornească război înainte de a se fi înțeles cu „Europa”, iar în Germania „se accentuează din nou persistența alianței celor 3 imperii nordice” și o înțelegere între Austro-Ungaria și Rusia în chestia Orientului nu se poate face decât „pe baza unei restrîngerii absolute a orice idei de cucerire în Orient”, așa încît Rusia ar putea ataca Turcia „tocmai în înțelegere cu puterile Europei, poate chiar ca mandatară tăcută sau declarată a lor”, România n-ar trebui, se arată în editorialul menționat, să se separe de „restul Europei”, protestînd „sus și tare”, cum voiește autorul broșurii *O cugetare politică (1877)*, ci mai înțelept este „în situația nehotărîtă de astăzi, de a păstra o singură regulă de conduită: menținerea politicii noastre în armonie cu puterile Europei care au încheiat tractatul de la Paris”. Editorialul exprimă nemulțumirea că în broșură nu se vorbește nimic despre Carol I, căci „tocmai în situația internațională de astăzi, Principele Carol de Hohenzollern s-ar părea a fi un punct cardinal în politica României”.

În martie, fracționistul N. Ionescu, ministrul Afacerilor Străine, demisionat din guvern, în care a rămas însă pînă către sfîrșitul lunii, situîndu-se pe o poziție similară celei a lui Ion Ghica, a publicat și el, sub numele lui Frédéric Damé, directorul ziarului oficios „Le Courrier de Roumanie”, broșura mai puțin reușită *Essai d'histoire politique. L'État roumain et la paix d'Orient. Neutralisation de la Roumanie*³⁵, în care solicită puterile europene să asigure neutralitatea României în cazul unui război între Imperiul otoman și unul din imperiile vecine lui.

Ofensivei grupărilor potrivnice colaborării cu Rusia i se opunea presa liberal-radicală și în primul rînd „Românul” lui C. A. Rosetti.

Primăvara anului 1877 a adus însă războiul. În urma neacceptării de Poartă a protocolului semnat la Londra de reprezentanții celorlalte puteri europene, la sfîrșitul lui martie Rusia s-a hotărît să pornească războiul contra Imperiului otoman și, în consecință, a cerut guvernului român să semneze proiectul de convenție elaborat încă din noiembrie 1876.

N. Ionescu a demisionat din guvern. Ca să se obțină o adeziune mai largă la semnarea convenției cu Rusia, s-a convocat la 1/13 aprilie un consiliu prezidat de Carol I, la care au fost invitați, în afara Consiliului de Miniștri, președintele Adunării deputaților, C. A. Rosetti, și foștii președinți de consilii de miniștri cu excepția lui Lascăr Catargiu și a lui I. Em. Florescu, puși sub urmărire judiciară.

³⁵ Bucarest, 1877. Vezi și *Carol I*, vol. IX, p. 39: „Îți trimit, scrie Carol I tatălui său la 21 martie 1877, un număr de broșuri: una, *L'État roumain et la paix d'Orient*, are autor pe actualul ministru de externe N. Ionescu, al cărui nume nu figurează firește pe copertă”.

Exponenții grupărilor politice liberal-moderate s-au menținut în general pe vechile lor poziții, în timp ce miniștrii și C. A. Rosetti, reprezentanți ai liberal-radicalilor, s-au pronunțat categoric pentru semnarea convenției, Prințul Carol I situându-se și el pe aceeași poziție.

C. Bozianu s-a declarat pentru semnarea convenției, dar și pentru menținerea neutralității absolute³⁶, ceea ce nu era cu putință. Em. Costache Epureanu, fostul președinte al Consiliului de Miniștri, a propus să nu se pună nici un obstacol trecerii rușilor prin țară, dar fără a se colabora cu ei din punct de vedere militar.³⁷ Dimitrie Ghica, unul dintre conducătorii Centrului conservator, a spus că guvernul ar fi trebuit să ceară, cu știrea „Europei“, guvernului austriac să ocupe România cu trupele sale, pentru a împiedica intrarea „oricărei armate streine“³⁸. El admitea însă încheierea convenției cu Rusia pentru trecerea armatelor sale prin țară³⁹.

Poziția lui M. Kogălniceanu a fost mai complexă. La începutul expunerii, el a declarat că nu era „în interesul României nici să facă alianță cu Rusia, nici să coopereze cu ea“⁴⁰. A admis apoi încheierea convenției pentru trecerea și aprovizionarea armatelor ruse.⁴¹ Calafatul trebuie neutralizat, continua el, prin ocuparea lui de trupele române, și apărat „contra celor două armate beligerante“⁴². Dacă turcii vor să facă din România teatru de război „e de datoria noastră, se pronunța mai departe M. Kogălniceanu, să ne opunem energic și chiar să ne aliem cu Rusia sau cu oricare altă putere, pentru apărarea teritoriului nostru contra relelor războiului“⁴³. Demersurile diplomatice ale țării „trebuie făcute, a încheiat el lunga expunere, pe lângă puterile occidentale și în speșial pe lângă cabinetul din Viena“⁴⁴.

Ion Ghica, ale cărui păreri sînt cunoscute, a spus că nu crede că turcii voiesc să facă din România teatru de război și e de părere că nu ne vor trata ca dușmani dacă nu ne vom alia cu Rusia. A cerut o neutralizare completă, atît față de Rusia, cît și față de Imperiul otoman. Apărarea Calafatului contra turcilor, declara el, „ar fi un act de dușmănie contra lor“⁴⁵.

Alexandru G. Golescu s-a situat pe o poziție și mai confuză. El a declarat că, în conformitate cu tratatele, „trebuie să ne sfătuiam cu turcii în

³⁶ *Notes prises par Jean Campineano relatives au «Conseil tenu sous la présidence du Prince, le 1/13 avril 1877, au sujet de la ligne de conduite à suivre par le pays dans le cas de la déclaration de guerre entre les Russes et les Turcs», în Démètre A. Sturdza, Charles Ier Roi de Roumanie — Chronique — Acts — Documents — Tome II, 1876—1877, Bucarest, 1904, p. 536—537.*

³⁷ *Ibidem*, p. 537.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, p. 538.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, p. 539.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

privinta apărării țării⁴⁶. Sprijinindu-ne pe puterile europene, în special pe Austro-Ungaria, nu trebuie să permitem însă turcilor să ocupe în țară puncte strategice. Dacă Europa (mai ales Austro-Ungaria) nu ne apără, el a propus să se încheie o convenție cu Rusia pentru reglementarea trecerii trupelor ruse prin țară. Ar trebui să se încheie însă și cu Porta o convenție analogă⁴⁷.

C. A. Rosetti s-a situat pe o poziție fermă și clară. Turcilor să nu li se permită trecerea prin țară, pentru că ei ar aduce războiul și pentru că țara e îngrozită de invaziile turcești din trecut⁴⁸. Dacă puterile europene nu ne promet nimic și rușii „își iau angajamentul să respecte integritatea noastră teritorială”, el nu vede pentru ce „le-am refuza să le acordăm o convenție pentru trecere”⁴⁹. Având în vedere iminența primejdiei, ar trebui să se grăbească convocarea colegiilor electorale ale Senatului.⁵⁰ Miniștrii pronunțându-se pentru semnarea convenției, Carol I s-a declarat adversar al neutralității „prin care, după părerea sa, s-ar pronunța nimicirea României ca stat. Din contră, silința ne este, pentru onoarea țării, ca armata română să intre în acțiune cu cea rusească”⁵¹.

Reintrat în guvern la conducerea Ministerului Afacerilor Străine, M. Kogălniceanu a semnat la 4/16 aprilie 1877 convenția pentru trecerea armatelor ruse prin România, dar peste două săptămâni se arăta potrivit „oricărei acțiuni militare și sfătuiește pe prinț, cum notează acesta, să aștepte ca să vadă primirea ce va întâmpina la puterile din Apus convențiunea ruso-română”⁵².

Semnarea convenției româno-ruse, secretă pînă la dezbaterea ei de Corpurile legiuitoare, a ajuns însă îndată și la cunoștința forului conducător al Partidului Conservator. Întruoit Lascăr Catargiu și generalul I. Em. Florescu nu-și putuseră expune punctul de vedere al partidului lor în consiliul din 1/13 aprilie, organul de presă conservator „Timpul” l-a adus la cunoștința cititorilor săi în numerele din 7/19 și 8/20 aprilie. Prezentînd agravarea crizei orientale, ajunsă „în cea din urmă fază a ei”, și eventualitatea izbucnirii războiului, la 7/19 aprilie „Timpul” afirma (ceea ce nu corespundea realității) că nu cunoaște „relațiile ce le are guvernul nostru cu puterile garante” și că nu știe dacă acesta „a luat vreo hotărîre”, dar ținea să atragă atenția că pentru conservatori „este o datorie de patriotism de a nu ataca guvernul în asemenea momente grave asupra politicii sale esterne”.⁵³ Părînd a regreta angajamentul luat în numele patriotismului, a doua zi același ziar ține să sublinieze nemulțumirea Partidului Conservator pentru neconvocarea șefilor săi la consiliul din 1/13 aprilie. „Dar

⁴⁶ *Notes prises par Jean Campineano...*, p. 539.

⁴⁷ *Ibidem.*, p. 540.

⁴⁸ *Ibidem.*

⁴⁹ *Ibidem.*

⁵⁰ *Ibidem.*

⁵¹ *Carol I*, vol. IX, p. 45.

⁵² *Ibidem.*, p. 66.

⁵³ *București. 6/18 aprilie*, în „Timpul”, II (1877), nr. 79 din 7 aprilie.

tocmai acest simțămînt [patriotic] se scria în editorialul ziarului, ...ne face a tăcea asupra poliției esterne a ministerului Brătianu și a ne mărgini în declararea repetită : că *Partidul Conservator, ca atare, nu a fost nicicum consultat asupra situației și nu are nici cea mai mică răspundere pentru atitudinea guvernului*"⁵⁴.

Pozițiile diferitelor partide și grupări politice au fost definite și cu prilejul dezbaterii în Corpurile legiuitoare a proiectului de lege pentru ratificarea convenției. La 16/28 aprilie, s-au rostit contra acesteia în Adunarea deputaților N. Ionescu, șeful Frațiunii liberale și independente, N. Blaremburg și G. Danielopol. Pentru votarea ei au luat cuvîntul Gh. Mîrzescu, unul din amicii politici ai lui M. Kogălniceanu, acesta însuși și I. C. Brătianu. Proiectul de lege a fost aprobat de 69 deputați și respins de 25⁵⁵, deci votat cu o majoritate impunătoare. A doua zi, în Senat, convenția a fost combătută cu vehemență de D. A. Sturdza, dar și de junimistul P. P. Carp⁵⁶ și de Em. Costache Epureanu. Cu acest prilej D. A. Sturdza a făcut declarația surprinzătoare că în februarie reintrase în guvern ca ministru al Finanțelor pentru că spera „că prin severitatea și economiile ce propunem — cum se rostea el — în finanțele noastre, voi face ca orice acțiune în privirea unei participări la un rezel eventual să devie imposibilă. N-am reușit nici atunci, conchidea el, și m-am retras”⁵⁷. Apropiiindu-se de guvern, centrist-conservatorul Dimitrie Ghica a apărut, ca raportor, proiectul de lege pentru aprobarea convenției. Cuvîntarea lui a fost urmată de discursul lui M. Kogălniceanu și de acela al lui I. C. Brătianu, care au impresionat puternic nu numai majoritatea Senatului, grăbit să aprobe cu 41 voturi contra 10 convenția, dar și numerosul public din tribune.⁵⁸ După o săptămîină „Timpul”, organul oficios al Partidului Conservator, a publicat la 26 aprilie o *Declarație*, în care se arăta că în urma votării convenției cu Rusia și a intrării armatelor ruse în România, conservatorii cred „că ar fi nepatriotic și inoportun de a crea guvernului căruia evenimentele i-au îndreptat soarta țării, dificultăți în chestiile exterioare”⁵⁹. Titu Maiorescu s-a retras la sfîrșitul lui aprilie de la conducerea ziarului, nefiind de acord cu această atitudine.

Bombardarea de către turci a Brăilei, Calafatului și altor localități românești de pe malul Dunării a determinat pe liberalii-radicali să pregătească proclamarea de îndată a independenței în așa fel ca România să poată participa la război, deci și la încheierea păcii, ca un stat suveran. La 27 aprilie/9 mai agentul diplomatic austro-ungar la București raporta guvernului din Viena despre „agitația continuă a cercurilor reprezentanților poporului care tinde la declarația de independență și de război contra

⁵⁴ București, 7/19 aprilie, în „Timpul”, II (1877), nr. 80 din 8 aprilie.

⁵⁵ D. A. Sturdza, *op. cit.* p. 647.

⁵⁶ Pentru poziția lui P. P. Carp, a se vedea C. Gane, *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, București, 1936, p. 203 și 204.

⁵⁷ „Monitorul oficial al României”, nr. din 5 mai 1877, p. 3007.

⁵⁸ D. A. Sturdza, *op. cit.* p. 672.

⁵⁹ „Timpul”, II (1877), nr. din 26 aprilie, p. 1.

Porții" ⁶⁰. S-au ținut, se raporta de același agent a doua zi, două întruniri intime în care „se pleda în cuvântări pătimașe că poporul român n-ar trebui să lase să-i scape ocazia bine venită de a culege rodul copt al independenței sale politice și, în același timp, să se apere cu arma în mână contra îndrăznelii turcești“. Opinia publică a fost și ea cuprinsă de această agitație „și se vorbește, continua agentul diplomatic austro-ungar, ca o eventualitate extrem de verosimilă despre o viitoare declarație de independență prin Cameră și Senat“ ⁶¹.

O luare de poziție a diferitelor grupări și personaje politice a avut loc și cu prilejul dezbaterii la 29 aprilie/11 mai a stării de război cu Poarta și a proclamării independenței țării. Discuțiile au fost provocate de interpellarea liberal-radicalului A. Stolojan, privind atitudinea guvernului față de actele de ostilitate ale Porții contra României. ⁶² Răspunzând interpelării, într-un discurs lung și sinuos, M. Kogălniceanu a spus că România fiind părăsită „de sprijinul puternic al Europei“, a căutat sprijin în ea însăși și numai atunci a semnat convenția cu Rusia. ⁶³ El considera că Poarta s-a pus în stare de război cu România ⁶⁴. Au fost confruntate două moțiuni, una pentru proclamarea imediată a independenței, susținută de câțiva liberali și de Gh. Mîrzescu, alta pentru aprobarea în general a răspunsului dat de M. Kogălniceanu, care nu era concludent, și de trecerea la ordinea zilei, semnată de membrii grupărilor liberal-moderate și de cei ai Frațiunii liberale și independente. ⁶⁵ În ședința din seara aceleiași zile, dîndu-se satisfacție punctului de vedere al lui M. Kogălniceanu, s-a alcătuit o nouă moțiune, în care se recunoștea starea de război cu Poarta și se da guvernului „autorizarea ca, cu toate greutățile, să puie toată stăruința și să ia toate măsurile spre a apăra și asigura existența statului român, astfel ca la viitoarea pace România să iasă cu o pozițiune politică bine definită, și națiunea de sine stătătoare să poată împlini misiunea sa istorică“ ⁶⁶. Noua moțiune a fost combătută de fracționistul N. Ionescu, motivînd că România nu trebuia să aibă independență ca orice putere, ci să formeze „o națiune suverană garantată de Europa“ ⁶⁷. El nu observa însă că „Europa“ nu voia să dea o asemenea garanție țării! Cuvîntarea lui N. Ionescu a fost combătută de însuși președintele Consiliului de Miniștri, I. C. Brătianu, cu temeinice argumente. ⁶⁸ La întrebarea lui Gh. Vernescu pentru care din cele două moțiuni se pronunță guvernul, I. C. Brătianu a răspuns că guvernul voia numai să cunoască, prin moțiunea votată de Adunare în deplină libertate, „care este pulsul națiunii“, pentru a judeca

⁶⁰ *Doc. Răzb. Ind.*, vol. II (ianuarie 1877—9 mai 1877). Edit. Academiei R.P.R. (București), 1952, p. 449.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² „Monitorul oficial al României“, nr. 109 din 14/26 mai 1877, p. 3231.

⁶³ *Ibidem*, p. 3235.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 3236.

⁶⁵ *Ibidem*, nr. 110 din 15/27 mai 1877, p. 3262.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 3264.

⁶⁷ *Ibidem*, nr. 111 din 18/30 mai 1877, p. 3300.

⁶⁸ *Ibidem*, nr. 112 din 19/31 mai 1877, p. 3319—3321.

„pînă unde avem să mergem cînd și cum și unde avem să mergem”⁶⁹. Moțiunea a fost aprobată, prin vot nominal, cu 58 bile pentru, 29 contra și 5 abțineri;⁷⁰ deci cu o majoritate impunătoare. Senatul a votat și el, a doua zi, cu o mare majoritate, o moțiune asemănătoare.

Guvernul nu s-a grăbit să pună în aplicare prevederile moțiunii votate de Corpurile legiuitoare pentru a vedea cum vor reacționa puterile garante, dar și pentru a lega proclamarea independenței de ziua festivă a dinastiei, în vederea întăririi situației lui Carol I.

Împotriva amînării proclamării stării de război și a independenței s-a ridicat gruparea liberal-radicală condusă de C. A. Rosetti, președintele Adunării deputaților. La 5 mai, editorialul⁷¹ ziarului acestuia „Românul” critica pe cei care la 29 aprilie/11 mai au ezitat să proclame independența absolută și s-au mulțumit numai cu recunoașterea stării de război. „Dar omul vechi, omul trecutului, *raiaua* secolului trecut, își biciuiește adversarii C. A. Rosetti, autorul probabil al editorialului, sofistul fanariotizat, poate chiar și tipicarul plin de arguții, a luat-o și în modul acesta pe dinainte în clasa cultă de la noi, *în haină albastră*”. Dar nu s-a spus încă ultimul cuvînt în această chestiune. „Mai sînt încă milioanele de români cu opinci, pe care azi îi vedem cu arma la umăr, pășind apăsător către malurile Dunării din toate înfundăturile Carpaților și de pe toate șesurile românești; mai sînt acei oșteni și acei țărani români, care n-au stat în viața lor să îndrume sofismul, cu cărturarii din Stambul; mai sînt acei care, mîine poimîine... vor ști să proclame în gura mare și în fața tuturor că țara lor, România, apărută cu pieptul lor, este și va rămînea pururea un stat de sine stătător...”

Editorialul se termină prin îndemnul de a se trece, în Corpurile legiuitoare, din nou la vot pentru a se șterge și limpezi „în curînd îngînările voturilor de mai deunăzi... această ultimă cătușă ce ne mai amintește urmele înjosirii noastre trecute”.

Proclamarea „independenței absolute” a României, făcută în urma interpelării liberal-radicalului N. Fleva în Adunarea deputaților la 9/21 mai 1877, a adus o și mai mare clarificare a pozițiilor, fiind aprobată de 79 deputați, fără nici un vot contra, dar cu două abțineri, ale intransigenților adversari ai colaborării cu Rusia: N. Ionescu și N. B. Locusteanu, discipolul lui I. Eliade Rădulescu. Lipsa însă un număr apreciabil de deputați.

Masele, agitate de liberali-radicali, în special de C. A. Rosetti prin „Românul”, aprobau cu entuziasm proclamarea independenței și a stării de război cu Poarta.

⁶⁹ „Monitorul oficial al României”, nr. 112 din 19/31 mai 1877, p. 3323.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Buc. 4/16 florar*, în „Românul” XXI (1877), nr. din 5 mai. La 8 mai, apărerea în „Timpul” un articol fără titlu semnat *Un vechi militar* (generalul I. Em. Florescu), în care se afirmă credința „că nu se va găsi un singur om, fie el de orice culoare, care nu numai să nu aprobe moțiunile votate de Corpurile legiuitoare, dar care să nu găsească încă că era ceva mai bun de făcut”.

Tînăra mișcare socialistă, deși era dușmană absolutismului țarist⁷², a sprijinit războiul pentru independență a României, considerîndu-l un război just, de eliberare. De la început, printre studenții mediciniști înscriși ca voluntari pentru a merge pe front au fost și socialiștii C. I. Istrati, Al. Spiroiu, C. Stăuceanu și Gh. Sabin.⁷³ Însuși N. Codreanu s-a înscris voluntar, ca medic la spitalul Crucii Roșii în Pitești.⁷⁴ Poziția mișcării socialiste române în problema războiului pentru independență a fost precizată în coloanele ziarului „Socialistul”, apărut la 26 mai 1877. În articolul *Rezbelul* se condamnă războaiele duse de monarhi și cele purtate în numele fanatismului religios, dar se consideră juste războaiele de eliberare, între care și războiul pentru independența României, subliniindu-se „entuziasmul care domină noua generație” pentru război și faptul că „românii în avîntul și entuziasmul suvenirilor trecute iau armele pentru a-și apăra independența”⁷⁵. Un alt articol, *Turcia*, se termină menționînd „eroismul românilor”⁷⁶.

După proclamarea independenței, forțele social-politice din România s-au menținut în genere pe pozițiile pe care se situaseră în acel moment. Victoriile din jurul Plevnei, de la Rahova și cele din jurul Vidinului au slăbit opoziția conservatorilor, mai puțin însă pe aceea a Frațiunii liberale și independente și pe cea a grupării liberal-moderate a lui Ion Ghica și a lui D. A. Sturdza, întărind însă în mod considerabil prestigiul grupării guvernamentale liberal-radicală și al lui M. Kogălniceanu. Sprijinul dat luptei pentru independență de românii din Transilvania și Bucovina constituia o dovadă în plus că întregul popor român era solidar în urmărirea idealurilor sale de unitate și libertate națională, reticenții constituind o pătură extrem de subțire.

⁷² Dr. G. Sabin, *Amintiri din războiul independenței*, București, 1912, p. 7—10.

⁷³ *Ibidem*, p. 7, 11, 15 și 22.

⁷⁴ *Doc. Răzb. Ind.*, vol. I (partea a II-a), p. 551 și 556.

⁷⁵ *Rezbelul în „Socialistul”*, București, nr. 1 din 26 mai 1877, *Cf. Doc. Răzb. Ind.*, vol. I (partea a II-a), p. 540—542.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 538.

RĂZBOIUL PENTRU CUCERIREA INDEPENDENȚEI ROMÂNIEI — PRILEJ DE MANIFESTARE A UNITĂȚII DE CONȘTIINȚĂ NAȚIO- NALĂ LA ROMÂNII DIN TRANSILVANIA ȘI BANAT

VLADIMIR DICULESCU

Astăzi este un fapt bine cunoscut că românii din Transilvania și Banat, de-a lungul întregii istorii, au gravitat din punct de vedere economic și spiritual către frații lor de peste munți, către Moldova și Țara Românească. Gravitatea aceasta s-a făcut cu atât mai mult simțită cu cât ne apropiem de timpurile moderne. Negustorii transilvăneni de aici își procurau mari cantități de mărfuri și aici își desfășeau cea mai mare parte a mărfurilor pe care le aveau spre vânzare; de aici își procurau meseriașii transilvăneni o bună parte din materia primă de care aveau nevoie și aici își desfășeau multe din rezultatele muncii lor. Peste munți și-au găsit scăparea iobagii care nu mai puteau suporta greutatea exploatării feudale, agravată tot mai mult în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Românii de la răsărit și sud de Carpați n-au făcut niciodată discriminare națională între negustorii și meseriașii cu care aveau relații. De asemeni au primit cu aceeași larghețe pe iobagii români ca și pe cei maghiari trecuți în țară. Legăturile acestea permanente între frații de pe ambele versante ale Carpaților au dus la întărirea conștiinței de unitate națională și la accentuarea dorinței de unire a Transilvaniei cu România, mai ales în a doua jumătate a veacului trecut. Pe cîmpia de la Blaj s-a auzit în 1848 strigătul pornit din rîndurile românilor revoluționari: „Noi vrem să ne unim cu țara“.

Starea aceasta de spirit a fost permanentă; ea s-a manifestat însă cu și mai mare intensitate ori de câte ori în viața României s-a petrecut un eveniment mai important. S-a manifestat la 1848, s-a manifestat la 1859 cu prilejul unirii, și s-a manifestat cu intensitate și mai mare cu prilejul războiului pe care România a trebuit să-l ducă alături de Rusia în 1877—1878 pentru cîștigarea independenței de stat. De existența acestei conștiințe erau convinși și exponenții burgheziei și moșierimii maghiare care își dădeau seama în mod perfect că într-o bună zi dorința românilor de la sud, răsărit și apus de munți se va îndeplini. De aceea ei căutau pe toate căile să împiedice orice acțiune românească care ar putea constitui un pas spre realizarea marelui ideal național: Unirea românilor într-un singur stat.

Pornind de la această convingere, oficialitățile maghiare au căutat, mai ales după 1867, să înăbușe aceste manifestări ale conștiinței de unitate națională. Pentru vîrfurile claselor dominante ajunse aproape o lozincă: „Orice acțiune independentă românească trebuie suprimate în germenul ei“.

Așa se explică faptul că în momentul în care popoarele din Balcani au început să se miște în 1875 împotriva asupritorilor turci, secundate în acțiunea lor de către Rusia, prevăzîndu-se că și România va profita de pe urma acestor acțiuni, în Ungaria s-a creat un puternic curent filo-turc. Izbucnirea războiului ruso-turc a atras după sine o puternică campanie de presă antirusă, iar din momentul în care România a permis trecerea pe teritoriul ei a armatei țariste, această campanie se transformă și în campanie antiromânească. Ea era dusă de exponenții curentului filo-turc din rîndul claselor dominante maghiare. La 24 aprilie 1877 aceste ziare acuzau guvernul român de „infidelitate“ față de puterea suzerană, căreia în mod normal trebuia să-i acorde sprijin militar. Atitudinea aceasta pornea în fond nu atît din grija față de Turcia, ci din teama ca nu cumva România, sprijinită de Rusia, să atace Transilvania.¹ Ideea unui atac românesc pentru cucerirea Transilvaniei se pare că circula insistent la nord de Carpați la această dată. Unii din oamenii politici maghiari se temeau de un atac al armatei române pe la Vîrciorova. Aceeași acțiune era preconizată și de Axente Sever într-un plan de cucerire a Transilvaniei de către armata română, care deși nu este datat de autor credem că a fost redactat în această perioadă.

În acest cadru politic general se explică foarte bine curentul de simpatie față de Turcia care s-a creat în anumite cercuri politice maghiare. Încă din anul 1876, la Budapesta fusese înființat un comitet de ajutorare a răniților turci. Ulterior (1877) comitete similare s-au înființat și în alte orașe ale Ungariei și în Transilvania (la Corund, Odorhei, Tîrgu Mureș, Brașov).

În același timp însă, intrarea armatei române în război ca și victoriile obținute au dat prilej românilor de la nord de Carpați să demonstreze în mod puternic faptul că ei sînt alături și că aprobă întru totul acțiunea statului român. Zeci de scrisori primesc gazetele românești din Transilvania din toate colțurile provinciei în care intelectualii de la orașe și cei de la sate, învățători și preoți, își manifestă simpatia și solidaritatea cu acțiunea statului român.

În atmosfera de entuziasm și de conștiință că victoria armatei române va fi un pas hotărîtor în soarta tuturor românilor, conștiința națională s-a manifestat și sub alte aspecte.

La finele lunii mai 1877, „Gazeta Transilvaniei“ publica sub titlul *La arme* un apel către foștii ofițeri români care au servit în armate străine, pentru a se înrola ca voluntari în armata română, unde „se primesc cu brațele deschise și încă cu favoruri în gradul avut“². Apelul a avut

¹ „Telegraful Român“, 24.V./6.VI.1877, p. 2.

² „Gazeta Transilvaniei“, 7.VI./26.V.1877, p. 4.

răsunet pentru că o serie întreagă de voluntari ardeleni i-au dat urmare. Alți ardeleni făceau parte mai dinainte din armata română, cum este cazul lui Moise Grozea. Alături de combatanții obișnuiți au răspuns acestui apel și un număr de medici români și sași care au lucrat în spitalele de campanie.

Simțămintele românești au fost manifestate însă de transilvăneni și prin ajutoarele materiale pe care le-au trimis fraților de pe câmpul de luptă. Încă din luna mai în foarte multe orașe ale Transilvaniei au început să se formeze comitete pentru strângerea acestor ajutoare. În fruntea lor au fost aștit femeii, cât și bărbați animați de sentimente frățești și umanitare față de răniții români. Curentul acesta patriotic a pornit se pare de la Sibiu cuprinzînd la început sudul provinciei — Făgăraș, Brașov, Alba-Iulia — lărgindu-se apoi în Banat, Apuseni, Bihor și Cluj ca pînă la urmă să cuprindă întreaga Transilvanie cu regiunea Satului Mare, Maramureșului, Rodna Veche și Tîrgu Mureș. În fața acestei acțiuni de amploare neașteptată, curentul turco-fil maghiar, înspăimîntat de proporțiile pe care le lua manifestarea de conștiință națională a românilor și de urmările politice pe care le-ar fi putut avea, a luat poziție cu totul ostilă. Ziarul turco-fililor clujeni „Kelet” acuză pe români că au pornit această acțiune sub instigarea unor „apeluri de natură secretă pornite din Craiova și București”. Ziarul reacționar menționat își exprima îndoiala, dînd în același timp și sugestia, că femeile române nu vor ajuta un popor a cărui acțiune constituia un act de infidelitate și rebeliune față de suzeran. Adevăratul mobil al articolului era arătat însă în următorul paragraf : „Iar noi aici pe teritoriul Ungariei, aceia, care prin faptele României și ale Rusiei ne vedem periclitată și liniștea noastră internă, care vedem năzuința către acele scopuri care în prima linie ne amenință și periclitează viața noastră de stat, noi aici pe teritoriul coroanei ungare, ca sudiți credincioși, nu putem încuviința lucrul acestor perfizi, nu-i putem menaja, ci trebuie să-i condamnăm și să-i urmărim cu toate semnele indignațiunei”³. Deci, grija principală o constituia teama ca nu cumva această acțiune pînă la urmă să ducă la dezlipirea Transilvaniei de statul maghiar. Trei zile mai târziu, afirmațiile din „Kelet” primeau un răspuns categoric din partea Mariei Ilieșu, președinta Comitetului din Cluj, care arăta că acțiunea românească nu are la bază nici un fel de „proclamațiuni” venite de peste munți. Ea spunea pur și simplu „ne ținem dar de una sfîntă datorie a întinde în privința aceasta mîna de ajutor fraților noștri de peste Carpați”. În același timp ea dezmințea faptul că ar fi întîmpinat refuz din partea vreunei „dame oneste române de a participa” la acțiune. Sublinia totodată că se „lucrează cu succes bun datorită deșteptării noastre”⁴.

În același timp, acțiunea românească a avut și un caracter de ripostă dată acțiunii dusă de cercurile maghiare turco-file în ajutorul răniților turci. În fața acestui curent reacționar din rîndurile notabilităților maghiare, Ministerul de Interne a luat, la 24 mai 1877, măsura de a dizolva

³ „Telegraful Român”, 15/27.V.1877, p. 1.

⁴ „Gazeta Transilvaniei”, 31/18.V.1877, p. 2.

comitetele. În acest sens de la Budapesta a emanat un prim-ordin conform căruia se interzicea „înființarea de comitete peste tot fără distincțiune de naționalități și culori politice“. Un al doilea ordin se referea direct la desființarea comitetului din Sibiu (26 mai 1877).⁵ Ca urmare a acestor dispoziții la 30 mai Friedrich Wächter, comitele Sibiului, cerea Iuditei Măcelaru să înceteze acțiunea comitetului, precizându-i că particularii pot colecta ajutoare pe seama răniților oricărei părți beligerante „în scame, rufe și chiar bani“ cu singura condiție ca originalul „conspectului“ (cuprinzând lista ajutoarelor) să fie prezentat autorităților înainte de expediere.⁶ Un ordin similar a dat Johann Gött, comitele din Brașov la 2 iunie pentru desființarea comitetului din acel oraș.⁷ În câteva zile astfel de ordine s-au dat în toate regiunile Transilvaniei și Banatului în care se creaseră comitete. Peste tot măsura a întâmpinat proteste. Astfel, Iudita Măcelaru a prezentat un protest scris în care arăta între altele că nu înțelege cum poate constitui o crimă de stat faptul că femeile române manifestă „compătimire și simpatie pentru sîngele lor“. Ea cerea ca textul protestului să fie înaintat Ministerului de Interne pentru anularea măsurii luate.⁸ Un puternic protest a fost prezentat și la Brașov. În el se arăta că măsura luată nu-și va atinge scopul, deoarece „sentimentul umanității, iubirea și legătura de sînge nu se dizolvă decît o dată cu viața“⁹. În adevăr, foștii conducători ai comitetelor, la care s-au mai adăugat și alții, s-au transformat în persoane particulare și au continuat acțiunea de strîngere a ofrandelor. Diamandi Manole din Brașov publica un apel în „Gazeta Transilvaniei“ în care arăta : „Noi ca particulari venim a apela pentru ajutorarea fraților noștri... la toți aceia în al căror piept bate o fierbinte inimă de român, la toți aceia în al căror nobil sîn arde focul sacru al umanității...“ Semnatarul apelului atrăgea atenția că posteritatea va judeca atitudinea românilor transilvăneni, în cazul în care aceasta ar fi fost necorespunzătoare. Urmașii ar putea să scrie cu drept cuvînt : „nepăsători de suferințele fraților voștri, voi ați pîngărit numele ce l-ați purtat“. Ca atare el continua : „Apelăm dar la toți românii dintre Tisa și Carpați, la june și la bătrîn, la avut și la sărac, a da fiecare obolul său pentru suferințele fraților din România răniți în război“.¹⁰ Măsura luată de guvernul maghiar s-a dovedit în adevăr ineficace. Românii din întreaga Transilvanie și din Banat au răspuns solicitărilor. Problema acestor contribuții s-a bucurat de o cercetare, în anul 1941, din partea profesorului Valeriu Bologa¹¹ care a stabilit atunci o arie aproximativă a răspîndirii satelor românești din care s-au primit contribuții. Reluînd problema acum, fără însă a putea spune că cercetarea este exhaustivă (s-a făcut nu-

⁵ „Gazeta Transilvaniei“, 10.VI./29.V.1877, p. 1—2.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, 24/12.VI.1877, p. 1.

⁸ *Ibidem*, 1.VI./20.V.1877, p. 2.

⁹ *Ibidem*, 24/12.VI.1877, p. 1.

¹⁰ *Ibidem*, 24/12.VI.1877, p. 1.

¹¹ Valeriu Bologa, *Ajutorul românilor ardeleni pentru răniții războiului independentei*. Sibiu, 1941, 20 p.

mai pe baza a trei periodice românești care au publicat liste de contribuții) aria se poate lărgi mult. O linie care să închidă în interiorul ei toate comunele și orașele contribuabile poate porni de la Sighet, Satu Mare, Oradea, Curtici (fiind depășită cu două comune românești aflate astăzi în Ungaria), cuprinzând Banatul cu Timișoara, Biserica Albă, o fișie de pământ la vest de Oravița, Moldova Nouă, Orșova, Caransebeș, Lugoj, intrînd iarăși în Transilvania pe la Hațeg, Sibiu, Făgăraș, trecînd pe la răsărit de Brașov și Sighișoara, urcînd la Tîrgu Mureș, Reghinul săsesc, Bistrița, Rodna Veche, ajungînd iarăși în Maramureș pe la Borșa, Sighet. În interiorul acestei linii nu a rămas comitat în care să existe sate din care să nu fi pornit ajutoare peste Carpați. O cifră exactă a localităților nu se poate da, deoarece unele liste au fost publicate fără se indice localitățile; altele au indicat numai regiunea de unde au fost strînse contribuțiile. Numărul satelor și orașelor indicate precis în listele publicate în cele trei periodice cercetate este de 348; ținînd seamă și de cele neindicate nominal, credem că cifra se poate majora la cca 400. Se realiza astfel îndemnul lui Manole Diamandi ca toți românii să contribuie la sprijinirea armatei române. Așa cum dorea în continuare semnatarul apelului din Brașov, au răspuns oameni de la june pînă la bătrîni. Copiii din școlile primare au lucrat la facerea de scame (care țineau loc de vată în pansamente), elevi de școli secundare au contribuit după puterile lor cu bani alături de oamenii maturi. Au contribuit orașeni și țărani, au contribuit săraci care au dat cîteva crețari și bogați care au subscris pînă la 2 000 franci aur. Numai la Brașov, în prima zi de colectă, s-au adunat 7 540 franci aur. Făcînd un calcul aproximativ pentru satele și orașele răspîndite pe aria mai restrînsă stabilită de profesorul Bologna, se estima suma la minimum 124 700 franci aur. Aria însă fiind cu mult mai largă, așa după cum am arătat, această sumă desigur că a fost depășită cu încă cel puțin cîteva zeci de mii de franci aur. La acestea mai trebuie adăugate importante ofrande în natură: pînă pentru făcut scame, feși pentru pansamente, lenjerie de corp și de pat, haine, proteze (scînduri pentru imobilizarea fracturilor, cîrje) și alimente, toate strînse în cantități apreciabile. Pe lîngă români la aceste ofrande și-au dat obolul și o parte din populația săsească și chiar unii maghiari care nu împărțeau punctul de vedere al claselor dominante. Astfel ziarul „Kelet” publica o notiță la 4 august 1877 prin care se făcea cunoscut că meseriașii maghiari din Vranin (Banat) au adunat 500 de franci pentru soldații români. Totodată, transilvănenii au echipat pe cheltuială proprie o ambulanță care a pornit spre Dunăre la 23 iunie. Plecarea acestei ambulante din București spre front, împreună cu alte 14 ambulante, a constituit un moment emoționant în capitala României. Teofil Frîncu trimitea „Gazetei Transilvaniei” o corespondență din capitală în care arăta că „Animele românilor (din București, *n.a.*) băteau cu bucurie văzînd că în fața nenumăratelor obstacole ce întîmpină ai noștri, ei totuși n-au încetat de a alerga cu obolul lor, de a se lipi cu anima și sufletul lor

lîngă frații lor, lîngă surorile lor din România independentă¹². Un rol important în lumea satelor în toată această acțiune l-au avut preoții și învățătorii. Alături de ei însă se întîlnesc printre inițiatorii colectelor și funcționari, meseriași sau „economi”. În tîrguri și orașe inițiativa a aparținut vîrfurilor burgheziei române. Pentru strîngerea acestor sume de bani pe lîngă lista de subscripție s-au dat și unele reprezentatii cu caracter cultural¹³.

Strîngerea de ajutoare a avut loc și în alte părți ale Imperiului Austro-Ungar în care existau români. Astfel, începînd din luna iunie 1877 s-au strîns ajutoare din Bucovina.¹⁴ În același timp la Viena s-a creat un comitet de studenți români.¹⁵ În luna octombrie a aceluiași an un grup de tineri români, probabil toți studenți, au deschis o listă de subscripție la Budapesta, deși de aici se primiseră unele ajutoare prin Oradea Mare și Sibiu, chiar înainte de această lună.¹⁶

Din cele arătate pînă acum credem că reiese clar un fapt: războiul pentru independență dus de România alături de Rusia în 1877—1878 a constituit un nou prilej de manifestare a unității de conștiință națională pentru românii din Transilvania și de manifestare fățișă a dorinței de a se uni cu țara, exprimată la Blaj încă în 1848. Ei au participat la această acțiune în calitate de combatanți voluntari, de medici în serviciul sanitar militar. Mii de familii din sute de sate românești au contribuit cu bani sau ofrande în natură.

Amploarea pe care a avut-o în această provincie acțiunea de ajutorare a armatei române, atît ca suprafață, cît și ca adîncime, antrenînd toate clasele și păturile sociale ale societății românești transilvănene, ne face să credem că ar fi bine să nu se mai vorbească despre „ecoul lui 1877 în Transilvania”, ci despre „participarea Transilvaniei și Banatului la cucerirea independenței de stat a României”.

¹² „Telegraful Român”, 24.VII./5.VIII.1877, p. 4.

¹³ „Gazeta Transilvaniei”, 28/16.VI.1877, p. 1.

¹⁴ „Gazeta Transilvaniei”, 28/16.VI.1877, p. 3.

¹⁵ „Familia”, 24.VII./5.VIII.1877, p. 358.

¹⁶ I b i d e m, 23.X./4.XI.1877, p. 514.

CONCEPȚIA LUI A. D. XENOPOL ASUPRA PREVIZIUNII ÎN ISTORIE

NICOLAE GOGONEAȚĂ

Problema previziunii în orice domeniu al științei dobândește o importanță cu totul deosebită în zilele noastre, cînd se pune cu atîta acuitate chestiunea organizării activității în toate compartimentele vieții sociale pe baze științifice. Năzuința omului — realizată în mare măsură azi — a fost de altfel din totdeauna aceea de a stăpîni fenomenele, cursul evenimentelor, de a le supune, de a le dirija conform cu interesele fundamentale ale colectivității. Iată de ce problema previziunii a fost cercetată întotdeauna cu legitim interes de oamenii de știință, mai cu seamă după ce științele „exacte” făcuseră dovada puterii lor de previziune prin anticipări care au rămas celebre (anunțarea unei noi planete prin calcul matematic etc.). Previziunea în științele exacte a devenit în zilele noastre o chestiune curentă, care nu mai poate surprinde. Alta pare să fie situația în domeniul mai complex al vieții sociale și în general în disciplinele care au ca obiect dezvoltarea. Dacă, indiferent cum este interpretată din punct de vedere teoretic, previziunea științifică e o axiomă în disciplinele exacte, pentru că s-a făcut *dovada practică* a existenței ei, în științele care studiază dezvoltarea, faptele ce servesc drept argument partizanilor ideii de previziune sînt vehement contestate de adversarii lor. Aceștia din urmă depun eforturi pe plan teoretic spre a demonstra imposibilitatea previziunii pentru acest domeniu al realității.

Gîndirea românească beneficiază în investigarea acestei probleme de contribuția unuia dintre cei mai de seamă oameni de știință pe care i-a dat țara noastră și care a purtat cu strălucire numele ei dincolo de hotare — este vorba de marele istoric și gînditor Alexandru D. Xenopol.

Problema previziunii în istorie stă în atenția istoricului ieșean de la primele sale lucrări, ea căpătînd însă o rezolvare definitivă abia în scrierile elaborate după apariția lucrărilor de teorie a istoriei. Puse față în față, tezele susținute de A. D. Xenopol în această chestiune în diverse scrieri par contradictorii; contradicția pare că există nu numai între epoca de tine-

* Comunicări prezentate la sesiunea științifică organizată de filialele Iași și București ale S.S.I.F., la Iași în 11 iunie 1967.

rețe și cea de maturitate — explicabilă ușor printr-o evoluție a convingerilor gânditorului — ci și între unele teze referitoare la previziune din ultima și cea mai importantă perioadă a activității sale, oînd, de pildă, gânditorul afirmă categoric : „Nu se pot prevedea fenomenele viitoare ale dezvoltării”¹, dar susține în același an : „Este netăgăduit că spiritul e uneori în stare de a percepe adevăruri asupra unor fapte ascunse încă în tainele viitorului”² și chiar face unele previziuni realizate azi (destrămarea imperiului turcesc și a celui austro-ungar, instaurarea unei lumi mai bune în țara noastră etc.). O cercetare mai amănunțită a concepției lui A. D. Xenopol în această importantă problemă se impune deci, spre a clarifica punctul său de vedere.

În primele sale scrieri A. D. Xenopol împărtășea entuziasmul oarecum general al oamenilor de știință din a doua jumătate a secolului trecut cu privire la posibilitatea previziunii în toate domeniile științei, entuziasm bazat pe încrederea în capacitatea nelimitată a omului de a cunoaște realitatea. Echivalarea cunoașterii cu posibilitatea de a prevedea devenise atunci o axiomă, cristalizată în formula bine cunoscută a lui A. Comte : „*Savoir c'est prévoir*”. Încă în studiul *Istoriile civilizațiunii*, apărut în 1869 în mai multe numere din „Convorbiri literare”, A. D. Xenopol afirmă că istoria trebuie să dezvăluie „dinamica progresului”, „legile după care omenirea (sau un popor) se dezvoltă”³. Într-o amplă recenzie publicată în 1870, intitulată *Opul lui Edgard Quinet „La création”*, consemna de asemenea ca fiind specifică timpurilor moderne „tendința de a cerceta legile după care se produc fenomenele spiritului”. Din această tendință, susținea viitorul istoric, „s-a născut știința economică, știința psihologică, știința istorică și în genere s-a introdus în toată cugetarea omenească asupra producerilor spiritului însuși *ideea de lege*, care dă acestei cugetări caracterul științific adevărat”⁴. Introducerea ideii de lege în disciplinele enumerate — între care și istoria — avea drept consecință directă posibilitatea previziunii pe care A. D. Xenopol o relevă în continuare : „Ea (*ideea de lege* — *N.G.*) tinde să pună pe om în stare de a calcula și prevedea evenimentele viitoare ale unui popor, sau acele ale vieții sale economice precum calculă și prevede astronomul întunecimile de lună sau de soare”⁵. Încrederea tînărului publicist în științele sociale era foarte mare, din moment ce el afirma mai departe că progresul, soarta popoarelor, „guvernarea lor după o cale sigură și nu după vecinici încercări atîrnă de la progresul științelor sociale”⁶. A. D. Xenopol își punea atunci mari speranțe în cunoașterea legilor istoriei : „În viața popoarelor, pînă nu se vor descoperi legile după care aceasta

¹ A. D. Xenopol, *Despre metoda în știință și istorie*, București, 1910, p. 17.

² *Idem*, *Sociologia și socialismul*, București, 1910, p. 5.

³ *Idem*, *Istoriile civilizațiunii*, în „Convorbiri literare”, nr. 8, 1869, p. 121.

⁴ *Idem*, *Opul lui Edgard Quinet „La création”*, în „Convorbiri literare”, nr. 11, 1870, p. 179.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

se îndeplinește în un mod sănătos și normal, omul va fi sclavul mersului lucrurilor“.

Și în anul următor A. D. Xenopol împărtășește aceeași încredere în ideea previziunii, după cum rezultă din seria de articole publicate tot în „Convorbiri literare“ sub titlul comun *Studii asupra stării noastre actuale* și în special din studiul apărut ulterior și în broșură separată cu titlul *Despre învățământul școlar în genere și îndeosebi despre acel al istoriei*. O anumită nuanțare a modului în care abordează problema previziunii se poate remarca însă de pe acum: „Scopul istoriei, scria Xenopol în 1871, este de a ne face să înțelegem starea de față a fiecărui popor în parte și a omenirii în genere și direcția pe care vor apuca popoarele și omenirea în viitor“⁷. Se observă că tânărul doctor în filozofie și drept nu mai vorbește despre posibilitatea calculării precise a evenimentelor istorice, ci doar despre direcția pe care vor apuca popoarele în viitor. Ideea unor „legi nestrămutate după care se împlinesc soarta popoarelor“ este menținută încă și în această scriere. (Mai mult, A. D. Xenopol face trimitere la o altă lucrare a sa, e vorba de *Cuvîntarea rostită pe mormîntul lui Ștefan cel Mare*, în care — între altele — caută să clarifice raportul dintre legea istorică și libertatea umană, problemă soluționată de el printr-o perspectivă înaintată, apropiată de cea a materialismului istoric).

Din această succintă trecere în revistă a opiniilor lui A. D. Xenopol cu privire la previziune, expuse în lucrările sale de tinerețe, se poate constata că viitorul istoric împărtășește ideea previziunii, atât în științele naturii, cât și în științele sociale, în care include în mod expres și istoria. De asemenea se observă că el asociază în mod constant posibilitatea previziunii cu ideea de lege, admisă pentru toate domeniile științei. Mai constatăm însă că ideea de lege e acceptată pentru viața socială și spirituală fără a fi demonstrată, fără a se cerceta specificul fenomenelor istorice ca și modul de manifestare a legilor în domeniul istoriei.

Punctul de vedere al lui A. D. Xenopol asupra legilor istorice, asupra previziunii în acest domeniu suferă o modificare importantă în cursul elaborării lucrărilor sale de teorie a istoriei. Căutînd fundamentele istoriei, „temeliile“ ei proprii, istoricul și gînditorul ieșean, posesorul unei bogate experiențe istoriografice, a elaborat o amplă teorie asupra fenomenelor succesiunii, bazată pe noțiunea de *serie istorică* și nu pe aceea de lege. Această originală teorie modifică sau mai bine zis nuanțează și concepția asupra previziunii. Legea, susține Xenopol în scrierile sale teoretice, nu poate apărea decît acolo unde fenomenele se repetă, adică se reproduc neconținut în același mod, în părțile lor esențiale. Numai științele care studiază fenomenele de repetiție pot stabili legi, preciza gînditorul. Există însă, atât în natură cât și în societate, multe grupuri de fenomene care se succedă în timp, fiind mereu *deosebite în esențialitatea lor*. E cazul fenomenelor care nu au condiții constante de reproducere, a celor care se pro-

⁷ A. D. Xenopol, *Studii asupra stării noastre actuale*, în „Convorbiri literare“, nr. 20, 1871, p. 919.

duc mereu în condiții noi. Aceste fenomene sînt guvernate de legi abstracte, care în condițiile mereu schimbătoare ale devenirii iau forma seriilor istorice, legate pe firul causal: „În succesiune *legile abstracte se întrupează în împrejurări neconținut schimbătoare* și dau naștere faptelor succesive și seriilor ce le leagă între ele, scrie Xenopol în *Principiile fundamentale ale istoriei*. Legile abstracte ale succesiunii nu pot niciodată da naștere unor legi concrete de producțiune ale fenomenelor...”⁸.

A. D. Xenopol definise dintru început istoria ca „o disciplină ce se îndeletnicește cu dezvoltarea”⁹, o disciplină care are ca obiect fenomenele de succesiune, irepetabile, nesupuse unor „legi de producțiune”: „Năzuința cugetătorilor cari voiesc să prefacă istoria, de a închea în noțiuni și judecăți obștești producerea fenomenelor succesive, de a le formula în legi, se va lovi totdeauna de nerăsturnata piedică a nerepetării fenomenelor succesive”¹⁰. Civilizația feniciană, civilizația greacă au fost unice, exemplifică istoricul ieșean această teorie, ca și cruciatele, revoluția de la 1789, cea din 1848, evenimente care nu se vor mai produce niciodată *asa cum au fost*. Fenomenele succesive sînt unice, precizează A. D. Xenopol, și „nu se mai reproduc niciodată”¹¹. Ideea e reluată de nenumărate ori și se întîlnește aproape în toate comunicările prezentate secțiunii istorice a Academiei Române. Concluzia ce rezultă din această caracteristică, atribuită fenomenelor succesive, este ideea că pentru ele „nu există... o lege de producțiune adică de reproducțiune la infinit”¹². De aici decurge în mod logic imposibilitatea previziunii la fenomenele succesive. Citînd maxima lui A. Comte „a ști pentru a prevedea și pentru a putea”, A. D. Xenopol exprimă un punct de vedere opus: „noi susținem, dimpotrivă, că această prevedere a lucrurilor viitoare succesive este cu neputință”¹³. Într-o comunicare din 1913 acest punct de vedere este întărit și reafirmat cît se poate de categoric: „Cît despre faptele succesive, prevederea lor este absolut cu neputință din pricină că aceste fapte fiind totdeauna nouă și unice, legea repetirii lor nu poate fi prinsă, ceea ce împiedică prevederea. A prevedea ceva *nou* și care nu s-a mai întîmplat încă, este un nonsens și o contraziocere”¹⁴.

Imposibilitatea previziunii unor fenomene succesive noi este amplu argumentată de A. D. Xenopol. Pe lîngă invocarea tezei despre inexistența unor legi ale devenirii, el se mai referă și la intervenția unor forțe noi în procesul istoric, în special a elementului individual și a întîmplării. Întîmplarea și intervenția personalității omenești, susține gînditorul în studiul *Neconstiutul în istorie*, dau adeseori naștere unor fapte ce nu pot fi prevă-

⁸ A. D. Xenopol, *Principiile fundamentale ale istoriei*, Iași, 1900, p. 247.

⁹ Idem, *Expunere pe scurt a principiilor fundamentale ale istoriei*, în volumul, A. D. Xenopol, *Scrieri sociale și filosofice*. Ed. Științifică, București, 1967, p. 218.

¹⁰ *Ibidem*, p. 221.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Idem, *Principiile fundamentale ale istoriei*, p. 276.

¹³ *Ibidem*, p. 275.

¹⁴ A. D. Xenopol, *Ideile de legi și de prevedere*, în *op. cit.*, p. 342.

zute de conștiință și nici supuse voinței. De aceea seria istorică „poate să se îndeplinească sau în sensul îndreptării luate, sau să se întoarcă tocmai în sens potrivit, după cum va hotărî-o soarta”¹⁵. În altă comunicare susținea de asemenea că „nu se poate formula nici o lege pentru întîmplare (hazard)”¹⁶.

S-ar părea din cele relatate pînă aici că punctul de vedere al lui A. D. Xenopol în problema previziunii s-ar fi schimbat în mod radical, în raport cu poziția sa din lucrările de tinerete, cînd se manifestase ca un partizan plin de optimism al ideii anticipării în domeniul dezvoltării sociale. După cum se va vedea, schimbarea, deși există, nu e totuși radicală. Să se observe mai întîi că Alexandru D. Xenopol neagă posibilitatea prevederii unor fenomene noi, unor fapte concrete, a unor evenimente istorice în concretitudinea lor. El utilizează chiar termenul de „legi concrete de producție”. Pe acestea le neagă gînditorul, care admite totuși existența în istorie a unor „cadre obștești”¹⁷ a unui „general deosebit”, identificat cu seriile cauzale. Se poate spune că istoricul ieșean neagă doar posibilitatea de a prevedea concretul, evenimentul istoric în sine, faptul individual, admițînd în schimb — după cum vom vedea îndată — că poate fi prevăzută „direcțiunea în care se vor mișca aceste fapte, în ele însăși necunoscute”¹⁸. Această ultimă idee este reluată și explicată în mai multe studii. Spiritul nu poate decît „să întrevadă această direcție — afirmă A. D. Xenopol în *Sociologia și socialismul* referitor la mersul evenimentelor istorice — fără a putea niciodată să-și închipuie și faptele pe care timpul le va înlănțui în seriile viitoare”¹⁹. Amintind însă și de data aceasta că întîmplarea poate interveni în cursul evenimentelor, A. D. Xenopol avertizează: „Se vede deci cu cîte îngrădiri trebuie privită facultatea de prevedere a sociologiei pentru faptele succesive”²⁰. Așadar în cele din urmă ideea de prevedere este acceptată, dar cu anumite rezerve. Entuziasmul lipsit de spirit critic din anii tineretii a făcut loc în scrierile de maturitate discernămintului critic, analizei riguroase a faptelor, care îl determină pe autor să abordeze cu mai multă prudență ideea previziunii, cu o prudență exagerată uneori, la care se adaugă unele rețineri dictate de considerente de sistem, dar justificată în principiu și mai conformă cu spiritul științific. În una din ultimele comunicări prezentate în ședințele Academiei, A. D. Xenopol se apropie cel mai mult de rezolvarea științifică a problemei printr-o formulare mai adecvată a soluției: „Legile sociologice învoiesc cu toate acestea o prevedere cu totul obștească, dedusă din seriile istorice ce le-au dat naștere”²¹. Într-adevăr filozofia științifică admite azi că numai *generalul*

¹⁵ A. D. Xenopol, *Neconștiutul în istorie*, București, 1907, p. 23.

¹⁶ Idem, *Metoda în științe și în istorie*, București, 1910, p. 5.

¹⁷ A. D. Xenopol, *Noțiunea valorii în istorie*, în *op. cit.*, p. 308.

¹⁸ Idem, *Principiile fundamentale ale istoriei*, p. 282.

¹⁹ Idem, *Sociologia și socialismul*, p. 6.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ A. D. Xenopol, *Ideile de legi și de prevedere*, în *op. cit.*, p. 342.

(obștescul) se poate întrevădea, întrucât numai generalul este exprimat de legi, nu și forma concretă pe care o va lua el în viitor.

Acceptarea ideii după care generalul, direcția obștească a dezvoltării se poate întrevădea, se bazează în concepția lui A. D. Xenopol pe teoria seriilor istorice, serii fundamentate pe principiul cauzalității. „Istoria științifică, fără stabilirea nexului causal care leagă faptele succesive, *nu există*”²², afirma A. D. Xenopol, făcând din această idee un principiu de bază al concepției sale istorice. El mai nota în *Noțiunea valorii în istorie*, din care am reprodus citatul de mai sus: „Seria înlănțuie faptele individuale deosebite pe firul *cauzalității*. Numai strinsa înlănțuire cauzală dă expunerii dezvoltării și a istoriei caracterul științific”²³.

A. D. Xenopol credea că se poate suplini absența legilor în istorie — postulată de teoria sa — prin sistemul serial, rezultat din clasificarea, coordonarea și supraordonarea seriilor istorice. Acest sistem de serii ar facilita alegerea faptelor mai importante și înlănțuirea lor, ca și raportarea faptelor la „puterile” care le-au dat naștere. Prin noțiunea de serie, așa cum e aplicată în scrierile istorice de la începutul secolului nostru — *Domnia lui Cuza Vodă și Istoria partidelor politice* — el urmărea să surprindă *tendențele*²⁴ în evoluția unor aspecte ale realității, ale unor instituții sau compartimente ale vieții sociale, țel realizabil dacă avem în vedere acceptarea de către marele istoric a principiului cauzalității, bază a legității și a previziunii. Desigur faptul că A. D. Xenopol împărtășește teoria factorilor, ca și tendința de a absolutiza momentul schimbării și individualul în procesul dezvoltării nu i-au permis să înțeleagă dialectica generalului și a individualului, raportul dintre repetabilitate și unicitate în dezvoltare, l-au dus la anumite oscilări în problema previziunii. Dar spiritul său realist, care l-a condus spre principiul cauzalității, l-a ajutat în cele din urmă să depășească aceste oscilări, să accepte ideea despre posibilitatea de a prevedea *direcția generală* a dezvoltării. Marx atrăgea atenția în *Capitalul* că legile sociale, care se manifestă doar ca o *tendință*, pot oferi o imagine asupra viitorului, dar desigur o imagine cu totul generală: „Este vorba, explica Marx, *de înseși aceste legi*, de aceste *tendințe* care acționează și se impun cu o necesitate de fier. Țara mai dezvoltată din punct de vedere industrial arată țării mai puțin dezvoltate doar imaginea propriului ei viitor”²⁵.

În cursul dezbaterii problemei despre posibilitatea previziunii, A. D. Xenopol nu s-a mărginit la considerații teoretice, ci a abordat adesea chestiuni practice de istorie propriu-zisă, exprimându-și punctul de vedere și asupra evoluției evenimentelor istorice contemporane lui. El nu a evitat anumite anticipări, atunci când credea că faptele, că seriile istorice îndreptătesc o prognoză. De pildă, exemplificând teza sa după care „istoria nu

²² A. D. Xenopol, *Noțiunea valorii în istorie*, în *op. cit.*, p. 319.

²³ *Ibidem*, p. 27.

²⁴ Cf. N. Gogoneață, *Concepția lui A. D. Xenopol asupra seriilor istorice*, în „Revista de filozofie”, nr. 8, 1966, p. 10.

²⁵ K. Marx, *Capitalul*. Ed. Politică, București, 1960, p. 44.

poate decît întrevedea, după îndreptarea pe care faptele o au urmat în trecut și pînă în vremurile noastre" direcția lor viitoare, istoricul nota: „Așa bunăoară istoria poate întrevedea sfîrșitul stăpînirii turcești în Europa și schimbarea în alcătuirea împărăției Habsburgilor”²⁶, cu rezerva însă că „închipuirea faptelor înseși” care vor pune capăt stăpînirii otomane sau a celor care vor da o altă formă de existență naționalităților ce alcătuiau atunci Imperiul Austro-Ungar nu este posibilă (rezervă desigur îndreptățită, întrucît se referea la elementul individual, concret, la fenomen, nu la esența sa).

A. D. Xenopol a căutat să pătrundă sensul istoriei și în alte probleme importante ale epocii. Referindu-se la mult controversata problemă a socialismului, a mișcării socialiste și a perspectivelor ei, gînditorul scria: „Seria faptelor constatate pînă acum în un chip hotărît ne arată o tendință către îmbunătățirea condiției claselor care trăiesc din munca mîinilor lor. Dacă socialismul voiește să ajungă la acest rezultat, este aproape sigur că el va fi atins”.²⁷ „Seria socialistă” îi apărea lui Xenopol ca fiind rezultatul unor cauze reale, care își așteaptă rezolvarea. Prevăzînd o îmbunătățire a situației claselor muncitoare în viitor, el se abține totuși să accepte ca sigură „forma prevăzută de socialiști pentru societatea viitoare” sau modalitățile preconizate de ei pentru realizarea țelului propus. Nerecunoașterea existenței unor „legi transversale” în istorie determină rezervele sale, nu tocmai justificate în cazul de față. Totuși admiterea principiului cauzalității precum și atitudinea sa realistă și general-progresistă îl determină să remarce tendința obiectivă, consemnată de realitatea istorică, spre „o îmbunătățire a stării clasei muncitoare”. De aici urmează recomandarea sa plină de semnificație: „Sociologia trebuie să păstreze față cu socialismul o atitudine expectativă plină de bunăvoință”.²⁸ Într-o împrejurare tragică pentru țărănimea noastră, în anul marilor răscoale țărănești — 1907 — A. D. Xenopol căuta din nou să descifreze sensul istoriei și să anticipeze asupra viitorului. Întrebîndu-se care va fi soarta civilizației în viitor, marele istoric și patriot își afirmă încrederea deplină în acest viitor, și în special în viitorul țării sale. Văzînd cauzele frămîntărilor sociale din vremea sa — grevele lucrătorilor industriali, răscoalele țărănești — în încălcarea principiului de dreptate și de bine, A. D. Xenopol se întreabă: „Însemnează însă toate aceste mișcări pentru realizarea ideii dreptului care frămîntă omenirea actuală că ne apropiem de zilele de apoi; că civilizația este în pericol, că aceste frămîntări vor readuce omenirea la timpurile cele vechi de barbarie...? Noi nu o credem — răspunde hotărît istoricul și gînditorul ieșean; noi vedem în asemenea frămîntări fierberii din care va ieși o lume nouă. Vedem în ele un pas uriaș al evoluției, pe urma căruia va răsări o lume mai dreaptă, mai adevărată și mai frumoasă — și tot către

²⁶ A. D. Xenopol, *Sociologia și socialismul*, p. 9.

²⁷ *Ibidem*, p. 6.

²⁸ *Ibidem*, p. 11.

aceeași cale ne îndreaptă și marea turburare prin care trece acum iubita noastră țară".²⁹

Asemenea anticipări asupra mersului evenimentelor contemporane, ca cele citate mai înainte, implicau o atitudine de încredere în posibilitatea previziunii, atitudine în deplin acord cu teza fundamentală susținută de A. D. Xenopol în această problemă — teză foarte importantă, pe care ținem s-o relevăm încă o dată în încheierea comunicării noastre: istoria nu poate prevedea faptul concret, forma evenimentelor, dar poate să întrevadă direcția generală a dezvoltării lor.

²⁹ A. D. Xenopol, *Evoluția în istorie*, în *op. cit.*, p. 330.

A. D. XENOPOL ȘI ACADEMIA ROMÂNĂ

DAN BERINDEI

Personalitate remarcabilă, minte ascuțită, pasionat de cercetarea istoriei — el însuși scria că „tendința naturală a spiritului meu au fost totdeauna studiile istorice“¹ — dar totodată atras de o problematică multiplă și variată, unind soluția ingenioasă cu acribia unei documentări ce se căuta a nu fi improvizată, A. D. Xenopol apare în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea nu numai ca „omul de bunăvoință și gata de a lua orice subiect ce i se oferea“, cum spunea G. Panu², cât mai ales ca unul din oamenii de cultură cei mai de seamă pe care poporul român i-a dăruit în acea vreme umanității. Istoric cu rare însușiri, economist cu vederi largi, filozof al istoriei stăruind a desluși în labirintul faptelor *generalul și legea*, unind cu o rară inteligență urmărirea și prezentarea evenimentelor cu studierea profundă a teoriei, Xenopol nu putea lipsi din cel mai înalt for de cultură al vremii, din Academia Română. Născut cu 20 de ani înaintea intrării în activitate a Societății Academice, el și-a obținut bacalaureatul chiar în anul începerii lucrărilor ei, când a și plecat la studii în Germania. Reîntors în țară în 1871, a funcționat pînă în 1878 în magistratură, a practicat avocatura, iar din 1883 a devenit profesor de istoria românilor — după ce în anii 1875—1876 mai trecuse, efemer, pe la aceeași catedră, de unde fusese înlăturat din motive politice, pentru aderența sa din acea vreme la junimiști. Cu trei ani mai înainte, în primăvara anului 1880, între A. D. Xenopol și Academia Română, abia transformată din Societatea Academică a tinereții sale, s-a stabilit un prim contact. Cărții lui Xenopol, *Studii economice*, i s-a acordat un premiu al Academiei. Susținînd premiarea, Ion Ghica arătase că lucrarea „are meritul de a fi bine scrisă, într-un stil simplu și lesne de înțeles“ și că autorului i se cuveneau „laude și încurajarea noastră“.³

Pentru Xenopol *Studiile economice* nu reprezentaseră cea dintîi lucrare. El începuse să publice încă din 1868, fiind dăduse la iveală în „Con-

¹ Scrisoare către Iacob Negruzzi, 1 aprilie 1868 (I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. II, București, 1932, p. 9).

² G. Panu, *Pagini alese*, ediția Alexandru Leon, București, 1958, p. 91.

³ „Analele Academiei Române“, seria a II-a, Dezbateri, II, p. 326.

vorbiri literare“ studiul său consacrat *Culturii naționale*. Scrisese apoi variat, supunând dezbaterii probleme de cultură, de drept, economie și de istorie. Era neîndoiește un om cunoscut și prețuit în cercurile intelectuale ale vremii, aceasta atât datorită varietății preocupărilor sale, cât mai ales manierei inteligente și documentate de a le aborda. Încă din 1870 tatăl său îi scrisese că articolele sale făceau „vîlvă“ între cititori.⁴ Dar activitatea sa la Universitatea din Iași — unde începînd din 1891 a suplinit și catedra de istorie universală — l-a determinat ca, păstrîndu-și mai departe varietatea de preocupări, să se fixeze cu zel îndeosebi asupra istoriei și problemelor ei. Contemporanii subliniau, de altfel, în epocă, chiar în Academie, necesitatea investigării trecutului de care legau însăși ideea de independență. „Fondurile noastre — spunea în 1881 D. A. Sturdza — să ne serve la lucrări mai proprii a ridica simțul național prin investigațiuni asupra trecutului.“⁵ „Nu rămîne însă îndoială — adăuga același, oîteva luni mai tîrziu, în calitatea sa de secretar general al Academiei — că istoria noastră proprie primează, pentru moment, orice alte ramure. O națiune trebuie mai întîi a-și cunoaște viața ei proprie, trebuie a se cunoaște pe sineși, pentru a vedea pozițiunea în care se află și calea pe care trebuie să apuce, pentru a căpăta puterile necesare.“⁶

Harnicul Xenopol a arătat prin rezultatele stăruitoarelor sale preocupări că înțelegea să aducă în istoriografia românească un suflu nou. Cuvîntarea sa de la Putna din 1871, lucrarea sa asupra războaielor ruso-turce, combaterea teoriei lui Rösler, studiile istorice asupra poporului român — apărute la Iași în limba franceză — articolele sale — unele publicate peste hotare — s-au văzut întregite începînd din 1888 prin monumentală sa lucrare *Istoria românilor din Dacia traiană*. Această sinteză de largi proporții, cea dintîi lucrare românească de acest gen, i-a adus deplina consacrare științifică și a reprezentat un prilej pentru accentuarea legăturilor sale cu Academia. Într-adevăr, la 30 martie 1889, i s-a acordat premiul Eliade pentru sinteza pe care o realizase — cu 19 voturi împotriva a 5⁷ — pentru ca la 1 aprilie să fie ales membru corespondent, o dată cu Dimitrie Onciul, Victor Babeș și Constantin Istrati. Xenopol a întrunit de data aceasta 20 de voturi pentru, față de 3 voturi contra⁸. Propunerea alegerii sale o prezentase cu trei zile mai înainte în secția istorică episcopul Melchisedec.⁹ Xenopol venea în Academie la 42 de ani alături — între alții — de prodigioșii Mihail Kogălniceanu și George Barițiu, aflați în ultimii ani ai strălucitoarelor lor vieți, de harnicul V. A. Urechiă, de severul Dimitrie Sturdza, permanentul secretar general și neconținutul dăruitor al societății, de tumultuosul și genialul Bogdan Petriceicu Hasdeu și de Grigore Tocilescu, sîrguincios scrutator al trecutului îndepărtat, devenit cunoscut și

⁴ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. IV, p. 349.

⁵ „Analele Academiei Române“, seria a II-a, Dezbateri, IV, p. 16.

⁶ *Ibidem*, p. 108.

⁷ *Ibidem*, XI, p. 98, 105.

⁸ *Ibidem*, p. 108.

⁹ *Ibidem*, p. 134.

peste hotare prin cercetările sale de la Tropaeum Trajani. Dar va trebui să mai treacă peste o jumătate de deceniu pentru ca Xenopol să înceapă o activitate susținută în cadrul înaltului for. Este posibil ca desemnarea lui doar ca membru corespondent să nu-l fi mulțumit, iar, pe de altă parte, este sigur că istoricul întâmpina anumite greutăți și neînțelegeri chiar înăuntrul secției istorice, concretizate patru ani mai târziu în slaba susținere pe care ea o va da alegerii sale ca membru activ. Xenopol se va vedea recomandat plenului Academiei cu numai 5 voturi din cele 8 ale participanților la ședința secției din 9 martie 1895, pentru ca două zile mai târziu să fie ales în ședință plenară membru activ cu 18 voturi pentru, față de patru voturi contra.¹⁰ Este probabil ca majoritatea voturilor potrivnice să fi provenit de la unii membri ai secției istorice, ipoteză ce se poate întemeia pe recomandarea sa cu majoritate simplă din 9 martie. Peste șase zile, Xenopol a mulțumit Academiei pentru alegerea sa și a arătat cu simț patriotic că va „concura la scopul pentru care Academia este înființată, întărirea poporului românesc prin cultura minții, spre a deveni un scut pentru românii din țările subjugate și o faclă luminătoare pentru Răsărit”.¹¹

La 15 martie, Xenopol — urmînd la cuvînt lui Hasdeu — a prezentat o comunicare despre Regulamentul Organic.¹² Trei zile mai târziu, dezbaterile înverșunate care au avut loc în jurul problemei premierii lui Xenopol cu marele premiu Năsturel sînt revelatoare pentru a arăta animozități certe de care el se lovea în sînul Academiei. În timp ce Vincențiu Babeș, Ioan Sbiera și Ștefan Fălcoianu au pledat pentru dreptul lui Xenopol — ales *între timp* membru activ, calitate care nu era compatibilă cu premieria — de a primi premiul, Hasdeu și Vasile Maniu s-au opus. Cu 12 voturi pentru, față de 11 voturi potrivnice, *dreptul* de premierie a fost totuși confirmat, dar apoi, cu 14 voturi contra, față de 10 voturi pentru, lucrarea în sine a fost respinsă de la premierie. „Totdeauna a cerut de la d-nu Xenopol — consemnează procesul verbal al ședinței din 22 martie intervenția lui Hasdeu — să știe merge încet, căci cine merge în istorie prea iute, nu poate face nimic serios. Volumele scrierii sale sînt făcute *à la vapeur*; în ele nu este nimic nou, lucrarea este superficială și nu poate aduce serviciile care se cer de la asemenea scriere.” Nedreapta apreciere a lui Hasdeu — căreia i s-a adăugat și Nicolae Ionescu, afirmînd sentențios că sinteza lui Xenopol era o compilațiune „care se poate critica și se critică” — venea în contradicție cu raportul lui Babeș, care calificase vasta lucrare în dezbateri drept o „publicațiune de căpetenie” și cu intervenția ponderatoare a lui Sturdza. „Nu zice că scrierea d-lui Xenopol n-are greșeli — se consemna în procesul verbal intervenția sa — are și încă multe, dar oricît ar fi de făcut de grabnic ea este totuși de cel mai mare folos pînă ce se va face alta mai bună”.¹³

¹⁰ „Analele Academiei Române”, seria a II-a, Dezbateri, XV, p. 97.

¹¹ *Ibidem*, p. 103.

¹² *Ibidem*, p. 123—124

¹³ *Ibidem*, p. 132—135, 320—331.

După alegerea sa ca membru activ, cu toată respingerea de la premiere a sintezei sale, A. D. Xenopol participă la lucrările Academiei și prin harnica-i activitate, dar și prin firea sa, sfârșește prin a înlătura în bună parte adversitățile. I se dau spre referire lucrări supuse premierii¹⁴, susține propunerea lui Titu Maiorescu de a se organiza excursii¹⁵, iar apoi, la sfârșitul sesiunii din primăvara anului 1894, se vede ales vicepreședinte al secției istorice ca secundant al lui V. A. Urechiă¹⁶; în sesiunea următoare este reconfirmat, dar de data aceasta având ca președinte pe I. Kalinderu.¹⁷ În aceeași sesiune, la 17 martie 1895, Xenopol și-a ținut, în ședință solemnă, discursul de recepție consacrat lui Kogălniceanu, tradiționalul răspuns fiind rostit de D. A. Sturdza.¹⁸ În sesiunea următoare — din 1896 — când a fost reales pentru a treia oară vicepreședinte al secției istorice¹⁹, Xenopol a prezentat o comunicare despre caracterul științific al istoriei²⁰ și a susținut publicarea culegerii de documente consulare prusiene pe care o alcătuisese fostul său elev N. Iorga.²¹ În 1898, Xenopol a citit în Academie comunicarea consacrată originilor partidelor conservator și liberal — care s-a și publicat în seria a II-a a „Memoriilor Secțiunii Istorice”²² — a primit sarcina de a reprezenta Academia la cel de-al patrulea centenar al nașterii lui Honterus și a fost inclus alături de Vincențiu Babeș și de V. A. Urechiă în comisia însărcinată să asigure participarea Academiei la sărbătorirea semicentenarului revoluției de la 1848.²³ Între timp, Xenopol a publicat în afara Academiei versiunea prescurtată în limba franceză a sintezei sale (1896), a început publicarea ediției a doua a acesteia în limba română și apoi în 1899 a publicat la Paris *Les principes fondamentaux de l'histoire*, operă de necontestat răsunet în cercurile științifice internaționale, din care a prezentat — la 9 aprilie 1899 — un rezumat Academiei.²⁴

A. D. Xenopol era în pragul noului veac o personalitate remarcabilă, care se bucura de aprecieri interne și externe, iar numele său apărea în mod curent printre participanții la congrese internaționale ori ca semnatar al unor articole publicate în periodice științifice străine de prestigiu. Semnificative au fost în această perioadă pozițiile pe care s-a situat Xenopol în cadrul Academiei față de problema națională și față de ohestiunea țărănească, ca și, pe de altă parte, atitudinea pe care el a avut-o față de impetuosul și prolificul Nicolae Iorga, a cărui ascensiune — ca și a lui Xenopol

¹⁴ „Analele Academiei Române”, seria a II-a, Dezbateri, XV, p. 143--145.

¹⁵ *Ibidem*, XVI, p. 192.

¹⁶ *Ibidem*, p. 260.

¹⁷ *Ibidem*, XVII, p. 234.

¹⁸ *Ibidem*, p. 192.

¹⁹ *Ibidem*, XVIII, p. 194.

²⁰ *Ibidem*, p. 177.

²¹ *Ibidem*, p. 170.

²² Tomul XX.

²³ „Analele Academiei Române”, seria a II-a, Dezbateri, XX, p. 108—109, 160.

²⁴ *Ibidem*, XXI, p. 167.

la vremea ei — n-a fost privită în general cu simpatie de corifeii științei istorice a epocii.

Ca istoric al poporului român și ca fervent apărător al drepturilor sale naționale, Xenopol a publicat la Paris în 1896 broșura *Les Roumains et les Hongrois*, pentru ca în 1900 să răspundă unor aserțiuni nejuste ale istoricului A. de Bertha printr-o altă broșură în limba franceză, publicată în limba română și în „Memoriile Secțiunii Istorice”.²⁵ Tot atunci el a pledat cu energie în fața Academiei pentru trimiterea istoricilor români „în număr mai mare” la congresul de istorie generală și diplomatică ce urma să se desfășoare la Paris ca să susțină „cauza românilor”, „momentul” fiind „prea solemn, prea impunător”.²⁶ „... să arătăm lumii dreptatea și adevărul — spunea el — și să apărăm drepturile fraților noștri, care sînt și ale noastre”.²⁷ Același spirit patriotic, care l-a însuflețit neconținut pe Xenopol în laborioasa sa activitate, îl făcea în 1912 să ceară să se dea clădirii Academiei — ce se proiecta — o „mantie românească”.²⁸

Dar Xenopol, adînc cunoscător al realității românești, s-a manifestat totodată în Academie — desigur în limitele clasei căreia îi aparținea — ca un apărător al țărănimii apăsate. Cînd în primăvara anului 1899, Kalinderu a pus în dezbatere starea locuitorilor de pe moșiile înaltului for, Xenopol — de data aceasta alături de Hasdeu — a susținut cu viu interes o îmbunătățire a situației grele a țăranilor. „Academia — a spus el — trebuie să poarte cel mai viu interes pentru locuitorii de pe moșiile sale”.²⁹ Altădată, în primăvara 1906, un an înaintea puternicei răscoale a țăranilor din România, Xenopol a subliniat însemnătatea pe plan național a remedierii stării țăranilor. El arăta că Academia reprezenta „centralizarea elementului românesc” și că „România nu poate deveni un centru de atragere puternică a românilor de peste hotar, cît timp țăranul va fi în mizerie”. Ridicînd Academia la rangul unui diriguitor și încrezîndu-se utopic în rezultatele unei inițiative a înaltei instituții, Xenopol propunea: „Să fixăm un maximum de arendă și un minimum de răsplată a muncii. Exemplul cel mare dat de Academie nu va putea să rămînă fără efect”.³⁰ Un an mai tîrziu, în plină răscoală, A. D. Xenopol denunța cu severitate în fața Academiei racilele care măcinau țărănimea. „În privința pelagrei — spunea el — observ că acolo unde este obiceiul de a se da tain oamenilor la muncă, hrana ce li se pune la dispoziție este o adevărată otravă: făină din popușoi stricat, brînză mucegăită și murături împutite și nu se găsește nimeni în organismul — dragă Doamne — civilizat al statului nostru care să privegheze ca asemenea crime să nu se mai comită”.³¹ În 1909, tot Xenopol a

²⁵ Tomul XXII.

²⁶ „Analele Academiei Române”, seria a II-a, Dezbatere, XXII, p. 191.

²⁷ *Ibidem*, p. 199.

²⁸ *Ibidem*, XXXV, p. 207.

²⁹ *Ibidem*, XXI, p. 128.

³⁰ *Ibidem*, XXVIII, p. 203.

³¹ *Ibidem*, XXIX, p. 81.

salutat cu satisfacție arendarea *direct* către săteni a unor moșii ale Academiei³², măsură menită — nădăjduia el — să îmbunătățească starea țărănilor și să fie totodată un exemplu cu autoritate generalizatoare.

Xenopol a intuit cu inteligență rarele însușiri ale lui Nicolae Iorga și înfrîngîndu-și propriul orgoliu s-a arătat aproape neconținut binevoitor ascensiunii fostului său elev, „minunea de om ce aveam înaintea”, cum scria el însuși în *Istoria ideilor mele*.³³ În primăvara anului 1898 i-a susținut alegerea în Academie³⁴ și cînd Iorga a fost ales membru corespondent i-a scris că „în această atît de ticăloasă țară meritele tot sfîrșesc prin a fi recunoscute”.³⁵ Xenopol a fost singurul susținător, dintre istoricii de vază, ai premiei lucrării pe care Iorga a consacrat-o Chilei și Cetății Albe. În timp ce Hasdeu vorbea în raport de „necunoașterea multor fîntîne importante”, de „expunere confuză”, de „critică lipsită pretutindeni de o argumentare completă, convinsă și convingătoare”, de „afirmațiuni sau negațiuni goale” și chiar de „spirit sărăcăcios, superficial”, iar Tocilescu critica „nămolul de citațiuni” și dezvoltarea unor „fapte de tot mărunte”, Xenopol a subliniat „munca vrednică de laudă” a lui Iorga și a cerut doar eliminarea digresiunilor.³⁶ Dar, tot în acel an, la 20 august 1899, Tocilescu semnala apariția unui articol insultător la adresa sa și a colegilor săi, într-un ziar francez din București.³⁷ Era vorba de critica vehementă pe care membrul corespondent Nicolae Iorga o adusese membrilor secției istorice în „L'Independance Roumaine”. La 25 martie 1900, secția istorică a trecut la analiza „insultelor” lui Iorga. Pe Hasdeu îl calificase „spirit fals”, care „inventă”, în timp ce V. A. Urechiă — scrisese Iorga — „nu cunoaște niciodată starea subiectului său”; despre Tocilescu arătase că nu înțelegea nimic, iar despre N. Ionescu că nu scria nimic și pînă și lui Xenopol îi reproșa că ignora.³⁸ Rezultatul lucrărilor secției s-a tradus în reprobarea „purtării necuviincioase” a lui Iorga, căruia nu i s-a autorizat prezentarea unei comunicări.³⁹ Deși fostul elev nu cruțase pe fostul său profesor, Xenopol a dat dovadă de înțelegere și îngăduință. În primăvara anului 1901, el a fost din nou singurul dintre istoricii de seamă membri ai Academiei care a cerut premiul *Istoriei literaturii române...*, noua lucrare a lui Iorga, pe care a calificat-o drept „operă de cea mai mare valoare”, ce dovedea, în privința autorului, că „erudițiunea lui este în adevăr uriașă”. „Ar fi cea mai mare pierdere și o adevărată crimă — subliniașe el — ca această lucrare să nu vadă lumina zilei”.⁴⁰ Toamna, Xenopol scria lui Iorga și-i făgăduia un exemplar din *Domnia lui Cuza*, adăugînd doar malițios că

³² „Analele Academiei Române”, seria a II-a, Dezbatere, XXI, p. 136.

³³ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. IV, p. 400.

³⁴ „Analele Academiei Române”, seria a II-a, Dezbatere, XX, p. 163.

³⁵ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, p. 25.

³⁶ „Analele Academiei Române”, seria a II-a, Dezbatere, XXI, p. 463.

³⁷ *Ibidem*, XXII p. 31—32.

³⁸ *Ibidem*, p. 279.

³⁹ *Ibidem*, p. 224.

⁴⁰ *Ibidem*, XXIII, p. 122, 154—156.

aceasta „deși va purta desigur păcatul meu original al ignoranței, totuși cred că va putea să te intereseze”.⁴¹

Dar atacul tumultuos al lui Iorga nu a fost iertat de ceilalți membri ai Academiei și a mai trebuit să treacă aproape un deceniu pentru ca recalitrantului membru corespondent, ajuns de mult o somitate științifică de talie universală, să i se ofere locul cuvenit în Academie. Xenopol a fost acela care a propus la 24 mai 1910 alegerea lui Iorga, „un muncitor cunoscut în toate straturile societății noastre în ogorul istoriei”⁴² — cu care se împăcase și în mod public la Iași în 1909⁴³ — ca membru activ al Academiei. Ostilitățile mai erau însă vii, căci Iorga n-a putut fi ales și doar cu o majoritate simplă (15 pentru, față de 11 contra) decât la a treia votare.⁴⁴ Trei zile mai târziu, Xenopol a acordat sprijinul său lui Iorga când acesta a semnalat greșelile din volumul XIII al colecției Hurmuzaki.⁴⁵ Peste o jumătate de deceniu, la 15 august 1916, Xenopol îi scria lui Iorga: „E frumos și măreț ceasul! Alexandru Xenopol întinzînd mîna adolescentului genial, care a fost să fie Neculai Iorga, când pășia spre răsărit, N. Iorga, făcînd aceeași mișcare față de A. Xenopol, când pășește spre asfințit”.⁴⁶ Cu doi ani în înaintea morții, Xenopol îl califica mișcător pe Iorga drept „un copil iubitor și devotat”⁴⁷.

Ales membru corespondent al Academiei de științe morale și politice din Paris, Xenopol a comunicat această veste colegilor săi la 5 martie 1901⁴⁸; în primăvara anului 1914 el devenea membru titular al aceleiași academii a Institutului Franței, fapt comunicat Academiei Române de doctorul Istrati.⁴⁹ În primii 13 ani ai secolului al XX-lea, Xenopol s-a dovedit deosebit de activ. Unioniști și separatiști, starea socială și economică de la începutul domniei lui Cuza, secularizarea averilor mănăstirești, raporturile dintre psihologie și istorie, noțiunea valorii în istorie, cauzalitatea în faptele de succesiune, congresul de sociologie de la Londra, neconștiutul în istorie, evoluția în istorie, rasa, mediul și evoluția în istorie, legile și seriile în științe și în istorie, sociologia și socialismul, metoda în științe îndeobște și în special în istorie, ideea de lege și de prevedere în materie socială, partidele politice în revoluția de la 1848⁵⁰, sînt teme abordate în Academie de Xenopol între 1900 și 1913. Ele oglindeau preocupările de anvergură ale istoricului. Academia era pentru el un laborator în care

⁴¹ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. VII, p. 31.

⁴² „Analele Academiei Române”, seria a II-a, Dezbateri, XXXII, p. 238—241.

⁴³ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. VII, p. 34—35.

⁴⁴ „Analele Academiei Române”, seria a II-a, Dezbateri, XXXII, p. 257.

⁴⁵ *Ibidem*, XXXIII, p. 3.

⁴⁶ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. VII, p. 46—47.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 55.

⁴⁸ „Analele Academiei Române”, seria a II-a, Dezbateri, XXIII, p. 102—103.

⁴⁹ *Ibidem*, XXXVI, p. 60.

⁵⁰ *Ibidem*, XXIII, p. 190; XXIV, p. 43—44, 164; XXV, p. 129; XXVIII, p. 37, 46, 57, 66, 70; XXIX, p. 33, 82, 167; XXX, p. 38, 40; XXXI, p. 8, 141; XXXII, p. 43, 45, 58, 190; XXXV, p. 152.

prezenta fragmentat rezultatul neobositelor sale cercetări concrete și teoretice. *Domnia lui Cuza Vodă, La théorie de l'histoire, Istoria partidelor politice în România* se recunosc astfel în procesul lor de elaborare, urmărind șirul comunicărilor academice ale marelui istoric și gânditor.

Xenopol s-a impus în Academie, deși de animozități și lipsă de înțelegere s-a lovit neconținut. În primăvara anului 1902 e din nou vicepreședinte al secției istorice, pentru ca în anul următor să preia însăși președinția secției.⁵¹ Il reîntâlnim președinte al secției și în 1910⁵² și din nou în anii 1914—1916.⁵³ Era o personalitate proeminentă, mai ales că, rînd pe rînd, dispăruseră colegii săi deosebit de activi în istoriografia celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea: Hasdeu, V. A. Urechiă, Gr. Tocilescu. Cel dintîi, Urechiă, în 1901, apoi, în 1907, Hasdeu — calificat de Bianu „individualitate genială” — și în 1909 Tocilescu.⁵⁴ Uneori, conștient de valoarea contribuțiilor sale, Xenopol își manifesta iritarea față de tendința noii istoriografii de a nu ține seama în suficientă măsură de aportul său. În 1905 a cerut chiar ca discursul de recepție al lui I. Bogdan să nu fie tipărit, pentru că Bogdan îi depreciașe sinteza.⁵⁵ Altădată era să provoace demisia lui D. A. Sturdza din funcția de secretar general, întrucît fusese refuzată publicarea integrală în cadrul „Analelor” a *Teoriei Istoriei*.⁵⁶ Dar acestea erau simple episoade în viața și activitatea acestei personalități inteligente și cultivate, într-o măsură justificate de certele manifestări de rea-voință pe care Xenopol le-a întîlnit, de ignorarea în bună măsură voită a prestigiului pe care el și-l dobîndise peste hotare.

În ultima jumătate de deceniu de viață, după îmbolnăvirea sa, prezența lui A. D. Xenopol în Academie a fost mai mult simbolică. Apoi, în primăvara anului 1920, Academia s-a despărțit de Xenopol la cimitirul Bellu prin cuvintele pe care le-au rostit aci Dimitrie Onciul și mai ales Nicolae Iorga, cald evocator al celui ce fusese profesorul și bătrînul său prieten. „Academia Română — a spus Iorga în această cuvîntare de rămas bun pe care o rostea în numele Academiei, dar desigur și în numele său, al aceluia care fusese „martur a descoperirii al sfîrșitului acestei vieți” — pierde în A. D. Xenopol nu un colaborator de fiecare moment, fiindcă de multă vreme — ani întregi de zile, nespuși de dureroși — el era oprit de a participa la lucrările ei, dar, desigur, pe acela dintre membrii ei, a cărui largă popularitate științifică în lumea întregă n-a putut fi întrecută de a nimănuiă”.⁵⁷ Era un cald și adevărat omagiu pe care un mare savant îl aducea dascălului său în numele celui mai de seamă for cultural al țării pe care acesta îl slujise după cum slujise cu abnegație știința și năzuințele poporului său.

⁵¹ „Analele Academiei Române”, seria a II-a, Dezbatere, XXIV, p. 229, 247; XXV, p. 191.

⁵² *Ibidem*, XXXII, p. 256.

⁵³ *Ibidem*, XXXVI, p. 183; XXXVII, p. 210; XXXVIII, p. 193.

⁵⁴ *Ibidem*, XXIV, p. 62—65; XXX, p. 34; XXXII, p. 26—30.

⁵⁵ *Ibidem*, XXVII, p. 231—233.

⁵⁶ *Ibidem*, XXX, p. 199—201.

⁵⁷ N. Iorga, *Oameni care au fost*, vol. III, București, 1930, p. 32.

IDEI ECONOMICE PROGRESISTE ÎN OPERA LUI A. D. XENOPOL

VASILE NECHITA

A. D. Xenopol, sesizînd interdependența obiectivă între fenomenul istoric și cel economic, rămînînd consecvent adept al determinismului economic, rezervă în cadrul preocupărilor sale științifice un loc foarte important cercetării unor variate și complexe probleme de economie națională. El însuși preciza că „pe mine mă interesase întotdeauna viața economică a societăților și în istoria românilor introdusesem pretutindeni, unde trebuie, cercetări în această îndreptare, fiind chiar cel dintîi care căutasem să pun în legătură dezvoltarea poporului român cu starea lui economică”.¹

Opera sa, istorică și social-economică, de largă respirație românească, elaborată de pe pozițiile burgheziei industriale, ale cărei interese fundamentale coincideau cu cele ale națiunii, i-a adus lui A. D. Xenopol, în timpul vieții, un binemeritat prestigiu științific, național și internațional și o aleasă prețuire în zilele noastre. Vizîndu-l direct, tov. N. Ceaușescu în *Raportul prezentat la cel de al IX-lea Congres al Partidului Comunist Român* arăta : „Încă din secolul trecut, numeroși patrioți, animați de idealuri progresiste, de grijă pentru soarta țării, s-au preocupat să găsească soluțiile care să schimbe situația social-economică deosebit de grea a României din vremea lor”.²

Dominanta gîndirii economice a lui A. D. Xenopol, căreia i-a subordonat majoritatea studiilor de economie națională, este încercarea în cea mai mare măsură împlinită, de a fundamenta necesitatea, posibilitatea și oportunitatea industrializării României.

Cum era și firesc, în abordarea acestei chestiuni economice, de viață și de moarte pentru noi, A. D. Xenopol a pornit de la studierea realităților românești, fiindcă numai pe această bază putea să desprindă tendințele generale ale dezvoltării noastre ulterioare.

¹ A. D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, în I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. IV, „Junimea”, Buc., 1933, p. 414.

² Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de al IX-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Ed. Politică, Buc., 1965, p. 21.

Problema caracterului economiei românești i-a reținut atenția lui A. D. Xenopol nu atât pentru a constata că România se găsea în situația de țară „curată” agricolă, fiindcă după cum chiar el mărturisea „nu credem că este lipsă de a mai demonstra”³, ci pentru a demasca, cu argumente de necontestat, caracterul reacționar și antinațional al teoriei „România țară eminentement agricolă” și al politicii economice care viza perpetuarea stării existente.

Încă din 1870, când se afla la Berlin pentru a-și susține doctoratul în drept și filozofie, A. D. Xenopol se declara fățiș în dezacord cu adepții teoriei și politicii „România țară eminentement agricolă”. În recenzia : *Tratatul de economie politică al D-lui Ion Strat*, el scria : „Se tot repetă acum la noi în toate părțile și mai ales prin circularile ministeriale că sîntem o țară agricolă, că agricultura este și trebuie să rămînă mersul vieții noastre economice... Toate acestea sînt principii neadevărate în totul... și periculoase pentru dezvoltarea și existența noastră”.⁴

Lupta o dată angajată capătă noi dimensiuni îndată ce se întoarce în țară. Cu o tenacitate pilduitoare a zdrobit tot soiul de argumente care încercau să împiedice realizarea convingerilor sale, expresie a intereselor unei națiuni dornice să schimbe situația precară în care se afla. Pentru A. D. Xenopol era absolut clar că dezvoltarea țării pe cale exclusiv agricolă nu putea să asigure acea bază materială solidă, necesară înfloririi, sub toate aspectele, a națiunii române. Fin cunoscător al vieții social-economice românești, el arată că „orice popor care tinde la propășire trebuie mai întii să-și asigure o bază materială pe care să înalțe propășirea sa”⁵ (*sublinierea lui A.D.X.*).

Pledoaria lui A. D. Xenopol pentru o economie multilaterală și armonios dezvoltată, în care industria, agricultura și comerțul să dețină locuri bine definite, este o reflectare, pe plan teoretic, a faptelor reale care arătau, în chip dur, că țara noastră dispunea numai de „lucruri brute, nelucrate, la producerea cărora ia parte mai mult natura”, lucruri care iau drumul străinătății de unde, „prefăcute în obiecte lucrate”⁶, se întorc în cele din urmă la noi cu prețuri foarte mari.

După opinia lui Xenopol, situația României de țară predominant agricolă, producătoare și exportatoare de „lucruri brute”, are consecințe dintre cele mai nefaste pentru prezentul și viitorul nostru. Întiul pericol al exclusivismului agricol, este slaba unitate națională, condiție de loc neglijabilă pentru mersul nostru înainte. Funcționarismul, opoziția de interese între partide și clase, falsificarea democrației, efecte ale caracterului agrar al țării,

³ *Texte din literatura economică în România — secolul XIX*. Ed. Academiei, Buc., 1960, p. 377.

⁴ A. D. Xenopol, *Tratatul de economie politică al D-lui Ion Strat*, în „Convorbiri literare”, Iași, an. IV, nr. 17, 1870, p. 277.

⁵ *Idem*, *Studii economice*, Craiova, 1882, p. 2—3. (În continuare, trimerile le facem numai la această ediție, cu excepția câtorva, semnalate la locul potrivit, care se referă la ediția din 1879).

⁶ *Ibidem*, p. 3.

sînt tot atîtea obstacole în calea cimentării acelei solidarități de interese „care singură e în stare a aduna pe indivizii unei națiuni în un popor, în o unitate comună”.⁷

Interesant de subliniat este faptul că A. D. Xenopol pune la baza solidarității de interese, în primul rînd, relațiile economice; că este pe deplin edificat asupra raportului cauzal între dezvoltarea complexului economic național, clădit de o industrie puternică și o agricultură înaintată, și piața internă, pe de o parte, între piața internă, unitate și independență națională, pe de altă parte. Concludent este, în acest sens, textul în care A. D. Xenopol precizează expres că în condițiile în care „o țară produce numai material brut — produse agricole — relațiunile între oameni înăuntrul țării sînt puține și slabe, căci nimeni nu schimbă cu vecinul lui același lucru, grîu cu grîu, boi cu boi, etc.; solidaritatea intereselor nu există, nici lucrare împreună pentru înălțarea și independența țării”.⁸

Asupra țării care trăiește mai mult din munca pămîntului, cum este cazul României în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, planează — spunea A. D. Xenopol — și pericolul îpușinării populației ei. Din moment ce populația rurală, „temelia oricărui stat agricol, singura clasă într-adevăr productivă”, abia putea să-și procure, din munca oîmpului, cele necesare „nu pentru a duce un trai bun, ci pentru a nu muri de foame”⁹, apare pericolul reducerii considerabile a aportului ei la procrearea speciei. Astfel, națiunea „curat agricolă” pune „cuțitul chiar la existența poporului prin îpușinarea populației, provenită din sărăcia poporului”.¹⁰ Această grije pentru starea existentă, dar mai ales pentru cea de viitor, este o dovadă grăitoare a clarviziunii științifice, a puterii de înțelegere a celor mai ascunse implicații economice și sociologice, pe care a dobîndit-o Xenopol, în confruntarea permanentă cu lumea reală și cea a cărților.

Chemarea lui A. D. Xenopol de a „înțelege starea socială și economică în care ne aflăm”¹¹ era în același timp o chemare la înțelegerea exactă a locului României, „eminamente agricolă”, în sistemul diviziunii internaționale a muncii, la înțelegerea viciului întregii noastre dezvoltări, pericolului „care amenință chiar viața și existența noastră”.¹²

Nu cu puțină amărăciune, scria A. D. Xenopol, că „Noi nu producem ceva decît prin agricultură; idealul nostru economic este de a fi o țară agricolă servind restului Europei de grînar, pentru aprovizionarea ei

⁷ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 7.

⁸ Idem, *Tratatul de economie politică al D-lui Ion Strat*, în „Convorbiri literare”, nr. 17, 1870, p. 275.

⁹ Idem, *Studii economice*, p. 10.

¹⁰ *Texte din literatura economică în România, secolul XIX*, p. 382.

¹¹ A. D. Xenopol, *Studii asupra stării noastre actuale*, partea I, în „Convorbiri literare”, nr. 1, 1870, p. 8.

¹² *Texte din literatura economică în România, secolul XIX*, p. 378.

foarte ieftină cu produse brute și de piață, pentru desfacerea foarte avantajoasă a fabricatelor sale”¹³ și ceea ce este mai dureros, declara el, este faptul că „mulți cred că aceasta e foarte bine și că noi trebuie să rămînem așa”.¹⁴

Cugetările sale adînci asupra poziției pe care o avea România în contextul diviziunii internaționale a muncii l-au condus la concluzia că ea se afla într-o inferioritate evidentă față de țările occidentale. Menținîndu-se în continuare ca o țară predominant agricolă, nu putea să nu-și pericliteze atît propășirea materială, cît și independența națională, economică și politică.

Întrebările : „oare este cu putință ca o țară să rămîie numai agricolă ? Oare agricultura se poate dezvolta în toată întinderea ei fără o industrie ?... Și oare bine este pentru o țară de a rămîie dedată la agricultură ?”¹⁵, puse atît pentru sine, cît și pentru contemporanii săi, cu deosebire pentru acei de a căror acțiune depindea soarta țării, găsesc în opera lui A. D. Xenopol un unic și fundamentat răspuns : crearea și dezvoltarea unui complex economic național, independent și suveran, în cadrul căruia atenția cea mai mare trebuie să se acorde industriei.

Exponent al intereselor fundamentale ale națiunii române, A. D. Xenopol își îndreaptă frontal tăișul criticii sale științifice nu numai împotriva diversilor ideologi români, susținători ai exclusivismului agricol, ci și împotriva cercurilor guvernante din vremea sa. „Cea dintîi datorie a unei ocîrmuirii inteligente și patriote — preciza el — va fi să-și pună toate silințele spre a da cît mai curînd naștere unei mișcări industriale.” Faptele reale și interesele în slujba cărora și-a pus întreaga sa capacitate au imprimat criticii lui A. D. Xenopol un pronunțat caracter acuzator. Semnificativă este în această privință afirmația că „nu s-a găsit încă nici o voce în corpurile legiuitoare care să propună ceva în favoarea dezvoltării industriei”.¹⁶

Convingerea nestrămutată a lui A. D. Xenopol, bazată pe o analiză la nivel macroeconomic, era aceea că „dezvoltarea industriei în o țară este ceva absolut necesar”.¹⁷ Respingînd punctul de vedere al lui Ion Strat, potrivit căruia industrializarea României ar avea scopul „ca să ne satisfacem o vanitate puerilă și să putem zice că aceste produse sînt create în țara noastră de compatrioții noștri”¹⁸, A. D. Xenopol spunea răspicat :

¹³ A. D. Xenopol, *Convorbiri economice de Ion Ghica*, în „Convorbiri literare”, nr. 1, 1872, p. 31.

¹⁴ Idem, *Opere economice*, Ed. Academiei, Buc., 1967, p. 80.

¹⁵ Idem, *Studii asupra stării noastre actuale*, partea a V-a, *Starea noastră economică*, în „Convorbiri literare”, nr. 1, 1877 p. 8.

¹⁶ Idem, *Studii economice*, Tipografia „Steaua României”, Iași, 1879, p. 59—60 (această idee nu mai apare în ediția de la Craiova, 1882).

¹⁷ Idem, *Tratatul de economie politică al D-lui Ion Strat*, în „Convorbiri literare”, nr. 17, 1870, p. 275.

¹⁸ Ion Strat, *Tratatul complexu de economia politică sau simplă expunere a modului cum se formează, se distribuie și se consumă bogățiile*, Buc., Impr. statului, 1870, p. 306.

„Nu. Cu totul altele sînt cauzele care trebuie să îndemne pe un popor a-și dezvolta industria și comerțul său”.¹⁹

Pentru a demonstra necesitatea obiectivă a industrializării României, A. D. Xenopol se sprijinea pe o multitudine de factori social-economici, caracteristici stadiului la care se găsea economia țării noastre în acel moment. Înainte de toate, el susținea că industria națională era chemată să înlăture înapoierea economică, să ajute la ridicarea tuturor ramurilor economiei și în primul rînd a agriculturii.

Convingerea sa era că „Agricultura are nevoie pentru a înflori de o industrie puternic dezvoltată care să meargă *alături* cu ea și pe același pămînt, pentru că numai din susținerile lor mutuale se pot dezvolta ambele aceste ramuri de cultură omenească”²⁰ (*sublinierea lui A.D.X.*). Evidențind necesitatea și, în același timp, dificultatea înzestrării agriculturii cu unelte mecanizate arăta că aceasta este greu de făcut atîta timp cît rămînem tributari străinătății; dacă mașinile-unelte agricole, îndeosebi tractoarele, le-am fabrica în țară, atunci s-ar schimba lucrurile.²¹

Insistența și mai ales constanța în fundamentarea necesității industrializării, pornind de la locul și rolul celor două ramuri ale producției materiale în cadrul complexului economic național, și de la condiționarea lor reciprocă, este, în maniera cea mai convingătoare ilustrată de observația făcută încă în 1870, cînd se afla la studii în străinătate potrivit căreia „agricultura, neputîndu-se folosi de noile invențiuni, descoperiri, nu va putea propăși, pămîntul sărăcind apoi prin aceea că i se iau sucurile ce nu i se mai înapoiesc sub nici o formă, o scădere în producțiunea materiilor brute însă este urmarea necesară”.²²

În acest context, se impune să subliniem — lucru care-i face cinste lui A. D. Xenopol — și ideea că el a văzut nu numai influența industriei asupra agriculturii, ci și influența agriculturii asupra industriei. Era pe deplin convins că nivelul și perspectivele dezvoltării industriei noastre naționale sînt, în bună măsură, legate de situația agriculturii. „Reaua stare a agriculturii noastre — scria A. D. Xenopol — împiedică chiar avîntul industrial”.²³ Ieșirea din situația precară din care ne găseam, caracterizată prin slaba dezvoltare a industriei și agriculturii, era posibilă, după părerea lui A. D. Xenopol, numai dacă industria și dependent de aceasta agricultura cunosc o largă dezvoltare pe măsura necesităților și posibilităților de care dispunem.

¹⁹ A. D. Xenopol, *Tractatul de economie politică al D-lui Ion Strat*, în „Convorbiri literare”, nr. 17, 1870, p. 274.

²⁰ *Idem*, *Studii asupra stării noastre actuale*, partea a V-a, *Starea noastră economică*, în „Convorbiri literare”, nr. 1, 1877, p. 8.

²¹ Vezi N. Gogoneață și Z. Ornea: *A. D. Xenopol, Concepția socială și filozofică*, Ed. Științifică, Buc., 1965, p. 116.

²² A. D. Xenopol, *Tractatul de economie politică al D-lui Ion Strat*, în „Convorbiri literare”, nr. 17, 1870, p. 274—275.

²³ *Idem*, *Studii economice*, p. 206.

Industria, în viziunea lui A. D. Xenopol, era nu numai „o chestiune de *cîstig*, ci și o chestiune de *civilizație*“²⁴ (*sublinierea lui A.D.X.*). Pro-pășirea noastră sub raportul civilizației spirituale era condiționată, în chip hotărîtor, de crearea și dezvoltarea unei puternice industrii naționale. Fără o industrie proprie, croită la scara necesităților reale și urgente ale țării noastre, nu putem realiza o impulsională a tuturor laturilor vieții materiale și spirituale. Cît de puternic întipărită era în conștiința lui A. D. Xenopol această idee ne-o arată textul în care spunea că „dezvoltarea industriei în țara noastră ar da un avînt și altor ramuri de ocupație care zac în cea mai mare lîncezeală și care sînt iarăși esențiale civilizației: știința, arta și literatura“.²⁵ Între ramurile „esențiale civilizației“, al căror progres este condiționat, în primul rînd, de nivelul industriei și care, la rîndul lor, exercită o influență activă asupra ritmului creșterii economice, o importanță deosebită acordă învățămîntului românesc.

Fundamentarea teoretică a necesității industrializării României se bazează, în concepția lui A. D. Xenopol, în foarte mare măsură, pe interdependența obiectivă dintre crearea și dezvoltarea industriei naționale și progresul învățămîntului. În această direcție, el arată că un factor care „a împiedicat dezvoltarea industriei naționale... este instrucțiunea cea nepotrivită“²⁶, întrucît nu oferea cadrele necesare ca număr, calificare și în specialitățile solicitate de producție.

Spiritul de observație și înțelegere exactă a realității rezultă clar din caracterizarea generală pe care o face A. D. Xenopol asupra învățămîntului românesc din timpul său: „Sistemul nostru școlar e în genere așa întocmit încît să dea țării birocrați și funcționari. De la școala sătească și pînă la Universitate se învață în școalele noastre, într-un grad mai mare sau mai mic, știința mult prețioasă de a mînuși pana pentru a intra în vreo cancelarie“.²⁷ Remarca, nu cu plăcere că în țara noastră nu se observă vreo preocupare pentru înființarea „unui Politehnicum, spre învățarea științelor reale“.²⁸

A. D. Xenopol are marele merit de a fi înțeles foarte bine că producția materială și învățămîntul se impulsionează reciproc. Producția materială dezvoltată corespunzător epocii istorice pe care o străbate omenirea — și anume la nivelul țărilor avansate ale lumii — bazată în primul rînd pe industrie, asigură baza materială a învățămîntului, stimulează creația științifică și îmbogățește conținutul procesului instructiv-educativ, deschizînd totodată noi posibilități de activitate socialmente utilă, locuri de muncă corespunzătoare nivelului de pregătire, al specialiștilor formați în școli. În același

²⁴ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 15.

²⁵ *Idem*, *Studii economice*, Tipografia „Steaua României“, Iași, 1879, p. 132 (această idee nu mai apare în ediția de la Craiova, 1882).

²⁶ *Idem*, *Studii asupra stării noastre actuale*, partea a V-a, *Starea noastră economică*, în „Convorbiri literare“, nr. 4, 1877, p. 119.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Idem*, *Studii economice*, p. 54.

timp însă, producția materială modernă, tehnica în continuă perfecționare nu se pot înlăptui, nu se pot dezvolta, fără învățămînt, fără crearea forței de muncă proprii, pregătită corespunzător.

Credința nestrămutată a lui A. D. Xenopol că industrializarea României „e ceva absolut necesar” este, în mare parte, rezultatul frămîntărilor sale intelectuale de a înțelege natura raporturilor statornicite între țara noastră și alte țări, și mai ales de a sesiza sensul evoluției lor în viitor. Analiza comparată pe care o face el între o țară agricolă și una industrială are drept unic scop acela de a „arăta pînă în ce grad exorbitant atîrnă viața noastră de popoarele străine”.²⁹ Suplețea în gîndire și marea capacitate de orientare în labirintul fenomenelor social-economice i-au dat posibilitatea lui A. D. Xenopol să conchidă că industrializarea este nu numai „o chestiune de cîștig, ci și una de naționalitate”³⁰, singura în măsură să ducă la dobîndirea unei independențe economice și politice reale (*sublinierea lui A.D.X.*). „Dacă nu voim să pierim — scria el — trebuie numaidecît să punem umărul la schimbarea stării economice a țării și la aceasta nu se poate ajunge altfel decît prin crearea și încurajarea industriilor”³¹ (*sublinierea U.N.*).

Constatănd că relațiile externe se stabilesc pe baza raportului de forțe existent la un moment dat, pe principiul „fii tare dacă vrei să trăiești”, simțind pericolul măririi dependenței economice și politice a țării noastre de apusul Europei, A. D. Xenopol, sincer îngrijorat de soarta țării, face eforturi vizibile pentru a convinge opinia publică românească că „Baza existenței popoarelor în timpurile noi este puterea lor. Puterea este rezultatul bogăției. Bogăția nu se poate spori într-un popor decît rafinîndu-se munca acestuia. De aici necesitatea neapărată a unei dezvoltări industriale”³² (*sublinierea U.N.*).

Ca istoric, A. D. Xenopol și-a dat seama că bogăția nu este de partea țărilor „curat” agricole, ci de partea țărilor industriale; „a rămîne dedați numai agriculturii — scria el în 1895 — este a ne... constitui pentru totdeauna robii străinătății. Într-adevăr aceasta ne va trimite în schimb pentru produsele unei munci grosolane și primitive, acele ale unei munci rafinate și civilizate, care sub volumuri înzecit de mici vor reprezenta prețuri înzecit de mari, înoît munca întregă a poporului nostru va sluji numai pentru a plăti o porțiune foarte mică din munca altor țări. Românii, deci, vor îndeplini în concertul popoarelor europene munca manuală, brută și grosolană, prost plătită și puțin căutată deoarece poate fi făcută de toată lumea; și vor primi ca răsplată a acestei munci grele și încordate fărămiturile ce vor cădea la masa țărilor civilizate”.³³

²⁹ *Texte din literatura economică în România, secolul XIX*, p. 377.

³⁰ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 18.

³¹ V. C. Buțureanu și A. D. Xenopol, *Industria berei și impozitul*, Buc., Sococ, 1895, p. 16.

³² A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 255—256.

³³ V. C. Buțurcanu și A. D. Xenopol, *Industria berei și impozitul*, p. 8.

Dintre adepții industrialismului secolului al XIX-lea, A. D. Xenopol formulează în modul cel mai amplu³⁴ ideea inechitabilității relațiilor economice între țările agricole și cele industriale, în mod concret, între țara noastră și Europa Occidentală. Inechitabilitatea decurgea din faptul că structura economiei noastre naționale, caracterul muncii sociale ne obliga să vindem ieftin și să cumpărăm scump. Astfel, o parte considerabilă din valoarea nou creată și uneori chiar din valoarea trecută lua drumul străinătății. Popoarele industriale se îmbogățeau, în timp ce noi continuam să rămânem săraci. Și nici nu putea fi altfel atîta vreme cît productivitatea muncii naționale nu se ridica la nivelul celor mai avansate țări europene.

Meditînd asupra implicațiilor pe care le avea slaba productivitate națională, A. D. Xenopol scria: „Cîte kile de grîu nu sînt oare cuprinse într-un ornic de Geneva? Sute de țărani au asudat sub arșița soarelui luni de zile pentru a produce ceea ce ornicanul din Geneva a produs în puține zile cu osteneală mai mult intelectuală decît fizică”.³⁵

Soluția radicală și unică în același timp, pe care o indică A. D. Xenopol pentru a face ca relațiile noastre externe să devină avantajoase, întemeiate pe principiul respectării independenței și suveranității naționale, pentru a schimba locul și rolul României în economia Europei³⁶ era transformarea, în proporții din ce în ce mai mari, a muncii simple în muncă complexă, ridicarea substanțială a productivității muncii naționale pe calca industrializării.

Luptînd cu perseverență pentru înfăptuirea practică a industrializării României, A. D. Xenopol atrăgea atenția asupra urgenței cu care aceasta trebuia să se realizeze, „cîci în veacul nostru, unde propășirea merge așa de iute, fiecare zi pierdută se afundă mai adînc sub călcarea strivitoare a națiunilor mai civilizate”³⁷ (sublinierea U.N.).

Observator atent al conjuncturii interne și internaționale, el cerea trecerea rapidă de la discuțiile teoretice asupra necesității industrializării la acțiuni practice și chibzuite, deoarece „pe cînd noi discutăm mereu în teorii, țara piere și noi privim cum se prăbușesc unele după altele toate pozițiile economice, fără a găsi nici un mijloc real și practic de a stăvili răul ce ne mîncă”.³⁸

Programul concret de industrializare a țării, conceput de A. D. Xenopol, se baza pe axioma că „Industria trebuie să fie națională”.³⁹ Pentru

³⁴ Vezi C. Murgescu, *Ideea industrializării în gîndirea economică din România*, în „Viața Românească”, nr. 8/1964, p. 221.

³⁵ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 14.

³⁶ Referindu-se la locul și rolul României în Europa, A. D. Xenopol afirma că „în societatea cea mare europeană, noi, Românii, sîntem însărcinați cu munca cea mai grosolană, avem rolul cel mai înjositor, cel mai apropiat de animale sau de mașinile fără conștiință” (*Studii economice*, p. 187).

³⁷ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 226—227.

³⁸ Ancheta industrială. *Economia națională* an. IX, nr. 21, 1885, p. 244.

³⁹ A. D. Xenopol, *Rezumat de prelegeri populare a Societății Junimea anul al VIII-lea*, în „Convorbiri literare”, nr. 2, 1872, p. 82.

realizarea acestui deziderat național, el indică ca soluție crearea și dezvoltarea industriei mari. Criticînd părerile unor gînditori români contemporani cu el⁴⁰, A. D. Xenopol susținea cu convingere ideea că „*industria mare este ceea ce trebuie să căutăm a dezvolta mai întîi în România*”⁴¹ (*sublinierea lui A.D.X.*).

Măsura reală a profunzimii gîndirii lui A. D. Xenopol, a înălțimii pînă la care s-a ridicat în tratarea celor mai complexe chestiuni de economie națională, este dată de teza potrivit căreia „*va trebui să începem și în dezvoltarea industrială prin ultimile rezultate*”⁴², prin industrii mari, care reclamă mașini complicate și capitaluri de milioane. Numai că pentru a se ajunge aici este necesar să se ia un sistem de măsuri generale, aplicate în chip conștient și permanent întregii țări și nu „îndreptări și mermetisiri de ocaziune”.⁴³ Măsurile luate la îndeplinire, improvizațiile de moment nu erau în spiritul vederilor sale, fiindcă nu puteau asigura dezvoltarea industrială pe care o dorea și o aștepta națiunea română.

Socotim că această idee trebuie reținută, întrucît în istoria gîndirii economice românești din secolul al XIX-lea, ea nu este prea des întîlnită; crearea și dezvoltarea industriei naționale pe baza ultimelor realizări tehnice era de natură să accelereze dezvoltarea noastră economică; numai marea industrie era capabilă să producă în mod rentabil bunurile materiale care să satisfacă trebuințele interne și să reziste cu succes competiției comerciale internaționale; ideea industrializării pe calea mării industrii și pe baza celor mai noi cuceriri ale gîndirii științifice naționale și universale este pentru noi la fel de actuală astăzi ca și acum opt decenii și ceva.

Apreciînd în mod just posibilitățile de care dispuneam la sfîrșitul secolului al XIX-lea, ritmul și perspectivele dezvoltării economiei mondiale A. D. Xenopol, în programul său economic, pune accentul principal nu pe industriile de export, ci pe ramurile care să satisfacă necesitățile interne. Pentru el era clar că, în împrejurările de atunci România nu putea deveni, chiar de la începutul industrializării ei, o țară exportatoare de produse industriale. Exprimîndu-și această convingere arăta: „*va trece încă mult timp înainte ca exportul țării noastre să cuprindă și obiecte industriale*”.⁴⁴ În

⁴⁰ În perioada dinainte de 1882, A. D. Xenopol s-a pronunțat hotărît împotriva ideilor emise de I. Ghica și P. S. Aurelian, care arătau că industria noastră națională ar trebui să se întemeieze pe industria mică. Aurelian declara deschis că „aceasta este calea naturală a dezvoltării economice în toate țările și prin urmare nu poate fi altfel în țara noastră” (*Cum se poate fonda industria în România*, p. 8). La rîndul său Ghica s-a situat pe o poziție potrivnică creării acelor fabrici pentru care „trebuie mașini mari și complicate și capitaluri de milioane” (*Scrieri economice*, Buc., 1937, vol. III). Împotriva punctului de vedere al lui I. Ghica, Xenopol considera că tocmai aceste fabrici „s-ar putea introduce mai cu ușurință și folos în România” (*Studii economice*, p. 204).

⁴¹ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 233.

⁴² *Ibidem*, p. 236.

⁴³ *I dem*, *Studii asupra stării noastre actuale*, în „Convorbiri literare”, nr. 20, 1871, p. 318.

⁴⁴ *I dem*, *Studii economice*, p. 192.

consecință, pentru început, industrializarea noastră trebuie să aibă ca obiectiv fundamental acoperirea necesităților proprii, „măcar pînă într-atîta încît să servească la întîmpinarea nevoilor celor mai de căpetenie ale trebuințelor vieții”.⁴⁵ Poziția în sine este realistă, deoarece o atare dezvoltare a industriei în România, avînd piața de desfacere asigurată, putea să ducă la micșorarea dependenței economice față de străinătate și la echilibrarea, într-o oarecare măsură, a balanței comerciale și de plăți a țării.

În ceea ce privește direcțiile dezvoltării industriei pentru necesități interne, trebuie spus că A. D. Xenopol a dat dovadă de inconsecvență. Înainte de 1882, era pentru dezvoltarea tuturor ramurilor industriale care dispuneau de o bază proprie de materii prime, minerale și agricole. Avînd în vedere rezultatele cercetărilor geologice care au constatat că țara noastră e „foarte bogată în minerale: cărbune de pămînt, lignit, petrol, ceară fosilă, marmore din cele mai frumoase, pietre de moară, ape minerale, aur, argint, mercur, plumb, aramă, fier, cobalt pucioasă, gips, alabastru, sare și în sfîrșit cele mai multe și cele mai folositoare din mineralele pămîntului sînt reprezentate la noi cu îmbelșugare”⁴⁶, A. D. Xenopol solicita exploatarea lor grabnică, dat fiind faptul că aceasta reprezintă o însemnată sursă de îmbogățire a țării. „În privința industriei mari — spunea el — în întiiul loc avem propus ca mijloc de dezvoltare: exploatarea minelor”.⁴⁷ Propunerea sa de a dezvolta industria extractivă minieră este, după cîte se vede, clar formulată. În schimb, referirile la necesitatea creării întreprinderilor de prelucrare a materiilor prime miniere sînt rare și vagi.

Configurația industrială a României, în concepția lui A. D. Xenopol, nu se rezumă numai la industria minieră, ci acordă o atenție deosebită și exploatărilor petroliere, pornind de la considerentul că „materiiile bituminoase precum și petrolul sau păcura au fost întotdeauna extrase din pămîntul nostru”⁴⁸. Important de subliniat este faptul că, de astă dată, el nu limitează industria petrolieră la exploatarea țiteiului, ci pune, într-un mod mult mai explicit, problema exploatării lui rațională, științifică, prin „înființarea de rafinării”, în vederea măririi capacității de concurență a petrolului românesc pe piața mondială.

În scopul intensificării, în continuare, a producției extractive, îmbunătățirii calității produselor și reducerii costurilor de producție, condiții esențiale, care ar putea atrage atenția apusului asupra produselor industriei noastre, A. D. Xenopol preconiza întreprinderea de stat a unor serioase cercetări geologice, organizarea de școli profesionale care să pregătească cadrele necesare, precum și dezvoltarea căilor de comunicație.⁴⁹

Ca exponent al burgheziei industriale, A. D. Xenopol nu putea să nu-și dea seama că moșierimea și ideologiile ei, pînă în jurul anului 1880,

⁴⁵ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 192.

⁴⁶ Idem, *Studii asupra stării noastre actuale*, în „Convorbiri literare”, nr. 4, 1877, p. 118.

⁴⁷ Idem, *Studii economice*, p. 82.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 219.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 84, 86, 87.

se opuneau dezvoltării industriei extractive. Punînd în lumină această opoziție de interese, afirma că proprietarii se ridicau împotriva creării întreprinderilor miniere de „teamă că minele să nu detrage locuitorii de la munca cîmpului”⁵⁰.

Din motive greu de stabilit cu precizie⁵¹, după 1882, A. D. Xenopol, fără a renunța la ideea necesității industrializării țării pe calea creării și dezvoltării industriei mari, restrînge profilul industriei românești la industriile agricole. În industriile agricole, declara el, „și numai în ele stă viitorul țării noastre, că ele sînt singurul mijloc de a reduce bogăția cea atît de zdruncinată, prin schimbarea condițiilor de producere a singurei sale avuții de pînă acum — cultura cerealelor”⁵².

„Industriile agricole”, în viziunea lui A. D. Xenopol, urmau să se ocupe cu „prefacerea lînei, inului și a cînepii în stofe și frînghii, a grîului în făină, a laptelui în brînzeturi și unt, a cîrnurilor în conserve, a pieilor crude în piei dubite, a coarnelor și unghiilor în clei, a oaselor în genere în fosfor și cîrbune animal, a frunzelor de dud în mătase ... etc”⁵³. Dacă am realiza acest lucru atunci nu am mai fi siliți să „exportăm din țară o mulțime de obiecte brute care se întorc înapoi sub formă lucrată astfel că noi plătim străinătății fasonarea lor pe oînd cea mai elementară economie ne arată că ar fi mult mai folositoare a preface noi înșine materiile prime în obiecte fabricate, cîștigînd tot locuitorii țării noastre cîștigurile fabricațiunei”⁵⁴.

Între acest punct de vedere al lui A. D. Xenopol și cel al reprezentanților burgheziei agrare există o asemănare dar care nu merge pînă la identificare. Ca și Dionisie Pop Marțian, A. D. Xenopol argumenta necesitatea lărgirii sferei industriilor agricole; el nu le mărginea la limitele sufocante ale prelucrării exclusive a materiilor prime brute obținute pe moșiile boierești⁵⁵. În plus, și acest lucru este foarte important, A. D. Xenopol era pentru crearea unor „industrii agricole” care reclamau „mașini mari și complicate și capitaluri de milioane”.

Cu toate acestea, nu putem să nu consemnăm ideea că, vederile sale cu privire la direcțiile dezvoltării industriei noastre naționale, făcute cunoscute după 1882, deși, evident, nu lipsite de realism, judecate ca atare,

⁵⁰ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 86.

⁵¹ I. Veverka, punîndu-și problema cauzelor care l-au determinat pe A. D. Xenopol să oscileze în problema direcțiilor dezvoltării industriei noastre naționale, formulează ipoteza, la care subscriem și noi, că aceasta s-ar datora preocupărilor sale de a găsi soluțiile optime pentru îmbunătățirea situației financiare a țării și de a redresa starea țărănimii, singura clasă, după el, care producea valori reale. În împrejurările în care agricultura s-ar fi redresat, iar industriile agricole ar fi luat avînt, atunci s-ar fi modificat mai bine și structura comerțului exterior, situația țării în ansamblu. Vezi I. Veverka, *Studiu introductiv* la lucrarea A. D. Xenopol *opere economice*, p. 55—57.

⁵² V. C. Buțoreanu și A. D. Xenopol, *Industria berei și impozitul*, p. 16.

⁵³ *Ibidem*, p. 11.

⁵⁴ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 204.

⁵⁵ Vezi N. Marcu și Z. Ornea, *Studiu introductiv* la lucrarea D. P. Marțian *Opere economice*, Ed. Științifică, 1961, p. 36.

sînt, indiscutabil, mai puţin înaintate decît cele înserate în lucrările apărute pînă la data respectivă.

Concepţia industrialistă a lui A. D. Xenopol nu poate fi înţeleasă şi apreciată la justa ei valoare decît dacă explicaţiile, larg fundamentate, date necesităţii obiective a industrializării României, le conjugăm cu cele referitoare la posibilitatea realizării ei practice.

Pe acest plan al transformării necesităţii în posibilitate, el pune în circulaţie oîteva raţionamente semnificative pentru definirea atitudinii sale faţă de politica economică ce trebuia adoptată de către ţara noastră în vederea propăşirii industriei naţionale.

De la început, precizăm că A. D. Xenopol a fost adeptul politicii protecţioniste, în accepţiunea cea mai largă a cuvîntului. Orientarea sa spre protecţionism a fost, iniţial, determinată de contactul cu ideile economice ale lui List şi Carey. Dar convingerile protecţioniste s-au format abia în timpul cunoaşterii temeinice a realităţilor economice româneşti din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi în focul luptei împotriva liberschimbismului⁵⁶ promovat în ţara noastră de burghezia agrară, comercială şi de moşierime prin reprezentanţii ei.

Dovada forţei cu care situaţia economică a României a acţionat asupra concepţiei lui A. D. Xenopol, imprimîndu-i în general un caracter protecţionist, este aceea că, la începutul activităţii sale ştiinţifice, apăra ideea necesităţii şi posibilităţii aplicării, atît a protecţionismului intern, cît şi extern. În recenzia lucrării „*Convorbiri economice*” a lui I. Ghica, el scria: „De altă părere sîntem însă asupra ... concurenţei exterioare. Domnia-sa (I. Ghica) susţine liberul schimb şi crede că iarăşi numai prin energia individuală vom învinge concurenţa cea uriaşă, nu a indivizilor, ci a produselor străine; aici credem că se înşeală, pentru că avantajele nu mai sînt în partea noastră, ci în partea ţărilor civilizate; număr, ghibăcie, ştiinţă, maşine ce economisesc munca etc., etc., toate acestea fac ca noi să nu putem produce deodată, tot aşa de bine şi tot aşa de ieftin ca ţările străine”⁵⁷. Aceasta fiind realitatea, „pînă oînd vom fi în stare (să producem mai bine şi ieftin) va trebui, în dauna publicului, să scumpim produsele industriale străine cu taxe impuse la frontieră, pentru a face mai avantajoasă cumpărarea produselor analoge ale industriei noastre”⁵⁸.

În anii imediat următori încheierii convenţiei cu Austro-Ungaria, copleşit de consecinţele ei nefaste pentru ţara noastră, A. D. Xenopol renunţă a mai susţine protecţionismul la graniţă pe motiv că „Pозиţia noastră po-

⁵⁶ Lupta împotriva teoriilor şi politicii liberschimbiste nu a fost de loc uşoară, dacă ne gîndim că asemenea idei erau dominante în vremea sa, şi mai ales dacă avem în vedere că A. D. Xenopol era legat de „Junimea” ale cărei opinii făceau notă discordantă cu ale sale. (Vezi N. Gogoneaţă şi Z. Ornea, *A. D. Xenopol, Concepţia socială şi filozofică*, p. 100—102.) În ciuda acestor impedimente, destul de serioase, el a criticat, cu argumente zdrobitoare, liberschimbismul în general, dezvăluind caracterul lui cosmopolit (Vezi A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 34—37).

⁵⁷ A. D. Xenopol, *Convorbiri economice de Ion Ghica*, în „*Convorbiri literare*”, nr. 1, 1872, p. 33.

⁵⁸ *Ibidem*.

litică ne va împiedica pentru totdeauna de a ne apăra prin taxe protecționiste. Toată viața noastră industrială nu se poate aștepta decât la protecțiunea internă”⁵⁹. Evident, această poziție este neștiințifică.

În deceniul al IX-lea al secolului al XIX-lea, și aceasta este o nouă dovadă a probității sale științifice, A. D. Xenopol se reîntoarce la vechea poziție protecționistă progresistă cerînd expres „răspuns la măsuri arbitrare și dăunătoare prin represalii egale”⁶⁰, care trebuie să fie atît de radicale, încît să meargă pînă la sistarea importului oricărui mărfuri din țările care nu vor să-și modifice politica față de noi. „Deși sîntem mici și slabi — nota el — nu cred că este demn de a pleca capul și de a deveni cu consimțămîntul nostru robii străinului, și este mai frumos a muri cu vrednicie decât a trăi ca un mișel”⁶¹.

După cum se observă, pornind de la propria noastră experiență istorică, A. D. Xenopol insistă în mod deosebit ca la temelia relațiilor economice internaționale să stea principiul după care „fiecare popor are dreptul să trăiască cum o înțelege el, în țara pe care o ocupă; că nimeni nu are dreptul de a-l sili a primi o stăpînire străină, chiar oînd această stăpînire s-ar înfățișa cu steagul alb într-o mîină și cu mărfuri în cealaltă, că în sfîrșit nici un popor nu poate fi constrîns a intra în alte legături... decât în acele pe care el le îngăduie din libera sa voință”⁶². Independența și suveranitatea națională, reciprocitatea în relațiile economice externe, neamestecul în treburile interne, integritatea teritorială, dreptul popoarelor de a-și hotărî singure soarta și de a alege partenerii cu care să facă schimburi internaționale sînt principii care tot mai greu puteau fi nesocotite, lucru pe care A. D. Xenopol l-a înțeles foarte bine.

Dacă am admite ipoteza să sistemul național de economie politică a lui List și Carey a avut o influență determinantă asupra concepției lui A. D. Xenopol, atunci ar fi foarte greu, dacă nu chiar imposibil, de explicat evoluția sa sinusoidală în problema protecționismului extern, evoluție cauzată, așa cum am văzut, de modificările survenite în conjunctura internă și internațională a României de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Prin urmare, fără a nega influența însemnată pe care au avut-o List și Carey, concluzia care se impune a fi reținută este: convingerile protecționiste ale lui A. D. Xenopol sînt expresia realităților românești, pe care le-a cunoscut în profunzime și pe care le dorea schimbate în bine, prin industrializare, la adăpostul unei raționale politici protecționiste.

Acordînd, așa cum am văzut, o mare atenție problemelor creării și dezvoltării unei industrii proprii, A. D. Xenopol, conștient că agricultura

⁵⁹ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 255.

⁶⁰ *Idem*, *Politica străină și Europa*, „Economia națională”, an. IX, nr. 27, 1885, p. 314.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² A. D. Xenopol, *Turburările politice europene*, în „Noua revistă română”, nr. 17, 1909, p. 259.

va rămîne încă mulți ani „îndeletnicirea cea mai productivă a poporului nostru“⁶³, a dat o importanță deosebită și problemei agrare.

Cu istoria în mîna a arătat că „proprietatea mare actuală de la noi s-a alcătuit din înghițirea treptată și repetată a pîrticelelor celor mici stăpînite de răzeși ... «Forma» nesilirii și neasupririi ascundea întotdeauna o înstrăinare constrînsă“, cauzată fie de nevoia țaranului „fără milă exploatat de cel mare și potrivit“, fie de folosirea forței de către boieri împotriva țaranilor, fie de vînzările ascunse „sub chipul daniilor pentru a înlătura dreptul de răscumpărare din partea consătenilor“, fie de întrebuintarea unor „manopere viclene pentru a pune mîna pe moșiile răzășești. Dacă se adaugă pe lîngă aceste mijloace piezișe bătăile și silniciile fățișe, vom avea înmănușiate mijloacele prin care s-a ajuns la constituirea celei mai însemnate pîrți din proprietatea mare“⁶⁴. După cum se vede, cercetarea genezei marii proprietăți feudale îl conduce pe A. D. Xenopol la concluzia, pe care nu ezită să o consemneze, că aceasta s-a format de-a lungul timpului, pe calea uzurpării proprietății țărănești .

Uzurparea proprietății țărănești este cauza care a făcut ca țărănimea să cadă „tot mai adînc sub călcîiul claselor conducătoare“⁶⁵. Cunoșcînd situația socială și economică a țaranului român, nu la suprafață, ci în adîncime, A. D. Xenopol afirma răsplat că „sînt atît de numeroase neajunsurile ce lovesc în viața țaranului, încît este aproape cu neputință a le înșira pe toate“⁶⁶. De aici și dificultatea de a ști „de unde să începi a lecui o boală atît de învechită“⁶⁷.

A. D. Xenopol, situîndu-se pe pozițiile burgheziei industriale insuficient dezvoltată, economic și politic, care în unele privințe avea interese comune cu cele ale moșierimii, deținătoare încă a unor poziții importante în viața economică și politică a țării, într-adevăr nu a reușit chiar de la început să găsească calea cea mai justă pentru rezolvarea problemei țărănești.

În primul deceniu al secolului al XX-lea, el era categoric împotriva împrumutării țaranilor. Ideea că țaranul ducea lipsă acută de pămînt era socotită „greșită din rădăcini“. El credea că „cea ce trebuie țaranului nu este pămîntul în proprietate, cît condiții mai bune pentru a se putea folosi de pămînturile proprietății mari“⁶⁸. Această concluzie are ca suport teoretic argumentele că nu toți agricultorii trăiesc din pămînt⁶⁹; că însăși

⁶³ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 77.

⁶⁴ *Idem*, *Proprietatea cea mare și cea mică în trecutul țărilor române*, Iași, 1913, p. 16.

⁶⁵ *Idem*, *Istoria ideilor mele*, în I. E. Torouțiu: *Studii și documente literare*, vol. IV, p. 415.

⁶⁶ *Idem*, *Mijloace de îndreptare ale stării țărănimii române*, Iași, 1907, p. 1.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 2—3.

⁶⁹ A. D. Xenopol are în vedere pe arendași care, după el, s-au îmbogățit fără să aibă pămînt în proprietate, ci punînd plugul în pămîntul altora. Dar el nu arată cum s-au îmbogățit practic arendașii.

reforma de la 1864 a urmărit nu numai împrumărirea, și nu în primul rând aceasta, ci dezrobirea brațelor, lichidarea clăcii „sistem barbar și medieval de exploatare a omului prin om, rămășiță a șarbiei vremurilor vechi și înrudită cu scîrboasa robie“ ; că dacă s-ar face împrumărirea tuturor țărănilor atunci ar dispărea proprietatea cea mare, iar proprietatea cea mică, din cauza agriculturii primitive ce o practică, nu ar putea asigura exportul, plata dobînzilor datoriei publice, „fapt care în cele din urmă ar duce la supunerea României unei oărmuiri străine“⁷⁰.

Respingînd împrumărirea ca soluție a îmbunătățirii soartei țărănilor, nu însemnează că A. D. Xenopol lasă în suspensie problema țărănească. Dimpotrivă, găsește că aceasta se poate rezolva prin: înființarea băncilor rurale care „ar avea drept menire a ajuta cu împrumuturi, încuviințate în cele mai ușoare condiții cu putință, pe țărani ... în primul loc la luare în arendă a moșiilor și în al doilea rând la cumpărarea de pămînturi“⁷¹; reglementarea tocmelilor agricole de către Stat; abrogarea datorilor care apasă „ca un munte“ asupra țărănilor; încurajarea industriilor agricole; organizarea „școalelor de agricultură județene sau de plasă“⁷² etc. Ne apare oît se poate de limpede că în acest fel nu era posibil să se îmbunătățească situația materială a țărănilor. Măsurile preconizate de A. D. Xenopol nu depășește limitele burgheze. Dacă ele ar fi fost aplicate, nu ar fi venit în întîmpinarea necesităților vitale ale țărănilor, ci în întîmpinarea marilor proprietari. Așadar, A. D. Xenopol nu urmărea lichidarea exploatării țărănilor, ci înlocuirea sistemului „barbar și medieval de exploatare a omului prin om“ cu exploatarea capitalistă limitată pe oît posibil de Stat.

Poziția afișată de A. D. Xenopol în timpul seismelor sociale din 1907 nu poate fi cotată însă ca o demagogie, ci ca o expresie a limitelor clasei de pe pozițiile căreia studia realitatea. Burghezia industrială înspăimîntată de marea convulsie socială nu putea în mod obiectiv să vină cu soluții radicale în favoarea țărănimii și împotriva moșierimii fiindcă ar fi lovit direct în regimul politic burghezo-moșieresc. Abia mai tîrziu, în pragul primului război mondial, burghezia liberală începe să agite ideea împrumării țărănilor. În aceste noi împrejurări istorice și sociale, A. D. Xenopol retractează cele spuse în 1907 și susține ideea că „Pe țărani noștri trebuie să-i răsplătim printr-o împrumărirea reală. Reformele liberalilor trebuiesc înfăptuite... A lăsa țărănimea în părăsire este o crimă“⁷³. Buna sa credință este subliniată de faptul că preconiza o împrumărirea reală „și nu un simulacru“⁷⁴.

⁷⁰ A. D. Xenopol, *Mijloacele de îndreptare ale stării țărănimii române*, p. 3—4.

⁷¹ Idem, *Banca rurală*, în „Românul literar, politic și religios“, tomul VI, 1907, p. 81.

⁷² Idem, *Școala rurală*, în „Românul literar, politic și religios“, tomul VI, 1907, p. 313.

⁷³ „Universul“, an. XXXII, nr. 55, 26.II.1914.

⁷⁴ Vezi N. Gogoneață și Z. Ornea, *A. D. Xenopol, Concepția socială și filozofică*, p. 105—107.

Dacă în ceea ce privește problema țărănească A. D. Xenopol a avut, așa cum a rezultat din cele de mai sus, o orientare contradictorie, determinată de dinamica raporturilor de clasă, de contradicțiile clasei în numele căreia vorbea, în privința necesității dezvoltării intensive a agriculturii, s-a situat, statornic, pe o poziție progresistă. El cerea cu insistență dezvoltarea intensivă a producției agricole convins fiind că „agricultura a ajuns în zilele noastre o știință”⁷⁵; că înlocuirea culturii extensive „care produce cereale de calitate proastă cu una intensivă care, îmbunătățindu-le calitatea”, poate să mărească capacitatea mărfurilor noastre agrare, „de a concura cu produsele similare străine”; că față de agricultura extensivă care „ruinează pământul”, agricultura intensivă „îi economisește puterile”; că practicînd o agricultură intensivă am avea „mai mult loc pentru pășune și am înlesni creșterea animalelor”⁷⁶; că în condițiile unei dezvoltări intensive a agriculturii, sursele de câștig s-ar împărți asupra unui număr mai mare de produse și dacă unul sau două ar da greș s-ar despăgubi asupra celorlalte”⁷⁷.

Transformarea agriculturii extensive în agricultură intensivă, mai ales la noi „unde s-a parcelat pământul prin împrăștierea țăranilor”⁷⁸, este necesară și totodată urgentă: astfel, nu se pot îmbunătăți condițiile de viață ale țăranilor și nu poate să se dezvolte rapid industria națională, chezașia propășirii economiei în general, a ridicării agriculturii „din decăderea în care se află” în special.

Concluzia care se degajă din analiza pe care o face problemei agrare, în sensul larg al noțiunii, precum și diferitelor aspecte referitoare la infrastructură, asupra cărora nu ne putem opri din lipsă de spațiu, este aceea că, în concepția lui A. D. Xenopol, diferitele ramuri ale producției materiale nu sînt decît compartimente, organic legate între ele, ale complexului economic național. Unul din cele mai mari merite ale lui A. D. Xenopol este tocmai acesta, că a înțeles și fundamentat ideea potrivit căreia agricultura, comerțul, transporturile etc., verigi importante ale economiei naționale, nu se pot dezvolta rapid și multilateral decît în condițiile în care industria autohtonă deține rolul conducător.

Interesul cu care a fost și este studiată opera economică a lui A. D. Xenopol, croită pe dimensiuni largi, pe măsura personalității sale științifice, este justificat, întîi de toate, de faptul că face o amplă și corectă analiză situației economice a României din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și stabilește coordonatele esențiale ale politicii economice, care putea să ne asigure progresul multilateral. Dar nu-i mai puțin adevărat că ea reține atenția și pentru multiplele și interesantele aspecte de teorie economică.

Economist al producției prin excelență, A. D. Xenopol cercetează cu atenție natura și rolul muncii productive în procesul de creare a valorii.

⁷⁵ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 80—81.

⁷⁶ V. C. Buțureanu și A. D. Xenopol, *Industria berei și impozitul*, p. 11, 14.

⁷⁷ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 77.

⁷⁸ V. C. Buțureanu și A. D. Xenopol, *Industria berei și impozitul*, p. 11.

El pune la baza valorii mărfurilor munca productivă. Munca creatoare de valoare o privește sub un dublu aspect — muncă brută și muncă inteligentă. Prin muncă brută înțelege munca pe care o prestează agricultorul, iar prin muncă inteligentă, munca care se efectuează în industrie. „Munca agricultorului care produce numai lucruri brute, de rînd, poate fi făcută de orișicine cu puțină rutină și fără nici un soi de învățătură. Munca industrială, fiind inteligentă, trebuie studiu pentru a se putea deprinde cu ea.”⁷⁹ Deci, A. D. Xenopol se apropie de înțelegerea noțiunilor de muncă simplă și muncă complexă. Afirmatia că munca simplă se întâlnește numai în agricultură, iar munca inteligentă numai în industrie este exagerată, însă justificabilă dacă o privim prin prisma preocupărilor sale centrale — acelea de a demonstra necesitatea și urgența cu care trebuiește înfăptuită industrializarea.

Analiza muncii creatoare de valoare sub aceste două aspecte este premiza de la care pornește în cercetarea legăturii care există între legile schimbului de mărfuri, în speță între legera valorii, legea cererii și a ofertei etc... și munca producătorului de mărfuri. Trebuie să spunem că această problemă deosebit de importantă este pusă de către A. D. Xenopol într-un mod destul de just. După părerea sa, țările în care agricultura rămîne ramura de bază a economiei „vor da cantități enorme de muncă brută (simplă) pentru o cîtime foarte mică de muncă inteligentă (complexă)”⁸⁰. Deși nu merge mai departe cu raționamentul, nu dezvoltă această idee, sîntem totuși de părere că el a sesizat faptul că pe piață se schimbă cantități de muncă egale și că munca complexă se reduce la muncă simplă. A. D. Xenopol este unul dintre gînditorii români care a precizat că pe piață o marfă se schimbă pe altă marfă, întrucît la baza acestei egalități stă un element comun — munca omenească.

În privința mărimii valorii, A. D. Xenopol are, de asemenea, idei riguroase din punct de vedere științific. Conform concepției sale, mărimea valorii mărfii „...este reprezentată prin cheltuielile producției sale adică prin munca ce ar trebui întrebuintată pentru a produce încă o dată și încă o dată rezultatul produs”⁸¹. Spre deosebire de Carey, care confundă mărimea valorii mărfurilor cu costul capitalist al mărfii, A. D. Xenopol definește mărimea valorii prin costul ei social, adică prin cheltuielile de muncă sociale. În această privință, a determinării mărimii valorii mărfii nu este lipsit de interes să arătăm că el vede legătura cauzală care există în mod obiectiv între productivitatea muncii și costul social al mărfii. Își dă seama că productivitatea muncii se găsește în raport invers proporțional cu mărimea valorii, că „legea generală a propășirii economice merge spre ieftinirea obiectelor fabricate”⁸², și asta pentru că industria „întrebuintează mașini care ușurează producția și munca într-un mod însemnat și ief-

⁷⁹ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 14.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ *Idem*, *Tratatul de economie politică al D-lui Ion Strat*, în „Convorbiri literare”, nr. 17, 1870, p. 276.

⁸² *Idem*, *Studii economice*, p. 175.

tinește deci în proporție valoarea produselor”⁸³. Problema raportului dintre munca productivă și valoare, între productivitatea muncii și mărimea valorii este analizată de A. D. Xenopol nu de dragul de a face pur și simplu teorie, ci pentru a arăta că sporirea rodniciei muncii, factor fundamental de care depinde propășirea noastră economică, îmbunătățirea locului României în economia mondială nu putea avea loc fără industrializare.

La aceste merite pe care le are A. D. Xenopol în explicarea valorii mărfurilor, vin să se adauge și altele, care nu sînt mai puțin importante. Ne referim la încercarea sa de a dezvălui o serie de aspecte ale salariului nominal, expresie bănească a valorii forței de muncă. În acest sens, menționăm că A. D. Xenopol nu operează cu noțiunea de salariu nominal, însă explicațiile date acestei chestiuni ne îndreptățesc să afirmăm că și în această direcție gîndirea sa are o serie de elemente valoroase care merită a fi subliniate. Mai întii, trebuie să evidențiem ideea că, după părerea sa, salariul nu reprezintă decît minimum necesar întreținerii muncitorului „din acest cîștig atît de minim trebuie să mîncînce, să se îmbrace și să petreacă, căci petrecerea este tot atît de necesară omului ca și mîncarea și îmbrăcămîntea”⁸⁴. A. D. Xenopol s-a apropiat de cunoașterea sferei bunurilor materiale care determină valoarea forței de muncă. Din explicațiile pe care le dă muncii inteligente (complexe) care nu poate fi prestată decît după ce, în prealabil, se efectuează un studiu pentru a o deprinde, că aceasta „este mai grea, mai fină și prin urmare mai bine plătită”⁸⁵, reținem ideea că A. D. Xenopol include în noțiunea de valoare a forței de muncă, pe lîngă cheltuielile cu hrana biologică și spirituală, și cheltuielile cu calificarea.

Meditațiile cu privire la salariu reprezintă, pentru noi, tot atîtea argumente care vin în sprijinul afirmației făcute mai sus cu privire la faptul că A. D. Xenopol a conturat relativ just mărimea valorii forței de muncă, fără să facă referiri exprese la această noțiune. În problema valorii forței de muncă și a salariului, gîndirea sa economică are și un alt merit, acela că a sesizat legătura dialectică care există între aceste două categorii. Asemeni multor gînditori burghezi care în procesul cunoașterii s-au oprit la observarea fenomenelor de suprafață, A. D. Xenopol vorbește și el de preț al muncii și nu de preț al forței de muncă. După el, reducerea orelor de muncă are drept consecință sporirea prețului muncii. Ce înseamnă reducerea orelor decît sporirea prețului muncii, spunea A. D. Xenopol, „deoarece patronul plătește acelaș salar pentru un număr mai mic de ore de muncă”⁸⁶. Deși consideră salariul ca preț al muncii și nu ca expresie bănească a valorii forței de muncă, are totuși meritul de a fi arătat că „prețul (prețul muncii — *n.a.*) este supus schimbărilor după timpuri și locuri”⁸⁷. Cu alte cuvinte, își dă seama că mărimea salariului depinde de gradul de

⁸³ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 175.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 10.

⁸⁵ *Idem*, *Studii economice*, p. 14.

⁸⁶ *Idem*, *Mijloacele de îndreptare ale stării țărânimii române* p. 11—12.

⁸⁷ *Ibidem*.

dezvoltare a producției capitaliste și că pe aceeași treaptă de dezvoltare a acesteia există deosebiri naționale între salarii.

Pe linia aceluiași străduințe de a demonstra utilitatea și oportunitatea industrializării noastre, se înscriu și reflecțiile cu privire la bani. În concepția sa, banii nu sînt altceva decît o „marfă în adevăr, o marfă sui generis, o marfă care înlesnește schimbul tuturor celorlalte mărfuri, o marfă care este totdeauna un instrument de circulație”⁸⁸. Avînd în vedere că A. D. Xenopol pune la baza valorii mărfurilor munca omenească, iar banii îi consideră drept o marfă, un echivalent al celorlalte mărfuri, putem să afirmăm că el s-a apropiat într-o oarecare măsură de înțelegerea esenței banilor. A. D. Xenopol nu se mulțumește numai a face observația că banii sînt o marfă, ci încearcă să explice valoarea acestei mărfi în strînsă legătură cu legile schimbului. Iată ce spune în această direcție: „aurul fiind rar, sau lipsind chiar cu totul, trebuie să-l aducem în țară ca o marfă al cărui preț este supus legii, ofertei și a cererii și deci variază”⁸⁹; iar mai departe notează că „era natural ca el să se scumpească; într-adevăr, moneda de aur este cerută mai mult decît se oferă...”⁹⁰. Folosind o asemenea manieră de cercetare, A. D. Xenopol a reușit să se ridice la nivelul înțelegerii într-o măsură însemnată a uneia din cele mai importante probleme ale științei economice și anume: problema oscilării prețului aurului în jurul valorii, oscilare determinată de cerere și ofertă. El vede că pe piața mărfurilor prețul aurului oscilează, dar nu arată că oscilațiile sînt determinate de creșterea sau scăderea forței productive a muncii în ramura de extracție și prelucrare a aurului. Analizînd banii în legătură cu legile schimbului, pe lîngă observațiile făcute cu privire la oscilațiile prețului aurului în jurul valorii, reușește să evidențieze și principalele funcții pe care le au ei. Este vorba de funcția-măsură a valorii sau cum o numește A. D. Xenopol echivalent al celorlalte valori și funcția mijloc de circulație. Deși nu a enunțat toate funcțiile banilor, iar cele enumerate nu le-a analizat în profunzime, el se situează totuși, și în această privință, printre reprezentanții de frunte ai gîndirii economice românești.

Pe aceeași poziție progresistă rămîne și atunci cînd analizează unele aspecte ale capitalului de împrumut. În acest sens, afirmă că în „țara bogată banul va fi ieftin, adică recompensa dată pentru întrebuintarea lui va fi foarte mică”⁹¹... Altfel spus, cu cît capitalul de împrumut va crește și cererea va fi mai mică, dobînda va fi mai mică și invers. Meritul lui A. D. Xenopol este acela că a văzut legătura care există în mod obiectiv între capital de împrumut și dobîndă, dar nu a înțeles că dobînda este o parte a plusvalorii pe care o încasează proprietarul capitalului de împrumut.

⁸⁸ A. D. Xenopol, *Tratatul de economie politică al D-lui Ion Strat*, în „Convorbiri literare”, nr. 17, 1870, p. 276.

⁸⁹ *Idem*, *Industria mătasei*, Buc., Sococ, 1896, p. 49.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 58.

⁹¹ *Idem*, *Studii economice*, Tipografia „Steaua României”, Iași, 1879, p. 15 (această idee nu mai apare în ediția de la Craiova, 1882.)

Cele arătate ne conduc la concluzia că teoria abstractă a categoriilor economice a fost subordonată de către A. D. Xenopol rezolvării unor probleme pe care le reclama practica socială. „Economia politică — spune el — nu trebuie să uite că ea nu se poate mișca în regiunea curată a teoriei, și că lăsînd să-i scape lumea reală de sub picioare, ea plutește în vînt și nu mai are nici o temelie serioasă.”⁹² Categoriile economice despre care am vorbit au constituit obiectul preocupărilor sale teoretice numai pentru a-și pregăti argumentele științifice cu care să susțină ideea creării unei industrii naționale, pe calea protecționismului, idee care străbate ca un fir roșu întreaga sa operă economică. „Să căutăm a potrivi gîndurile teoretice — declara el — așa ca să poată explica viața reală.”⁹³

În același timp, considerăm necesar să subliniem ideea că în cea mai mare parte explicațiile cu privire la categoriile economice studiate nu sînt originale. Originalitatea gîndirii sale economice este dată de preocuparea de a cerceta realitatea economică obiectivă din România timpului său și de a răspunde unor chestiuni pe care ea le puna la ordinea zilei. Tocmai acestea sînt elementele de o excepțională însemnătate teoretică și documentară, care îl situează pe A. D. Xenopol printre cei mai de seamă cugetători ai veacului al XIX-lea, printre cei mai mari patrioți și savanți ai națiunii române.

A. D. Xenopol, cu deplină încredere în capacitățile cognitive și productive ale națiunii noastre afirma că „Evoluția viitoare a poporului român îl înalță fără încetare din pulbere către soare, la lumină... din sărăcie lucie către bunăstare, din înjosire și robie către mîndrie și vrednicie economică”⁹⁴.

Industrializarea României și dependent de aceasta, dezvoltarea corespunzătoare a celorlalte ramuri ale producției materiale și spirituale pentru care a militat A. D. Xenopol, avea să cunoască o amplă desfășurare, structural nouă, pe baze sociale, materiale și ideologice radical deosebite și la proporții cu adevărat naționale, abia după 23 august 1944. Grație industrializării socialiste, inspirată și condusă de Partidul Comunist Român, România nu mai îndeplinește astăzi în „concertul popoarelor europene” rolul de furnizor de „muncă manuală, brută și grosolană”. Ea a intrat în rîndul națiunilor cu o economie modernă, dinamică și cu o cultură înfloritoare. Industria, și o dată cu ea întregul complex economic național, va înainta sigur și în viitor, cu pași fermi, către piscurile înalte ale civilizației, spre care cu gîndul și fapta s-au îndreptat cei mai luminați și devotați fii ai patriei noastre.

⁹² A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 256.

⁹³ *Ibidem*, p. 257.

⁹⁴ *I dem*, *României și Austro-Ungaria*, Iași, 1914, p. 26.

PATRIOTUL KOGĂLNICEANU ȘI EUROPA

Al. Husar

La intersecția a două lumi, în condițiile unui adevărat salt al națiunii române în orbita atenției europene, fruntaș al generației sale, Kogălniceanu joacă în istoria noastră un rol cardinal. Fiu al vornicului Ilie Kogălniceanu, el e unul din exponenții acelor tineri boieri „cu mare dragoste de neam, care învățînd la Universitățile apusene, se-ntoarseră, cum scria Sadoveanu, cătră poporul lor cu hotărîrea de a-l ridica, de a-l lumina și a-l face să-și cîștige un loc de cinste în lume“¹.

În toate țările continentului, epoca modernă aduce cu sine intensificarea mișcărilor naționale și popoarele moderne se constituie în națiuni în cursul marșului triumfal al capitalismului care biruie fărămițarea feudală. În urma tratatului de la Adrianopole, Principatele Române intră în sfera economiei de schimb și problemele mari ale Europei își caută un răspuns și la noi. Prin felul său de a gândi și a pune problemele, prin orizont, prin cultură, Kogălniceanu a fost „cel dinții creier românesc organizat în sens modern care primește și elaborează — cum scria O. Goga — problemele gîndirii continentului din vremea lui, pentru a le pune de acord cu interesele naționale“². Așa se explică, pe de o parte, dorința sa de a ne face cunoscuți Europei (în vremea cînd omul care „a parcurs toată Germania și o parte a Franței“ peste tot întîlnise „cele mai puține noțiuni adevărate despre Moldova și Valahia : abia se cunoaște așezarea lor geografică, istoria lor, obiceiurile lor fiind ignorate chiar de oamenii cei mai învățați“), pe de alta, tendința sa de a referi permanent stările de la noi la realitățile sociale, politice și culturale europene — principiile întregii lui acțiuni.

Abia în drum spre Franța, făcînd primii pași în afara hotarelor, el scrie din Lemberg tatălui său, dînd glas compasiunii față de soarta țărănimii de acasă, surprins de diferența dintre metodele de cultivare a pă-

* Comunicări prezentate la sesiunea științifică organizată de S.S.I.F. la București în 8 septembrie 1967.

¹ M. Sadoveanu, *Cinzece bătrînești*, București, 1951, p. 9.

² O. Goga, *Mihail Kogălniceanu, precursor al Unirii neamului*, București, 1963, p. 3.

mîntului în Moldova și în Galiția³; și invocînd „săraca Moldovă”, le amintește surorilor sale, din Franța, de bietul popor dezmoștenit de pămînturi și drepturi, arătînd prin contrast că „aici totul e slobod, fieștece om îi craiu, și poate să vorbească și să scrie orice îi va plăcea, fără ca să fie oprit”⁴. Uimit de mirajul unor libertăți democratice inexistente în țara sa, în 1837 el scrie surorilor, revoltat că în patria sa mai există sclavie, exprimîndu-și dorința de a lupta pentru „egalitatea tuturor înaintea legii, fără distincțiune de avere și de naștere”; căci, în „Europa luminată” a învățat — scria el altădată — că „fieștecare om îi deopotrivă” și „unul se deosebește de altul numai prin merit și fapte bune...”⁵.

Fără a se lăsa, însă, astfel, sedus de prestigiul și progresele țărilor civilizate, el se afirmă în același timp ca un fiu credincios al Moldovei, privind cu ochi atenți realitatea. Arătînd că în Germania conservatorii dezrobesc țăranii, se interesează de școli ș.a.m.d.; în scrisorile sale, el întreabă de tatăl său: „dar dv., boierii, ce faceți?” și, înfierînd unele aspecte de la noi, el scrie cu alt prilej, pe un ton indignat: „rușine moldovenilor, care se dezonorează astfel în ochii Europei”⁶.

Paralel, ca un alt Șincai, departe de țară, își face excerpte din cronici străine referitoare la istoria noastră și, veghînd nopți întregi, ca N. Bălcescu, citește și extrage din presa străină tot ce publica despre țările noastre. Îndemnat de iubirea de țară, de dragoste față de poporul său, sau solicitat de savanții străini, ca un nou Cantemir, convins că istoria unei națiuni exercită o mare influență asupra considerației de care ea se bucură în fața altor națiuni, încredințat că o bună istorie a patriei va avea ca urmare a ne ridica în stima altor popoare și a demonstra acestora că națiunea română are adînci rădăcini în trecut și frumoase destine în viitor, văzînd în istorie un mijloc de educare a patriotismului și o armă de apărare împotriva contestatorilor străini, redactează el însuși un șir de lucrări menite a înălța istoria noastră, limba și cultura poporului nostru în conștiința lumii europene. El publică astfel la Berlin în 1837 în „*Lehman's Magazin für die Literatur des Auslandes*” o ripostă la cartea filologului F. G. Eichhoff *Parallèle des langues de l'Europe et de l'Inde*, apărută la Paris în 1836 — sub titlul *Romanische oder Walachische Sprache und Literatur* (extras și în broșură) — o „scurtă privire asupra micii noastre literaturi de pe atunci”, în care N. Iorga vedea „o călduroasă apărare a culturii românești unice”⁷ și prima încercare a istoriei literaturii românești. În cartea sa, Eichhoff minimaliza, subestima limba și literatura română, scriînd că limba română „n'offre que peu de culture et par conséquent peu d'intérêt”. Dovedind, calm și ponderat, că avem o veche cultură în limba română, o veche literatură religioasă și istorică, juridică etc., Kogălniceanu amintea în lucrarea sa pe cronicarii Gr. Ureche și Miron Costin,

³ M. Kogălniceanu, *Scrisori*, 1834—1840, București, 1913, p. 5.

⁴ *Ibidem*, p. 45 (Scrisoarea XXIV către tatăl său).

⁵ *Ibidem*, p. 123.

⁶ *Ibidem*, p. 171.

⁷ N. Iorga, *Mihail Kogălniceanu*, București, f.a., p. 39.

pe D. Cantemir („cunoscut de întreaga Europă“), vorbea despre cărți populare, cărți militare și de știință, școli, instituții culturale, muzee, societăți științifice, tipografii, încheind optimist că după numărul mare al tipografiilor care scot cărți de literatură română putem conchide cât de tare e răspândit interesul pentru limba română și ce activitate se manifestă în ea, vestejind afirmațiile filologului Eichhoff.

În același an, îndemnat de învățatul german Alexandru Humboldt, care arăta în general un deosebit interes pentru țările române, atât de necunoscute pe atunci, încît nici „numele de Români nu se știa“, Kogălniceanu publică în limba franceză (în bună parte după Graffunder) broșura *Esquisse sur l'histoire, les moeurs et la langue des Cigains connu en France sous le nom de Bohémiens* (Berlin, Behr, 1837), în prefața căreia chema luarea-aminte a filantropilor asupra acestui „nenorocit popor, sclav în sînul Europei civilizate și tractat ca lucru prin înseși legile țării noastre“, infierînd, totodată, pe europenii care alcătuiau societăți filantropice pentru abolirea sclavajului în America, în timp ce în sînul continentului lor, patru sute de mii de țigani robi sînt acoperiți de întunericul neștiinței și barbarie...⁸

Protestînd împotriva ignoranței Occidentului față de țările române, deși istoria acestora e „plină de fapte eroice“, cu senina indignare a lui Miron Costin și demnitatea de ton a acestuia, „inimă de român îndurerată de necunoașterea și disprețuirea țării și națiunii sale în Occidentul civilizat“ — cum scria Onciul⁹ — voind să arate europenilor că istoria acestui popor merită a fi cunoscută, că moldo-valahii au virtuți ce se pot afla la un popor, iar viciile lor sînt doar rezultatul relei ocîrmuirii la care au fost supuși pînă acum, el scrie *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des valaques transdanubiens*, publicată în același an la Berlin (Behr, 1837, 486 p.), urmată de o nouă ediție cu titlul *Histoire de la Dacie, des Valaques transdanubiens et de la Valachie* (1854), o adevărată sinteză a istoriei noastre (vol. I, pînă la 1792), în care N. Iorga vedea „cea dintîi istorie a tuturor românilor în spirit hotărît național“.

Bazată pe o amplă bibliografie (75 de lucrări românești, latinești, franceze, germane, italienești și grecești), în ciuda unor goluri de informație explicabile la un autor în vîrstă de 20 de ani, impresionînd prin concepție și metodă de lucru, pasiune și avînt, această istorie, depășind mult pe aceea a lui Eliade sau Aron Florian, anunță, cu decenii înainte, uriașa operă a lui A. D. Xenopol și N. Iorga.

Avînd meritul de a vedea în popor, pe linia lui Thierry, Michelet, Macaulay, un factor creator al istoriei, „izvorul tuturor mișcărilor și isprăvilor, fără de care stăpînitorii n-ar fi nimica“, și extinzînd studiul său la stările sociale și morale, obiceiuri, moravuri, cultură etc., nelimitîndu-se

⁸ Cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 41.

⁹ D. Onciul, *M. Kogălniceanu, Memoriu la centenarul nașterii lui*, București, 1918, p. 8.

doar la istoria politică, la „viața domnilor“, privind, deci, istoria în sens modern, unind spiritul critic al școlii lui Ranke cu pragmatismul școlii franceze, Kogălniceanu e cel dintâi istoric critic român, întemeietorul istoriografiei naționale.

Dar, rolul lui Kogălniceanu se afirmă, după întoarcerea în țară, pe linii multiple, în lupta pentru înfăptuirea Unirii și a „ideilor veacului“, când Revoluția Franceză care „zguđui Europa în cele mai adânci ale sale temelii, se simți — cum scria el — și între români“.

În legătură cu mișcarea revoluționară izbucnită în 1848 în țările române — parte integrantă a revoluției generale europene — care „manifestase, cu oarecare răsunet în Europa, deșteptarea conștiinței naționale la românii din Principate și voința lor de a se dezvolta în conexitate cu civilizația occidentală“, Kogălniceanu insistă asupra ideii aplicării principiilor revoluționare: „Noi am fost chemați a aplica cei dintâi în Moldova principiile anului 1789“¹⁰, declarând sus și tare „voim a fi o societate europeană, voim și ținem la toate condițiile unei societăți în cale de progres“.¹¹

Înlăturînd protectoratul rusesc asupra Principatelor Române, rămase sub suzeranitatea Porții Otomane și sub garanția marilor puteri europene, ca urmare a evoluției problemei Orientului după războiul Crimeei, Tratatul de la Paris (1856) stipula ca țările române să-și exprime direct voința asupra organizării lor viitoare. În acest scop se convoacă Divanul ad-hoc, cu reprezentanți din toate clasele sociale ale căror dorințe, examinate de puterile europene, urmau să fie consfințite în Convenția de la Paris. Ales în Divanul ad-hoc al Moldovei, ca deputat de Dorohoi, convins că Unirea este dorința vie și logică a majorității românilor, Kogălniceanu ridică problema Unirii, cerînd curajos ca Divanul ad-hoc să nu se mărginească numai la rostirea dorințelor privind organizarea exterioară a statului român, ci să intre și în chestiunile de organizare internă, spre a arăta Europei că aici, la Dunărea inferioară, trăiește un popor care înțelege civilizația și nevoile ei.

Consacrîndu-se acum eminentemente politicii, el susține candidatura lui Cuza, ajunge ministru și prim-ministru al domnitorului Cuza și-și leagă numele de principalele înfăptuiri ale scurtei sale domnii. Alegerea lui Cuza însemna — spunea Kogălniceanu — „înălțarea naționalității române“. A dovedi că „sîntem demni de libertatea ce Europa ne-a recunoscut, de a ne rosti dorințele și trebuințele“¹² din momentul în care România era aievea țara căreia Europa îi încredințase grija de a-și pregăti ea însăși viitorul, cum declara Napoleon al III-lea — însemna, spunea acum Kogălniceanu — „să cîștigăm timpul pierdut“, ca astfel „Națiunea Română să dobîndească locul ce i se cuvine în marca familie europene“. Invocînd argumentul că Europa „nu-și dă simpatiile și sprijinul decît țărilor care aspiră a-și potrivi

¹⁰ M. Kogălniceanu, *Cuvînt în contra alegerii și a eligibilității domnului Alexandru C. Moruzzi*, Iași, 1861, p. 17.

¹¹ *Idem*, *Discursuri parlamentare din epoca Unirii*, Ed. Științifică, București, 1959, p. 21.

¹² M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 16.

instituțiile cu instituțiile lumii civilizate“, Kogălniceanu se baza pe ideea că „a arăta Europei dorințele noastre de a ne europeniza patria era a atrage simpatiiile și sprijinul marilor puteri și a opiniei publice din străinătate“,¹³ cum spunea el în Divanul ad-hoc. Încredințat că popoarele nu pot ajunge la adevărata civilizație decât prin cultivarea și dezvoltarea facultăților naționale și sporirea bunăstării materiale, Kogălniceanu luptă împotriva așezărilor feudale ale țării, pe care le criticase energic în Divanul ad-hoc, spunând în 1857: „toate instituțiile noastre sînt putrede și sîntem chemați a păși la o nouă organizațiune“. În numele unor principii care formează „bazele tuturor societăților Europei“¹⁴ („Nu este omenesc ca omul să exploateze pe om, ca cei mulți să fie instrumentele de muncă a celor puțini și ca un popor întreg să-și jertfească viața în folosul altora“), ca un adevărat campion al progresului, „omul lumii noi“ — cum îl numea E. Lovinescu — se pronunță în favoarea unor măsuri de natură a reînnoi fața țării, insistent arătînd că „numai așa Europa ne va stima, numai așa vom face față pericolelor de tot soiul...“¹⁵

Fără a fi propriu-zis un revoluționar, susținînd că o revoluție pașnică, fără sînge, e a se aștepta mai mult de la invențiile omului (s. ex. vaporul și tiparul — propovăduitorii cei mai puternici ai civilizației), decât de la lupta omului cu „cel asemenea cu el“, admitînd realizarea graduală a progresului („Progresul bun e acela care merge lin și treptat“ și „orice schimbare silnică, orice prefacere năpraznică ne pot fi fatale“¹⁶) și nu atît revoluția, cît adaptarea lentă la noile condiții sociale și economice era deci calea pe care poporul român putea ajunge la îndeplinirea aspirațiilor sale, Kogălniceanu condamnă inerția, stagnarea, arătînd persuasiv că „starea pe loc“ este „moartea unei nații“. De la înălțimea acestor principii care coincid cu evoluționismul german și formează însuși principiul configurator al civilizației engleze — cum observa în *Istoria civilizației române moderne* E. Lovinescu¹⁷ —, Kogălniceanu se avîntă energic, alături de Cuza, în opera de consolidare a bazelor României moderne. Urmărind consecvent, deși fără intransigența unui N. Bălcescu sau S. Bărnuțiu, prin desființarea unui regim social „demult osîndit în toată Europa“, prin îmbunătățiri reale și conforme cu spiritul de civilizație modernă, ridicarea claselor de jos, așa încît „și pentru dîsele cuvîntul de Libertate, de Egalitate și de Dreptate să ajungă a fi un adevăr“, Kogălniceanu își manifestă ferm încrederea în roadele incontestabile ale progresului, asigurîndu-și contemporanii că „și tari și uniți încă cu ochii lor vor vedea Pămîntul Făgăduinței“, întrezărind perspectivele evoluției viitoare a țării.

¹³ M. Kogălniceanu, *Opere alese*, București, 1940, p. 287.

¹⁴ *Idem*, *Discursuri parlamentare*, București, 1959, p. 21.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Idem*, *Scrisori alese*, ed. a II-a, E.S.P.L.A., București, 1956, p. 259.

¹⁷ Vol. I, *Forțele revoluționare*, București, Ancora, f.a., p. 95.

Convins că puterea și fericirea unui stat se află în puterea și fericirea mulțimii, adică a nației, că „două mii de boieri nu fac o nație”¹⁵, dându-și seama că „fondul adevărat al țării, taina cea mare” era deșteptarea clasei de jos, luptând cu o „oligarhie tulburătoare”, care a stat să împiedice necontenit străduințele sale, rezolvând astfel problema cea mai greu de soluționat din toate cele ce s-au opus acestor Principate după Unirea lor, Kogălniceanu impune marile reforme (dezrobirea țăganilor; oborîrea pronomiilor și privilegiilor de naștere și castă și proclamarea egalității politice și civile pentru toți fiii României și emanciparea țăranilor) prin lovitura de stat din 2 mai 1864, care chiar dacă nu schimbă natura burghezo-moșierească a puterii politice din România, sfarmă în mod real dominația elementelor conservatoare și reacționare în cadrul corpurilor politice reprezentative, lărgind baza lor de masă în favoarea păturilor burgheze ale țării.

Dar Kogălniceanu nu e „numai distrugătorul vechiului regim oligarh și exponentul unei epoci de tranziție” (E. Lovinescu). Mesager al forțelor progresiste ale vremii, în marea și însemnata operă a regenerării noastre, ca eminent om de stat și om de cultură, în permanentă efervescentă, el e un „messianic pozitiv”, cum îl vede în *Istoria literaturii române*¹⁹ G. Călinescu. Faptele culminante ale vieții sale coincid cu faptele mari de progres și redeşptare a poporului însuși, și impun, ca atare, pe Kogălniceanu ca cel mai de seamă bărbat de stat al românilor din veacul al XIX-lea. Rolul său se exercită — am spune — proteic în toate sectoarele vieții publice, cu aproape aceeași intensitate, în una din cele mai splendide faze ale istoriei noastre moderne.

Marile reforme avînd ca țel suprem, prin desființarea oricăror servituiți, „realizarea speranțelor legitime a trei milioane de țărani”, eliberarea lor, abolirea relațiilor feudale în esență, ofereau doar platforma social-economică, fundamentală, în „lucrarea cea mare a redeşptării și înălțării Neamului Românesc”. Pe această bază, asigurînd „biruința asupra nedreptății prin libertate” și creînd noi condiții de viață unui popor „zdrăvan și patriot”, oferind perspective națiunii române de a-și dobîndi locul ce i se cuvine în marea familie europeană, Kogălniceanu întreveđe „învierea României” și independența națională în cadrul unui stat cu așezăminte democratice. De aici, ceea ce numea E. Lovinescu „clara și puternica doctrină a lui Kogălniceanu”²⁰, și de aici „un anumit patrimoniu ideologic al acestui neam, care derivă — cum scria Goga — din cugetarea lui Kogălniceanu”.²¹

¹⁵ M. Kogălniceanu, *Opere alese*, București, 1940, p. 114.

¹⁶ București, 1941, p. 167.

²⁰ *Istoria civilizației române moderne*, vol. I, *Forțele revoluționare*, București, f.a., p. 112.

²¹ *Op. cit.*, p. 6.

Departa de a fi doar „un democrat țărănist“, cum îl privea E. Lovinescu și cum putea fi văzut de poporanști omul care „a îndrăznit a face să atîrnie fericirea României de fericirea țăranilor“ — cum declară el însuși — Kogălniceanu a fost un vizionar cu înțelegerea largă a problemelor vremii, privind cu aceiași ochi pururi trezi realitățile noastre în raport cu „luminile și trebuințele epocii“. Fiu al epocii sale, fiind ca și Cuza expresia reală a acelei epoci, cu „orizonturile largi ale Europei“, unde își formase spiritul, Kogălniceanu orientează cu avînt, într-o largă perspectivă de ansamblu, „mișcarea unei nații ce se deșteaptă după un somn de două secole“. Emanciparea clăcașilor și împămîntenirea lor, care-l frămîntase încă din tinerețe, constituiau doar premisa unei doctrine politice bazată pe ideea că progresul țării nu poate fi conceput decît prin ridicarea claselor împilate. Urmărind efectiv ridicarea claselor de jos din apatia lor, cointeresarea acestora în apărarea teritoriului patriei, reanimarea lor, — Kogălniceanu avea în același timp în vedere, ca om al Erei noi, dezvoltarea industriei și a comerțului, „nervul și viața națiunilor“.

Declarîndu-se pentru organizarea marilor lucrări publice, drumuri de fier, canale, porturi, care „vor îndoii avuția națională“²², întemeietor al primei mari întreprinderi textile a Moldovei (fabrica de postav de la confluența Ozanei cu Nemțișorul lîngă mănăstirea Neamț) și a unei tipografii concurînd pe aceea a lui Asachi, redactor la „Foaia pentru agricultură, industrie și negoț“, Kogălniceanu milita pentru dezvoltarea industriei naționale, sprijinind direct înființarea de întreprinderi de acest gen; vedea în „starea de mijloc“ — comerț, industrie și prosperitate, condiționînd de dezvoltarea lor, întărirea economică a orașelor și țărgurilor.

Paralel lupta sa în domeniul creării instituțiilor moderne ale țării, lupta sa pentru toleranța religioasă, pentru drepturi politice, codul civil, procedura civilă, codul penal, procedura penală, „prima constituție și prima lege electorală ce țara și-a dat ea însăși“, legea instrucțiunii; cele mai însemnate acte politice ale domniei lui Cuza, definesc rolul lui Kogălniceanu; încît pe drept cuvînt el însuși spunea: „Nu este o singură reformă, un singur act național, în care să nu figureze numele meu...“ Kogălniceanu e un ctitor însufletit de așezăminte culturale naționale. Școala de muzică, Conservatorul de muzică din Iași, Universitatea (care avea misiunea „să deie românilor mijlocul de a găsi în însăși patria lor cele mai multe din cunoștințele care pînă acum nu le putea găsi decît în străinătate și cu mari sacrificii“), „toate poartă în decretelor lor de fundațiune și mica mea subsemnătură“ — scria Kogălniceanu, iar în *Expunerea situațiunii României în 1865* adăuga, încheind un bilanț: „Artele a căror cultură nu poate lipsi în nici o țară, fără de scăderea literaturii și culturii poporului, au dobîndit prin regulamente speciale: Un conservator, cu două școli de muzică și declamațiune, o a doua școală de belle-arte la București și completare aceea din Iași“.

²² M. Kogălniceanu, *Scieri alese*, E.S.P.L.A., ed. a II-a, București, 1956, p. 312.

Rolul lui se exercită aici în mod direct prin activitatea sa de îndrumător și creator de cultură. Kogălniceanu are meritul de a profesa o concepție largă a culturii ca pedestal al civilizației și condiție a acesteia. „Toată arta, toată știința și toată industria în concepția sa este o emancipație, adică o dezrobire”²³, și orice izbîndă asupra naturii, o pirghie a eliberării umane, adăugînd la bunăstarea omului. Condiționînd dezvoltarea societății de „factorii științifici” (izbînzile artei, științei și industriei) și „factorii politici” (ansamblul relațiilor sociale interindividuale etc.), Kogălniceanu privea cucerirea drepturilor politice însă ca o încununare a civilizației („Dacă omul nu-și izbîndește driturile sale de cetățean, civilizația nu este deplină”²⁴).

Admițînd că adevărata civilizație este aceea care o extragem „din sînul nostru, reformînd și îmbunătățînd instituțiile trecutului cu ideile și progresele prezentului”²⁵, inaugurînd „lupta împotriva imitațiilor nesăbuite ale străinătății” — cum scria Iorga — Kogălniceanu are meritul de a indica noi căi, proprii evoluției civilizației noastre moderne, în vremea sa, în fașă.

Bazat pe ideea că „geniul se află în toate națiile și în tot pămîntul și numai de condiții prielnice are nevoie ca să se manifeste („slobozenie, ocrotire și prilejuri ca să se arate”); iar aceste condiții noi nu le-am avut, Kogălniceanu avea îndrăzneala de a pune poporul român alături de cele mai vechi popoare ale Europei. Subliniind interesul universal al istoriei noastre, în celebra sa lecție de inaugurare a cursului de istorie națională la Academia Mihăileană — o pagină de antologie a culturii române — Kogălniceanu evocă lupta națională a românilor, care aproape trei veacuri au apărat cu sabia „creștinătatea” împotriva tuturor puterilor Islamismului, jucînd un rol de avangardă a forțelor ocrotitoare ale Europei. Domnia lui Alexandru cel Bun și a lui Mircea cel Bătrîn, al căror nume răsuna de la Marea Baltică pînă la porțile Bizanțului, strălucitele fapte ale lui Ștefan cel Mare, blînda figură a lui Neagoe Voievod, care, ca Ludovic al XII-lea al Franței, lăsă sfaturi fiului său cum să domnească; chipul demn de Ahile al lui Mihai Viteazu „Domn Valahiei, Moldovei și Transilvaniei” — iată în ochii săi tot atîtea momente sau figuri remarcabile care „ar merita admirația străinilor, cînd istoria noastră ar fi mai bine cunoscută”²⁶.

Avînd grija de a așterne studiul istoriei naționale pe un suport științific, invocînd adevărul drept „caracterul principal al istoriei”, Kogălniceanu lovea cu demnitate în tendințele de exagerare a originii noastre romane, pronunțîndu-se împotriva romanomaniei și arătînd că „în poziția noastră de față, cea dintîi datorie, cea dintîi însușire trebuie să ne fie modestia...” „Să ne scoborîm din Ercul, adăuga el, dacă vom fi mișei, lumea tot de mișei ne va ține; și dinpotrivă, dacă... ne vom sili cu un pas mai sigur a ne îndrepta pe calea frăției, a patriotismului, a unei civilizații sănă-

²³ M. Kogălniceanu, *Scrieri alese*, p. 240—241.

²⁴ *Ibidem*, p. 242.

²⁵ *Ibidem*, p. 148.

²⁶ *Ibidem*, p. 213.

toase și nu superficială, cum o avem, atunci vom fi respectați de Europa, chiar dacă ne-am trage din hoardele lui Gengis-Han...“²⁷.

Dînd, în același timp, o primă încercare de periodizare a istoriei noastre, schițînd momentele principale din istoria românilor, în baza unei concepții îndrăznețe, Kogălniceanu relevă efortul continuu al poporului nostru de a înainta în civilizație. Arată că în secolele XVI și XVII, mai ales, aveam școli vestite în tot Orientul, și Moldova e una din cele dintîi țări ale Europei în care invenția tiparului a fost introdusă. Iar dascălii, caligrafii și praviliștii români sînt chemați la curtea țarilor Rusiei. Strămoșii noștri avansau „cu un pas grabnic pe calea civilizației Apusului“²⁸. Dar jugul turcesc ne izolează, și în epoca fanarioților, o aristocrație ignorantă, sprijinită de Poartă și de Cler, ține în lanțuri un popor de două milioane de oameni, și în vreme ce toate popoarele Europei înaintează spre noi forme de viață, noi, cu aceeași repeziciune „ne apropiem de pieire“²⁹. Văzînd în evenimentele de la 1821, care ne-au deșteptat „duhul național“, un moment al regenerației noastre, și întrezărînd în epoca sa, în pragul revoluției de la 1848 și al Unirii, perspectiva împlinirii unor mari făgăduințe, Kogălniceanu deschidea istoriei noastre un larg orizont. Acest larg orizont cultural și politic luminează mobilele unei vaste acțiuni, întreprinsă în slujba aceluiași țel care finalizează întreaga sa viață.

Începînd cu primele sale lucrări publicate în „La Presse“ din Paris, „L'Indépendance-Belge“ din Bruxelles sau „National-Zeitung“ din Berlin ori în volume sau broșuri separate, în limbi de circulație europeană, al căror scop era înălțarea poporului său în conștiința europeană, orientînd străinătatea asupra dorințelor și drepturilor românilor din Principate, dovedind dreptul lor natural și istoric de a trăi ca popor și punînd Europa într-o mai dreaptă cunoaștere a trecutului nostru³⁰, și culminînd cu discursul său la Congresul de la Berlin (1878), cînd el apela la dreptatea puterilor, exprimîndu-și încrederea că independența României va fi definitiv și pe deplin recunoscută — activitatea sa e conștient pusă în slujba aceluiași țel, fixarea și recunoașterea locului nostru pe continent, stabilirea unor raporturi normale între noi și Europa. Din vremea cînd — cum scria el în 1859 — „Europa plină de admirație și uimită sta cu ochii pironiți asupra României, copilul de predilecțiune al Europei, precum fusese Elada în 1821—1828“³¹, pînă în vremea războiului de independență și mai tîrziu în Chestiunea Dunării (1882), Kogălniceanu duce o energică luptă pentru salvagardarea indi-

²⁷ M. Kogălniceanu, *Scrieri alese*, p. 219—220.

²⁸ *Ibidem*, p. 224.

²⁹ *Ibidem*, p. 225.

³⁰ Acelorași teluri le răspunde lucrarea sa, *Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques pour servir à l'histoire de Pierre-le-Grand, Charles XII, Stanislaw Leszczyński, Démètre Cantemir et Constantin Brancovan* (Iași, 1845, 2 vol.), arătînd că românii pot contribui la înavușirea istoriei generale prin cronicarii lor și urmărînd stabilirea unor confluente directe între noi și Europa (v. și Mihail Kogălniceanu, *Scrieri, texte*, îngrijite, adnotate și prezentate de Augustin Z. N. Pop, E.P.L., 1967, p. 99—102).

³¹ M. Kogălniceanu, *Opere alese*, București, 1940, p. 184.

vidualității noastre politice, a instituțiilor și frontierelor noastre, a drep-
turilor politice ale statului nostru, pentru a menține și apăra integritatea
României, pentru a impune, cu un cuvânt, țara noastră în fața Europei.

În 1877—1878, ca ministru de externe al țării el joacă un rol activ
în războiul nostru pentru neatârnat și — consfințire a unei cariere politice
excepționale — proclamă independența de stat a României moderne, pece-
tluită cu sîngele ostașilor noștri. El consideră acum că „reînălțarea Româ-
niei”, împlinirea misiunii sale la Gurile Dunării și, mai presus de toate,
menținerea drepturilor ei *ab antiquo*, apărarea integrității hotarelor ei —
„sînte datorii” menite să asigure ființa noastră națională. Mărturie a efor-
turilor lui consecvente susținînd lupta dîrză a ostașilor noștri pe cîmpul de
bătăie, actele diplomatice ale lui Kogălniceanu sînt expresia vie, sintetică,
a înaltului țel ce-l însuflețește la unison cu întregul popor. Iată, de pildă,
acest document din Arhiva M.A.E. fondul Proclamarea independenței Ro-
mâniei (vol. 24, filele 193—194, publicată de curînd)³². Adresîndu-se giran-
tului Agenției diplomatice a României la Berlin, și invocînd „ceasul solu-
țiilor supreme, cînd Europa va socoti că trebuie să intervină în reglemen-
tarea problemelor ridicate de război”, în 3/15 februarie 1878 Kogălniceanu
scria din București: „Această oră a sunat; combinațiile luminate ale cabi-
netelor europene... vor organiza o nouă ordine a lucrurilor în Orient. De
aceea, poporul român, factor al problemelor actualmente în curs de solu-
ționare, crede că a venit momentul să se înfățișeze din nou în fața Marilor
Puteri”. Arătînd că România, după ce s-a proclamat independentă, a parti-
cipat la războiul împotriva Imperiului Otoman, atît pentru a rezolva cu
armele diferendele necontenite care caracterizau raporturile sale cu Înalta
Poartă, cît și pentru a dovedi că aspirațiile sale nu erau neputincioase și că
era cu adevărat demnă de independența pe care și-o asumase, de vreme ce
știa să o plătească cu sîngele ei cel mai prețios, cu o rară demnitate poli-
tică și conștiință a istoriei, Kogălniceanu justifică acest drept al țării, curînd
recunoscut de Marile Puteri: „Felul cum a participat la recentul conflict
pentru propria cauză, jertfele aduse cu curaj, personalitatea pe care a pă-
strat-o în mijlocul complicațiilor în care a fost amestecată dovedesc în mod
elocvent nu numai că are o vie dorință și că este realmente în stare să-și
trăiască propria viață, ci și capacitatea deplină de a intra pe picior de ega-
litate în marea familie europeană”.³³

Mare om politic și mare ca om, „om întreg”, dar înainte de orice
mărinimos, animat de idei generoase, temperament vibrant și profund, în-
drăzneț, minte ageră, ținînd dreaptă cumpănă între idee și faptă, impu-
nînd prin vigoare în atac, forță de emulație și clarviziune, Kogălniceanu
deschide în atîtea sectoare ale vieții noastre publice un nou cîmp de acțiune.
Orizontul său larg, coerența doctrinei sale politice avînd ca ax central
îndreptățirea neamului său de a-și ocupa locul în cadrul lumii civilizate,

³² „Magazinul istoric”, anul I (1967), nr. 1, p. 9—10.

³³ *Ibidem*, p. 10.

raportarea activă la „starea Europei“, la „plecărilor și interesul puterilor în privința noastră“, grija de a ne feri de orice pas prapit oferă acestei eminate figuri platforma de sprijin a orientării în problemele capitale ale vremii. Scriitor înzestrat și orator temut, fondator al criticii literare române și inițiator al criticii de artă la noi, inimos dascăl, abil diplomat, om de salon și transcrib de chirilice, avînd pasiunea textelor vechi ca un Petrarca și apetența vieții ca un D'Annunzio, adevărat *Cortegiano*, acest om de Renaștere, prinț al adevărului și echității, mai presus de orice mare patriot, aducînd în politică probitatea și tactul, cordialitatea, bunul-simț național, iar în cultură pasiunea, ardoarea, intuiția năzuințelor vremii și expresia unui ideal de sinteză, „taina marilor creatori de curente“³⁴, Kogălniceanu se afirmă ca un spirit complex și joacă în istoria noastră modernă rolul unei mari personalități. Personalitate puternică, multilaterală, care s-a impus în condiții hotărîtoare pentru istoria noastră, Kogălniceanu întreprinde o operă vastă avînd ca program din primul moment pregătirea unei resurrecții naționale, și opera sa reprezintă în ansamblu un monument al culturii și civilizației noastre. Astfel judicios observa Goga că „privit în diversele ipostaze de îndrumător cultural, sau de istoric, de om politic cumpănind trebile și urmărind itele echilibrului internațional, cu cît îl apropii mai mult din orice parte și la orice punct al vieții sale, el cîștigă în fața celui mai exigent analist“.³⁵ După mai bine de un secol, faptele lui se confirmă ca factori esențiali ai vieții și culturii naționale, iar obiectivele sale rămîn, ca expresie a tendințelor dezvoltării istorice a poporului nostru în concertul popoarelor europene, elemente integrante ale edificiului public al României contemporane.

³⁴ N. Cartoian, *Mihail Kogălniceanu — activitatea literară*, București, 1942, p. 1.

³⁵ O. Goga, *op. cit.*, p. 3.

SCRIERI ALE LUI MIHAIL KOGĂLNICEANU DIN VREMEA MIȘCĂRII REVOLUȚIONARE DE LA 1848

AL. ZUB

Resuscitarea studiilor kogălniceniene a adus, mai cu seamă în deceniul din urmă, însemnate contribuții documentare la cunoașterea fecunde activități a cărturarului și omului de stat. S-au publicat acte oficiale emise de Kogălniceanu, corespondență personală inedită, notele de călătorie, o bibliografie selectivă și un repertoriu epistolar, semnăându-se recent și unele scrieri necunoscute. Aportul său la construcția României moderne capătă astfel contururi mai precise, ușurînd sarcina monografistului, iar cercetarea istorică beneficiază de argumente noi pentru o prezentare mai veridică, mai nuanțată a momentului.

O despuiere sistematică a *Arhivei Kogălniceanu* și a publicațiilor de epocă — întreprindere anevoioasă și de durată — va adăuga, fără îndoială, noi titluri la bibliografia lui M. Kogălniceanu, înlesnind o mai profundă cunoaștere a cărturarului în contextul epocii și o viitoare editare integrală a scrierilor sale, reclamată imperios încă acum o jumătate de veac.

Ne vom referi în cele ce urmează la cîteva aspecte necunoscute ale activității sale publicistice din vremea revoluției de la 1848, menite să clarifice într-o mai mare măsură rolul său în evenimentele amintite.

Unele din scrierile puse în discuție (memorii, pamflete etc.) i-au mai fost atribuite ipotetic și pasager, dar revendicarea lor pentru repertoriul operei lui Kogălniceanu reclamă ca indispensabilă argumentarea paternității. În absența unor mențiuni exprese (memorii, corespondență etc.), scrutarea conținutului și analiza stilistică și lexicală pot da indicații prețioase. Eventualele scrieri kogălniceniene, stabilite pe această cale, se cuvin raportate apoi la evenimentele epocii, la rostul său încă insuficient cercetat în mișcarea revoluționară de la 1848 și mai cu seamă în epoca refugiului din Bucovina. Redactarea în acest răstimp a *Dorințelor partidei naționale...* și a *Proiectului de constituție pentru Moldova* îl situează pe Kogălniceanu între promotorii cei mai ardenti ai progresului social și ai unirii. Lupta lui se îndreaptă cu predilecție împotriva regimului despotic al lui Mihail Sturdza și împotriva protectoratului țarist, obiective constante ale viguroaselor sale critici.

Din această atitudine au rezultat o serie de scrieri, consemnate doar parțial în repertoriul său :¹ 1. *Protestație* (Cernăuți, 1848) ; 2. *Noul acatist a marelui voevod Mihail Grigoriu* (Cernăuți, 1848) ; 3. *Dorințele partidei naționale în Moldova* (Cernăuți, august 1848) ; 4. *Proiect de constituție pentru Moldova* (Cernăuți, 1848).

Alte câteva scrieri, a căror paternitate încercăm să o precizăm aici se cuvin reținute de asemeni în sarcina cărturarului și militantului politic Kogălniceanu.

1. Considerații stilistice și de conținut îl îndemnaseră pe N. Iorga să-l considere pe M. Kogălniceanu autorul prezumtiv al broșurii *Întimplările din Moldova în luna lui martie 1848*², în care „s-ar recunoaște felul său istoric și literar de a se exprima. Intuiția lui N. Iorga, de atâtea ori salutară, se sprijinea pe „avântul retoric“ al broșurii, „oumpănită și plină de cuprins“³, sugerînd în același timp o raportare ideologică la broșura de sursă munteană,⁴ din aceeași epocă, *Ce sînt meseriașii*⁵. Pe de altă parte, s-a afirmat că *Întimplările din Moldova...* emană din inițiativa domnitorului⁶ — ipoteză absurdă fiindcă broșura în discuție conține atacuri drastice îndreptate împotriva lui Grigore Sturdza, fiul lui Vodă, iar întreaga expunere e o critică a regimului autocrat.

Relatarea asupra *Întimplărilor din Moldova...* este în tot cazul opera unui militant de o forță morală și intelectuală remarcabilă, deplin edificat asupra stărilor de lucruri europene, adept al principiilor de libertate invocate pretutindeni de burghezia în ascensiune. Totodată autorul, spirit ponderat și prevăzător, distinge între modalitatea revoluționară de soluționare a problemelor social-politice, tinzînd la suprimarea regimului feudal și modalitatea reformistă în care ameliorarea condiției de „slobozenia persoanei și siguritatea averii“, un tardiv *habeas corpus* autohton, s-ar realiza pe calea politicii de reforme promovată de domnitor. Petiția fruntașilor mișcării liberale — cele 35 de puncte redactate de V. Alecsandri — subscrișă apoi de „mai multe mii“ — izvora din această convingere. Urmărilor se cunosc : arestări, percheziții („nocturnele strategii“ ale beizadelelor), molestări, „tot Iașul declarat în stare de blocadă“, încarcerarea și exilul fruntașilor petiționari. Se cunoaște și reacția „partidei naționale“, care va părăsi terenul legalității („sfînta păzire a regulamentului organic“) și va întreprinde atacuri concentrate împotriva regimului lui M. Sturdza. În fruntea acesteia, organizînd consfătuiri conspirative, stă M. Kogălniceanu, autorul mai multor broșuri și pamflete îndreptate contra autocratului. Ele au fost imprimate anonim sau deghizat, subminînd serios autoritatea centrală. Fratele

¹ Dan Simonescu, *Contribuții la bibliografia lui M. Kogălniceanu*, în „Studii și materiale de istorie modernă“, I, București, 1957, p. 458, 461.

² Reprodusă în *Anul 1848 în principatele române*, I, București, 1902, p. 467—479.

³ N. Iorga, *Istoria românilor*, IX, București, 1938, p. 127.

⁴ Cf. *Istoria României*, IV, București, 1964, p. 49.

⁵ Reprodusă în *Anul 1848...*, I, p. 460—467.

⁶ Alexandre A. C. Sturdza, *Regne de Michel Sturdza prince regnant de Moldavie, 1834—1849*, Paris, Libr. Plon-Nourrit, 1907, p. 109, nota.

său, Alecu, avea dreptate să-i scrie că broșurile sale i-au pricinuit lui Vodă „mult sînge negru“.

Stilul oratoric, atît de personal, este o primă indicație de paternitate: „Astăzi, cînd toate popoarele se constituie pe o bază slobodă...” etc. Se invocă „duhul veacului“, în numele căruia se reclamă „schimbări în instituțiile primitive ale principatelor“. Aceste schimbări erau menite să conducă, în spiritul petiției, la redresarea multilaterală a țării: „stîrpirea abuzului și a corupției; îmbunătățirea stării locuitorilor săteni; înflorirea negoțului, ușurarea agriculturii și a comerțului prin desființarea dărilor împovărătoare; înființarea de școli elementare cît și înalte, prefacerea în sistemul învățaturii publice pe o bază națională; desființarea obșteștii adunări de astăzi ce, precum toată lumea știe, e rodul corupției acelei mai nerușinate; slobozenia tiparului, în sfîrșit, o gardă cetățeană“. Rezumate astfel de autorul broșurii, cele 35 de puncte ale petiției sînt reproduse apoi în întregime, ca dovadă că „moldovenii... nicidecum n-au vrut răsturnarea statului lor“. Voia să îndepărteze astfel acuzația de *revoluționarism* care li se aducea. Apărarea însă pare mai mult un abil reproș adresat petiționarilor care ignorau, în legalismul lor ostentativ, „partea neprivilegiată“ a țării: „revoluționară — scria el — ar fi fost mișcarea atunci cînd petiționarii ar fi avut în gînd să schimbe duhul instituțiilor, care sînt aristocratice, care hărăzesc privilegii nobilei, impilează însă partea neprivilegiată; revoluționară mișcare ar fi fost atunci cînd împotriva glăsuirii Reglementului ar fi cerut o reprezentare națională, cînd s-ar fi cerut o Cameră, unde pe lîngă boieri, în mai mare parte să șeadă negustori și locuitori săteni; revoluționari ar fi fost petiționarii cînd ei ar fi cerut egalitatea în contribuție, iar nu, precum Reglementul glăsuiește, o contribuție numai pe capetele cele neavute, pe persoanele acele care abia prin sudoarea frunței lor se pot hrăni singure; cînd s-ar fi cerut desființarea boerescului și țaranul să fie proprietar. Revoluționari ar fi fost în sfîrșit petiționarii dacă ei ar fi cerut ca slujbele să fie ocupate numai de oameni cu merit, fără deosebire dacă meritul se află sub hainele galante [ale] unui magnat sau sub îmbrăcămintele modeste [ale] unui sătean sau negustor“. Iată așadar, strecurat cu abilitate — în negativ — crezul politic al lui Kogălniceanu, formulat cu pregnanță ceva mai tîrziu, în august, în *Dorințele partidei naționale din Moldova*. Regulamentul organic este condamnat categoric de data aceasta, schițîndu-se un vast program politic, economic și social. Unele pasaje sînt de o surprinzătoare elevație: „că nu este omenesc ca omul să exploateze pe om, ca cei mulți să fie instrumentele de muncă ale celor puțini“. ⁷ M. Kogălniceanu ținea să menționeze, justificînd radicalizarea programului partidei naționale: „cînd la 28 mart obștea adunată în Iași din toate ținuturile Moldovei a cerut numai acele 35 puncturi întemeiate pe Reglemente, ea prin aceasta n-a arătat că n-ar avea trebuință și de alte reforme mai radicale“. ⁸ Etapa martie-august 1848 reprezintă, între *Intîmplările din*

⁷ *Anul 1848...* IV, p. 108.

⁸ *Ibidem*, p. 91.

Moldova... și Dorințele partidei naționale..., însuși drumul radicalizării lui Kogălniceanu, cristalizarea programului politic liberal.

În sfârșit, în sprijinul paternității propuse, trebuie invocate atacurile vehemente împotriva lui Gr. Sturdza cu care se afla într-un redutabil conflict și împotriva lui Vodă însuși, comparat cu „micii tirani din veacul de mijloc“, promovînd o „politică machievelică“ de conspirații și intrigi, menite să semene discordia în rîndurile opoziției. Înfierînd violența care a provocat „sîngeroasa dramă“ din martie și raidurile lui Gr. Sturdza („acest nou Neron“) în fruntea arnăuților pentru pacificarea țării, autorul încheie: „În sfârșit, vremea a sosit ca tot bunul patriot să se pătrundă de acest mare adevăr, că Michalachi Sturdza cu înzoații săi fii sînt nesuferiți în țeară și că este de datoria fiecărui cetățean să-i prigonească, să-i isgonească prin toate mijloacele cu putință. Iată judecata lumii. Amin“. Finalul amintește de broșura, scrisă tot de Kogălniceanu, în mai 1848, după sosirea comisiei de anchetă (*Mihail Sturdza, partida națională și comisia*), în care se proferează aceeași amenințare la adresa domnitorului: „Însă și fiecare moldovean atunci, tot fără s-o vrei, va alerga la păcat, încît acel ce va cerca a primejdui viața tai sau a vreunui din sămînța ta, va crede asemenea că-și scapă viața, își scapă țeara și face faptă plăcută lui Dumnezeu“⁹.

Să notăm, în sprijinul ipotezei noastre, fluența și virtuțile dramatice ale narațiunii, presărată pe alocuri cu expresii din recuzita oratoriei lui Kogălniceanu.

Broșura trebuie să fi apărut în aprilie, tentînd apărarea partidei liberale față de învinuirile și pericolele externe. Înainte chiar de începerea mișcării revoluționare din Moldova, cancelarul Nesselrode comunica consulului rus din Principate (16 martie), preventiv, că oricare ar fi în alte părți „rezultatul orcanului revoluționar, împăratul este determinat a nu suferi ca anarhia să pătrundă în partea staturilor otomane puse sub a sa protecție“.¹⁰ Era firesc ca față de asemenea avertismente, gruparea liberală să-și ia măsuri de precauție, punîndu-se sub scutul legalismului. *Întîmplările din Moldova în luna lui martie 1848* erau înfățișate de Kogălniceanu în această lumină. După cît se pare el s-a ținut în umbră în timpul evenimentelor din martie, dar era la curent cu tot ce se întîmpla, informat cu promptitudine de camarazii și oamenii săi de încredere.

2. I s-a atribuit, în trecut¹¹, paternitatea broșurii *Mihail Sturdza, partida națională și comisia*, publicată anonim în luna mai 1848, după sosirea în Principate, pentru anchetă, a generalului rus Duhamel și a comisa-

⁹ *Anul 1848...*, I, p. 438.

¹⁰ *Ibidem*, p. 168 și 169. Vezi și *Istoria României*, IV, București, 1964, p. 41.

¹¹ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, XII, Iași, 1889, p. 51. În biblioteca Academiei (Colecția Sturdza), broșura era legată de altfel împreună cu *Căința increderii...* care i-a fost multă vreme atribuită lui Kogălniceanu (Cf. *Idem*, *Istoria românilor*, VI, Iași, 1893, p. 385); N. Iorga *Ist. lit. rom. în veacul XIX*, vol. III, București, 1909, p. 95; Lucreția Rădulescu-Pravăț, *Activitatea lui Mihail Kogălniceanu*, Iași, 1963, p. 91; Ion V. Gruia, *Dorințele partidei naționale din Moldova*, București, 1944, p. 18.

rului turc Talaat Efendi.¹² Presupunerea apare întemeiată atunci când avem în vedere structura lucrării, informația politică vehiculată, stilul, expresiile amintind cunoscuta filipică anti-Sturdza din *Noul acatist a marelui voevod Mihail Grigoriu* din timpul șederii sale la Cernăuți, sau *Protestația*, anterioară, contra celor, care, pentru discreditare, îi atribuiau broșura *Căința încrederii în boierii aristocrați și sfînta hotărîre de a nu-i mai crede*. Cu aceeași violență pamfletară vestejește și corupția pe care se întemeia guvernarea lui Mihail Sturdza, „politica și sufletul său“ (p. 431). Parafrazînd un proverb rusesc invocat și cu altă ocazie, autorul exprima speranța că „acest Mihail ... va ajunge în curînd să cunoască că împărații nu-s niciodată așa de departe ca să nu afle în sfîrșit crimele și Dumnezeu așa de sus ca să nu le poată fulgera“ (p. 431). Înfățișează, în termeni care amintesc virtuțile stilistice ale *Acatistului*, tabloul țării ajunsă sub puterea discreționară a voevodului încriminat. „Slujbașii statului vor fi feciorii săi boierești, neguțătorii, orîndarii săi, armia țării, străjării lui și țăranul tot sărac! Obșteasca Adunare va fi cîsla statului și Mihail Grigore Sturdza Voevod: cu mila lui Dumnezeu vecinic proprietar țării Moldovei“ (p. 437). Spiritul liberal care inspiră această critică violentă și abilă ține în tot cazul de atitudinea lui Kogălniceanu din vremea cînd M. Sturdza începuse teribila prigoană împotriva fostului său aghiotant. Autorul stăruie să convingă pe boieri și biserică să se desolidarizeze de Vodă, înfățișîndu-le tabloul sumbru al țării sub domnia consolidată a tiranului. Iar comisarii puterilor proteoatere erau chemați să observe atent și obiectiv starea lamentabilă în care ajunsese țara și să nu se lase înșelați de manevrele ocîrmuirii. Cîntărind șansele anchetei, autorul — avocat cu mare faimă — invoca preventiv un principiu de drept, după care, „criminalistul nu se poate ajuta cu mărturisirile slugilor și ale ființelor pătate“. Finalul avertizează fără echivoc, pe același ton: „Michaile! Știi foarte bine că totdeauna frica însulfă neîncredere, neîncrederea aduce prepus și prepusurile nasc crimele. Cîrmuirea ta ajungînd atuncia a fi neapărat înconjurată de crime, țeara va fi amenințată de primejdii ... Tu fără să vrei, te-i preface din Domn în călău, crezînd că cu aceasta îți scapi viața, îți scapi averea și faci o slujbă curților împărătești. Însă și fiecare moldovan atunci, tot fără s-o vrei, va alerga la păcat; încît acel ce va cerca a primejdui viața ta, sau a vreunuia din sămînța ta, va crede asemenea că-și scapă viața, își scapă țeara și face faptă plăcută lui Dumnezeu“ (p. 438).

3. M. Kogălniceanu continuă lupta împotriva regimului autocrat în timpul refugiului bucovinean, iar arma de care se slujește abil și eficient este tot scrisul.

Biografii amintesc, de pildă, că M. Kogălniceanu a colaborat la ziarul „Bucovina“, editat la Cernăuți de frații Hurmuzaki (1848—1850) — fapt notoriu, căci e consemnat de Ubicini în *Dictionnaire universel des contemporains* (1858) al lui G. Vapereau — dar o precizare a acestei colaborări

¹² Broșura (20 p.) a fost reprodusă în *Anul 1848*, p. 430—438, din care cităm.

nu s-a făcut încă. N. Iorga îi atribuia în trecut „corosivul foileton împotriva lui Mihai Sturdza, bucată de literatură adevărată, al cărui autor trebuie să fie Kogălniceanu însuși“¹³. Este vorba de acea scrisoare deschisă publicată în primele trei numere din „Bucovina“ sub titlul: *Carte a fostului rege Ludvig Filip către încă fiindul domn Mihail Sturdza*¹⁴, pe care Perpessicius a supus-o disecției stilistice pentru a confirma ipoteza paternității lui Kogălniceanu, păstrînd totuși — pînă la o deplină omologare — oarecare rezerve.¹⁵ Neîndoielnic, autorul subtilului pamflet, conceput sub forma unei epistole pe care monarhul burghez silit de revoluție să se refugieze în Anglia (pentru derutare, scrisoarea e datată: Claremont-House, Anglia 1848, aprilie), o adresa autocratului din Moldova, este M. Kogălniceanu. Particularități stilistice îl deosebesc net de ceilalți scriitori din epocă. Singurul care i-ar putea fi opus dintre pribegii aflați la Cernăuți e Alecsandri, dar proza lor e totuși atît de diferită.¹⁶ Cei doi principii sînt puși mereu față în față cu lăcomia, despotismul și lipsa lor de scrupule. Louis Philippe îi aducea elogiul domnitorului moldovean pentru rîvna cu care și-a adunat atîta avere și pentru abilitatea cu care își exercita tirania. L-a prevenit Guizot, istoricul și sfetnicul său, că poporul, „balaurul acel încruntat“, nu-l mai poate suferi la cîrma principatului. De aceea îi adresa, inocent, un triplu consiliu: „să fugi și iar să fugi și tot să fugi“, împreună cu „clironomii“ și sfetnicii săi, îndeosebi cu ministrul de finanțe și cu cel de justiție. Să nu uite nici pe „fostul agă“ și luînd drumul Dunării, să se oprească la Măcin o clipă, „spre a da cu mîndrie un desprețuitor adio răilor ce cu atîta dreptate ai surgunit acolo“ (p. 25). Regreta, perfid, că pe unii din aceștia singur i-a tolerat în capitala sa: „și iată acum amărăsc domneștile zile“ ale Mărici-Sale. Sînt, în lunga scrisoare deschisă, elemente care lămuresc deplin paternitatea ei. Menționarea, de pildă, a „fostului agă“ printre cei dintîi care ar trebui să împărtășească soarta domnitorului indezirabil poate fi și o răfuială personală, căci, după cum îi va relata singur, mai tîrziu, lui Al. Papadopol-Calimah, aga Tudorachi Ghica a fost executorul ofisului domnesc de surghiunire a sa la Mănăstirea Rîșca, în 1844, cu ocazia procesului țirgoveților din Botoșani cu Mănăstirea Popăuți.¹⁷ El îi înconjurase casa cu un detașament de lănceri, cerîndu-i să se supună poruncii domnești, „Poporul ieșean umpluse ulițele și Kogălniceanu se opunea, zicînd că nu se va supune ofisului domnesc, recunoscîndu-se vinovat și că nu se va da viu, dar că va pleca din țară spre a liniști oblăduirea“. Numai un șiretlic al agăi a reușit să-l aducă la ascu-

¹³ N. Iorga, *Istoria literaturii rom. veacul XIX*, vol. III, București, 1909, p. 20.

¹⁴ „Bucovina“, I (1848), nr. 1 (4 octombrie) p. 2—3; nr. 2 (11 octombrie), p. 13—14; nr. 3 (22 octombrie) p. 23. În nr. 2 și 3, titlul prescurtat: *Carte a lui Luis-Filip către Mihail Sturza*. Reprodușă și în *Anul 1848...*, vol. V, p. 16—20.

¹⁵ Perpessicius, *Instantanee din literatura anului 1848*, în „Viața românească“ nr. 2, 1948, p. 58 (Studiu retipărit în volumul *Mențiuni de istoriografie literară și folclor (1948—1956)* București, E.S.P.L.P.; vezi p. 53—65.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Alexandru Papadopol-Calimach, *Notiță istorică despre orașul Botoșani*, Extras din „Analele Acad. Române“, S. II, t. IX, București, 1887, p. 48—49.

tare și e firesc ca patru ani mai târziu, când conflictul său cu Mihail Sturdza ajunge la paroxism, Kogălniceanu să-și amintească de acea împrejurare.¹⁸

Iată și o referință autobiografică mai directă, în aceeași epistolă: „Măria-ta ai plătit ucigași ca să-ți omoare împotrivorii și ai dat câte atîta de cap“... etc. (p. 3). Aluzie evidentă la faptul că Mihail Sturdza încercase să-l suprimă în câteva rînduri, după cum rezultă din articolul *Răspuns la calomnatori*, publicat de Kogălniceanu zece ani mai târziu, în „Steaua Dunării“.¹⁹ Apărîndu-se anonim împotriva calomniilor lui N. Goncescu din broșura *Documente trebuitoare domnilor alegători* (1858). Kogălniceanu (articolul poartă indiscutabil pecetea sa ideologică și stilistică) ne dă această informație prețioasă: după surghiunirea sa în 1844, beizadea Dumitrachi Sturdza, unul din fiii lui Vodă, „au pus pe adiotanții săi ca să-l căsăpească cu sabia“ și că mai târziu, închis din nou, a izbutit să fugă, iar „Măria Sa au pus preț pe capul d-sale Kogălniceanu, făgăduind o boierie și o sumă de galbeni, aceluia ce l-ar prinde viu sau mort“. Mai adăuga apoi — lucru știut și din rapoartele oficiale — că „luni de zile d. Kogălniceanu au fost urmărit prin munți de potira domnească pînă cînd au putut scăpa în Bucovina. Marturi sînt părinții monahi din Neamț, Teofan și Ghenadie, în care s-au tras cu pușca socotindu-se a fi d. Kogălniceanu“. Aluziile la fapte din istoria curentă, la relațiile dintre diverse persoane, indică în autorul fictivei epistole pe un cunoscător perfect al evenimentelor și oamenilor, așa cum a fost Kogălniceanu. În afară de aceasta, emitentul e și bine informat asupra întîmplărilor din Franța, puse mereu față în față cu cele din Moldova, unde se fac auzite, „vuet omorîtoare de răscoală“. Limbajul voit arhaic, cu grația epistolară obișnuită în corespondența dintre principii (interesante piese autografe de arhivă arată că M. Kogălniceanu redactase în tinerețe, după întoarcerea de la Berlin, corespondența lui Mihail Sturdza), vine să confirme ipoteza acestei paternități.

4. Cum se știe, dezvoltarea mișcării revoluționare din Principate a fost împiedicată de ocuparea Moldovei de către armata țaristă.²⁰ La 19 iulie 1848 contele Nesselrode, cancelarul Rusiei, trimitea agenților săi diplomatici o notă circulară²¹, în care justifica necesitatea acestei ocupații. Împotriva notei cancelarului care acuza Principatele de intenții pandacice protestează cu vehemență M. Kogălniceanu, mai întîi în *Dorințele partidei naționale din Moldova* (august 1848), invocînd argumentul de bun-simț că în starea în care se aflau principatele nici nu puteau concepe „nebulia“ de „a se pune deodată în război cu Austria, Ungaria și Rusia numai pentru a reconstitui vechea Dacie!“²², apoi în articolul *Refruntarea depeșei rusești*

¹⁸ Alexandru Papadopol-Calimach, *Notiță istorică...*, p. 49.

¹⁹ „Steaua Dunării“, III (1858), nr. 11 supliment. Vezi și M. Kogălniceanu, *Cuvînt în contra adresei...*, București, 1863, p. 14—15.

²⁰ *Istoria României*, IV, București, 1964, p. 41, 55, 58—59; Karl Marx, *Insemnări despre români*, București, 1964, p. 150, 153—154.

²¹ Textul notei, în *Anul 1848...* II, p. 609—614.

²² *Anul 1848...* IV, p. 127.

din 19 iulie a.c. publicat anonim în „Gazeta de Transilvania“²³. Într-o lucrare recent apărută²⁴, Cornelia Bodea atribuie această „refruntare“ redactorului „Gazetei de Transilvania“, întemeindu-se desigur pe corespondența lui G. Barițiu în care surprindea aceeași preocupare. El îndemna foarte insistent pe Golescu-Negru să combată „nota“ lui Nesselrode în presa franceză pentru a preveni demoralizarea opiniei publice europene și sugera — gândindu-se la I. Maiorescu — o inițiativă similară pentru presa germană. Totuși o notă a redacției menționa că „acest articol au ieșit din condeiul unui moldovan și purcede din manifestarea opiniei publice moldovene“, iar în *tabela cronologică* a volumului IV din *Anul 1840 în principatele române* (p. 736), editorul (indicația lui D. A. Sturdza, desigur) atribuia articolul, fără argumente, lui M. Kogălniceanu. Stilul și maniera de argumentare sînt în adevăr proprii marelui cărturar. E un protest virulent contra intervenției armate a Rusiei, ce se voia legitimată prin nota amintită a „cabinetului de la Neva“, în care Înalta Poartă era avertizată asupra pregătirii în Principate a unei „mișcări răsturnătoare“, urmărind „să restatornicească un regat daco-român... pe o bază istorică a naționalității lor“ (p. 336). O asemenea pildă ar avea consecințe funeste asupra imperiului otoman predispus la dezagregare. De aici — se demonstra în nota cancelarului — necesitatea de a se obstrua prin forță cristalizarea acestei tendințe. Răspunsul lui Kogălniceanu, competent și drastic, demasca ambiția secretă a Rusiei țariste de a-și extinde influența, condamnînd totodată protectoratul asupra principatelor. Cine a cerut protecție? „Și apoi așa trebuie să se poarte protectorul cu protegiții, oa și Chronos cu fiii săi?“ (p. 339). Nu era numai o „refruntare“ a circularei lui Nesselrode, ci și un act de îmbărbătare a compatrioților. „Privegheați și vă rugați și fiți gata, că nu știți ziua nici ceasul cînd mîntuitorul va sosi“, încheia Kogălniceanu profetic, avertizînd asupra gravității evenimentelor ce aveau să urmeze. Iar drept moto, un alt verset biblic: „Vestit-am și am grăit adevărul tău și mîntuirea ta am spus“. Deplasată în planul politic și social din vremea cristalizării României moderne, confesiunea psalmistului rezumă înțelesul profund și misionar al activității lui M. Kogălniceanu.

Colaborarea lui Kogălniceanu la ziarul Bucovina, vag menționată de biografi, este greu de stabilit cu precizie dar ea trebuie să fi fost destul de substanțială. Afirmatia făcută în articolul *Jurnalismul românesc (1855)*²⁵ că ziarul „Bucovina“ a fost redactat de „emigrații din Moldova“ nu pare de loc accidentală, iar rectificarea făcută ulterior²⁶ în favoarea fraților Hurmuzaki e mai mult un gest circumstanțial. Rubrica evenimentelor din Moldova, întreținută sub formă de corespondență, a avut, după stilul expu-

²³ „Gazeta de Transilvania“, 1848, nr. 75—77 (13—20 septembrie), p. 309—310, 313—314, 317. Reprodus și în *Anul 1848 în Principatele române*, IV, p. 335—341, din care cităm.

²⁴ Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională, 1834—1849*, București, Ed. Academiei, 1967, p. 171.

²⁵ „România literară“, 1855.

²⁶ *Ibidem*, p. 92, 173.

nerilor, mai mulți colaboratori. Unul dintre aceștia a fost fără îndoială M. Kogălniceanu, care în timpul șederii sale la Cernăuți n-a încetat să păstreze cea mai strânsă legătură cu Moldova, conducându-și, din refugiul său, de la distanță, afacerile și întâlnindu-se în secret, la frontieră, cu informatorii săi. El continuă aici, necruțătoare, lupta împotriva fostului său protector. „Vrei ca Moldova să se apere — se adresa Kogălniceanu fratelui său la 11 oct. 1848 — când ea n-au fost în stare de a se scula în contra unui ticălos domn ca Sturdza. Și apoi acum proclamațiile sînt de prisos.“ Ceea ce trebuia făcut, era subminarea pe orice cale a administrației autocratului. Îi cerea, în consecință, să-i trimită „articolele de corespondență asupra abuzurilor lui Sturdza; însă nu generalități, *des faits et des faits*. Cercetează — insista pribeagul — furtișagurile lor și rușfeturile lor“ etc.²⁷ „Bucovina“ a publicat în adevăr numeroase corespondențe din Iași, menite să lumineze opinia publică asupra regimului intolerabil al lui M. Sturdza. Anunță chiar publicarea unei biografii a autocratului pentru întocmirea căreia cerea și „o colecție a cuvintelor Măriei-Sale către Adunare de la începutul domniei“. Este vorba de *Recueils des communications de S.A.S. le prince regnant de la Moldavie Mihail Sturdza... depuis l'année 1834 jusqu'en 1840*, Iasi 1840, pe care o tipărise Asachi. „Cuvintele lui Vodă, preciza Kogălniceanu mai apoi, n-ai trebuință să le aduni, ele sînt toate adunate într-o ediție tipărită acum la Asachi“²⁸. La 10 decembrie i se adresa din nou: „Îți trimit un program pentru biografia lui Sturdza, oricine are documenturi asupra vieții sale, poștește-l să ni le trimită“.²⁹ Depășită de evenimente, lucrarea n-a mai apărut, dar proiectul a biciuit în destul ambiția domnitorului de a-l împiedica pe rebel să se așeze în capitala imperiului.³⁰ La 22 ianuarie 1849 Kogălniceanu se afla totuși la Viena ispitit de carnaval și aștepta, în trecere spre Paris, vești din țară.³¹ Colaborarea la ziarul fraților Hurmuzaki trebuie fixată așadar în intervalul șederii sale la Cernăuți (august 1848 — ianuarie 1849) de unde și expedia „Bucovina“ în țară, fratelui său.³²

5. În afară de acea *Carte a fostului rege Ludvig-Filip către încă fiindul Domn Mihai Sturza*, discutată mai sus, credem — cu toată prudența ce se reclamă la stabilirea paternității unor scrieri anonime — că se poate atribui lui Kogălniceanu articolul *Unirea Moldovei cu Țeara Românească*, apărut în numărul din 3 noiembrie 1848 al „Bucovinei“.³³ E o fundamentare istorică a ideii de unire, indicată ca o necesitate și în același timp, o

²⁷ Perpersicius, *Mențiuni de istoriografie literară și folclor* (1948—1956), București, p. 57—59. Vezi și M. Kogălniceanu, *Scrisori* (ed. P. V. Haneș), București, 1913, p. 200—201.

²⁸ *Ibidem*, p. 60.

²⁹ *Ibidem*, p. 204—205.

³⁰ Cf. Scrisoarea către fratele său Adecu din 31 decembrie 1848, în *Scrisori*, ed. P. V. Haneș, București, 1913, p. 207—208.

³¹ *Ibidem*, p. 209.

³² *Ibidem*, p. 201—202.

³³ „Bucovina“, 1848, nr. 3 (3 noiembrie), p. 23—24, reproduș, și *Anul 1848 în principatele române*, vol. V, p. 356—358.

curajoasă reprobare a atitudinii momentane a Rusiei față de acest deziderat național. Amintește pentru aceasta articolul 425 din Regulamentul Organic, de inspirație rusească, în care se justifica necesitatea Unirii. „Acest articol, conchidea autorul într-o frazare caracteristică, zice mai mult decât un comentariu ce ar mai putea veni din partea noastră. Lăsăm guvernelor și publicului Europei, către care Rusia se adresează, să judece de buna credință a acestei curți protectoare, care la 1848 face românilor o crimă din ceea ce ea însăși la 1832 le arată ca o datorie și o neapărată nevoie națională.” Aluzia neîndoieșnică la nota lui Nesselrode pe care o combătuse mai înainte și modul argumentației, turnura frazei, indică drept autor pe M. Kogălniceanu.

6. Ecoul favorabil al notei rusești în presa otomană îl determină să publice, tot anonim, articolul *Tiparul Constantinopolului și Principatele românești*, apărut în coloanele aceluiași ziar (decembrie 1848).³⁴ Kogălniceanu condamnă Turcia pentru „politica slabă, neînțeleaptă și chiar viclană” față de Principate, avertizând presa constantinopolitană că susținând politica intervenționistă a Rusiei se expune discreditului obștesc.³⁵ Ca și în celelalte scrieri din această epocă, M. Kogălniceanu găsește prilejul să înfieze din nou domnia arbitrară a persecutorului său.

Să observăm, încheind aceste rânduri, că scrierile pe care le atribuim aici marelui cărturar și om politic, parte din ele semnalate ipotetic și mai înainte, se înserează într-o preocupare de durată care ar merita un studiu aparte, întemeiat nu numai pe documentele cunoscute, ci în primul rând pe știrile inedite din Arhiva Kogălniceanu.

³⁴ „Bucovina”, 1848, nr. 10—12 (17—24 decembrie) p. 86—88. Continuarea în nr. 12 nu ne-a fost accesibilă, suplimentul extraordinar în care a apărut lipsind din colecția Bibliotecii Centrale a Universității din Iași. A fost reprodus și în *Anul 1848...* Vol. V, p. 665—678.

³⁵ Într-un articol ulterior, ieșit desigur tot din condeiul lui Kogălniceanu, se repropune Porții — în aceeași ordine de idei — slăbiciunea în fața diplomației rusești. „Ea transformă în firmanc notele lui Nesselrode” („L'Étoile du Danube”, Iassy, I (1856), nr. 7 (6 sept.) p. 25—26.

MIHAIL KOGĂLNICEANU ȘI ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ A MOLDOVEI ÎN PRIMA SA GUVERNARE DIN TIMPUL DOMNIEI LUI ALEXANDRU I. CUZA

N. CORIVAN

Unul din aspectele importante ale activității lui Mihail Kogălniceanu, din timpul primei sale guvernări, este acela cu privire la organizarea administrativă a Moldovei. Spirit luminat, activitatea lui a cuprins mai multe domenii. El a înțeles că pentru progresul țării, una din condițiile necesare era modernizarea statului. De aceea a căutat să pună în aplicare un multi-lateral program de reforme, printre care un loc important îl ocupa organizarea administrativă. La 30 aprilie 1860, când devine prim-ministru, i se încredințează și Ministerul de Interne, fiind numit ad-interim și la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice. În această vreme, în organizarea internă exista un adevărat haos. Bunul-plac și corupția domneau în administrație. La aceasta se mai adaugă nepriceperea și delăsarea funcționarilor. Abuzurile și impilările, la care erau supuși țărani, provocau o mare nemulțumire în rândurile lor.

În aceste împrejurări, Kogălniceanu, în scurta sa guvernare, de la 30 aprilie 1860 la 17 ianuarie 1861, a întreprins o energică acțiune în vederea înfrînării abuzurilor, respectării legalității, a impunerii autorității organelor de stat, înlăturării regimului feudal în administrație și introducerii de noi norme. Pentru el, strâns legată de progresul Moldovei, era realizarea unei cât mai bune forme de administrație. Pentru realizarea acestui scop, el a căutat să aducă modificări, fie pe cale legislativă, fie pe calea actelor administrative. Avînd de întâmpinat opoziția îndârjită a unei majorități reacționare din Adunarea electivă, Kogălniceanu a folosit mai mult calea regulamentelor, a circularelor și a altor acte administrative.

El și-a fundamentat din punct de vedere juridic dreptul său de a lua măsuri directe pentru reorganizarea statului pe prevederile articolului 46 din Convenția de la 1858 de la Paris, argumentînd că aceasta fiind o lege fundamentală, dispozițiile ei trebuiau aduse la îndeplinire.¹ De aceea regu-

¹ I. Vîntu, *Conceptia politico-juridică a lui M. Kogălniceanu*, în *Studii și cercetări juridice*, X, anul IV, 1959, p. 428. D. Ionescu, Gh. Tuțui, Gh. Mateci, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, Ed. Științifică, București, 1957, p. 130.

lamentele au constituit unele din actele administrative pe care le-a folosit în prima guvernare, în vederea modificărilor pe care voia să le introducă. Cel mai important dintre ele este acela privitor la județele sătești.

Această instituție, creată prin Regulamentul Organic, avea un rol administrativ-judiciar. Județul sătesc era compus din preot și alți trei membri aleși de locuitorii satului, din toate categoriile. El avea sarcina să judece litigiile dintre țărani, a căror valoare nu depășea 15 lei.² În sarcina lor era dată și cutia sătească. Prin noul regulament, atribuțiile lor erau lărgite. Prin aceasta, Kogălniceanu voia ca și țărani să participe într-o oarecare măsură la administrația țării.

Deși regulamentul a fost dat la 21 septembrie 1860³, totuși unele puncte se găsesc în circulara din 20 mai același an, emisă în calitate de ministru ad-interim la Ministerul Culturii.⁴

Un alt regulament administrativ a fost acela cu privire la îndatoririle suplunților subprefecturilor de ocoale, adică a ajutorilor subprefecților, prin care se fixau atribuțiile acestora. Suplunțul era șeful cancelariei subprefecturii și trebuia să supravegheze obligațiile județelor sătești și ale dorobanților dați pentru serviciul subprefecturii. Subprefectura, în ordine administrativă, trebuia să fie instanța de apel a hotărârilor date de județele sătești.⁵

Dar de o deosebită importanță pentru opera administrativă a lui Mihail Kogălniceanu au fost circularele. Despre valoarea lor își dădea seama și dînsul. În discursul său de apărare ținut în zilele de 17, 18 și 19 februarie 1861, el spunea: „Eu le privesc aceste circulare ca proprietatea mea cea mai scumpă, ca titlul cel mai frumos al administrației mele. Prin circularele mele eu am răspîndit în popul mai multe idei de naționalitate, de progres și de libertate, decît s-a făcut în 20 de ani trecuți”.⁶ Cu ajutorul lor precum și al altor acte administrative, el a adus modificări normelor juridice și administrative în vigoare. Numărul circularilor date de Kogălniceanu în calitate de ministru de interne este de peste 50.

În genere, ele îmbrățișează cele mai variate aspecte ale organizării administrative. După conținutul lor, se pot împărți în mai multe categorii. Unele din ele, foarte puține la număr, conțin expuneri de principii, cum este circulara nr. 9827 din 3 mai⁷, care reprezintă un adevărat program politic și în care se vede reflectată concepția sa de guvernare. Multe din recomandările pe care le face în această circulară, ca aceea cu privire la legalitate, la impunerea autorității organelor administrative, la limitarea abuzurilor se găsesc și în alte circulare, cum vom vedea.

O circulară însemnată din această categorie este aceea din 18 noiembrie, a cărei elaborare a constituit unul din punctele de acuzare din partea

² *Regulamentul Organic al Moldovei*, din 1835, art. 319.

³ *Monitorul Oficial al Moldovei*, 21 septembrie 1860, nr. 278.

⁴ *Ibidem*, 20 mai 1860, nr. 183.

⁵ *Ibidem*, 1 octombrie 1860, nr. 1.

⁶ M. Kogălniceanu, *Discursuri parlamentare din epoca Unirii*, p. 237.

⁷ *Monitorul Oficial al Moldovei*, 5 mai 1860, nr. 171.

adversarilor, ca instigator al țăranilor.⁸ În acest act administrativ, el spune că este încredințat că țăranii încă suferă felurite împilări și asupriri, dar că îmbunătățirea soartei lor urmează a se realiza în curînd, făcînd astfel aluzie la necesitatea reformei agrare.⁹ Kogălniceanu, în discursul său de apărare, descrie împrejurările în care a dat această circulară, existînd atunci în țară o mare frămîntare în rîndurile țăranimii. El arată că față de agitația crescîndă a lor, a luat măsuri, pe de o parte de a stăvili împilările, pe de alta, de a căuta să ridice moralul țăranilor, insuflîndu-le încredere pentru situația lor de viitor.¹⁰

O altă categorie de circulare este aceea în care sînt date dispoziții ce aduc modificări normelor juridice în vigoare sau în structura instituțiilor existente. În acestea el invocă foarte des articolul 46 din Convenție. Din această categorie fac parte circulare care cuprind dispoziții importante, iar altele numai simple măsuri administrative, care deși au un caracter de inovație, sînt de un mai mic interes.

Din prima subdiviziune menționăm circulara nr. 14191¹¹ din 30 iunie 1860 care prevedea modificări cu privire la organizarea cancelariilor prefecturilor. Pe viitor ele trebuiau să aibă un director, iar șefii de birou și subprefecții urmau să aibă o mai mare întindere de atribuțiuni. Tîrgușoarele aveau să primească oîte un comisar, iar serviciul slujitorilor de la subprefectură trebuia să fie reorganizat. Printr-o altă circulară el hotărăște ca prefecturile să fixeze reședințele subprefecților și ca pe viitor cancelariile acestora să fie fixe.¹²

Deoarece atunci cînd a fost numit prim-ministru, predomina în administrație corupția și bunul-plac, iar actele administrative nu erau considerate definitive, fiind refăcute chiar de șefii care le elaborau, Kogălniceanu ia măsuri în vederea stabilirii unei ordini și a înlăturării arbitrarului administrativ. Într-o circulară din 20 mai 1860¹³, după ce arată neajunsurile care se ivesc din nerespectarea hotărîrilor luate, el stabilește ca încheierile făcute de subprefecți să nu se poată modifica sau anula decît de prefecturi, iar cele făcute de prefecți numai de ministrul competent.

În legătură cu județele sătești, la 2 august el dă o circulară prin care atrăgea atenția prefecților că trebuie să se ocupe serios de organizarea lor. Tot acolo, el ordona clădirea de închisori pe lîngă fiecare județ¹⁴, după un plan stabilit de minister, iar la 21 august se specifica în ce privește construirea ca lucrul să se facă printr-o dreaptă repartitie între toți gospodarii săteni, iar în ce privește materialul să se adreseze la proprietari¹⁵. La 7

⁸ Circulara nr. 17025 ; *ibidem*, 22 noiembrie 1860, nr. 41.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 300.

¹¹ *Monitorul Oficial al Moldovei*, 30 iunie 1860, nr. 214.

¹² Circulara nr. 15852 ; *ibidem*, 9 iulie 1860, nr. 222.

¹³ Circulara nr. 11574 ; *ibidem*, 25 mai 1860, nr. 185.

¹⁴ Circulara nr. 18424 ; *ibidem*, 8 august 1860, nr. 245.

¹⁵ Circulara nr. 19996 ; *ibidem*, 26 august 1860, nr. 260.

decembrie, el modifică, în parte, această măsură, hotărînd ca odaia pentru arest să facă parte din localul ce se va construi pentru județul (sătesc).¹⁶

○ preocupare pe care a avut-o el în administrație a fost separarea diferitelor ramuri publice. Pentru o mai bună funcționare, el a căutat ca serviciul și împliegații care se ocupau cu strîngerea impozitelor să fie desprînși de la Ministerul de Interne și să depindă numai de Ministerul de Finanțe. De aceea hotărăște ca de acum înainte casierii din districte să „corespundă direct“ cu departamentul de finanțe, avînd o cancelarie separată. Subprefecții continuau însă să fie însărcinați și cu serviciul financiar.¹⁷

Kogălniceanu a căutat ca prin circularele sale să sprijine inițiativa celorlalte ministere, în special a celui de finanțe¹⁸. Este foarte probabil că multe din reformele financiare din această vreme să fi fost făcute la sugestia lui. Față de greutățile și sabotările care se iviseră, datorită opoziției proprietarilor, de a se încasa impozitul funciar de 5.000.000 lei votat de Adunare, pe semestrul întîii, el comunică prin circulara nr. 11023 către casierii prefecturilor că hotărîrea consiliului de miniștri este ca încasarea impozitului să se facă pe ambele semestre¹⁹.

Foarte semnificativă, pentru propunerea pe care o face, este circulara din 20 august 1860 adresată președinților de municipalități, prin care constatînd insuficiențele venituri pe care le au aceste instituții, le dă sugestia de a spori aceste venituri prin încasarea unei zeciuiei de la proprietarii funciari, pe lîngă impozitul convenit fiscului²⁰.

A doua subdiviziune de circulare din această categorie, deși cuprinde măsuri cu privire la îmbunătățirea administrației, este însă de o importanță minoră. Astfel sînt circularele cu privire la înmulțirea agenților polițienști de la orașe²¹, reorganizarea corpului staroștilor²², relativ la jandarmii călăreți²³, la organizarea regimului închisorilor²⁴, cu privire la articolele de îndestulare publică²⁵, încuviințarea trecerii în listele electorale a preoților de mir care posedau în orașe proprietăți²⁶, diferite măsuri sanitare²⁷, la împărțirea prin sate a monitoarelor oficiale²⁸.

¹⁶ Monitorul oficial al Moldovei, 7 decembrie 1860, nr. 53.

¹⁷ Circulara nr. 15430 din 1 iulie 1860 ; *ibidem*, 6 iulie 1860, nr. 219.

¹⁸ Prin circulara nr. 14540 din 21 iunie 1860 el atrage atenția prefecților că în conformitate cu ordonanța domnească nr. 225, să convoace colegiile electorale spre a proceda la alegerea comisiilor care să constate cazurile de contestație cu privire la evaluarea venitului funciar ; *ibidem*, 23 iunie 1860, nr. 210.

¹⁹ *Ibidem*, 29 octombrie 1860, nr. 23.

²⁰ Circulara nr. 19907 ; *ibidem*, 22 august 1860, nr. 256.

²¹ Circulara nr. 18708 din 7 august 1860 ; *ibidem*, 9 august 1860, nr. 24.

²² Circulara nr. 15350 din 30 iunie 1860 ; *ibidem*, 6 iulie 1860, nr. 219.

²³ Circulara nr. 19077 ; *ibidem*, 17 august 1860, nr. 252.

²⁴ *Ibidem*, 8 iulie 1860, nr. 221.

²⁵ Circulara nr. 10808 ; *ibidem*, 14 mai 1860, nr. 178.

²⁶ Circulara nr. 24532 ; *ibidem*, 19 octombrie 1860, nr. 15.

²⁷ Circulara nr. 19146 din 13 august 1860 ; *ibidem*, 19 august 1860, nr. 254.

²⁸ Circulara nr. 734 ; *ibidem*, 16 ianuarie 1861, nr. 82.

Circulare, în care Kogălniceanu dă doar indicații asupra modului de executare a unor din ordinele trimise și face recomandări concrete relativ la măsurile de realizare, formează o altă categorie. Ele nu cuprind dispoziții inovatoare în ce privește organizarea administrativă, dar conțin uneori sfaturi, alteori observații și ordine în ce privește modul de executare. În ele se vede grija pentru bunul mers al măsurilor luate și totodată arată că el era bine informat. În circulara nr. 10346²⁹ se cere tribunalelor districtuale să nu mai târăgăneze atât de mult timp cu hotărârile în procesele criminale, iar prefecturile să nu mai întârzie în completarea acestor acte³⁰. În altă circulară, nr. 10592, se atrage atenția prefectilor ca organele lor să nu mai confunde culpele criminale cu micile delikte și să nu mai trimită în judecata tribunalelor chestiuni care ar trebui soluționate de organele polițienești³¹.

Totodată Kogălniceanu se arată nemulțumit de lipsa de autoritate a prefectilor față de subalternii lor³², precum și de abuzul pe care-l fac conducătorii de districte, utilizând jandarmii în scopuri personale³³. Kogălniceanu insistă în multe circulare către prefecti asupra necesității impunerii autorității administrative atât față de particulari³⁴ cât și față de organele în subordine, care de multe ori nu executau ordinele primite decât cu mare întârziere sau uneori de loc.

În circularele sale, el nu se mulțumește numai de a da noi dispoziții, ci cere executarea mai grabnică sau mai atentă a ordinelor trimise. Perseverența neobosită a marelui om de stat pentru îmbunătățirea administrației îl determină să ceară cât mai multă vigență din partea autorităților locale³⁵.

Aceste circulare relevă o latură importantă a activității sale în domeniul organizării administrative. Ele dovedesc că el a fost un bun organizator al aparatului de stat. Din lectura lor se desprind preocupările pe care le-a avut atât pentru a da o cât mai bună organizare cât și o constantă străduință de a înfrîna ilegalitățile.

Dar atât preocupările cât și concepția sa se constată și din alte acte, pe care le-a publicat în *Monitorul Oficial*. Acestea sînt rapoartele înaintate către domn și care însoțeau proiectele de legi pe care le înainta precum și diferite instrucțiuni trimise prefecturilor³⁶ sau unele publicații, cum este aceea adresată tipografiilor³⁷, sau sub formă de foi volante, care erau îm-

²⁹ Monitorul Oficial al Moldovei, 11 mai 1860, nr. 176.

³⁰ Circulara nr. 29759; *ibidem*, 10 ianuarie 1861, nr. 77.

³¹ *Ibidem*, 11 mai 1860, nr. 176.

³² Circulara nr. 15663, 30 iunie; *ibidem*, 8 iulie 1860, nr. 221.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Circulara nr. 14984, 27 iunie; *ibidem*, 5 iulie 1860, nr. 218.

³⁵ Circulara nr. 11350; *ibidem*, 26 mai 1860, nr. 186.

³⁶ Dintre acestea menționăm pe cele privitoare la locurile publice (*ibidem*, 13 octombrie 1860, nr. 11), la întocmirea listelor electorale (*ibidem*, 30 decembrie 1860, nr. 47) și acelea cu privire la recrutare (*ibidem*, 30 decembrie 1860, nr. 70).

³⁷ *Ibidem*, 15 decembrie 1860, nr. 59.

părțite pe la sate³⁸ sau adresate către ieșeni³⁹, cum sînt acelea privitoare la recrutare.

Mai însemnate sînt rapoartele înaintate domnului; din acestea menționăm pe acelea cu privire la legea electorală, în care, după ce se arată că experiența de doi ani a aplicării acestei legi (electorale) anexată la Convenția din 1858 a dovedit imperfecțiunea ei, se face următoarea constatare: „Interesele noastre cele mai vitale reclamă însă că, oît mai curînd, Principatele Unite să fie înzestrate cu o lege electorală, care să facă din adunările noastre legislative o adevărată și deplină reprezentatiune a tuturor intereselor nației întocmai după rostirea marelor noastre Adunări din 1857“⁴⁰.

O reformă administrativă pe care o cere Kogălniceanu printr-un raport către Consiliul de Miniștri este aceea cu privire la desființarea epitropiilor înființate prin Regulamentul Organic, acolo unde există municipalități, arătînd greutățile și ineficacitatea existenței a două case comunale⁴¹. Tot pe baza unui raport, el cere — în vederea măririi veniturilor municipalităților — reînființarea dării vinurilor străine, desființată de Grigore Ghica, în 1851⁴².

Un alt raport cu oarecare semnificație, aprobat de Alexandru Cuza, este acela prin care propune ca singura zi oficială, care trebuie serbată și care simbolizează Unirea, este cea de 24 ianuarie: „Ziua de 24 ianuarie — spune Kogălniceanu în raportul său — este solenela protestațiune a Națiunii române în contra separatismului; ziua de 24 ianuarie punînd pe tronul T. Românești pe alesul Moldovei, a pus pe tronul Principatelor Unite însuși marele nostru principiu, însuși Unirea“⁴³.

În afară de calea actelor, M. Kogălniceanu a folosit într-o formă mai redusă și calea legislativă. Dintre legile mai importante alcătuite de el în calitate de ministru de interne, menționăm legea pentru stîrpirea cerșetoriei, prin care se prefăcea schitul de la Lipova în azil pentru 100 de cerșetori invalizi, iar cel de la Orgoești pentru 50 de cerșetore⁴⁴. Totodată se prevedea înființarea unui azil pentru vagabonzi la Ismail sau Chilia. Legea era urmată de două regulamente, unul în vederea aplicării ei⁴⁵, și altul cu privire la organizarea ospiciilor de cerșetori din cele două schituri⁴⁶.

³⁸ Monitorul Oficial al Moldovei, 1 noiembrie 1860, nr. 25.

³⁹ *Ibidem*, 1 decembrie 1860, nr. 49.

⁴⁰ *Ibidem*, 5 ianuarie 1861, nr. 75.

⁴¹ *Ibidem*, 25 ianuarie 1861, nr. 89.

⁴² *Ibidem*, 16 august 1860, nr. 251.

⁴³ *Ibidem*, 29 decembrie 1860, nr. 69.

⁴⁴ Organizarea lor trebuia să se facă după modelul ospiciului de la Galata, dar cu reducerea cheltuielilor pentru a putea adăposti un număr de cerșetori cît mai mare. *Monitorul Oficial al Moldovei*, 16 august 1860, nr. 251.

⁴⁵ La 3 decembrie 1860 se elaborează regulamentul pentru organizarea penitenciarului din Ismail; *ibidem*, 3 decembrie, 1860.

⁴⁶ *Ibidem*, 15 decembrie 1860.

O lege aplicată de Kogălniceanu asupra căreia atrage atenția în ce privește importanța, este legea recrutării⁴⁷. Fiind o lege nouă, operațiile recrutării insuflau cele mai mari îngrijorări țăranilor. De aceea, el, prin circulare și instrucțiuni, a trebuit să dea lămuriri nu numai țăranilor, dar și autorităților⁴⁸.

Astfel Kogălniceanu, în scurta sa guvernare, a reușit atât pe cale legislativă, dar mai ales pe cale administrativă, să ia o serie de măsuri în vederea îmbunătățirii administrației, ceea ce subliniază activitatea rodnică pe care a desfășurat-o pentru modernizarea Moldovei.

Analizând multiplele laturi ale activității marelui om de stat din această etapă istorică a procesului constituirii statului național burghez, vom găsi reflectate multe aspecte din concepția sa. Proiectul de legi, regulamentele, circularele și diferitele rapoarte pe care le-a întocmit, dovedesc că Kogălniceanu a avut o concepție mai înaintată față de predecesorii și contemporanii săi în privința organizării de stat.

Ideea legalității și a moralității sînt principii care apar des în actele sale de guvernămînt. Din respectarea lor decurge, spune el, și respectarea autorității. În circulara din 3 mai 1860, care conține multe directive pe care le dă subalternilor săi, el spune: „Hotărîrea nestrămutată a guvernului este ca de acum legea să fie lege.“⁴⁹ În altă circulară, din 18 noiembrie, această idee este și mai bine conturată, în legătură cu situația țăranilor. Cu această ocazie, adresîndu-se prefectilor, el spune: „D-ta ai dreptul și datoria să priveghezi ca locuitorii să nu fie impilați peste cuprinderea legii de față. Pre oît ei sînt datori a îndeplini legiuitele lor îndatoriri către proprietari, pre atît și proprietarii trebuie să fie mărginiți de a nu obijdui pe săteni, afară de legiuitul pont.“⁵⁰ În mod tot atît de hotărît o spune și în circulara din 13 august, în care arată că îndatorirea principală a conducătorilor de districte este: „A face a domni legalitatea și a pedepsi pe oricine ar călca-o. Privegheați ca să se deie proprietarului ce este a proprietarului și țăranului ce este a țăranului“⁵¹. În discursul lui de apărare, Kogălniceanu arată că legalitatea și moralitatea au fost obiectivele principale pe care le-a urmărit în guvernarea sa și pentru care el pătimeste⁵².

O altă preocupare a lui a fost înlăturarea arbitrariului administrativ. De multe ori hotărîrile administrative nu erau respectate nici chiar de aceia care le dăduseră. De aceea, într-una din circularele sale, el subliniază: „Cu toate că nici o lege nu învoiește necontenita reînoire a acestor pri-

⁴⁷ M. Kogălniceanu, *Discursuri parlamentare din epoca Unirii*, Ed. Științifică, București, 1959, p. 299.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Monitorul Oficial al Moldovei, 5 mai 1860, nr. 171.

⁵⁰ *Ibidem*, 22 noiembrie 1860, nr. 41.

⁵¹ *Ibidem*, 16 august 1860, nr. 256.

⁵² M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 235.

cini, și în partea administrativă trebuie a se pune principiul că o pricină hotărâtă este o pricină sfârșită“. După ce amintește că „Este de considerat că nu persoana hotărăște, ci postul“, el concludă: „Prin urmare, precum în ramul judecătoresc o instanță nu poate să-și mai modifice o încheiere o dată făcută, acest drept revenind numai unei instanțe superioare, așa trebuie să fie și în ramul administrativ“⁵³.

Tot în legătură cu această constantă preocupare a lui, a fost dispoziția pe care o dă, în sensul că destituirea unui funcționar nu se face numai la bunul-plac al superiorului, ci numai în cazuri de incapacitate, imoralitate sau neexactitate⁵⁴.

Dorința de înfrînare a abuzurilor, de orice natură ar fi ele, se vede reflectată în foarte multe din circularele lui. El nu pretinde prefectilor numai de a veghea pentru stăvilirea abuzurilor făcute de boieri țăranilor, dar le cere de a căuta ca nici organele administrative să nu le comită în timpul serviciului față de particulari. De asemenea, sfătuiește pe prefecti de a feri administrația de vreo înfrîurire asupra unor acțiuni publice, cum face cu ocazia întocmirii listelor electorale⁵⁵.

În vederea îmbunătățirii administrației, el sfătuiește organele de conducere din provincie de a numi în funcțiile publice elemente cât mai capabile, care să prezinte o garanție morală și să aibă încrederea conlocuitorilor. Totodată cere prefectilor ca să nu mai fie numit nici un funcționar, decât dacă a absolvit cursul gimnazial, iar la poliție și subprefecturi, dacă a absolvit clasele elementare⁵⁶.

Egalitatea înaintea legilor este unul din principiile care apare pregnant în unele din actele sale administrative. El se vede reflectat — în afară de circularile din 3 mai și 18 noiembrie 1860 — foarte sugestiv și în circulara nr. 19147 din 2 august 1860, adresată prefectilor, în care spune: „Vă invit, D-le Prefect, ca să luați grabnice măsuri ca să faceți să predominescă pretutindeni egalitatea în drepturi și îndatoriri, care formează temelia constituției noastre“⁵⁷.

În publicația din 1 noiembrie 1860, împărțită pe la sate, cu ocazia aplicării legii recrutării, Kogălniceanu afirmă aceasta în mod categoric: „Art. 46 din Convenție... zice că toți românii vor fi deopotrivă înaintea legii, înaintea dărilor și deopotrivă primiți în slujbele țării. Prin aceste închezeșluri, s-a făcut deopotrivă înaintea legii și s-au supus la aceleași îndatoriri ca și pe voi, pe acii cari pînă acum au avut privilegiiuri înaintea legii, cari n-au plătit bir, cari n-au dat oameni la oaste“⁵⁸.

⁵³ *Monitorul Oficial al Moldovei*, 25 mai 1860, nr. 185.

⁵⁴ *Ibidem*, 8 iulie 1860, nr. 221.

⁵⁵ *Ibidem*, 4 ianuarie 1861, nr. 74; M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 273.

⁵⁶ Circulara nr. 14191 din 20 ianuarie 1860, *Monitorul Oficial al Moldovei*, 30 iunie 1860, nr. 14.

⁵⁷ *Ibidem*, 19 august 1860, nr. 354. Acest principiu este exprimat și în circulara nr. 20816 adresată prefectilor; *ibidem*, 2 septembrie 1860, nr. 264.

⁵⁸ *Ibidem*, 1 noiembrie 1860, nr. 25.

O înaltă preocupare pe care a avut-o Kogălniceanu a fost de a impune ca autoritățile să respecte libertatea individuală. Aceasta se observă mai ales în dispozițiile pe care le dă în circulara din 3 mai, în care spune: „Recomand respectul tuturor libertăților cetățenești ce sînt vaza guvernului nostru constituțional. Mai presus de toate, recomand d-voastră respectul domiciliului și al libertății individuale”⁵⁹.

Mai tîrziu, el încearcă înfăptuirea unei reforme a justiției penale, prin care cere ca libertatea individuală să fie apărată prin cît mai multe garanții. De aceea, spre sfîrșitul guvernării sale, el înaintează un raport către domn, la care alăturază un mesaj către membrii comisiei centrale, care erau invitați de a se ocupa cu elaborarea unui proiect de lege, prin care libertatea individuală să nu mai poată fi atacată decît în urma unui mandat judecătoresc.⁶⁰

Decentralizarea administrativă a fost unul din dezideratele lui, pe care a căutat s-o facă prin acte administrative. Acest lucru îl afirmă el în discursul său de apărare, arătînd că unul din marile neajunsuri ale administrației era centralizarea excesivă. De aceea, spune el: „spre a vindeca răul... să descentralizăm administrația, să facă ca tot ce se poate face la fața locului să se otărăscă de autoritățile locale”⁶¹. În acest sens a elaborat Regulamentul administrativ cu privire la drepturile și îndatoririle subprefecturilor și acela al județelor sătești⁶².

Un alt aspect al activității sale, care evidențiază capacitatea lui de om de stat, au fost măsurile pe care le-a luat în vederea unificării administrative. Într-o perioadă, cînd unele puteri străine, adversare nouă, opuneau o îndârjită rezistență pentru recunoașterea Unirii, el cu o rară energie a căutat să realizeze această unificare administrativă, fără a mai aștepta consimțămîntul marilor puteri. Atitudinea lui hotărîtă se vede oglindită în unul din rapoartele lui adresate domnului: „În vreme cînd instituțiile noastre civile din zi în zi ajung la unitate, în vreme cînd aspirațiile noastre către Unirea definitivă din zi în zi se realizează mai mult, ar fi o anomalie, ca la noi, organizația Bisericii noastre românești să rămîie bazată pe separatism”⁶³.

Tot datorită lui, se face unificarea intendentei și administrației militare a trupelor moldovene și muntene și se propune o singură conducere a Ministerului de Război.⁶⁴ În același timp, caută ca să aplice, în vederea unei identități de organizare, unele legi din Țara Românească și în Moldova, cum este legea recrutării.⁶⁵

⁵⁹ Monitorul Oficial al Moldovei, 5 mai 1860, nr. 171.

⁶⁰ *Ibidem*, 5 ianuarie 1861, nr. 75.

⁶¹ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 286.

⁶² Vezi mai sus.

⁶³ Monitorul Oficial al Moldovei, 5 ianuarie 1861, nr. 75.

⁶⁴ *Ibidem*, 31 august 1860, nr. 262.

⁶⁵ *Ibidem*, 23 iulie 1860, nr. 241. Au fost și alte proiecte de legi care au fost debătute în ambele adunări în scopul unificării administrative. Am citat legile mai importante și la care se constată participarea directă a lui Kogălniceanu.

Cercetarea în linii generale a multiplelor laturi ale activității lui Mihail Kogălniceanu din prima sa guvernare reflectă concepția și convingerile sale politice. Preocuparea centrală pe care a avut-o în această perioadă a fost reorganizarea administrației. El vedea îmbunătățirea ei prin introducerea de reforme, fără de care nu se putea ajunge la modernizarea statului. În acest scop, el a desfășurat o remarcabilă activitate, atât prin sistemul de organizare, cât și prin întărirea legalității în activitatea administrativă. La baza actelor emise de dînsul, legi, regulamente, circulări, instrucțiuni etc. stăteau de multe ori principii care formau profesiunea sa de credință, cum erau acelea de moralitate, egalitatea înaintea legilor, combaterea centralismului, idei care învederează preocuparea îmbunătățirii administrației și înlăturării arbitrarului.

Astfel, activitatea lui Mihail Kogălniceanu desfășurată în prima sa guvernare formează o însemnată și semnificativă contribuție la organizarea administrativă a Moldovei, în perioada de constituire a tînărului stat român.

LEGĂTURILE LUI M. KOGĂLNICEANU CU ORAȘUL GALAȚI

PAUL PĂLTĂNEA

În îndelungata activitate politică desfășurată în corpurile legislative ale Moldovei și, după Unire, în Parlamentul României, M. Kogălniceanu, adeseori, a apărut interesele economice, culturale și edilitare ale orașului Galați.

Cunoaște orașul încă din anii tinereții, în 1834, când vine ca membru al deputațiunii „de boieri bătrâni și tineri” să-l întâmpine pe noul domn M. Sturdza¹. Entuziasmat de frumusețea Dunării, ca și de vederea primelor vapoare cu aburi, Kogălniceanu sesizează și marile posibilități de dezvoltare ale portului dunărean, urmărind, totodată, preocupările continue ale lui M. Sturdza de a consolida piața internă și externă a orașului. Astfel, fiind la studii, la Luneville, în aprilie 1835, reține din presa franceză informația că Galații a fost declarat porto-franc și cere surorilor relații suplimentare².

De altfel, după întoarcerea de la studii, la începutul anului 1838, fiind numit aghiotant al lui Sturdza, îl însoțește de multe ori pe acesta la Galați, putând cunoaște îndeaproape toate acele „îmbunătățiri cari din vechiul, pe jumătate ruinatul și pustiitul Galați, au făcut Marsilia Dunării”³.

În presa pe care a editat-o, înainte de izbucnirea mișcării revoluționare din 5 martie 1848, a acordat o deosebită atenție comerțului gălățean, publicând informații asupra importului și exportului, numărul vaselor sosite în port și chiar prețurile cu care se vindeau diferitele produse⁴. Ecoul acestor preocupări îl vom întâlni și în „Steaua Dunării”⁵, al cărui titlu arată, după cum însuși Kogălniceanu mărturisește, „care era destinațiunea sa: aceea de a populariza importanța marelui fluviu pentru prezentul și viitorul

¹ M. Kogălniceanu, *Cestiunea Dunării*. București, 1882, p. 88.

² *Idem*, *Scrisori, 1834—1849*, București, 1913, p. 30.

³ *Idem*, *Cestiunea Dunării*, p. 89; G. Munteanu-Bîrlad, *Kogălniceanu și Galații*. „Revista vremii”, I, nr. 18—20, 1935, p. 5—6.

⁴ „Foaie pentru agricultură, industrie și negoț”, Iași, 1840, p. 7—8, 20, 24, 28, 32, 36.

⁵ „Steaua Dunării”, I, nr. 20, 15 noiembrie 1855, p. 8; nr. 23, 22 noiembrie, p. 92; II, nr. 6, 17 ianuarie 1856, p. 24; nr. 13, 7 februarie, p. 49.

țărilor noastre, de a deștepta conștiința națională asupra misiunii... ce națiunea română are de împlinit la gurile Dunării“⁶.

Tot în această perioadă vine, din când în când, și pe la Galați, așa cum s-a întâmplat în iulie 1844, când întorcându-se de la Viena, se îndreaptă spre Negrea — Mînjina, moșia lui Costache Negri, unde se oprește „o noapte și o zi“⁷. În „Proiect de constituție pentru Moldova“, redactat în 1848, argumentează necesitatea înființării unei școli de comerț și navigație la Galați⁸. Acest deziderat îl va realiza tocmai în 1864, când la 28 octombrie se înființează Școala comercială superioară. Cîteva ani mai tîrziu, cu prilejul unor alegeri, Kogălniceanu declara la Galați: „Eu am înființat Școala comercială din acest oraș“⁹.

După întoarcerea din exil, o dată cu instaurarea domniei lui Grigore Alexandru Ghica, M. Kogălniceanu va relua legăturile cu Galații, fie pentru rezolvarea unor probleme legate de politica internă și economică a Principatului, fie pentru unele afaceri personale. La 13 februarie 1850, reprezintă guvernul Moldovei în litigiul cu St. Goldner, supus britanic, reprezentantul fabricii de carne conservată de la Galați¹⁰, care începuse să funcționeze prin privilegiul acordat de M. Sturdza, la 26 iulie 1844¹¹. Cu ocazia organizării participării Moldovei la expoziția universală de la Londra, din 1851, trece prin Galați, în martie, fiind găzduit la maiorul Steriadi¹². Reîntors în țară, în mai 1851 era la Iași¹³, se pregătește să vină din nou la Galați, după cum reiese dintr-o scrisoare trimisă la 12 iulie, din Focșani, vornicului Iacovachi Palladi¹⁴ cu care avea, de altfel, strînse legături¹⁵.

Pentru amenajarea fabricii de postav de la Piatra Neamț intră în legătură cu firma Brodezener din Galați, care trebuia să-i aducă utilajul industrial necesar acționării fabricii cu aburi¹⁶. Susținător convins al industriei naționale, M. Kogălniceanu pledează și pentru crearea unei rețele de cale ferată, necesară desfacerii produselor industriale. Cu ocazia tratativelor ce se duc, în 1855, cu reprezentanții Societății de credit mobilier

⁶ M. Kogălniceanu, *Cestiunea Dunării*, p. 91.

⁷ Idem, *Știri noi despre viața și activitatea lui Ludovic Steegc*, „Arhiva românească“, X, p. 133, 149, anexa VII.

⁸ *Anul 1848 în Principatele Române*, III, București, 1902, p. 141.

⁹ Gh. Lăzărescu, *Istoricul Școlii comerciale din Galați*, Galați, f.a. p. 42.

¹⁰ Biblioteca Academiei, arhiva M. Kogălniceanu, XII, f. 33—34.

¹¹ *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848—1864*, Ed. Academiei, 1963, p. 224, Cap. redactat de L. Boicu.

¹² Ilie Corfus, *Moldova la expoziția de la Londra din 1851. Misiunea lui Mihail Kogălniceanu*, în „Arhiva românească“, X, p. 73, 78.

¹³ V. Slăvescu, *Participarea Moldovei la expoziția universală din Londra în anul 1851. Rolul lui Mihail Kogălniceanu*, în „Arhiva românească“, VI, 1941, p. 31; Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 77.

¹⁴ Augustin Z. N. Pop, *Catalogul corespondenței lui Mihail Kogălniceanu, întocmit de ...*, Ed. Academiei, 1959, p. 68, nr. 227.

¹⁵ Pentru altă corespondență cu Iacovachi Palladi vezi Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 78—82, anexa, I, II.

¹⁶ Biblioteca Academiei, arhiva M. Kogălniceanu, Acte și corespondență, I, 492 r; Augustin Z. N. Pop, *op. cit.*, p. 77, nr. 244.

din Paris pentru construirea unei căi ferate, de la granița Austriei și pînă la Galați, susținea că „Singură construcția acestuia (a drumului de fier, *n.n.*) ar întări prosperitatea materială a țării”¹⁷. N. Iorga semnaleză o vizită a lui M. Kogălniceanu la Galați, făcută tot în anul 1855, dar, deocamdată, nu avem alte informații¹⁸.

După numirea lui ca președinte al guvernului, la 30 aprilie 1860¹⁹, intervine în acordarea unor credite pentru reorganizarea poliției²⁰, sau pentru reducerea la jumătate a taxei „pe bileteri”, care este trecută în bugetul Municipalității Galați, pentru întreținerea unui spital de boli venerice²¹. Cu ocazia vizitei pe care o face în vara anului 1860, în fostul județ Covurlui și poate la Galați, este plăcut impresionat de onestitatea și inteligența sătenilor care făceau parte din județele sătești, activitatea acestora fiind un puternic argument în păstrarea acestor județe, „cel mai bun mijloc pentru a asigura și a menține ordinea publică” în perioada aplicării reformei agrare²². În toamnă, revine la Cudalbi pentru a potoli răscoala celor patruzeci de sate, adunate aici, și care s-au împotrivit tragerii la sorți pentru recrutare „cerînd să li se deie pămînt mai întîi”²³. Vorbindu-le cu însuflețire și convingere despre „pace, liniște, supunere la lege și încredere în guvern și domnitor” a convins mulțimea de țărani adunată să tragă la sorți „fără a fi trebuință de arme”²⁴. În timpul celei de a doua guvernări (octombrie 1863—25 ianuarie 1865)²⁵, se preocupă de instituirea unor taxe noi în folosul Primăriei Galați²⁶ și deschiderea unor credite pentru salariile funcționarilor Comitetului județean permanent și cumpărarea de mobilier²⁷.

Ales deputat al județului Covurlui, în octombrie 1866, cu majoritate de voturi²⁸, va susține la începutul anului următor, alături de V. A. Urechia, legea pentru înființarea unor gimnazii în mai multe orașe ale țării

¹⁷ „Steaua Dunării”, 1, nr. 1, 1 octombrie 1855 p. 4; V. Ionescu, *M. Kogălniceanu, Contrib. la cunoașterea vieții, activității și concepțiilor sale*, p. 280.

¹⁸ N. Iorga, *M. Kogălniceanu, scriitorul, omul politic și românul*.

¹⁹ Dan Berindei, *Guvernele lui Alexandru Ioan Cuza (1859—1866) Liste de miniștri*, „Revista arhivelor”, s.n., II/1, 1959, p. 151.

²⁰ „Monitorul Oficial”, Supliment extraordinar, nr. 6, 15 decembrie 1860, p. 43—47.

²¹ *Ibidem*, p. 60.

²² M. Kogălniceanu, *Discursuri parlamentare din epoca Unirii*, ediție îngrijită de Vladimir Diculescu, Ed. Științifică, București, 1959, p. 254.

²³ D. C. Sturdza-Scheeanu, *Acle și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, București, 1907, II, p. 385; M. Kogălniceanu, *Discursuri parlamentare din epoca Unirii*, p. 300.

²⁴ M. Kogălniceanu, *Discursuri parlamentare din epoca Unirii*, p. 303.

²⁵ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 160.

²⁶ „Monitorul Oficial”, nr. 280, 15/27 decembrie 1864, p. 1331.

²⁷ *Ibidem*, nr. 2, 3/15 ianuarie 1865, p. 5.

²⁸ Arh. St. Galați, fond Primărie, 1866, dos. 8, f. 19—19 v. Certificatul de deputat i s-a eliberat la 31 octombrie 1866. (*Ibidem*, f. 30); Moise N. Pacu, *Cartea județului Covurlui*, București, 1891, p. 298, nr. 1. A mai fost ales deputat de Covurlui de cîteva ori între anii 1868—1874. (M. N. Pacu, *op. cit.*, p. 298, n. 1), în aprilie 1875 (Arh. st. Galați, *loc. cit.* 1875, dos. 7, f. 8; M. N. Pacu, *op. cit.*, p. 298, n. 1), iunie 1876 și ianuarie 1888 (M. N. Pacu, *op. cit.* p. 298, n. 1).

și în special la Galați²⁹, unde existau, în schimb, câteva institute particulare grecești și franceze, populația românească fiind lipsită de posibilitatea continuării învățământului elementar. La o nouă vizită pe care o face la Galați, în mai 1869, se interesează de viața culturală, recomandînd, printre altele, construirea unui teatru în locul barăcii lui Bogdan Ciachir. „Faceți a se construi teatru — declara Kogălniceanu — ocupați-vă de lucruri serioase și statornice pentru care vă vor binecuvînta urmașii d-voastră! Teatru este stabilimentul civilisatoriu al poporației. Teatru închide crîșmele și cafenelele, teatru dă nutriment spiritului“³⁰. Tot în această vreme face intervenții pentru acordarea la timp a bursei convenită studentului gălățean Constantin Popescu, plecat la Paris cu o subvenție, „fondul Costache Negri“, creată prin renunțarea acestuia de a i se bate o medalie de aur de către Primăria Galați³¹. Pentru aceeași chestiune va mai interveni și la 26 februarie 1869, cerînd Primăriei să trimită de urgență banii la Paris³².

Începerea lucrărilor pentru montarea căii ferate București—Galați, produce la Galați o serie întreagă de nemulțumiri, din cauza numeroaselor abuzuri ce se fac cu ocazia expropriierilor pentru instalarea liniei ferate³³. Sesizat de deputații gălățeni, Kogălniceanu face o primă interpelare în Parlament, la 31 mai 1869³⁴, urmată de alta, la 9 septembrie, în care, referindu-se la modul cum s-au făcut expropriierile, declara: „Aice nu mai este dreptate, ci spoliațiune“, adăugînd mai departe: „Opiniunea publică incriminează ca deosebit pe judecătorii Pilat și Constantinescu, ca autorii unei adevărate întreprinderi particulare ascunsă sub nume de expropriațiune pentru utilitate publică“³⁵.

O atențiune deosebită acordă M. Kogălniceanu menținerii regimului de porto-franco din Galați și Brăila, pentru care a pledat cu multă pasiune în diferite interpelări făcute în perioada 1875—1889. S-a afirmat că această activitate s-ar fi datorat legăturilor pe care le avea cu cercurile comerciale din Galați și Brăila³⁶, ceea ce nu este exact, căci în 1889 cerea reînființarea portului-franc la Galați, cu toate că gălățenii nu-i susținuseră candidatura la ultimele alegeri³⁷. Viziunea economică a lui Kogălniceanu

²⁹ „Monitorul Oficial“, Supliment, nr. 35, 8 februarie 1867, p. 247.

³⁰ „Familia“, Budapesta, 1869, nr. 21, 25 mai/6 iunie, p. 250; I. Massoff, *Teatrul românesc*, II, Editura pentru literatură, 1966, p. 404.

³¹ Arh. St. Galați, fond Primărie, 1865, dos. 44.

³² *Ibidem*.

³³ *Ilegalitățile extreme ale agencilor a Companiei Strousberg în espropriațiunea pentru cauza de utilitate publică din județul Covurluiului*, Galați, 1880, p. 33.

³⁴ „Monitorul Oficial“, Dezbaterile Adunării deputaților, 1869, p. 259.

³⁵ Augustin Z. N. Pop, *M. Kogălniceanu în corespondență*, „Tribuna“, Cluj, 30 mai, 1966, p. 6.

³⁶ Virgil Ionescu, *op. cit.*, p. 267. În continuare, sînt prezentate și alte argumente care însă dovedesc contrariul: consolidarea economiei naționale pentru a rezista concurenței austro-ungare. (*Ibidem*, *op. cit.*, p. 268—269).

³⁷ „Monitorul Oficial“, Dezbaterile Adunării deputaților, nr. 25, 18 ianuarie 1889, p. 468.

a fost mult mai largă, ea depășind interesele unui grup oarecare. Prin intervențiile sale, Kogălniceanu dorea să convingă opinia publică de necesitatea menținerii privilegiilor de porto-franc, prin care, cu ușurință, se puteau înlătura efectele dezastruoase ale convenției cu Austria, încheiată de guvernul conservator în 1875.

În 1875, cu ocazia discutării unui proiect de lege a vămile, care prevedea și menținerea porturilor-franc numai pînă în 1878, Kogălniceanu, susținînd o cerere a gălățenilor de prelungire a regimului de porto-franc, declara: „Am fost în vara aceasta la Galați și am resimțit și eu impresiunea dureroasă ce o resimte oricine merge la Galați, nu numai în vederea amenințării ce se face orașului Galați, cu desființarea portului Galați”³⁸. În continuare propune un amendament prin care cere prelungirea privilegiului de porto-franco cu cel puțin opt ani, dar care a fost respins³⁹, porturile-franco rămînînd pînă la 1 martie 1878⁴⁰. Cu ocazia prezentării proiectului de lege pentru înființarea porturilor-franco la Tulcea, Sulina și Constanța, guvernul liberal, prin D. Sturdza, recunoștea justetea punctului de vedere apărut de Kogălniceanu, care încă din 1875 arătase că „ceea ce a făcut din Galați, Alexandria României, ceea ce a dat viață Brăilei care era o mică cetate turcească sfărîmată, a fost portul franco”⁴¹. După votarea acestei legi se preconiza desființarea porturilor franco la 1 ianuarie 1880⁴², dar se obținu o nouă prelungire pe o perioadă de zece ani⁴³. În această perioadă M. Kogălniceanu intervine, în dese ocazii, pentru menținerea porturilor-franco, precizînd că este „temporală”, pînă în momentul cînd respectivele orașe vor ajunge la o stare economică înfloritoare. În acest sens, în decembrie 1879 arată că este „necesitate să mențineți porturile france, fiindcă pentru centruri mari de populațiune este necesitate de resurse ca ele să trăiască prin viața lor proprie”⁴⁴. De asemenea, în 1883, oînd se votă legea privitoare la desființarea porturilor franco cu data de 1 aprilie, Kogălniceanu interveni categoric în favoarea regimului de porto-franco⁴⁵, fiind susținut doar de trei deputați, printre care și G. Mihăilescu și N. Catargiu, reprezentanți ai județului Covurlui în diferite legislații. Încercarea fu zadarnică, legea fiind votată cu 79 de voturi contra 9, întrerupîndu-se, astfel, după cum afirma Kogălniceanu „o stare de lucruri care a adus în România rîuri de aur”⁴⁶.

Gălățenii, ca și susținătorii regimului de porto-franco, au încercat în două rînduri, în 1884—1885 și 1888—1889, să obțină reînființarea por-

³⁸ „Monitorul Oficial”, Dezbaterile Adunării deputaților, nr. 51, 5/17 martie 1875, p. 1314.

³⁹ *Ibidem*, p. 1315.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 83, 12/24 aprilie 1878, p. 2397.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 51, 5/17 martie 1875, p. 1314.

⁴² „Monitorul Oficial”, nr. 83, 12/24 aprilie 1878, p. 2397.

⁴³ *Ibidem*, nr. 49, 29 februarie/12 martie 1880, p. 1304.

⁴⁴ „Monitorul Oficial”, nr. 287, 21 decembrie 1879, p. 8068.

⁴⁵ *Ibidem*, Dezbaterile Adunării deputaților, nr. 71, 13 februarie 1883, p. 1142—1143.

⁴⁶ M. Kogălniceanu, *Raportul privitor la proiectul de lege pentru reînființarea porturilor franco Galați și Brăila*, p. 7.

turilor franco. Nu putem preciza dacă inițiativa parlamentară este a gălățenilor sau a lui Kogălniceanu care este prezent cu intervenții și amendamente de fiecare dată. Dar nu este exclus, totuși, ca memoriul iscălit de peste 700 de gălățeni⁴⁷ să-i fi slujit lui Kogălniceanu drept pretext pentru elaborarea proiectului de reînființarea porturilor franco la Galați și Brăila, depus spre dezbateri la 26 februarie 1885⁴⁸.

Argumentația lui Kogălniceanu se baza totuși pe o realitate economică: existența unei balanțe excedentare rezultată din faptul că „exportul produselor noastre întrecea cu mult valoarea mărfurilor importate”⁴⁹. Și aceasta s-a datorat, în primul rând, porturilor-franco, de unde casele comerciale occidentale importatoare luau mari cantități de produse, iar țările învecinate, mai ales Bulgaria și Serbia cumpărau parte din produsele importate din Anglia și Franța. În plus, era evident regresul celor două orașe — Galați și Brăila — unde imediat după aplicarea legii din 1882 se constată „deprecierea proprietăților și închiderea caselor celor mai importante de comerț, reducerea la mizerie a proprietarilor cari... au vărsat capitalurile lor în construcțiuni, ce în mai puțin de jumătate de secol au făcut din Galați Marsilia Dunării și din ambele orașe gemine fala și bogăția României”⁵⁰.

Proiectul de lege întocmit de Kogălniceanu a fost respins, cu toate că se cerea reînființarea porturilor-franco numai pe o perioadă de opt ani, în care timp guvernul trebuia să construiască docurile și antrepozitele⁵¹ necesare depozitării produselor destinate exportului, ca și a mărfurilor venite din import.

La începutul anului 1889, cu ocazia discutării unui proiect de lege, depus tot din inițiativă parlamentară, M. Kogălniceanu reia chestiunea porturilor-franco pe care o consideră „chestiune eminentamente națională” și pentru a cărei împlinire a luptat „nu de doi sau trei ani, ci de 30 și 40 de ani”⁵². Opoziția guvernelor în frunte cu I.C. Brătianu și P. Carp a fost, însă, categorică, proiectul fiind respins și de această dată.

Deci pentru Kogălniceanu, care era conștient că „porturile-franco, în adevăr, împuținează cu ceva veniturile fiscului”⁵³, menținerea acestui privilegiu era necesar numai pentru perioada de consolidare a economiei naționale, apărută, apoi, de regimul protecționist al autonomiei vamale, susținută cu deosebită consecvență de marele bărbat de stat. Din nenorocire, însă, după cum arăta N. Iorga, nici un guvern al României burghezo-mo-

⁴⁷ *Memoriul gălățenilor în chestiunea porto-francului*, Galați, 1885.

⁴⁸ „Monitorul Oficial”, *Dezbaterile Adunării deputaților*, nr. 66, 26 februarie 1885, p. 1106.

⁴⁹ M. Kogălniceanu, *Raportul privitor la proiectul de lege pentru reînființarea porturilor franco Galați și Brăila*, p. 11.

⁵⁰ *Idem*, *op. cit.*, p. 9.

⁵¹ *Idem*, *op. cit.*, p. 26.

⁵² „Monitorul Oficial” *Dezbaterile Adunării deputaților*, nr. 25, 18 ianuarie 1889, p. 468.

⁵³ „Monitorul Oficial”, *Dezbaterile Adunării deputaților*, nr. 51, 5/17 martie 1875, p. 1314.

șierești n-a înțeles rosturile politicii economice preconizate de Kogălniceanu și n-a intenționat „s-o prefacă într-o realitate; ea ne-ar fi ajutat desigur cum dorea el (M. Kogălniceanu, *n.n.*) să fim stăpâni în țara noastră, în casa noastră, potrivit cu cea mai veche misiune istorică a noastră în acest loc”⁵⁴.

O altă problemă dezbătută de Kogălniceanu în Parlament a fost și cea privind reglementarea traficului feroviar și crearea de posibilități optime pentru transportul produselor spre cele două porturi Galați și Brăila. Astfel, cu ocazia unei interpelări, din 20 decembrie 1888, cerea să se stabilească un tarif egal pentru ambele porturi care „mai curînd sau mai tîrziu sînt destinate să devie un singur oraș; acesta a fost planul dat din vremea lui Cuza”⁵⁵, fiindcă numai astfel „ar dispărea rivalitatea pe care mai ales brăilenii o fac în tot momentul orașului Galați”⁵⁶.

Necesitatea construirii unei căi ferate, care să ofere posibilitatea unei legături directe între Galați și nordul Moldovei, prin Bîrlad și Iași, cerută cu insistență de gălățeni, își găsește un bun apărător în M. Kogălniceanu. La vremea aceea, transportul mărfurilor din nordul Moldovei spre Galați se făcea prin Tecuci, cu destulă greutate și cu multă întîrziere. O cale ferată directă prin Bîrlad ar fi asigurat prosperitatea economică a portului dunărean, căci altfel, neavînd suficiente mărfuri pentru export orașul va decade. Demonstrînd cu multă competență că proiectul de lege supus spre discuție nu este „o fantasmă, un capriciu al deputaților de Galați”, M. Kogălniceanu reușește să impună votarea proiectului⁵⁷.

Pentru cinstirea memoriei ilustrului reprezentant al gălățenilor în Parlament, V. A. Urechia, senator de Covurlui din 1883, oferă Primăriei Galați, la 11 septembrie 1893, bustul lui M. Kogălniceanu, opera sculptorului W. C. Hegel, cu dorința de a fi instalat în parcul municipal⁵⁸.

Dezvelirea bustului a avut loc în ziua de 24 octombrie⁵⁹ în prezența a numeroși invitați⁶⁰, printre care, membri ai familiei, Vasile M. Kogălniceanu, și lt. col. Casimir, reprezentantul Academiei Române, rectorii Universităților din București și Iași etc. În discursul rostit, V. A. Urechia arată că „icoana scumpă” a lui Kogălniceanu, al cărui „discipol” a fost „nu

⁵⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 153.

⁵⁵ „Monitorul Oficial”, Dezbaterile Adunării deputaților, nr. 23, 23 decembrie 1888, p. 434—435. Cu alt prilej declara: „Cuza voia să facă o capitală nouă între Brăila și Galați, la gura Siretului, de amîndouă părțile; acolo ar fi trebuit să se facă și docurile”. (*Ibidem*, nr. 26, 13 ianuarie 1889, p. 487).

⁵⁶ *Ibidem*, nr. 23, 23 decembrie 1888, p. 434—435.

⁵⁷ „Monitorul Oficial”, Dezbaterile Adunării deputaților, nr. 44, 6 februarie 1891, p. 489.

⁵⁸ *Arh. st. Galați, fond. Primărie, 1893. dos. 22. f. 1-lv.* În actul de donație publicat în ziarul „Galații” (anul XII, nr. 236 (3146), 28 octombrie 1893) se precizează că scrisoarea lui V. A. Urechia are data 24 septembrie.

⁵⁹ *Arh. st. Galați, loc. cit. f. 5*: „Galații”, XII, nr. 235 (3145), 26 octombrie 1893.

⁶⁰ Muzeul regional de istorie Galați, nr. inv. 3535. Listă cuprinzînd numele invitaților la dezvelirea bustului.

putea fi așezată“ decât în mijlocul Galaților, al căruia a fost M. Kogălniceanu, de atâtea ori, reprezentantul în Parlament și înzestratorul cu atâtea instituțiuni, din care vai ! atâtea s-au pierdut de la moartea lui“⁶¹.

În anii următori, o stradă, liceul de fete și o bancă populară i-au purtat numele.

Informațiile prezentate constituie nu numai un omagiu adus unuia dintre principalii inițiatori ai modernizării orașului Galați, dar și o modestă contribuție la cunoașterea unor aspecte mai puțin cercetate din vasta activitate a lui M. Kogălniceanu pentru câștigarea autonomiei economice.

⁶¹ „Galații“, XII, nr. 235 (3145), 26 octombrie 1893.

UNELE CATEGORII DE SLUJBAȘI AI STATELOR FEUDALE ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA

N. STOICESCU

Organizarea statelor feudale românești este o problemă complexă, puțin studiată pînă acum în istoriografia noastră. În Țara Românească și Moldova, administrarea teritoriului și fastul curții domnești au fost asigurate de numeroase categorii de slujbași mărunți. În această lucrare vom studia patru din aceste categorii, care au îndeplinit atribuții asemănătoare la curtea domnească: aprozii, copiii de casă, paicii și fustașii¹.

1. Aprozii.

Termenul de aprod derivă din cuvîntul maghiar apro, care înseamnă mic². După cum arată Dimitrie Cantemir, aprozii făceau parte dintre nobilii tineri care slujeau la curtea domnească, pregătindu-se astfel pentru funcții mai înalte³. În această privință, ei se asemănau cu copiii de casă.

În documentele din secolele XVI-XVII întîlnim foarte mulți aprozi, fii de mari boieri, care au ajuns ei înșiși mai tîrziu mari dregători. Astfel, la 17 martie 1562, este amintit Lupul aprodul, fiul lui pan Neagu stolnic; la (1582—1583), Simion Movilă — viitorul domn al Țării Românești și al Moldovei — tînar fiind, era el însuși aprod, în timp ce fratele său, Ieremia, era mare vornic, iar la 30 martie 1587 este menționat Grigore aprodul, fiul lui Dinga fost hatman⁴.

¹ Celelalte categorii au format obiectul unei lucrări mai mari, intitulată *Curteni și slujitori. Contribuție la istoria armatei române*.

² Vezi B. P. Hasdeu, *Etymologicum magnum*, II, col. 1369—1373, unde se face și un scurt istoric al aprozilor; Simeon Mîndrescu, *Elemente unguerești în limba română*, București, 1892, p. 133—134. Menționăm că existau aprozi și la curtea regelui maghiar. Astfel, la 1523 este amintit „Magister Nicolaus, filius Stephani, filii Hoholth, fidelis aulae nostrae juvenis”, iar la 1349 „Iohannes Literatus, filius Nicolai dioti aprod” (G. Feyer, *Codex diplomaticus Hungariae*, vol. VIII/2. Buda, 1829, p. 457).

³ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București, 1872, p. 87.

⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVI, vol. II, p. 159, vol. III, p. 193 și 345.

Acești fii de boieri, după ce îndeplineau un timp slujba de aprod, erau avansați în dregătorii mai mari. Faimosul aprod Purice — eroul legendei atât de cunoscute din timpul lui Ștefan cel Mare — este amintit în 1491 ca spătar (probabil al doilea), iar mai târziu ca pîrcălab de Hotin⁵; Simion Movilă — care era aprod în (1582—1583) — apare în documente ca paharnic în (aprilie 1593) și hatman la 8 aprilie 1598⁶; în sfîrșit, într-un document din 8 iulie 1624 se spune că Nichifor postelnic a fost aprod în „casa” lui Radu Mihnea voievod „și apoi încă a ajuns de a fost și al doilea postelnic”⁷.

În Moldova aprozii sînt întîlniți în documente încă din prima jumătate a secolului al XV-lea, cînd se pare că îndeplineau rosturi mai însemnate decît în veacurile următoare. Astfel, în anii 1448 și 1449 — deci într-o vreme cînd sfatul domnesc nu era alcătuit numai din dregători — un aprod, Șendrică, apare chiar între membrii sfatului domnesc al lui Roman al II-lea și Alexăndrel, domnii Moldovei⁸.

În Țara Românească aprozii sînt amintiți mai târziu, primele mențiuni cunoscute fiind din 7 octombrie 1577 și 17 august 1596⁹, adică din aceeași epocă în care apar și breslele de curteni.

Dacă, în secolele XV-XVI, aprozii erau recrutați dintre fiii de mari boieri, mai târziu au început a fi primiți în rîndurile lor și oameni de condiție socială mai modestă, fii de mici boieri sau tîrgoveți, ceea ce explică înmulțirea numărului aprozilor în secolul al XVII-lea. Într-un document moldovean din 1617—1618 apar astfel ca martori, între diverși curteni, șapte aprozi moldoveni din cinci sate¹⁰.

Faptul acesta este confirmat mai târziu și de cronicarul Ioan Neculce, ca și de Gheorgachi logofătul. Primul, referindu-se la domnia lui Ștefan cel Mare, afirmă că „aprozii atunce nu era den oameni proști, cum sînt acum, ce era tot feciori de boieri, și portul lor era îmbrăcați cu șarvanale cu cabanițe”¹¹. La rîndul său, Gheorgachi, logofătul arată că aprozii se făceau înainte „din oameni de cinste”, dar că, în vremea sa, „această breaslă s-au foarte micșoratu”, fiind recrutați în ea și „din oamenii proști”¹² (de condiție modestă). De altfel, în *Pravilniceasca Condică* din 1780, aprozii sînt trecuți în rîndul slujitorilor¹³, care — după cum se știe — erau recrutați în general dintre țărani și tîrgoveți.

Nu dispunem de date prea precise cu privire la numărul aprozilor și evoluția lor de-a lungul veacurilor. Știm în mod sigur că, în timpul dom-

⁵ *Doc. priv. ist. Rom., A*, veac. XV, p. 157 și 201.

⁶ *Ibidem*, veac. XVI, vol. IV, p. 76 și 204.

⁷ *Ibidem*, veac. XVII, vol. V, p. 444—445.

⁸ *Ibidem*, veac. XV, p. 225, 241, 242.

⁹ *Doc. priv. ist. Rom., B*, veac. XVI, vol. IV, p. 295 și vol. VI, p. 240.

¹⁰ *Doc. priv. ist. Rom., A*, veac. XVII, vol. IV, p. 189.

¹¹ I. Neculce, *Letopiseșul Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. acad. I. Iordan, ed. a II-a, București, 1959, p. 11.

¹² *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762*, ed. D. Simonescu, București, 1939, p. 269.

¹³ *Pravilniceasca Condică*, Edit. Academiei, București, 1957, p. 72.

niei lui Constantin Șerban (1654—1658), exista în Țara Românească un steag de aprozi, care număra 100 de „voinici”¹⁴.

În Moldova, cam în aceeași vreme, exista un număr dublu de aprozi¹⁵. Aici erau însă două feluri de aprozi: unii, numiți de divan, care făceau slujbă la curte, și alții de târg, care erau trimiși prin oraș cu diverse misiuni¹⁶. După cum rezultă din condica lui Gheorgachi logofătul, la mijlocul secolului al XVIII-lea rămăsese și în Moldova doar o singură categorie de aprozi¹⁷, numărul lor fiind de 100¹⁸.

După relatările date de Bauer, în Țara Românească, după reformele lui Constantin Mavrocordat, ar fi existat 250 de aprozi, din care 150 se aflau sub vâtaful de aprozi și 100 sub ascultarea ceaușului¹⁹.

Atât în Țara Românească, cât și în Moldova, aprozii erau organizați în vătăfii; în timp ce în Țara Românească era un singur vâtaf de aprozi, în Moldova existau doi asemenea vătăfi: unul mai mare peste aprozii de târg și altul peste cei de divan sau de curte. După cum arată Dimitrie Cantemir, vâtaful de aprozi de divan îndeplinea funcția baș-ceaușului de la Poarta otomană; el îngrijea să se aducă la îndeplinire hotărârile domnului la judecăți, aducea pe împetricinați la judecată, purtând ca semn al funcțiunii sale un bici cu mînerul argintat²⁰.

În Țara Românească, primul vâtaf de aprozi este amintit în documente în timpul domniei lui Matei Basarab, la 17 mai 1633²¹. Între vătăfii de aprozi din secolul al XVII-lea se găsesc numeroși fii de boieri, dintre care unii (Spahiul din Vîlsănești, Badea Bălăceanu, Tănăsie Sărăcinescu, Radu Știrbei etc.) au ajuns ei înșiși mai târziu mari dregători.

În secolul al XVII-lea, în Țara Românească, aprozii au fost un timp organizați într-o singură vătăfie cu postelnicii, îndeplinind sarcini asemănătoare cu aceștia. În documentele de la mijlocul secolului al XVII-lea sînt amintiți vătăfi și ceauși de aprozi și de postelnici²², iar uneori aceluiași vâtaf sau ceauș i se spune cînd vâtaf sau ceauș de postelniceii, cînd

¹⁴ N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. IV, p. 48.

¹⁵ Idem, *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre și asupra țărilor noastre*, București, 1899, p. 72.

¹⁶ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 87. Aprozii de târg sînt amintiți deseori în documente în secolul al XVII-lea: 15 mart. 1647, 29 nov. 1667, 12 iunie 1669 etc. (Arh. st. Buc., m-rea Galata, XIV/8, Arh. st. Iași, CDLIX/62, G. Ghibănescu, *Surte și izvoade*, vol. IV, p. 282, N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. IV, p. 88), iar aprozii de târg și cei de divan apar împreună la 4 sept. 1696 („I. Neculce”, f. II, 1922, p. 305 și G. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XXII, p. 45).

Menționăm aci că documentele din perioada 1626—1700 le-am folosit după copiile aflate la Inst. de istorie.

¹⁷ Gheorgachi, logofătul, *op. cit.*, p. 269.

¹⁸ *Uricarul*, vol. XIX, p. 387.

¹⁹ Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Frankfurt-Leipzig, 1778, p. 62.

²⁰ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 85 și 87.

²¹ Arh. st. Buc., Mitr. Țării Rom., CXXXI/5.

²² Neagu vâtaf și aprozi și de postelnici, amintit între 25 mai 1646 și 10 sept. 1647 (Arh. st. Buc., ms. 127, f. 398); Mihai ceauș de aprozi și de postelnici, menționat în aceeași vreme, la 5 aug. 1646 (Arh. st. Buc., Mitr. Țării Rom., CXVIII/2).

de aprozi²³. Probabil că organizarea lor împreună cu postelnicii a avut loc după anul 1631, deoarece în faimosul hrisov dat de Leon vodă sub presiunea boierilor, la 15 iulie 1631, se prevede ca „aprozii să iasă den mijloc, să nu mai fie, ce să fie postelnici de sută de țară”²⁴. Aprozii nu au fost însă desființați, ci au fost contopiți un timp cu postelnicii, care îndeplineau și ei slujbe la palat.

În Moldova, vătafii de aprozi sînt menționați în documente mai de vreme decît în Țara Românească, începînd din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, la (1583—1584)²⁵.

În secolul al XVII-lea, în Țara Românească vătaful de aprozi făcea parte dintre boierii de clasa a doua, asistînd la ședințele sfatului domnesc²⁶, unde era folosit la diverse servicii. În Moldova, vătaful de aprozi era „la cinste” în vremea domniei lui Radu Mihnea²⁷.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, vătaful și ceaușul de aprozi se găseau sub ascultarea marelui postelnic²⁸. Despre vătaful de aprozi de tîrg, care avea un rol însemnat în strîngerea dărilor, Dimitrie Cantemir afirmă că se afla sub ascultarea marelui vistier²⁹, în timp ce Miron Costin ne informează că, tot în Moldova, aprozii erau judecați de marele postelnic³⁰.

Vătaful de aprozi era ajutat de un ceauș — locțiitorul său — și de un stegar, amintiți adeseori în documentele din Țara Românească, începînd de la mijlocul secolului al XVII-lea³¹. Ceaușul asista și el la ședințele sfatului domnesc, alături de vătaful de aprozi.

Veniturile aprozilor proveneau din slujbele ce îndeplineau. Cînd erau trimiși în țară cu diverse porunci, încasau o taxă numită treapăd sau ciubote, proporțională cu distanța parcursă, iar din banii scoși de la diverși datornici primeau a zecea parte, din care vătaful de aprozi lua două părți și ceaușul a treia³².

În secolul al XVII-lea, aprozii primeau haine de la domnie. Miron Costin ne informează că, în vremea domniei lui Radu Mihnea, aprozii de

²³ Cerchezul vătaf de postelniceii, la 2 nov. 1636 și vătaf de aprozi la 23 mai 1641 (Arh. st. Buc., m-rea Stavropoleos, XXX/3 și Mitr. Țării Rom., CDLXXVII/1), sau Mihai ceauș de postelnici, la 20 iun. 1646 și ceauș de aprozi și de postelnici la 5 aug. 1646 (Arh. st. Ploiești, Col. D. Atanasiau, nr. 2 și Arh. st. Buc., Mitr. Țării Rom., CXVIII/2).

²⁴ Biblioteca Academiei, Peceți, nr. 185.

²⁵ Arh. st. Iași, DCLXXXV/3.

²⁶ *Historica relatio de statu Ualachiae, 1679—1688*, în *Mag. istoric pentru Dacia*, vol. V, p. 34.

²⁷ Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 90.

²⁸ *Istoria politică și geografică a Țării Românești...*, ed. Tunisli, trad. de G. Sion, București, 1863, p. 24.

²⁹ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 87.

³⁰ Miron Costin, *Opere*, ed. *cit.*, p. 238 și 387.

³¹ Arh. st. Buc., m-rea Slobozia, II/16 și m-rea Stavropoleos, XII/16.

³² *Analele Acad. Rom., Mem. Sect., Ist. s. III, t. XIX*, p. 191.

divan aveau un costum foarte bogat, fiind îmbrăcați unii cu urșinice și alții cu cabaniță de jder și de vulpi³³.

Despre obligațiile fiscale ale aprozilor dispunem doar de date târzii. Este foarte probabil că, în secolele XV-XVI, când aprozii erau fii de boieri, ei să fi fost scutiți de dări, în schimbul slujbei la palatul domnesc. Pe măsura creșterii obligațiilor fiscale ale locuitorilor țării, vor fi fost și ei impuși la anumite dări, bucurându-se însă de unele ușurări fiscale pentru serviciile ce făceau domniei. În timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu (1688—1714), aprozii apar ca o breaslă separată, care contribuia la plata haraciului și la diverse plocioane³⁴.

În Moldova, în aceeași vreme, aprozii de țîrg și de divan din ținutul Tutovei dădeau sulgiu³⁵, dar nu știm ce alte dări mai plăteau. La 25 aprilie 1740, domnul Moldovei — constatînd că aprozii de divan, care înainte „au fost mai de cinste între alte bresle și slugi a curții domnești“, cu timpul „s-au fost stricat de tot...“, lipsindu-se de mila domnilor“ și coborîndu-se „la atîta necinste și stricare“ — hotărăște ca să dea fiecare aprozd cîte 3 ughi anual ca bir, iar holteii cîte unul, pentru ca, în schimb, „să păzească slujba lor cu silință și nevointă“³⁶.

Mai târziu, la 24 aprilie 1749, aprozii din Țara Românească erau scutiți de dări, fiind obligați să păzească curtea domnească³⁷.

Cu privire la atribuțiile aprozilor, menționăm că ei îndeplineau sarcini multiple. Principala lor atribuție era serviciul la palatul domnesc, motiv pentru care se spune deseori în documente că fac parte „din casa“ domnului³⁸, iar în *Cronica moldo-polonă* se arată că aprozii „sînt pe lîngă domn, în odaie“³⁹.

În această calitate de oameni care făceau slujbă la palatul domnesc, aprozii erau trimiși în țară cu diverse misiuni: transmiteau boierilor dorințele domnului⁴⁰, aduceau cu treapd sau ciubote pe împetricinații care nu se prezentau la judecată⁴¹, îndeplineau diverse hotărîri luate de domn și de sfatul său⁴².

Tot în această calitate de oameni apropiați și de credință ai domnului, aprozii erau folosiți și la diverse misiuni de încredere. De pildă, se

³³ Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 90.

³⁴ La 9 nov. 1695, se vorbește de „banii aprozilor celor fugiți ce li s-au luat bucatile“ (*Studii și mat. de istorie medie*, vol. V, p. 453).

³⁵ G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXII, p. 45.

³⁶ Biblioteca Academiei, ms. rom. 227, f. 413.

³⁷ Biblioteca Academiei, XII/101.

³⁸ Doc. din (1579—1580) și 3 nov. 1627 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVI, vol. III, p. 126 și Arh. st. Buc., Mitr. Țării Rom., XXXV/8).

³⁹ *Cronicle slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 187.

⁴⁰ Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 90.

⁴¹ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 87; cf. și G. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. II, p. 143.

⁴² La 1633 un aprozd e trimis să restituie 125 de ughi unui boier, în urma unei judecări (Arh. st. Buc., m-rea Arnota, I/4); la 5 aug. 1646 un ceauș de aprozi este însărcinat să împartă bucatele banului Pavlache „pri frați din casă“. (*Ibidem*, Mitr. Țării Rom., CXVIII/2.)

spune că Ștefan Tomșa, domnul Moldovei, a însărcinat un aprod să strângă averile boierilor pribegi „de pe la mănăstiri și de pretutindeni, pe unde aveau în țară”⁴³ sau despre Vasile Lupu că a trimis pe Iacomi vătaf de aprozi cu 50 de oameni să prindă pe marele logofăt Gheorghe Ștefan, care uneltea împotriva tronului său⁴⁴.

Una din atribuțiile cele mai de seamă ale aprozilor era executarea debitorilor, pentru îndeplinirea căreia ei „dădeau strînsoare” celor rămași datori, fie unor particulari, fie vistieriei⁴⁵, sau duceau la închisoare pe datornici⁴⁶.

Deoarece printre cei care au fost siliți de aprozi să dea bani domnului se găseau, în 1631, și boierii care țineau județele de bir, ai căror locuitori fugiseră de greutatea dărilor⁴⁷, una din principalele lor revendicări trecute în faimosul hrisov din 15 iulie — de care am vorbit mai sus — este ca „aprozii să iasă den mijloc, să nu mai fie”⁴⁸. Cum însă aprozii erau utilizați de obicei împotriva locuitorilor neprivilegiați ai țării, Matei Basarab și boierii i-au păstrat mai departe.

În această calitate de aparat de represiune, îndreptat îndeosebi împotriva acelor care nu își achitau la vreme obligațiile față de statul feudal sau de clasa dominantă, aprozii — ca și armașii — erau trimiși adeseori să silească pe cei care refuzau să dea dijmă să o plătească fără voie, încasînd de la aceștia treapăd, sau să strângă rămășițele de dări neplătite la vreme⁴⁹.

Pentru a sili pe locuitori să-și achite dările, aprozii foloseau metodele cele mai aspre. Într-un document din 27 octombrie 1692, se arată că un aprod fusese trimis împreună cu un iuzbașe să încaseze o rămășiță de bir de la soția lui Dima vătaful din Zorești și de la fiii ei; pentru a-i sili să-și achite birul, aprodul „i-a băgat în fiară” și i-a închis⁵⁰. Considerăm că mijloacele utilizate de aprozi erau mai eficace decît acelea folosite de strîngătorii obișnuiți ai dărilor, căci numai așa se poate explica faptul că

⁴³ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac, XVII, vol. IV, p. 132.

⁴⁴ Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 138. Faptul că aprozii îndeplineau misiuni urgente și de încredere din partea domniei rezultă și din doc. din 15 iunie 1657, în care domnul Moldovei, Gheorghe Ștefan, hotărăște ca satul Șipotetele, care era pe drumul mare, să nu dea „bucate” decît aprozilor trimiși cu vreo „treabă” a domniei (Arh. st. Buc., m-rea Barnovschi, I/2).

⁴⁵ Vezi îndeosebi doc. din 1 iunie 1695, în care domnul arată că pusese pe Alexandrache ceașul de aprozi „să apuce” pe egumenii de la mănăstirile Radu vodă și Cotroceni să dea niște lucruri. Domnul îl ceartă: „dumneata ai lăsat lucrul în slab și grijă n-ai purtat să scoți ce iaste la dinșii”, poruncindu-i să-i „apuče” să dea lucrurile „ce scrie în foaie”, căci altfel „nu-ți va fi cu cinste” (Arh. st. Buc., AN, CVII/20).

⁴⁶ Doc. din 1 april 1648 (Biblioteca Academiei, CXII/57).

⁴⁷ În *Istoria Țării Românești, 1290—1690*, ed. Dan Simonescu și C. Grecescu, București, 1960, p. 96, se spune că „aprozii lui Leon Vodă nu mai înceta de la casele lor, tot pentru bani”, și le lua trepede „cite 30—40 de galbeni numai deodată”.

⁴⁸ Biblioteca Academiei, Peciți, nr. 185.

⁴⁹ Vezi doc. din 13 ian. 1656 și 21 dec. 1669 (Arh. st. București, m-rea Arnota, XVIII/14).

⁵⁰ Biblioteca Academiei, CXXVI/83.

la ei se făcea apel după ce acei ce strîngeau dările nu reușiseră să o facă cu mijloace proprii.

Avînd în vedere aceste atribuții ale aproziilor, autorul *Relației istorice* din timpul domniei lui Șerban Cantacuzino (1678—1688) arată că vataful de aprozi adună „de la strîngătorii de dări ai magnaților sau boierilor și chiar de la boieri înșiși toate birurile care sînt pentru sultanul turcilor sau pentru domn”⁵¹, iar Dinitrie Cantemir — referindu-se la situația din Moldova — ne informează că în atribuțiile vatafului de aprozi de tîrg intra și aceea de a strînge dările de la locuitori și de a le aduce la vistierie⁵².

Fiind reprezentanții domnului acolo unde erau trimiși, aprozii trebuiau să se bucure de o considerație deosebită. Miron Costin ne relatează că, în timpul domniei lui Radu Mihnea în Moldova, cînd aprozii duceau o poruncă unui boier din partea domnului, „în picioare sta boierul pînă să citea cartea”⁵³.

Cei care nu respectau pe aprozi și se opuneau hotărîrii domnești pentru îndeplinirea căreia fuseseră trimiși erau pedepsiți cu mare asprime, chiar dacă erau boieri. Într-un document din 1633 se spune că Chisar logofăt, care sârise la aprodul trimis de domn să-i restituie arvuna dată satului Dobriceni, în urma unei judecări pe care o pierduse, a fost bătut cu 300 de toiege, globit și închis la temniță⁵⁴.

Din aceste motive, aprozii puteau utiliza împotriva locuitorilor mijloace de forță care nu erau la îndemîna slujbașilor obișnuiți ai domniei, fiind, în această privință, asemănători cu armașii. De aceea erau folosiți uneori, ca și aceștia, la „scornirea” satelor pentru efectuarea diverselor munci datorate domniei, utilizînd împotriva locuitorilor mijloace violente, ca și armașii⁵⁵, sau erau trimiși în țară să ajute pe stăpînii feudali la strîngerea vecinilor și țiganilor fugiți⁵⁶.

Avînd în vedere mijloacele de forță ce foloseau, este foarte posibil ca aprozii să fi fost utilizați de domnie — ca și armașii — doar în cazuri excepționale, fie cînd era vorba de o obligație care nu intra în obiceii, fie atunci cînd locuitorii se opuneau la îndeplinirea acestei obligații.

2. Copiii de casă, paicii și fustașii

Aceste trei grupuri — îndeplinind sarcini asemănătoare, de gardă a persoanei domnului și a interiorului curții domnești, cu diverse alte atri-

⁵¹ *Mag. istoric...* vol. V, p. 49—50.

⁵² D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 87.

⁵³ Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 90.

⁵⁴ Arh. st. Buc., m-rea Arnota, I/4.

⁵⁵ Vezi doc. din 31 mai 1626, 21 iulie 1628, 26 aug. 1633 etc., în care este vorba de aprozi care scoteau locuitorii la secerat grîul pentru curtea domnească, sau care „scorneau meșterii” să facă căzi de silitră (Biblioteca Academiei, LXI/30, Arh. st. Buc., cp. Huși, ms. 543, f. 22 și 38).

⁵⁶ Vezi doc. din 11 dec. 1623, 18 dec. 1659, 24 ian. 1673 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. V, p. 251, Arh. st. Buc., m-rea Sf. Sava-Iași, XXXIV/17).

buții în palatul domnesc și la diferite ceremonii, fiind însă organizate fiecare separat, cu comandanți proprii — se întâlnesc în secolele XVII—XVIII atât în Țara Românească, cât și în Moldova.

a) *Copiii de casă*. Prima mențiune cunoscută din documente în Țara Românească este din ian. 1609⁵⁷, după care mai întâlnim alte câteva mențiuni, cele mai numeroase din timpul domniei lui Matei Basarab. În Moldova, primii copii de casă sînt amintiți în documente în secolul al XVIII-lea. În izvoarele narrative ei sînt pomeniți însă mult mai devreme⁵⁸. Într-o relație din secolul al XVII-lea, se spune că Vasile Lupu a dat lui Timuș Hmielnițchi, ginerele său, înainte de nuntă „oțiva din copiii lui de casă”, ca să-i facă slujbă și să-i stea la poruncă⁵⁹.

Copiii de casă sau icioglanii erau paznicii personali ai domnului, purtînd stindardul țării și sulite, cu flamuri mici în vîrf sau „sulite zugrăvite cu prapure” (erau deci înarmați ca și fustașii); ei erau îmbrăcați cu haine împodobite cu aur și purtau, în afară de sulite, tolbe cu săgeți⁶⁰.

În lucrarea lui Dionisie Fotino, toate cele trei grupuri cu atribuții asemănătoare (fustașii, copiii de casă și paicii) sînt incluse într-unul singur: al copiilor de casă; de ceilalți nu se mai pomeneste. Când se arată efectivele lor, se indică sub numele de copii de casă 500 — o cifră foarte mare — dovedind, prin aceasta, că cele trei grupuri alcătuiau, în acea vreme, unul singur⁶¹.

După părerea lui Bauer, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, existau 100 de copii de casă, conduși de un vătaf, separat de icioglanii sau pajii, conduși de doi ceauși⁶².

Copiii de casă erau pajii propriu-ziși ai domnului, cunoscuți la toate curțile regale medievale.

Trebuie să arătăm că nu numai domnul dispunea de asemenea copii de casă, ci și unii din marii boieri primeau în slujbă fii de boieri mai mici, care le făceau diverse servicii. Astfel, într-un document din 19 iulie 1629, se spune că, în timpul domniei lui Radu Șerban (1602—1610), Preda Buzescu, marele ban, „a miluit pe niște copii din casa lui, pe nume Ion din Gornuești și Stan din Diiculești”, cu satul Mărgineni „pentru slujba lor”; la 1742 este amintit Iordache copil de casă la Gheorghie Ursachi,

⁵⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVII, vol. I, p. 363.

⁵⁸ În *O samă de cuvinte*, Ioan Neculce afirmă că existau copii de casă încă de pe vremea lui Ștefan cel Mare. Vorbind despre alegerea locului pentru clădirea mănăstirii Putna, la 1466, cronicarul moldovean povestește că domnul a pus pe trei boiernași să tragă cu arcul: pe vătaful de copii și pe doi copii de casă (ed. Iorgu Iordan, p. 106); în Țara Românească copiii de casă sînt amintiți în vremea lui Mihnea cel Rău (*Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 15—16).

⁵⁹ N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. I, p. 211.

⁶⁰ M. Kogălniceanu, *Cronicile României*, vol. III, p. 164.

⁶¹ D. Fotino, *Istoria Daciei*, III, p. 208, nota.

⁶² Bauer, *op. cit.*, p. 65—66.

iar o însemnare de pe o Alexandrie arată că aceasta a fost scrisă, la 1747, de Constantin „copil din casă la dumnealui vel ban”⁶³.

Dimitrie Cantemir afirmă că trimiterea fiilor boierilor să slujească la casa unui boier mai mare era un obicei „din vechime care, cu vremea, a dobândit aproape putere de lege”. El arată că „tinerii, chiar cei născuți din familii nobile, nu erau primiți în funcțiuni publice (adică în dregătorii) decât după ce dăduseră dovezi de credință în servicii inferioare și după ce fuseseră supuși unei experiențe și practici îndelungi a lucrurilor. Din această cauză, boerii mai mici dădeau pe fiii lor, îndată ce ieșeau din adolescență, ca slujitori în casa unui boier mare”. Acolo făceau o ucenicie de paj, „învățau obiceiurile curții și dobândeau deprinderi mai elegante”. Apoi, cu sprijinul boierului unde slujiseră, erau duși la curte, unde erau primiți între tinerii care serveau domnului drept copii în casă; după aceea urcau treptele demnităților de curte, servind domnului la spătărie, ca postelnice etc. „După ce își petreceau în acest fel tinerețea”, servindu-l pe domn cu credință, erau avansați între boierii de rangul al III-lea. În vremea lui Dimitrie Cantemir, însă, boerii nu mai obișnuiau să trimită pe fiii lor să slujească altor boieri, ci căutau să îi ducă direct la curte⁶⁴.

Copiii de casă erau deci fii de boieri trimiși la curtea domnească să facă slujbă. În această privință ei se asemănau cu aprozii. După cum arată autorul cronicii cunoscută sub numele de pseudo-Enache Kogălniceanu, acesta, când era mic, intrase „la slujba copilării din casă, la leat 7254”. După ce slujise câțiva ani la curtea domnească, Constantin Mavrocordat îi ceruse să-i indice „pi câțiva copii di oameni a boierilor”, pentru a-i duce la curte să facă slujbă de copii de casă. Tot pseudo-Enache arată că, după ce fusese câțiva ani copil de casă, domnul îl făcuse, „ca pe un copil”, comis al treilea⁶⁵.

Și alte documente dovedesc că acești copii de casă erau fii de boieri și că ajungeau ei înșiși dregători, după ce terminau slujba de copil de casă. Astfel, la 8 aprilie 1639, Vasile Lupu întărește lui Ionașco cupar un iaz, pentru credincioasă slujbă „ce ne-a slujit în casa noastră, de când era mic și pînă în vremea de acum”⁶⁶; în același an, la 29 iulie, domnul arăta că Grigore spătar îl slujise „din tinereții lui șe den copchilărie lui” și crescuse „în casa domnii noastre”⁶⁷, iar la 17 iunie 1709, este amintit Ursul copil de casă, fiul lui Stratu Iurașcu fost al doilea logofăt⁶⁸.

Ca și fustașii și paicii, copiii de casă aveau un rol important la diversele ceremonii și parăzi. După informațiile date de italianul Niccolo Barsi, care a vizitat Moldova în 1633, domnul pleca din palat cu un deo-

⁶³ Copie-Inst. de ist., „Arhiva genealogică”, I, 1912, nr. 12, p. 184, și I. Bîanu, *Catalogul manuscrisurilor românești*, vol. II, p. 139.

⁶⁴ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 117.

⁶⁵ I. Bîanu, *op. cit.*, vol. I, p. 150—151.

⁶⁶ Arh. st. București, Peciți, nr. 260.

⁶⁷ Biblioteca Academiei, ms. 3412, f. 37 v.

⁶⁸ *Ibidem*, CCCXLII/42.

sebit alai, alcătuit și din „bambini e bandiere e pifari e trombette“⁶⁹. Uneori aceeași pompă însoțea pe marii dregători în călătoriile lor. Cronicarul Radu Popescu, vorbind despre călătoria lui Mareș Băjescu banul la Craiova, arată că acesta se dusese cu o pompă domnească, din care nu lipseau tobele, surlele și câțiva copii de casă cu sulite⁷⁰.

În afară de rolul de paji, copiii de casă îndeplineau și diverse atribuții, de pază și curieri, la sfatul domnesc.

În secolul al XVIII-lea, copiilor de casă — numiți fie simplu copii, fie copii de divan, de spătărie sau de vistierie⁷¹ — li se măresc atribuțiile, ei îndeplinind acum unele din acelea ale aprozilor din secolul al XVII-lea. După cum arată banul Mihai Cantacuzino, copiii de divan îndeplineau deciziile sfatului domnesc⁷², așa cum în secolul al XVII-lea făceau aprozii. Afirmatia banului Mihail Cantacuzino este confirmată și de documente, în care întâlnim copii de divan trimiși să aducă oameni la judecată sau să execute pe datornici, cu treapăd⁷³, atribuții pe care, în secolul al XVII-lea, le îndeplineau aprozii. După cum se vede, în această vreme, atribuțiile aprozilor și ale copiilor de casă erau asemănătoare. Alteori, către mijlocul secolului al XVIII-lea, copiii de casă îndeplineau rolul de aparat represiv. De pildă, la 13 april. 1739, un copil de casă este trimis să strângă rumâni mitropoliei fugiți din satul Futoaia⁷⁴.

În Moldova situația este asemănătoare. După cum arată Dimitrie Cantemir, la începutul secolului al XVIII-lea, copiii de divan și de la spătărie erau trimiși să aducă pe cei chemați de domn pentru diverse pricini, încasînd de la cei aduși o taxă de 6 galbeni, din care vătaful lua unul⁷⁵. Și aici copiii de casă făceau parte din aparatul represiv, așa cum făcuseră aprozii în secolul precedent. De pildă, la 1741, un copil de casă este trimis să împlinească finul de boieresc, iar un altul să strângă rămășițele de cuniță datorate domniei⁷⁶.

Boierii aflați în slujba de copii de casă învățau, deci, din fragedă vîrstă, să silască pe cei exploatați să-și îndeplinească obligațiile față de stăpînii feudali sau de stat. Dimitrie Cantemir recunoaște, de altfel, că din această „pepinieră“ din care se scoteau boierii mari ieșeau foarte adesea monștri omenesți care ocupau cele mai înalte demnități în stat⁷⁷.

⁶⁹ C. C. Giurescu, *Le voyage de Niccolò Barsi en Moldavie (1633)*, Paris-București, 1925, p. 29.

⁷⁰ Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, București, 1963, p. 141.

⁷¹ La 1702 sînt amintiți: copiii de la marele divan, copiii de la spătăria cea mare, copiii de la spătăria cea mică, copiii de la spătăria cea veche și copiii cei mici (*Studii și mat. de istorie medie* vol. V p. 463). Divanul și spătăriile amintite erau săli ale palatului domnesc.

⁷² Tunusli, *op. cit.*, p. 26.

⁷³ N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. XIV, p. 200, 214, 221, *Cronicile României*, ed. M. Kogălniceanu, vol. II, p. 75.

⁷⁴ Arh. st. București, Mitr. Țării Rom., XII/4.

⁷⁵ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 86.

⁷⁶ N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. VI, p. 229—230, 234 și 330.

⁷⁷ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 117.

Copiii de casă — care păzeau persoana domnului — îl însoțeau pe acesta uneori și la războaie. La 1711, în lupta de la Stănilești, Dimitrie Cantemir a fost însoțit și de oțiva copii de casă⁷⁸. Ei nu luau parte la luptă decât în caz de mare nevoie, cum fac, în 1717, copiii de casă ai lui Mihai Racoviță, apărându-l de cătane oînd acesta fuge din palatul domnesc din Iași la mănăstirea Cetățuia⁷⁹. Tot astfel, oînd domnul Alexandru Iliăș este izgonit din Moldova, copiii de casă îl însoțesc împreună cu seimenii, apărându-l pînă la braniștea Bohotinului, unde l-au părăsit⁸⁰.

În secolul al XVII-lea, copiii de casă din Țara Românească erau organizați într-un steag „al cuconilor”⁸¹, comandat de un vătaf, care avea în subordine unul sau doi ceauși și un stegar⁸².

După informațiile date de autorul *Relației istorice*, în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino (1678—1688), vătaful de copii de casă era socotit boier de rangul al doilea și făcea parte dintre dregătorii personali ai domnului⁸³.

Mai tîrziu, Dimitrie Cantemir arată că vătaful de copii din Moldova comanda slujbașii de la spătărie și divan. Aci nu am întîlnit — ca în Țara Românească — vătafi de copii în secolul al XVII-lea, ci doar în secolul următor. Ca și în Țara Românească, vătaful de copii era ajutat de un stegar⁸⁴. La 1776 existau în Moldova doi vătafi de copii, fiecare comandînd oțte un steag, format din 50 de copii; unul se numea vătaf de copii, iar celălalt vătaf de vistierie. Aceștia primeau o treime din treapdudul încasat de copiii de casă și zeciuială din banii scoși de la datornici⁸⁵.

Cu privire la efectivele copiilor de casă, informațiile ce posedăm sînt din secolul al XVIII-lea. Astfel, la 1 ianuarie 1739 mai existau în Țara Românească 71 de copii de casă, din care opt mici și 63 mari⁸⁶. În secolul al XVII-lea, efectivul steagului de „coconi” nu va fi trecut de oțteva zeci. De altfel, copiii de casă apar în documente mult mai rar decît fustașii; în documentele din Țara Românească nu am întîlnit în tot secolul al XVII-lea decît opt copii de casă, din care cei mai mulți (șase) sînt amintiți în timpul domniei lui Matei Basarab.

Francezul De la Croix, care a vizitat Moldova în a doua jumătate a secolului al XVII-lea afirma că la curtea domnului existau 60 de icioglani (*itch Oglans*), din care unii făceau servicii în palat, iar alții în afară. El spune că aceștia primeau trei scuzi ca plată pe lună, două rînduri de haine

⁷⁸ *Cronicile României*, ed. M. Kogălniceanu, vol. II, p. 329.

⁷⁹ *Uricarul*, vol. IX, p. 157 și vol. XIII, p. 351—352.

⁸⁰ Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 99.

⁸¹ Amintit la 10 febr. 1700 și 1 ian. 1702 (Arh. st. Buc., m-reă Cotroceni, XVII/20 și *Studii și mat. de istorie medie*, vol. V, p. 462).

⁸² *Vezi* doc. din: mart. 1671, 3 mart. 1679, 21 sept. 1682, etc. (Arh. st. Buc. m-reă Bradu, VI/9—10, m-reă Radu vodă XXVI/12 și Mitr. Țării Rom., CXXV/7).

⁸³ *Mag. istoric...*, vol. V., p. 34.

⁸⁴ *Uricarul*, vol. V, p. 78 și Acad. R.S.R., LXVII/3.

⁸⁵ *Uricarul*, vol. XIX, p. 376—378.

⁸⁶ *Studii și mat. de istorie medie*, vol. V, p. 479—480.

de postav și de satin pe an, patru perechi de pantofi și două perechi de ghete, fiind hrăniți de curtea domnească⁸⁷.

Nu știm, de asemenea, care era regimul fiscal al copiilor de casă. Dintr-un document din 21 septembrie 1653 ar rezulta că aceștia erau scutiți de dări; la această dată, Matei Basarab poruncește lui Opreșan roșu din Turcinești să lase în pace de dări pe o mătușe a lui Iorga „copilul din casa domniei mele”, care locuia la acesta și care de 15 ani nu avusese „de niminilea bîntuială pînă acum” și să restituie lui Iorga boul ce-i luase⁸⁸.

b) **Paicii** (peicii). Constituiau al doilea grup organizat al corpului de gardă a persoanei domnului. Acest grup a fost înființat în secolul al XVII-lea, după modelul paicilor din garda sultanului⁸⁹. Cu atribuții asemănătoare celor ale copiilor de casă, paicii sînt citați întotdeauna alături de aceștia, ca grup separat însă. Ei nu erau de origine nobilă, cum erau în general copiii de casă. Dintr-un document din 1688 aflăm că un vătaf de paici, Dumitrașco, era frate cu un cizmar⁹⁰. Nici în celelalte documente care amintesc de paici, aceștia nu par a fi de origine boierească. Prin origine, ei sînt mai aproape de fustași, decît de copiii de casă.

Ca și copiii de casă, începînd din vremea domniei lui Matei Basarab, paicii din Țara Românească erau puși sub comanda unui vătaf⁹¹, care este numit uneori iuzbașe. În secolul al XVII-lea, în Moldova, paicii erau comandați, de asemenea, de un vătaf⁹².

Atribuția principală a paicilor era paza persoanei domnului, atît în timp de pace, cît și în vreme de război. După cum arată Dimitrie Cantemir, paicii — împodobiți cu cingători de argint și înarmați cu săbii și lănci — aveau atribuția de a escorta foarte de aproape pe domn cînd acesta ieșea din palat⁹³. După părerea lui Anton Maria Del Chiaro, secretarul italian al lui C. Brîncoveanu, ei trebuiau să fie toți înalți, pentru a putea susține pe domn⁹⁴.

În lupta de la Finta, un grup de paici alcătua garda din jurul bătrînului Matei Basarab; cînd acesta, rănit de un glonț, era gata să cadă de pe cal, un paic s-a repezit să-l susțină⁹⁵.

⁸⁷ Fr. Babinger, *O relațiune neobservată despre Moldova*, în *Analele Acad. Rom., Mem. Sect. ist.*, s. III, t. XIX, p. 191.

⁸⁸ Doc. Muzeul raional Tg. Jiu.

⁸⁹ L. Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, București, 1900, sub voce.

⁹⁰ Arh. st. Buc., m-rea Galata, XIV/65, nr. 5.

⁹¹ Vezi doc. din 4 iulie 1645 și 31 mart. 1652 (Arh. st. Buc., Mitr. Țării Rom. XXXVIII/12).

⁹² D. Cantemir, *op. cit.*, p. 87 și doc. din 11 iulie 1652 (Arh. st. Buc., m-rea Galata, XIV/2).

⁹³ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 87, 91. La 1701 existau în Țara Românească și paici ai „coconilor”, ai fiilor domnului (*Studii și mat. de istorie medie*, vol. V, p. 462).

⁹⁴ A. M. del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, p. 57.

⁹⁵ Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 154.

În secolul al XVIII-lea, probabil ca și în veacul anterior, paicii participau la alaiul domnesc, la diverse sărbători⁹⁶ și la primirea solilor⁹⁷.

În secolul al XVIII-lea efectivul lor era mai mic decât cel al copiilor de casă. Anton Maria del Chiaro afirma că, la începutul secolului, existau 12 paici sau mai mulți, după voia principelui⁹⁸, iar la 1 septembrie 1739 se mai numărau în Țara Românească doar șapte paici, conduși de un vătaf⁹⁹. Dimitrie Cantemir arată că în Moldova — pe vremea sa — erau opt paici, puși sub comanda unui vătaf¹⁰⁰. Mențiunile lor în documentele secolului al XVII-lea sînt la fel de puțin numeroase ca ale copiilor de casă; în tot cursul acestui secol am întîlnit în documentele Țării Românești cercetate doar 10 mențiuni de paici¹⁰¹.

Nu știm sigur cum erau retribuiți și cît timp făceau slujbă. Probabil primeau plată în bani și hrană de la curtea domnească. În mod sigur li se dădea gratuit postav pentru îmbrăcăminte¹⁰². Dimitrie Cantemir afirmă că paicii moldoveni primeau pieile animalelor sălbatice vîinate, aduse domnului¹⁰³. În anumite împrejurări, li se dăruia de către domn, „pentru dreaptă și credincioasă slujbă“, pămînturi, cum face, la 2 mai 1639, Matei Basarab, dăruind lui Radu paicul seliștea Braniștea din județul Dîmbovița¹⁰⁴.

c) **Fustașii.** Prima mențiune a fustașilor cunoscută nouă este din 14 aprilie 1590¹⁰⁵, în Țara Românească, și 20 octombrie 1604¹⁰⁶, în Moldova. Pînă în timpul domniei lui Matei Basarab fustașii nu mai sînt pomeniți apoi în documentele din Țara Românească, fără ca aceasta să însemne, se înțelege, că au dispărut (de altfel, în Moldova apar în tot acest timp). Din timpul domniei lui Matei Basarab, numărul fustașilor menționați în documentele Țării Românești crește.

Este foarte probabil că în această vreme — cînd are loc reorganizarea generală a armatei — fustașii au fost organizați și ei într-un steag, cu un iuzbașe propriu. Primul iuzbașe de fustași este menționat la 1644—1645¹⁰⁷. În tot cursul secolului al XVII-lea, fustașii din Țara Românească s-au găsit sub comanda unui iuzbașe. La 10 mai 1677 întîlnim și un vătaf de fustași¹⁰⁸ — probabil cu funcții similare iuzbașei — iar la 4 decembrie 1650 un ceauș de fustași¹⁰⁹, care era ajutorul iuzbașei.

⁹⁶ A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 58, 138.

⁹⁷ *Cronicile României*, ed. M. Kogălniceanu, vol. II, p. 77.

⁹⁸ A. M. del Chiaro, *op. cit.*, *loc. cit.*

⁹⁹ *Studii și mat. de istorie medie*, vol. V, p. 479.

¹⁰⁰ D. Cantemir *op. cit.*, p. 87.

¹⁰¹ Prima mențiune este din 2 mai 1639 (Arh. st. Buc., m-rea Căldărușani, XXXII/13).

¹⁰² *Condica vistieriei lui Constantin Brîncoveanu*, București, 1872, p. 478 (1699).

¹⁰³ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 98.

¹⁰⁴ Arh. st. Buc., m-rea Căldărușani, XXXII/13.

¹⁰⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. veac. XVI, vol. V, p. 440.

¹⁰⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, A. veac. XVII, vol. I, p. 185.

¹⁰⁷ N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. XV, p. 93. Vezi și doc. din: 5 iulie și 22 nov. 1654, 4 april 1678 etc. (Arh. st. Buc., Mitr. Țării Rom., CCXLIX/1, m-rea C. Lung, VI/14).

¹⁰⁸ Arh. st. Buc., m-rea C. Lung, VI/12.

¹⁰⁹ Muzeul de istorie Buc., nr. 28324.

În Moldova, după cum ne informează Dimitrie Cantemir, fustașii erau puși sub comanda unui vâtaf¹¹⁰. În documentele din secolul al XVII-lea, nu am întâlnit asemenea vâtafi de fustași, primul cunoscut de noi fiind de la începutul secolului următor¹¹¹.

Numele de fustaș derivă de la cuvântul latin *fustis* (suliță), arma pe care o purtau¹¹². Înarmați cu sulițe de lemn, avînd vârful de fier, fustașii formau corpul de gardă interioară a curții domnești. La acești fustași se va fi referit, probabil, călătorul francez Fourquevaulx, care arată că, în 1585, domnul Moldovei asculta plîngerile supușilor săi în curtea palatului, stînd între două rînduri de soldați înarmați cu săbii și cu sulițe¹¹³.

Un misionar catolic, care a vizitat Țara Românească în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino (1678—1688), ne relatează că fustașii păzeau ultima poartă a curții și persoana domnului¹¹⁴. Mai multe amănunte cu privire la atribuțiile — în parte asemănătoare — ale fustașilor din Moldova aflăm de la Dimitrie Cantemir. El arată că fustașii, în număr de 24, păzeau porțile palatului doamnei și închisoarea din curte, unde erau deținuți vinovații cu delictе ușoare (această atribuție era îndeplinită în Țara Românească, de obicei, de armași și lefegii), loveau cu toiege pe cei pedepsiți și însoțeau pe domn la parăzi și plimbări, alcătuiind cu fuștile lor un cordon de protecție a persoanei sale. Tot ei alcătuiau garda domnului în timp de război¹¹⁵.

La 1 ianuarie 1702, sînt amintite în Țara Românească două steaguri de fustași, iar cu un an mai devreme sînt pomeniți fustașii „ot doamna” (care păzeau haremul doamnei) și fustașii „de la marele divan” (care îndeplineau diverse sarcini de pază sau de curieri ai divanului domnesc)¹¹⁶. De altfel, misionarul catolic care a scris *Relatio historica* ne arată că iuzbașa de fustași asista la lucrările divanului, probabil tocmai pentru a îndeplini astfel de servicii¹¹⁷. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, după cum ne informează Bauer, existau încă 12 fustași care mergeau înaintea domnului, păzindu-l și alți 12 cu un iuzbaș pentru curtea doamnei¹¹⁸.

În Moldova situația este asemănătoare; și aici întâlnim, pe lîngă fustași simpli — care păzeau palatul domnesc și persoana domnului —

¹¹⁰ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 91.

¹¹¹ „I. Neculce”, II, 1922, p. 273 (doc. din 3 iunie 1733).

¹¹² Cf. relația misionarului catolic din *Mag. istoric...*, vol. V, p. 54 și D. Cantemir, *op. cit.*, p. 91. Despre „fușturi” = sulițe, vezi și *Cronica lui Grigore Ureche*, ed. P. P. Panaitescu, p. 202.

¹¹³ N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. I, p. 37—38.

¹¹⁴ *Mag. istoric...*, vol. V, p. 54.

¹¹⁵ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 91.

¹¹⁶ *Studii și mat. de istorie medie*, vol. V, p. 462. Mai tîrziu sînt amintiți în documente iuzbașii de fustași de la marele divan (doc. din 17 april. 1803, Biblioteca Academiei, ms. rom. 242, f. 160).

¹¹⁷ *Mag. istoric...*, vol. V, p. 34.

¹¹⁸ Bauer, *Mémoires historiques*, p. 66—67.

și fustași „ot doamna“ sau „dinspre doamna“, care — puși sub comanda unui vătaf ¹¹⁹ — păzeau palatul doamnei. Și aici existau fustași de divan care îndeplineau uneori și funcția de aprozi. În timpul domniei lui Eustratie Dabija, de pildă, aceștia umblau „prin târg, chemînd oamenii la divan“ ¹²⁰.

Fustașii nu erau de origine nobilă, cum erau copiii de casă; întîlnim între ei, la 26 april 1664, pe un călăpodar care era fustaș la București ¹²¹, iar la 20 octombrie 1604 Ieremia Movilă întărește „acestei babe, anume Păvăloaie din Dănești“, stăpînirea asupra jirebiei sale, arătînd că „are un fiu și slujește la curtea noastră, la fustași, și el a fost la toate trebuințele noastre“ ¹²². Nici ceilalți fustași întîlniți în documente nu par a fi copii de boieri.

Făcînd slujbă la palatul domnesc, fustașii locuiau în capitalele țării: la București și Tîrgoviște. Unii dintre aceștia — cum este cazul unui fustaș amintit la 5 iunie 1636 ¹²³ — ședeau chiar lîngă curtea domnească. Mulți dintre ei aveau proprietăți în București sau Tîrgoviște. În afară de aceștia, întîlnim însă fustași și în alte localități apropiate de București sau Tîrgoviște. În Moldova, de asemenea, cei mai mulți fustași sînt întîlniți la Iași.

Nu dispunem de date prea sigure privind efectivele fustașilor; oricum, numărul lor nu a trecut niciodată de cîteza zeci, efectiv care alcătuia în general un steag. Dimitrie Cantemir indică — pentru vremea sa — cifra de 24, iar la 1776, tot în Moldova, erau numai 12 fustași ¹²⁴.

Nu știm, de asemenea, în mod sigur, cum erau retribuiți, ce obligații fiscale aveau și care era durata slujbei ce îndeplineau. Dimitrie Cantemir îi enumără printre categoriile de ostași care slujeau „în scuteală“ de dări, iar în *Anatefterul* lui Constantin Brîncoveanu fustașii apar ca fiind scutiți de unele dări (haraci, sama treia etc.) ¹²⁵.

Fustașii primeau echipament și întreținere de la curtea domnească, unde făceau serviciul, cu schimbul, ziua și noaptea.

Menționăm că în efectivele slujitorimii din Țara Românească din septembrie 1739 ¹²⁶, ca și în cele indicate de Dionisie Fotino — fără a se arăta pentru ce vreme sînt valabile — fustașii nu sînt trecuți ¹²⁷.

¹¹⁹ Doc. din 27 mai 1669 (Arh. st. Iași, CDIX/30). Într-un document din 25 nov. 1722 este menționat „stegarul de la steagul mării-sale doamnei“ (Biblioteca Academiei, CXL/182).

¹²⁰ *Cronicile României*, ed. cit., vol. II, p. 3.

¹²¹ Biblioteca Academiei, CCCLXXIV/245.

¹²² *Doc. priv. ist. Rom.*, A, v. vac. XVII, vol. I, p. 185.

¹²³ Arh. st. Buc., ms. 443, f. 197 v.

¹²⁴ *Uricarul*, vol. XIX, p. 378.

¹²⁵ *Studii și mat. de istorie medie*, vol. V, p. 433, 434.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 479.

¹²⁷ D. Fotino, *op. cit.*, vol. III, p. 209.

FRĂMÎNTĂRILE RUFETAȘILOR DE LA SALINELE DIN TG. OCNA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

CONSTANTIN CUCIUC

Trecerea la capitalism este un proces revoluționar diferențiat, care se manifestă concret în forme și aspecte specifice fiecărui sector economic. La salinele din Tg. Ocna sistemul de producție capitalist a pătruns treptat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. „Anii 1908—1909 marchează începutul erei moderne pentru această salină”¹, notează inginerul A. Nemeșiu, director și monograf al minelor de la Tg. Ocna. În această perioadă a fost introdusă tehnica nouă, un nou procedeu de extracție, a fost reorganizată pe criterii științifice conducerea ocnei, au fost modificate relațiile în cadrul procesului de producție. Aceste transformări au afectat mult vechile drepturi și obligații ale lucrătorilor. Pe de o parte, schimbările înnoitoare impuse obiectiv și necesar dezvoltarea forțelor de producție, pe de altă parte tendințe de menținere a privilegiilor feudale și înrăutățirea vieții lucrătorilor au determinat intensificarea luptei sociale care îmbrăca forme variate începând cu simple proteste sau procese și ajungând pînă la momente de revoltă spontană.

Încă înainte de mutarea exploatării ocnelor de la Grozești la Tg. Ocna ele erau proprietate domnească. Domnul încredința exploatarea sării unui cămăraș, care trebuia să trimită anual vistieriei sumele convenite. Ocnele aduceau venituri mari, prețul arendării a crescut de la 300.000 lei vechi, cît era în 1785, la 1.700.000 lei vechi în 1851². În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea se extrăgeau anual în medie 17.000.000 kg sare ceea ce valora 1.530.000 lei noi³. După 25 aprilie 1828 ocnele trec din proprietate domnească în seama vistieriei Moldovei, administratorul general al ocnelor rămînînd mai departe cămărașul. Ales dintre cei mai mari boieri ai țării, avînd profituri mari de pe urma sistemului primitiv de ex-

¹ Ing. A. Nemeșiu, *Exploatările de sare Tg. Ocna*, Tg. Ocna 1936, p. 10.

² Idem, *Monografia Salinei Tg. Ocna* (studiu geologic și tehnic), extras din revista „C.A.M.”, nr. 4, 5, 6, București, 1943, p. 12.

³ *Ortensia Racoviță, Dicționar geografic al județului Bacău*, București, 1895, p. 468, și George Ion Lahovari, *Marele dicționar geografic al României*, vol. 5, București, 1902, p. 311.

tracție, cămărașul s-a împotrivit cu înverșunare introducerii sistemului de producție capitalist în exploatarea ocnelor, folosindu-se în acest scop și de întinsele relații pe care le avea în preajma domnului. „Lupta aceasta dintre protipendada ignorantă dar profitoare din funcțiile de cămărași, cinovnici etc. și inginerii de mine a făcut multă vîlvă în a doua jumătate a secolului trecut, determinînd demisia cu răsunset a D-lui inginer Matei M. Drăghiceanu din postul de inspector al salinelor ce ocupa pe acea vreme (1876)“⁴.

Lucrătorii de la ocnă erau oameni liberi. Inițial, domnitorii au încercat să folosească în mine pe locuitorii din satele vecine, dar randamentul fiind foarte scăzut au trecut repede și la folosirea ardelenilor și maramureșenilor, meșteri pricepuți în tăiatul sării. Temporar și în număr restrîns au lucrat în ocnă pînă în 1931 și condamnați, dar cu un regim special. La sfîrșitul secolului al XIX-lea după felul muncii pe care o efectuai, lucrătorii de la salină erau : șavgăi (șalgăi)⁵ sau ciocănași tăietori de sare, lăturași care extrăgeau sarea la suprafață, curteni sau servitori care se ocupau cu meșteșuguri variate (făclieri, frînghieri, rotari etc.) jitari, vizitii ș.a. Numărul lucrătorilor liberi folosiți în munca ocnii a crescut repede. În 1762 erau 225 de oameni, la 1800 pe vremea domniei lui Constantin Ipsilanti erau 300, în 1834 sub Mihail Sturza numărul lor ajunge la 682 oameni. În 1863 un proces verbal menționează 1009 lucrători în serviciul salinelor ; dintre aceștia erau „200 șavgăi (ciocănași), 80 curteni, împărțiți cîte 20 pe săptămîină de fac serviciul la administrație, 7 jitari, 17 pădurari, 10 lemnari, 21 fierari, 5 cărbunari, 7 ciocli, 20 mîglași, 24 surugii pentru caii crivacului, 618 lăcătuși“⁶. În 1899 erau 1161 rufetași dintre care : din Tg. Ocna 681, din Tg. Trotuș 151, din Vișoara 100, din Pîriul Boghii 58 și din Slănic 171⁷.

Toți lucrătorii liberi ai ocnelor formau rufetul. „Ocupația de rufetași se transmitea din tată în fiu, dar cei intrați în rufet nu-l mai puteau părăsi decît cu învoirea domnitorului“⁸. Rufetașii care nu se supuneau obligațiilor de muncă sau fugeau în alte ținuturi erau urmăriți, prinși și băgați cu forța în mină pînă își îndeplineau obligațiile. Drepturile și îndatoririle rufetașilor nu numai că se moșteneau din tată în fiu dar „se dădeau chiar de zestre mijlocind intrarea ginerelui în rufet“⁹. Rufetul era condus de ghirău. Ghirăul avea drepturi depline de conducere și pedeapsă asupra rufetașilor, fiind subordonat numai cămărașului. Rufetul era un sistem de organizare corporatist, conservator, care pentru cea de a doua jumătate a secolului trecut era depășit ; el juca însă un rol de seamă în sistemul de constrîngere a lucrătorilor salinei și de aceea unele încercări

⁴ Ing. A. Nemeșiu, *Exploatările de sare Tg. Ocna*, p. 4.

⁵ De la Sónvágó, care înseamnă, în maghiară, tăietor de sare (só = sare, vágó = tăietor).

⁶ *Chestia domeniului Tîrgului Ocna*, București, 1900, p. 45.

⁷ *Ibidem*, p. 45—46.

⁸ Ing. A. Nemeșiu, *Monografia salinei Tg. Ocna*, p. 12.

⁹ *Ibidem*, *Exploatările de sare Tg. Ocna*, p. 3.

de a-l desființa după 1880 au eșuat¹⁰. Rufetul a fost desființat abia în 1890, dar cu începere de la 1 aprilie 1892 este menționată reînființarea lui¹¹. În timp ce ghirăul avea împuterniciri executive asupra rufetașilor, cămărașul era și judecătorul delictelor de drept comun nu numai a lucrătorilor din saline, ci și a restului populației de pe domeniul ocnelor, trebuind să ceară consimțământul domnitorului doar pentru executarea pedepselor capitale. Începutul modernizării aparatului de stat, mai ales după 1859, făcea anacronică puterea despotică, abuzivă, a cămărașului și ghirăului, de aceea prin legea din iulie 1860 se prevede ca „direcțiunea exploatării în toate salinele vechi și noi să o aibă inginerii de mine”¹². Prin relațiile pe care le aveau însă în aparatul de stat cămărașii ocolesc aplicarea acestei legi pînă în aprilie 1881 cînd exploatarea salinelor trece în seama Regiei Monopolurilor Statului¹³.

Tăiatul sării în ocna a fost multă vreme considerată cea mai grea îndeletnicire. La zeci de metri adîncime, la lumina opaițelor cu seu topit sau a feștilor, sute de rufetași foloseau pînă la începutul secolului al XX-lea uneltele cele mai primitive: ciocanul de tăiat brazda de sare, penele, baroase și greutăți pentru bătutul brazdei etc. Aceasta necesita un efort deosebit, accidente erau numeroase, mulți se îmbolnăveau din cauza umezelii, frigului, prafului de sare, de aceea majoritatea lucrătorilor mureau de timpuriu. În amintirile sale, scriitorul Gh. Iordache, fost muncitor și apoi supraveghetor la ocna, descrie munca șavgăilor în preajma anului 1900, astfel: „munca era aproape primitivă așa că se cereau brațe multe de muncă: 100 sau 120 de ciocănași condamnați și liberi, 40 de extractori, 5 gurari, 20 de salahori pentru gater, 15 cioplitori de trunchiuri pentru plăci de sare etc. (aceasta într-un schimb); toată această lume nu putea extrage decît cel mult 10—12 vagoane de sare pe zi”¹⁴.

Pînă în 1868 exploatarea sării s-a făcut la Tg. Ocna ca și la celelalte mine din țară prin sistemul vechi numit de tehnicieni „exploatarea în formă de clopot”¹⁵. Acest procedeu s-a menținut în unele ocne de la Tg. Ocna pînă spre sfîrșitul secolului al XIX-lea. Sistemul consta în săparea unui puț pînă se pătrundea mai mulți metri în stîncă de sare, apoi excavația se lărgea treptat căpătînd forma unei pîlnii răsturnate (clopot), care ajungea pînă la un diametru de 50—60 metri, după care se continua cu pereți verticali atît cît se putea tăia în sare din cauza adîncimii sau a apelor de infiltrații. Din stîncă de sare operația detașării brazdelor se făcea prin ciocănire și bătăi ritmice, ciocănașii folosind cu măiestrie și clivajul zăcămintului. După tăiere, brazda era împărțită în blocuri aproape

¹⁰ *Chestia domeniului Tîrgului Ocna*, București, 1900, p. 32—33.

¹¹ Arhiva Salinei Tg. Ocna, dosar 69/1892, inventar 2, f. 8.

¹² Ing. A. Nemeșiu, *Exploatările de sare. Tg. Ocna*, p. 3.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Gh. Iordache, *Amintiri din viața unui om simplu*, p. 75 (manuscris în colecția autorului).

¹⁵ Ing. A. Nemeșiu, *Monografia Salinei Tg. Ocna*, p. 12.

regulate de 20—50 kg¹⁶. La suprafață sarea era scoasă prin puțul inițial: drobii așezați într-un burduf din piei de bivoli, sau într-o tașcă din frînghiile împletite, erau trasi afară cu un otgon gros (șufa) ce se înfășura la suprafață pe un crivac învîrtit de caii ocnii.

Pentru munca în ocnă sistemul remunerării multă vreme a îmbrăcat un caracter mixt. Pe de o parte șavgăii erau plătiți bănește: pînă în 1826 o anumită sumă de bani pentru fiecare drob tăiat, iar de la acea dată domnitorul Ioniță Sandu Șturza introduce leafa lunară fixă. În afară de aceasta, ei erau răsplătiți în numele domnului de către conducerea ocnii cu privilegiul, și multă vreme acestea au avut un rol preponderent în sistemul retribuției, constituind principalul mijloc de existență al rufetașilor. Astfel, domnitorul le recunoaște șavgăilor exclusivitatea monopolului vînzării vinului, a cărnii și pîinii în oraș, iar dacă vreun străin voia să deschidă dugheană în țîrg o putea face numai cu consimțămîntul bătrînilor și fruntașilor șavgăilor¹⁷. Șavgăii erau scutiți de bir și de corvezi către stat sau organele locale, iar după 1832 de armată. Cel mai important privilegiu erau însă acel referitor la pămîntul primit din domeniul ocnii și dreptul de a folosi pădurea și fînașurile pe de acest domeniu. Lucrătorii primeau atunci cînd se înscriau în rufet un lot de arătură. Cîndva loturile erau împărțite de ghirău în fiecare primăvară, treptat însă procedeul este abandonat și rufetașul deține locul pe viață, iar dacă la moarte vreunul din copii îi ia locul în rufet pămîntul rămîne multe generații în posesia aceluiași familii. Pe aceste pămînturi locuitorii și-au făcut sate, gospodării, au plantat vii și livezi, le lăsau moștenire, iar uneori chiar le vindeau.

Dezvoltarea comerțului, a pieței interne precum și necesități în legătură cu exportul au impus intensificarea exploatării ocnelor după Unirea Principatelor. Interesată de sporirea veniturilor, domnia încearcă să reglementeze extracția pe baze noi și științifice.

După 1860 se fac cercetări în vederea extinderii cîmpului de exploatare. Chimistii dr. Bernath Landwey în 1881 și dr. C. Istrate în 1889 fac studii asupra calității în compoziția sării de la Tg. Ocna¹⁸. Se introduce noul sistem de extracție în camere mari de tăiere și galerii. Ocnita este legată de Ocnele Unite printr-un tunel înclinat pentru transportul sării. Din 1870 se deschid 4 noi galerii de mare productivitate. În 1871 începe instalarea unei mașini cu aburi care, din 1873, înlocuiește la unele puțuri puterea animală la scoaterea sării din mină¹⁹. O dată cu terminarea căii ferate Adjud—Tg. Ocna sarea nu mai este expedită în țară cu carele. Între anii 1885—1896 sarea extrasă era transportată de la salină la gară cu un funicular lung de 2200 metri. Costul ridicat de întreținere a funicularului a determinat căutarea unui procedeu mai rentabil. De aceea, în 1891 a început construirea unui tunel pe sub munte lung de aproape 900

¹⁶ Ing. A. Nemeșiu, *Monografia salinei Tg. Ocna*, p. 14.

¹⁷ *Chestia domeniului Țîrgului Ocna*, p. 49.

¹⁸ Ing. A. Nemeșiu, *Exploatarea de sare Tg. Ocna*, Tg. Ocna, 1936, p. 13.

¹⁹ Gheorghe Iordache, *Icoane țîrgocnene*, București, 1940, p. 29.

metri care lega zona de exploatare cu gara²⁰. Terminat în 1894 tunelul este iluminat electric, iar transportul este efectuat mecanic de o locomotivă cu aburi pe cale ferată îngustă, iar din 1908 este adusă o locomotivă electrică²¹. Pentru aeraj s-a executat de la început în axa tunelului la jumătatea lungimii lui un puț de 27 metri. În numeroasele dosare de arhivă din acest timp apare o bogată corespondență purtată de ocnă cu firme românești și străine pentru cumpărarea utilajului necesar modernizărilor efectuate. În 1907 arde vechiul puț de extracție și acest accident a constrâns conducerea salinei să extindă exploatarea mecanică acționată cu energie electrică.

Îmbunătățirile tehnico-organizatorice au produs schimbări importante în activitatea salinelor, dar condițiile de viață ale rufetașilor au continuat să se înrăutățească. Munca individuală păstrează aspectul primitiv. Sarea se taie tot manual prin ciocănire migăloasă zile în șir deasupra unei brazde, manevratul și căratul drobilor rămîne același. Se menține sistemul de constrângere sever după vechile obiceiuri, ghirăul păstrează puterea deplină asupra ciocănașilor, îi bate, îi închide în ocnă după bunul-plac, le reduce din plata cuvenită, iar pe cei care se răzvrătesc îi scoate din rufet și-i trimite la oaste. Se mărește mereu cantitatea de sare cerută s-o taie un ciocănaș într-o zi, lucrătorii rămîn în ocnă 10—12 ore fără întrerupere, se intensifică ritmul muncii.

Pentru a mări profitul și pentru a scade prețul tonei de sare extrasă este redusă plata lucrătorilor. Într-un raport din noiembrie 1897 conducerea salinei scria : „cu uvrierii liberi este lesne a ne servi, dar cu dînșii nu putem atinge scopul de a reduce prețul de revenire a extracției la 3 bani pe tonă. Astăzi cu toate măsurile extreme ce am întreprins punînd la transportul sării în interior, lucrători arestați plătiți cu ziua, căutînd a găsi lucrători liberi cît mai ieftini 1,50 pe zi etc., tot a trebuit să trecem peste prețul de 3 bani, ce vom face în timp de vară cînd lucrătorii liberi se găsesc cu multă greutate cu plata de 2,50 pe zi?”²² Se apelează tot mai insistent să fie sporit numărul condamnaților care lucrează în mină, deoarece îndemnizațiile plătite acestora erau foarte mici.²³ La aceasta se adaugă și faptul că muncitorii nu aveau de lucru în permanență din lipsa comenzilor, a cererii de sare pe piață. Nefiind folosită decît în scopuri aproape exclusiv alimentare la sfîrșitul secolului al XIX-lea piața nu mai putea consuma întreaga producție de care ar fi fost capabile salinele noastre. De aceea, din rapoartele săptămînale cuprinse între februarie și iulie 1897 reiese că în foarte multe

²⁰ Arhiva Salinei Tg. Ocna, dosar 69/1894 inv. 1, (întregul dosar cuprinde documente referitoare la această problemă).

²¹ Ing. A. Nemeșiu, *Monografia salinei Tg. Ocna*, p. 18.

²² Arhiva salinei Tg. Ocna, dosar 69/1897, inventar 1, f. 60.

²³ *Ibidem*, f. 9 și următoarele.

săptămîni se lucra doar 2—3 zile, iar în unele săptămîni extragerea era suspendată complet „din cauza lipsei comenzilor”.²⁴ Pe domeniul ocnei era un surplus de brațe de muncă și aceasta constituia o condiție favorabilă pentru micșorarea veniturilor muncitorilor.

În această situație, celelalte privilegii pe care le aveau rufetașii din partea ocnei joacă un rol tot mai mare în viața lor. Cînd rufetașul lucra doar 2—3 zile pe săptămîină la tăiatul sării, în restul zilelor rămînea un țăran care trudea cu familia sa pe petecul de pămînt dat în folosință din domeniul ocnei. Pe de o parte ei sînt muncitori, pe de alta sînt foarte strîns legați de economia rurală dependentă însă tot de munca în salină.

Statul burghez, în dorința de a-și găsi noi surse de venituri, rînd pe rînd, după 1870 mai ales, încearcă să răpească vechile privilegii ale rufetașilor. Atunci cînd statul a vrut să-și însușească chiar zestrea funciară a ocnei, contestînd țăranilor proprietatea asupra loturilor și dreptul de a folosi lemnele din pădurile de pe domeniu, locuitorii s-au ridicat în masă pentru a-și apăra drepturile.

Statul era conștient că va întîmpina rezistența înverșunată a sătenilor dacă va ridica pretenții asupra domeniului. Cu toate acestea, nu voia să abandoneze hotărîrea, deoarece pe cele 16000 de hectare²⁵ care aparținuseră ocnei, în afară de sare erau numeroase alte bogății industrializabile, care o dată cu dezvoltarea capitalismului puteau fi exploatate de burghezie cu mari profituri. Astfel, în 1861 în jurul ocnelor erau 15 puțuri de petrol, numărul lor ajungînd în 1870 la 23 de puțuri care dădeau o producție de 8000 de vedre anual.²⁶ În 1884 se fac primele încercări de a exploata ozocherita pe valea Slănicului, iar între 1881—1894 începe exploatarea pe scară largă a pietrei de construcție din mai multe cariere.²⁷

Neînțelegerile între rufetași și stat au început în legătură cu dreptul de proprietate asupra loturilor de arătură. Considerîndu-se proprietar, statul a interzis vînzarea și cumpărarea pămînturilor stăpînite de țărani. Isprăvnicia ținutului Bacău și apoi judecătoria a primit ordin să nu mai autentifice legalitatea acestor vînzări²⁸. Deci statul se considera proprietar de drept în timp ce de fapt adevărații proprietari erau rufetașii și țăranii de pe domeniu. Pentru a justifica însă posesiunea, nici statul și nici rufetașul nu aveau acte de proprietate. Rufetașii stăpîneau loturile conform normelor cutumiere, obiceiului încetățenit și recunoscut de sute de ani. Unele hîrtii pe care le posedau: zapise, cărți de danie, foi de zestre — dacă avuseseră oarecare valabilitate pentru vechile rînduieli, legislația modernă le contesta autoritatea oficială. Înainte de 1840 numărul acestor hîrtii pe care le-au avut țăranii a fost și mai mare, domnitorul Mihail Sturza sub pretext că voia să le facă dreptate le adună și după ce le făcu să dispară încercă să

²⁴ Arhiva salinei Tg. Ocna, dosar 69/1897, inventar 1, f. 9 și urm.

²⁵ *Chestia domeniului Tîrgului Ocna*, p. 20.

²⁶ *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. I, București, 1957, p. 279.

²⁷ *Chestia domeniului Tîrgului Ocna*, p. 12.

²⁸ *Ibidem*, p. 10, 23.

răpească țăranilor și pământul. Țăranii și-au manifestat nemulțumirea, dar „oștirea s-a trimis contra lor — scrie un contemporan — și învingându-i, temnițele, fiarele și surghiunul au știut de soarta lor. Li s-au pus bouri în frunte și au fost trimiși în exil peste Dunăre”.²⁹ Această situație confuză nu a fost clarificată nici cu ocazia înfăptuirii reformei agrare din timpul domniei lui Cuza. Neglijăți în timpul împrumutării, rufetașii au înțeles că li se recunoaște proprietatea asupra terenurilor pe care le stăpâneau din domeniul ocnei. Cu ocazia modernizărilor de la ocnă țăranii considerau că statul își concentrează atenția numai asupra salinei în timp ce moșia rămâne proprietate a obștii rufetașilor. Și peste 20 de ani însă, situația era la fel de neclară, astfel că în 1884 prefectul de Bacău scria într-un raport către minister: „locuitorii acelei comune pretind a fi avînd un drept de proprietate căci au prezentat chitanțe de contribuție foncieră de 12 și de 15 lei, și, cu toate acestea, zic dînșii că pînă azi nu-și cunosc locurile ce li se cuvin deși plătesc fonciera”.³⁰ Li se pretinde deci „fonciera” ca oricărui proprietar, în același timp însă le este contestat dreptul de proprietate.

Proprietatea asupra terenurilor arabile este unul din izvoarele frământărilor care au avut loc pe domeniul Tg. Ocna. Un alt prilej de nemulțumire a fost în legătură cu drepturile asupra pădurii ocnei. Pînă în 1880 rufetașii puteau lua lemne din pădure fără restricție, pe baza unui bilet eliberat de ghirău sau cancelaria ocnei, formalitate care nu constituia o limitare a dreptului, ci mai mult o confirmare a privilegiului exclusiv al membrilor rufetului. În 1880 pădurea de pe domeniu a fost trecută din proprietatea salinelor în administrația domeniilor statului³¹ și li s-a interzis ocnenilor să-și ia lemne din pădure după vechiul sistem. Pentru asigurarea respectării acestor hotărîri în 1881 se înființează serviciul de pază silvică. Urmarea acestei măsuri este, așa cum se exprimă un raport al direcțiunii ocnei, că „rufetașii încă din 1882 nu au mai cerut acestei ad-țiuni țidule care trebuia să le eliberăm pentru a lua lemne pentru trebuințele lor”.³² În același timp însă, încălcînd prevederile, în virtutea vechilor drepturi, rufetașii au continuat să se aprovizioneze cu lemne din pădurile ocnei.

Paznicii încercau să alunge pe cei care pătrundeau în pădure. Conflictele mărunte erau permanente. Noile dispoziții nu afectau numai pe cei care lucrau direct în ocnă, ci pe toți locuitorii domeniului, care în calitate de rude, foști rufetași etc. folosiseră pînă acum pădurile și terenurile de pe domeniu. Gh. Sion, un proprietar din partea locului, contemporan cu aceste frământări, apreciază că numărul delicvenților implicați în conflictul cu statul s-a ridicat la vreo 8000 de locuitori.³³ Într-un raport din iunie 1883 conducerea salinei se plîngea direcțiunii R.M.S.: „vă răspund că mijloa-

²⁹ Ștefan Meteș, *Din scrierile lui Gheorghe Sion. Viața și activitatea sa*, Sibiu, 1941, p. 165.

³⁰ *Chestia domeniului Tîrgului Ocna*, p. 47.

³¹ Arhiva salinei Tg. Ocna, dosar 69/1892, inventar 2, f. 8.

³² *Ibidem*.

³³ Ștefan Meteș, *Din scrierile lui Gheorghe Sion. Viața și activitatea sa*, p. 165.

cele ce le avem pentru paza plantației sînt insuficiente, cei doi curteni ce o păesc nu-și pot face datoria deoarece pe de o parte vitele inundă plantațiunea din toate direcțiile, pe de altă parte ei sînt intimidati și amenințați chiar de locuitori“³⁴.

Trebuie remarcat că în acest conflict autoritățile locale de multe ori și-au rezervat o atitudine de expectativă. Raportul citat mai sus se plînge de comportarea acestor autorități în termenii următori: „Întrucît pentru concursul primăriei locale, în această privință n-avem a ne face nici o iluziune, deoarece toate demersurile ce le-am făcut pînă acum au rămas infructuoase, multe din adresele noastre către această autoritate au rămas chiar fără nici un răspuns. Nouă ni se pare că concursul onor primăriei locale nu-l vom putea avea decît printr-un ordin poruncitor de la Ministerul de Justiție“.³⁵

Serviciul silvic și administrația ocnei au întărit mereu paza pădurilor și au reușit în cele din urmă să oprească încercările individuale ale rufetașilor de a tăia lemne. Violența și rapiditatea cu care statul își consolidează pretensele drepturi asupra pădurilor au dus în pragul revoltei pe rufetași. În 1883 „țărani s-au sculat în masă contra presiunii ce li se făcea“ — scrie Gh. Sion.³⁶ Într-o singură zi bătrînii de prin sate au chemat pe locuitori să-și facă dreptate. Peste 1000 de oameni din 12 sate au pătruns în pădure, au alungat pe paznici și timp de mai multe zile au tăiat pădurile de pe versanții Slănicului depozitîndu-și în curți mari cantități de lemne, care peste 10—12 ani mai puteau fi încă văzute, putrezite de vreme. Cei de la guvern temîndu-se ca răzvrătirea să nu îmbrace un aspect sîngeros au ordonat să lase pe țărani să-și ia lemne din pădure.³⁷ Pentru a evita ascuțirea conflictului și pentru a-l aplana, statul, deși avea în vedere și folosirea armatei în ultima instanță³⁸, a acceptat provizoriu starea de fapt fără să o rezolve însă. Țărani se așteptau oriînd ca statul să reînceapă măsurile de constrîngere. „Țărani pe drept cuvînt sînt iritați — notează Gh. Sion — și nouă ne e frică ca această iritare să nu întrecă marginile cuvenite, cînd ei știu că dreptatea și adevărul e în partea lor.“³⁹ În 1884 rufetașii aflînd că guvernul pregătea împotriva lor o lege draconică, agitația se intensifică din nou. Într-un articol din acel an⁴⁰ Gh. Sion avertiza: „chestiunea este din cele mai grele și mai gingașe, căci cine ne garantează, că, dacă cei din București vor lovi în țărani de pe Valea Troțușului și a Slănicului, și ei, la rîndul lor, nu vor opune o rezistență“.

Deși nu mai încearcă să stăvilească tăierea pădurilor de către locuitori, totuși statul le intențiază inițial procese individuale, apoi un proces

³⁴ Arhiva Salinei Tg. Ocna, dosar 498/1883 (adresa din 14 iunie).

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Ștefan Metes, *op. cit.*, p. 165.

³⁷ *Ibidem*, p. 166.

³⁸ *Ibidem*, p. 82.

³⁹ *Ibidem*, p. 166.

⁴⁰ Intitulat *Cine împinge la răzvrătire?*, apărut în „Noua revistă“, nr. 44, Iași, 19/31 august 1884.

colectiv, învinuindu-i de încălcarea proprietății. Judecați în primă instanță la Bacău, rufetașii au fost condamnați la amenzi și despăgubiri de peste un milion de lei. Ajuțați de Gh. Sion, care era pe atunci procuror la Curtea de Apel, făc recurs, dar la Iași recursul este respins și ei rămân buni platnici. Sion interpela statul în termeni foarte incisivi: „ne întrebăm cu ce drept vine statul să revendice aceste pământuri? care-i sînt titlurile? oare ajunge statului de a avea armata și puterea în mînă, pentru a face orice ar voi din proprietatea privată? evident că nu”.⁴¹ „Ce putea face serviciul silvic — exclama Gh. Ghibănescu — contra acestor oameni, care, sprijiniți de usul și abuzul luării lemnelor nu voiau să știe de nimeni. Procesele silvice au curs cu miile, amenzile au atins milioane, dar ei au continuat sistemul lor”.⁴²

Inițial s-a încercat strîngerea amenzilor de la șavgăi, dar pentru a nu agita și mai mult frămîntările s-a renunțat și la aceasta. Un raport din 1900 consemna că „au distrus pădurea timp de 18 ani, fără să fie constrînși a plăti o centimă din amenzile obținute prin sentințe definitive”.⁴³ Conducerea salinei declinîndu-și amestecul în problemele statului nu a încercat să constrîngă nici pe delicvenții care munceau în ocna. Continuă să informeze R.M.S. de desfășurarea evenimentelor atunci cînd i se cerea, fără a face presiuni asupra rufetașilor. De altfel, toată lumea și mai ales rufetașii aveau convingerea că niciodată nu li se va putea lua un milion și jumătate. Oficial era recunoscut că „nu s-ar putea răscumpăra locuitorii nici cu averea lor, nici cu întregul domeniu”.⁴⁴

În toată această lungă perioadă de două decenii oît au durat frămîntările rămîne impresionantă solidaritatea lucrătorilor. Atunci cînd li s-au intentat procese ei se adunau, se consfătuiau, alegeau delegații pe care îi trimiteau în instanță pe cheltuiala obștei. Inițiativa o aveau rufetașii care lucrau în mină, dar uneori erau aleși printre delegați și bătrînii satorilor care puteau depune mărturie pentru vechile rînduieli.

Între timp situația anormală de pe domeniul ocnei începe să frămînte și cele mai înalte cercuri politice. Au loc mai multe interpelări în Cameră, opoziția face din problema rufetașilor din Tg. Ocna un prilej de propagandă demagogică. Se cerea mereu urgentarea rezolvării situației. Foarte mulți își dădeau seama că sub această aparentă legalitate mocnește germenul unei posibile răzvrătiri de mari proporții care putea izbucni la ivirea unui pretext neînsemnat. Procesele intentate atîta timp oît nu erau urmate și de sancționarea vinovaților rămîneau o ridiculă formalitate. Ghibănescu în încheierea raportului său asupra acestei probleme trăgea concluzia că „rezolvarea acestei chestiuni nu era de competența instanțelor judecătorești pe cale de tranzacție individuală. Parlamentul e chemat a dezlega această

⁴¹ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 166.

⁴² *Chestia domeniului Tîrgului Ocna*, p. 57.

⁴³ *Ibidem*, p. 12.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 35.

încurcată chestiune, care, prin începutul ei, atinge începuturile țării noastre".⁴⁵

Încă din 1871 o comisie începuse cercetarea situației, rezultatul fiind întocmirea legii din 1883. Dar nici această lege și nici altele care i-au urmat n-au fost votate în Cameră. În august 1891, regele trecînd prin gara Tg. Ocna și lucrătorii au ieșit în număr mare pentru a-i înmîna o petiție în care scriau : „de zece ani trecuți statul la orice tăiere se face de către noi, ne vedem dați în judecată și chemați pe la tribunalul din Bacău și pe la Curtea de Apel din Iași fără nici un motiv ; că de cînd ne-am văzut așezați pe aceste locuri s-a tăiat această pădure și s-a stăpînit și s-a apărut de noi”.⁴⁶

Agitată, R.M.S. cerea mereu detalii de la conducerea salinei asupra situației de pe domeniu. Într-o asemenea adresă din 8 iunie 1892 conducerea salinei raporta că rufetașii n-au mai cerut dovezi pentru a mai lua lemne din pădure de peste 10 ani, „cu toate acestea locuitorii de aici, fie sau nu rufetași, își iau lemne fără a cere nici o autorizare de la vreo autoritate”.⁴⁷

Locuitorii continuau să cuprindă în proprietatea lor noi pămînturi arabile sau fînețe din domeniul ocnei. În 1892 salina adresează mai multe cereri primăriei și poliției locale pentru a interveni împotriva țăranilor care împrejmuiseră cu gard noi terenuri. Ocna cere urgentarea operațiunii „deoarece trecînd mai mult timp, ei și-ar aroga dreptul de stăpînire și statul ar trebui în asemenea caz a face cheltuieli cu procese”.⁴⁸ Deși sesizată încă din aprilie, pînă în iunie autoritatea locală nu făcuse încă nimic efectiv împotriva celor învinuiți.⁴⁹

În centrul neînțelegerilor își face loc și problema fînețelor și pășunilor, strîns legate de loturile de hrană și de pădure. Singură direcțiunea ocnelor mărturisea în 1892 că fînețele și pășunile pînă atunci nu fuseseră nici inventariate și nici măsurate vreodată.⁵⁰ Era obiceiul ca vitele rufetașilor să pască slobod pe imașuri, mai ales că majoritatea acestor vite erau folosite la ocnă sau la transporturile de sare în țară și spre Galați. De asemeni, în păduri șavgăii curățiseră poieni de pășunat sau de cosit pe care le considerau proprietatea lor. Implicit, o dată cu situația loturilor de cultură și a pădurilor trebuia rezolvată și cea a fînețelor. Prin raportul din 17 noiembrie 1892 către R.M.S. conducerea salinei mărturisea greutățile pe care le întâmpina în încercarea de a-și revendica proprietatea asupra acestor terenuri : „foarte multe porțiuni din pășune sînt cuprinse de locuitori, fînul ce se putea cosi era sistematic furat de săteni, iar poliția atunci cînd era solicitată să reglementeze situația rămînea indiferentă”.⁵¹

⁴⁵ *Chestia domeniului Tîrgului Ocna*, 1900, p. 57.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 37.

⁴⁷ Arhiva salinei Tg. Ocna, dos. 69/1892, inventar 2, f. 8.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 5.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 16.

⁵¹ *Ibidem*.

Vrînd să iasă onorabil din această situație extrem de încurcată, direcțiunea ocnei își continuă raportul cu rugămîntea : „în fața acestora precum și în considerațiunea că înposesiindu-se nu s-ar putea dobîndi o amendă corespunzătoare valorii lui, sîntem de părere a se trece acest pămînt sub ad-țiunea domeniilor statului.“⁵² În 1893 este trimis un inginer pentru a ridica planul domeniului ocnei. Suspicioși față de orice încercare a statului de a se consolida ca proprietar, oamenii îi interzic inginerului să facă măsurătorile, silindu-l să plece din localitate.

La sfîrșitul anului 1895 statul încă nu găsisese nici o soluție pentru concilierea neînțelegerilor. Țăranii dispuneau de pădure în mod liber. „Cît privește pădurea de la Tg. Ocna — scria un silviculor în decembrie 1895 — cu mijloacele de care dispunem astăzi pentru paza ei, cu ajutoarele ce ni se dă de către administrația locală, cum și soluțiunile instanțelor judecătorești, conduc că în cel mai scurt timp are să se devasteze cu desăvîrșire, dacă nu se tranșează și stabilește grabnic dreptul de proprietate“⁵³.

În 1899 este formată o nouă comisie pentru rezolvarea situației de pe domeniul Tg. Ocna. Însăși ministrul agriculturii, comerțului și industriei, N. Fleva, arăta în referatul său că asupra terenurilor stăpînite de rufetași statul nu-și poate face iluzii deoarece este imposibil să izgonești atîtea mii de oameni care de generații trăiesc acolo.⁵⁴

În discuțiile avute de comisie cu locuitorii din mai multe comune, comisia constată „cu regret“ că „erau agitați și nu de puține ori protestau contra dispozițiilor noastre acceptate și de delegații lor anteriori, că ei au dreptul a merge oricînd în pădure și nu-i putem opri nici chiar cu armata“.⁵⁵ Autoritățile locale se manifestă din nou ostil față de intențiile statului, ale comisiei. Primarul își exprimă dorința „ca atît imaşul cît și pădurea să se lase pe seama și la dispoziția comunei.“⁵⁶ De asemeni, despre polițaiul local raportul președintelui comisiei notează : „Domnul polițai local, nu s-a sfiit a critica dispozițiunile noastre, atît față de membrii comisiunii, cît și către locuitori, cu care este zilnic în contact, mai mult încă, aceste măsuri au fost criticate către brigadierul silvic și alții“.⁵⁷

Rezultatul activității acestei comisii a fost conturarea legii sancționată în martie — mai 1900. Legea prevedea recunoașterea proprietății statului asupra pădurii aproape în întregime precum și a bogățiilor subso-lului. Pămînturile arabile stăpînite de către locuitori rămîn în proprietatea acestora. De asemeni, sînt anulate toate procesele și urmăriirile de delictе silvice, precum și amenzile hotărîte prin sentințele judecătorești pentru aceste delictе.

Legea de mai sus a fost prezentată elogios de politicienii, juriștii și chiar istoricii de atunci. Toți au scos în relief dreptatea care li se făcea

⁵² Arhiva salinei Tg. Ocna, dosar 69/1892, inventar 2, f. 16.

⁵³ *Chestia domeniului Tîrgului Ocna*, p. 57.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 26.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 18.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 19.

locuitorilor recunoscându-se acestora proprietatea asupra pământurilor. În realitate însă, legea este o deposedare oficială a rufetașilor de vechile privilegii. Li s-a recunoscut un lucru — proprietatea asupra pământurilor arabile — pe care statul era convins că nu l-ar fi putut dobândi niciodată căci cei 8000 de oameni dovediseră hotărîrea de a-l apăra chiar și împotriva armatei. Deci legea nu e rezultatul unui act de dreptate sau de caritate. Pe de altă parte însă, anularea amenzilor penale, recunoașterea proprietății asupra pământului arabil, concesiile făcute în legătură cu pădurile demonstrează îndirjirea cu care țărani și rufetașii și-au apărat vechile drepturi.

După 1900 numărul muncitorilor din ocna scade, pe de o parte datorită introducerii mașinilor, pe de alta datorită restrîngerii producției deoarece sarea de aici era folosită aproape exclusiv pentru consumul alimentar, nefiind valorificată industrial. Vechii rufetași care-și câștigaseră existența ca muncitori și țărani s-au diferențiat. Unii au rămas muncitori salariați la mină abandonînd treptat preocupările agricole și viața lor se contopește cu viața proletariatului din întreaga țară, ceilalți se limitează la munca agricolă în numeroasele sate de pe fostul domeniu al ocnei.

În anii 1935—1936 asistăm la un epilog al luptei rufetașilor pentru pământ. Vechiul conflict este redeschis. Legea din 1900, nereferindu-se direct la situația fînetelor și pășunilor, imășurile au rămas în folosință obștească. În toamna anului 1935 însă, direcțiunea ocnei, pentru a realiza amenajări și pentru a instala mai multe sonde, încearcă să cuprindă o parte din aceste imășuri.⁵⁸ Obștea devălmașilor „Salina” îi deschid însă proces. Cu această ocazie sînt reluate vechi argumente. În întîmpinarea făcută, ing. A. Nemeșiu, directorul salinelor, argumenta împotriva pretenției țărănilor astfel : „Acest teren, cum am spus, este proprietatea C.A.M.R.R. fost R.M.S., se găsește în planurile de situație și inventarul general al lucrurilor sale la poz. ct. nr. 1 cu o suprafață totală de 196.552 m.p. în evidență ca proprietate cu mult înainte de anul 1850 cînd s-a deschis puțul Ocnița”.⁵⁹ Dar procesul se încheie în favoarea reclamanților și astfel administrația ocnei nevoită în anii următori să plătească amenzi pentru construcțiile făcute pe terenul obștei devălmașilor.

În condițiile concrete de pe domeniul Tg. Ocna rufetașii au încercat — după cum am văzut — să-și apere vechile drepturi. Neorganizati, fără o ideologie revoluționară, crezînd în spiritul de dreptate al statului, legilor și politicienilor burghezi, ei și-au apărat drepturile, îndeosebi prin mijloace legale, dar uneori și prin acte spontane de răzvrătire.

⁵⁸ Arhivele salinei Tg. Ocna, dos. 1936, inventar 19 („Copie de pe cererea obștiei devălmașilor-Salina din Tg. Ocna—Bacău”).

⁵⁹ *Ibidem* (adresa directorului Salinei către șeful poliției din Tg. Ocna — 24 decembrie 1935).

ÎNȚELEGEREA BALCANICĂ ȘI ROLUL SĂU ÎN APĂRAREA PĂCII ȘI SECURITĂȚII ÎN SUD-ESTUL EUROPEI

D. TUȚU

Ascensiunea fascismului în Europa, marcată prin venirea hitleriștilor la putere în Germania, a impulsionat creșterea tentativelor revizioniste, fapt care a pus cu mai multă acuitate problema apărării securității și independenței popoarelor.

Diplomația statelor mici amenințate își îndrepta tot mai mult eforturile spre căutarea celor mai eficace metode și mijloace în măsură să prevină agresiunea statelor fasciste revizioniste, care se pregăteau cu înfrigurare vizînd în primul rînd independența și chiar ființa națională a statelor mici. Aceste eforturi devenau cu atît mai legitime și mai necesare cu cît căpeteniile hitleriste afirmau tot mai frecvent că „Vocea statelor mici ar trebui să nu se mai audă în Europa”.¹

O serie de oameni politici clarvăzători din statele balcanice, dintre care amintim, V. V. Pella, Ștefan Ciceo Pop, dr. Nicolae Lupu, I. Brătescu-Voinești, din România; Mehmet Konitza și Leonida Natchi, Albania; T. Trifanov, Iancu Sacazoff, B. G. Ghenoff, Grigore Vasilieff, Bulgaria; A. Papanastasiu, Siropoulos, Bacalbasis, A. Svolos, Grecia; M. Jovanovici, Marcovici și Sabovici, Iugoslavia; Hassan bey și Resit Safet bey, Turcia și mulți² alții și-au dat seama că mijlocul care putea asigura menținerea independenței și integrității țărilor din această parte a Europei era alianța strînsă a popoarelor balcanice într-un organism politic internațional.

Diplomatul român, Nicolae Titulescu, referindu-se la necesitatea alianței popoarelor din Balcani pentru respingerea agresiunii, spunea: „Balcanii au fost prea multă vreme cîmpiile însîngerate ale unei omeniri ne-bune, pentru ca, conducători responsabili să nu fi pus întrebarea: ce să facă pentru ca istoria să nu mai fie o repetare neînteruptă a unui trecut odios?”

¹ Arh. Ministerului Afacerilor Externe al României (în continuare Arh. M.A.E.), fond România, dos. 119.

² *Ibidem*, fond Înțelegerea Balcanică, dos. 12, Conferința Balcanică din octombrie 1932 de la București.

La această întrebare nu este decît un singur răspuns : asocierea.

Cel care vrea să recurgă la război să știe că se va izbi de rezistența unită a tuturor celorlalți ; teama de urmări va fi începutul înțelepciunii".³

Apărarea cauzei naționale a țărilor din sud-estul Europei însemna implicit apărarea intereselor majore ale României, interese ale căror exigențe nu puteau să fie împlinite decît prin menținerea păcii generale. Pornind de la aceste considerații, România, alături de ceilalți membri ai Micii Înțelegeri, tindea în mod vădit să completeze acțiunea lor de cooperare pacifică extinzînd-o pe cît posibil și în alte regiuni ale Europei, dar mai ales în regiunea Balcanilor.

Încercări de încheiere a unui bloc balcanic, chemat să asigure menținerea păcii printr-o cooperare sistematică între țările sud-estului european s-au făcut încă din anul 1929. Ele au fost marcate prin încheierea pactului de conciliere și neutralitate din 1929, între Turcia și Bulgaria, precum și prin cele patru conferințe organizate pînă în anul 1933 de către delegați neoficiali ai României, Greciei, Iugoslaviei, Bulgariei, Albaniei și Turciei.

Ideea unei alianțe balcanice s-a născut și dezvoltat mai întîi ca o reacție împotriva politicii guvernului fascist italian care urmărea prin dezbinare incitare la revizionism să atragă sub influența sa statele balcanice.

Prima conferință interbalcanică de la Atena (octombrie 1930) convocată în urma hotărîrilor celui de al 27-lea Congres mondial al păcii, care a avut loc între 6 și 10 octombrie 1929, a emis ideea că trebuia procedat la studiul unui pact între statele balcanice.

Pactul trebuia să aibă la bază următoarele principii : a) punerea războiului de agresiune în afara legii ; b) reglementarea pe cale pașnică a diferendelor de orice natură, ce ar putea să se ivească între statele balcanice ; c) asistența mutuală în caz de agresiune neprovocată. Delegațiile Albaniei, Bulgariei, Greciei, Iugoslaviei, României și Turciei, care au participat la această conferință au acceptat propunerea încheierii unui pact între statele balcanice, pe baza acestor principii.⁴

Întreaga presă balcanică a primit cu optimism rezultatele primei conferințe, și îndeosebi de creare a „Ligii Balcanice“.

Presa fascistă italiană n-a ezitat să-și arate ostilitatea, față de străduințele de apropiere a popoarelor din Balcani, a defăimat conferința interbalcanică, prezentînd opiniei publice italiene situația din această regiune în mod tendențios. Agitînd revizionismul și revanșismul, ziarul fascist „Il Corriere di Roma“ în numărul său din 14 octombrie 1930 sublinia, că numai Italia „s-a rostit pentru revizuirea tratatelor“.

Proiectul asupra pactului balcanic, redactat în spiritul ideilor arătate de delegația Greciei — discutat la Conferința de la Ankara și Istanbul

³ „Dimineața“ din 13 mai 1934.

⁴ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, dos. 10, 11 și 12.

(1931), se inspira din ideile statu-quo-ului și instituirii arbitrajului de tip european.⁵

Conferința de la București din octombrie 1932 a întrunit reprezentanții tuturor țărilor balcanice și a pregătit terenul pentru încheierea unei alianțe politice între statele din sud-estul Europei, prin votarea proiectului pactului Balcanic.⁶

Intensificarea politicii revizioniste și revanșiste, după instaurarea diktaturii hitleriste în Germania, a determinat ca reacție o activitate febrilă de organizare a păcii și securității în Europa.

În această atmosferă de tensiune politică s-a întrunit a 4-a conferință Interbalcanică la Salonic în noiembrie 1933. Interesul manifestat de țările balcanice în organizarea apărării independenței lor naționale s-a reflectat în numărul mare de delegați, care au participat la conferință, precum și în problemele discutate. Delegații celor șase țări participante erau în număr de 200 oameni, dintre cei mai reprezentativi, care se pronunțau împotriva politicii revizioniste și pentru alianța statelor balcanice.

Majoritatea delegaților, care au luat cuvântul, a subliniat că „în ultimile luni ale anului 1933 s-a desfășurat o vie acțiune în vederea apropierii statelor balcanice”. Au fost relevate întâlnirile diplomatice, care au avut loc în capitalele statelor din sud-estul european, în toamna anului 1933, care au influențat pozitiv lucrările Conferinței.

La această conferință, s-au dezbătut problemele privitoare la organizarea de întâlniri între cei șase miniștri ai afacerilor externe (Albania, Bulgaria, Grecia, Iugoslavia, România și Turcia) „pentru a grăbi apropierea între statele balcanice”⁷, a primirii de către guvernele acestor state „a proiectului de pact balcanic, votat la conferința de la București din 1932”.⁸

Convenția pentru definirea agresiunii semnată la Londra în iulie 1933, de U.R.S.S., România, Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia, Turcia și alte state, a constituit un document de bază pentru delegațiile prezente la conferință, ale cărei principii* au fost propuse să fie cuprinse în convenția ce urma să se încheie între cele șase state din sud-estul Europei.

⁵ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, dos. 10, 11 și 12.

⁶ *Ibidem*, dos. 12 (Raportul Legației Române din Sofia, nr. 2753 din 17 octombrie 1932).

⁷ *Ibidem*, fond Înțelegerea Balcanică, dos. 12, Conferința a IV-a balcanică de la Salonic.

⁸ *Ibidem*.

* În convenție se arată că „va fi recunoscut ca agresor într-un conflict internațional sub rezerva acordurilor aflate în vigoare între părțile în conflict. Statul care, cel dintâi va fi săvârșit una din următoarele acțiuni: 1) Declarație de război unui alt stat; 2) Năvălirea cu forțe armate, chiar fără o declarație de război în teritoriul unui alt stat. Prin teritoriu se înțelegea teritoriul asupra căruia un stat își exercita de fapt autoritatea; 3) Atac prin forțele sale terestre, navale sau aeriene, chiar fără o declarație de război în teritoriul unui alt stat; 4) Blocarea navală a coastelor, a porturilor unui alt stat; 5) Sprijin dat bandelor înarmate care, de pe teritoriul lui, vor năvăli în teritoriul unui alt stat, sau refuz cu toată cererea statului invadat de a lua pe teritoriul propriu toate măsurile ce-i sînt cu putință spre a lipsi acele bande de orice ajutor sau ocrotire.

Șeful delegației române V. V. Pella, subliniind însemnătatea acestei convenții, a declarat că „o dată cu înmînarea proiectului pactului Balcanic, va ruga guvernul de la București a se pune în cuprinsul pactului definiția agresorului”.⁹

În urma dezbaterilor, s-a adoptat în unanimitate o rezoluție propusă de delegația română care recomanda guvernelor celor șase state balcanice să elaboreze un pact multilateral pe baza principiilor conținute de avantproiectul votat la conferința a 3-a balcanică de la București.¹⁰

Prin dezbaterile problemelor majore care stăteau în fața popoarelor din sud-estul Europei, ca eliminarea divergențelor dintre state, și alianțele lor în vederea apărării păcii și organizarea securității în această parte a Europei, conferințele interbalcanice au avut menirea să pregătească terenul încheierii Înțelegerii Balcanice.

În cadrul conferințelor, reprezentanții țărilor balcanice au dezbătut numeroase probleme care reprezentau un interes comun de ordin politic economic, juridic, cultural, reușind să stabilească într-o serie de cazuri același punct de vedere. La aceste conferințe s-au manifestat însă și divergențe, care își aveau izvorul mai ales în tendințele revizioniste ale unor state balcanice.

Ieșirea Germaniei hitleriste din Liga Națiunilor (octombrie 1933) politica marilor puteri occidentale inaugurată în înțelegerea Mac Donald – Mussolini de a oficializa prin pactul celor patru (Anglia, Franța, Italia și Germania) de la Roma politica revizionistă, au determinat în toamna anului 1933 și la începutul anului 1934 o activitate diplomatică mai intensă în țările Balcanice în scopul încheierii pactului balcanic.

Guvernul celui de al III-lea Reich, care adoptase în mod oficial, în aprilie 1933, ca principiu de bază al politicii sale externe, revizionismul și revanșismul și se pregătea cu febrilitate să treacă la realizarea sa practică pe calea armelor, nu vedea cu ochi buni barierele ce i se ridicau în calea agresiunii sale prin alianța popoarelor dornice de pace și libertate. De aceea, a manevrat în fel și chip să împiedice apropierea statelor sud-estului european. În această acțiune a încercat să atragă guvernul bulgărilor sensibil politicii hitleriste revizioniste. În acest scop guvernul hitlerist a dat instrucțiuni agentului său din Sofia să caute să convingă guvernul bulgar că acest pact nu corespunde intereselor Bulgariei. În același timp, a intervenit și pe lângă exțarul Ferdinand cerîndu-i să sfătuiască pe fiul său Boris, regele Bulgariei, „Să nu comită greșeala de neiertat de a abandona frontul revizionist tocmai în ajunul izbîndirii ideii de revizuire”.¹¹

Demersuri asemănătoare s-au făcut și pe lângă guvernele Iugoslaviei și Turciei. Astfel, ambasadorul hitlerist Alfred Rosenberg de la Ankara a avut o convorbire, în ziua de 22 ianuarie 1934, de două ore și jumătate cu

⁹ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, dos. 12, Conferința a IV-a balcanică de la Salonic.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, dos. 13 (Telegrama nr. 3814 din 2 ianuarie 1934).

ministrul Iugoslaviei în Turcia, pentru a-l determina să împiedice guvernul său să semneze pactul balcanic.¹² În același scop a avut o convorbire și cu dr. Rustu Aras ministru de externe al Turciei, căruia i-a propus să întârzie semnarea pactului.¹³

Totodată, căpeteniile hitleriste au intervenit pe lângă Mussolini în vederea coordonării acțiunilor destinate a zădărnici încheierea acestui pact.¹⁴

Opinia publică balcanică, oamenii politici cu vederi înaintate care stabiliseră principiile de bază ale alianței balcanice au înfrînt uneltirile guvernelor fasciste, și astfel că la 4 februarie 1934, la Belgrad a fost parafat pactul Balcanic de către miniștrii de externe ai României, Greciei, Iugoslaviei și Turciei.

O dată cu aceasta sporeau speranțele popoarelor într-o înțelegere și o bună vecinătate între state.

Bulgaria, care prin delegații săi neoficiali participase la toate cele patru conferințe interbalcanice, și cu toată opoziția manifestată în anumite probleme contribuise alături de celelalte delegații balcanice la pregătirea pactului de alianță, deși invitată, n-a participat la conferința de la Belgrad. Atît guvernul Albaniei, cît și guvernul Bulgariei au rămas în afara Înțelegerii Balcanice, contribuind prin aceasta la menținerea unei atmosfere de suspiciune și încordare în Balcani, oare a slăbit forța de rezistență a acestor state și a ușurat dezbinarea, și izolarea lor.

Pe lângă guvernul bulgar s-a stăruit insistent să se alătore eforturilor celorlalte state, în menținerea păcii în Balcani — Nicolae Titulescu i-a declarat lui Musanoff premierul Bulgariei, cu ocazia vizitei sale în România în luna ianuarie 1934 că „Bulgaria trebuie să semneze pactul balcanic, alături de România, Iugoslavia, Grecia și Turcia“, explicîndu-i că acest pact avea ca principii intangibile garantarea statu-quo-ului, și apărarea politicii de pace. Apoi pactul balcanic tindea să scoată peninsula de sub influențele predominante venite din afară.¹⁵

Lipsa guvernului bulgar la Belgrad n-a fost indiferentă opiniei publice din Bulgaria. Ziarul „Vremea“, organul Ministerului de Externe al Bulgariei, în numărul său din 4 februarie 1934 scria că „Este regretabil că Bulgaria nu participă la această conferință. Dar este de așteptat că va semna totuși pactul“.

În timpul conferinței, cei patru miniștri au primit o comunicare din partea guvernului bulgar care nu putea privi cu pasivitate eforturile de organizarea păcii în Balcani prin care îi încunoștința că „Neiscălirea pactului care cuprinde garantarea statu-quo-ului teritorial n-a redus și nu tre-

¹² Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, dos. 13 (Telegrama nr. 140 din 13 ianuarie 1934).

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, dos. 13 (Telegrama nr. 13 din 23 ianuarie 1934).

¹⁵ „Dimineața“ din 3 februarie 1934.

buie să reducă încrederea pe care o au față de noi statele balcanice și guvernele lor". Totodată a propus încheierea de pacte bilaterale de neagresiune. În răspunsul lor, cei patru miniștri de externe n-au respins propunerea, ci au arătat că îndată ce va fi semnat pactul de Înțelegere Balcanică la Atena sînt gata a semna cu Bulgaria un pact de neagresiune, dar pe baza convențiilor de la Londra din 3 și 4 iulie 1933.¹⁶

La 9 februarie 1934, Grecia, Iugoslavia, România și Turcia au semnat la Atena actul de constituire a Înțelegerii Balcanice, rod al unei îndelungate și vii activități.

Pactul balcanic după ce menționează că puterile semnatare „își garantează mutual securitatea frontierelor balcanice” precizează că „ele își iau obligația de a nu întreprinde nici o acțiune politică față de alt stat balcanic nesemnatar al prezentului acord fără avizul mutual prealabil, și de a nu lua nicio obligație politică față de oricare alt stat balcanic fără consimțămîntul celorlalte părți”.¹⁷

Pactul rămînea deschis oricărui alt stat balcanic care se obliga să respecte prevederile lui. Această adeziune se putea produce în mod automat, cu condiția ca statul aderent să recunoască statu-quo-ul.¹⁸

Crearea Înțelegerii Balcanice a constituit un pas important pe drumul menținerii păcii și apărării securității popoarelor din sud-estul Europei. Ziarul belgian „Le Soir” în numărul său din 6 februarie 1934, aprecia pe bună dreptate că prin pactul balcanic „s-a ridicat o barieră în Balcani, împotriva campaniei revizioniste și oricărui „Drang nach Osten”.

O apreciere asemănătoare a făcut-o în discursul său la Academia diplomatică senatorul Henry Berenger, care spunea că „pactele balcanice sînt stagiile indispensabile ale templului păcii făurit pe interesele comune prin asociațiunea popoarelor, Balcanii azi nu mai sînt vulcanul exploziv și sperăm că va fi așa și în viitor”.¹⁹ Opinia publică din Balcani, exceptînd cercurile fasciste-revizioniste, a primit cu entuziasm alianța statelor balcanice, menită să respingă uneltirile statelor fasciste și amestecul lor în această parte a Europei.

În schimb cercurile politice și presa hitleristă s-au arătat ostile acestei alianțe. Printr-o serie de articole, presa germană a căutat să creeze o opinie defavorabilă apropierii politice a statelor balcanice, apreciind că pactul balcanic, care „prevedea menținerea statu-quo-ului și garantarea lui, și combătea principiul revizionismului nu putea atrage toate statele din Balcani”.²⁰

După încheierea alianței balcanice, cercurile hitleriste au continuat uneltirile de destrămare a ei.

¹⁶ „Dimineața” din 3 februarie 1934.

¹⁷ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, dosar 15.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, dos. 13 (Telegrama nr. 2249 din 15 februarie 1934).

²⁰ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, dos. 14 — (presa germană despre Pactul Balcanic).

În ceea ce privește cercurile fasciste italiene, ele proiectaseră încă în anul 1933 crearea unui grup bulgaro-greco-turco-albanez sub influența lui Mussolini. Semnarea pactului balcanic a fost o puternică lovitură dată încercărilor conducătorilor fasciști italieni și o piedică în politica de intrigi revizioniste pe care o agitau în statele balcanice sensibile acestui gen de politică.

Mussolini nu l-a iertat niciodată pe Titulescu pentru succesul repurtat prin încheierea pactului Balcanic. Înțelegerea Balcanică, deși independentă de Mica Înțelegere, întărea frontul de luptă împotriva politicii revanșiste a statelor fasciste, în jurul cărora se polarizau și celelalte state revizioniste. Cele două grupări de state aliate au acționat împreună pe terenul politicii internaționale. Ele erau unite prin aceleași țeluri, păstrarea păcii, a integrității teritoriale și a independenței naționale. De aceea, în cadrul reuniunilor de la Geneva, față de principalele acțiuni internaționale care întăreau sau loveau în statu-quo-ul și pacea europeană, cele două grupări de state au avut poziții identice și au acționat în comun, ca un singur bloc. Astfel, cu ocazia intrării Uniunii Sovietice în Liga Națiunilor, Consiliile permanente ale Micii Înțelegeri și Înțelegerii Balcanice, au luat hotărâri identice de a vota în favoarea admiterii.²¹

După asasinarea cancelarului Austriei Dolfus, la 25 iulie 1934, a regelui Alexandru al Iugoslaviei și a ministrului de externe al Franței, Louis Barthou, la 9 octombrie 1934, miniștrii celor 5 state aliate, întruniți la Belgrad cu ocazia participării la funeraliile regelui Iugoslaviei, au dat un comunicat prin care luau poziție hotărâtă împotriva atentatelor politice, care aveau drept scop să intimideze și să elimine din viața politică oamenii de stat care se opuneau politicii revizioniste și revanșiste a statelor fasciste.²²

Referindu-se la hotărârile luate în ziua de 19 octombrie 1934 la Belgrad, ziarul grec „Vradini“ în numărul său din 20 octombrie 1934 scria: „Pentru prima oară cele două grupări de state se prezintă unite într-un act de o adâncă însemnătate internațională, care arată voința hotărâtă a celor cinci state de a pune capăt uneltirilor ucigașe și teroriste ale unor tulburători.

Păzitoare ale păcii, Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică, au lucrat cu hotărâre, dar totodată cu cinste și cu înțelepciune. Toți acei care doresc — ca și ele — ca pacea Europei să nu fie tulburată nu pot decît să aprobe hotărârile lor și să le sprijine pe deplin“.

În conferința de la Ankara, ale cărei lucrări s-au desfășurat în ultimele zile ale lunii octombrie și primele zile ale lunii noiembrie 1934, politica asasinatelor a fost înfierată din nou cu toată hotărârea de cele patru state balcanice. Ministrul de externe al României, Nicolae Titulescu, în cuvîntarea ținută cu această ocazie a spus plin de indignare: „Statele bal-

²¹ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, dos. 16 (Comunicatul dat la Geneva la 15 septembrie de Consiliul permanent al Micii Înțelegeri și Înțelegerii Balcanice).

²² „Dimineața“ din 21 octombrie 1934.

canice sînt în doliu și totuși reprezentanții lor se întrunesc la Ankara²³, în continuare el a subliniat că „aceasta dovedește că aceia care, printr-un josnic asasinat, au voit să doboare persoanele cele mai reprezentative ale unei politici de consolidare a păcii, pe care ei aveau interese s-o stingherească, s-au înșelat în calculul lor“.²⁴ Referindu-se la semnificația Înțelegerii Balcanice, ministrul de externe al României declara cu fermitate: „Da, vrem pace. O vrem cu toată ardoarea acelora a căror istorie n-a fost decît o succesiune de războaie. Dar știm că pacea nu e simplă vorbă și că, pentru a o obține, nu ajunge s-o afirmăm, trebuie s-o asigurăm“²⁵.

Terorismul, asasinatele promovate de statele fasciste în relațiile lor politice cu alte state au îngrijorat oamenii politici clarvăzători din statele dunărene, care au văzut în acestea pregătirea unui nou război mondial. Experiența politică a dovedit această previziune a lor. Atitudinea marilor puteri europene, precum și poziția unor state mici care s-au raliat politicii revizioniste și revanșiste au încurajat și stimulat statele fasciste în acțiunile lor.

La Ankara, în ciuda tuturor manevrelor hitleriste, într-o atmosferă de intimidări și presiuni, Înțelegerea Balcanică s-a întărit prin hotărârile adoptate. A fost elaborat statutul Antantei Balcanice, precum și statutul de funcționare a Consiliului permanent, inspirat din statutul de organizare al Micii Înțelegeri. A fost creat un consiliu economic al statelor aliate. Deși se purtau discuții în legătură cu încheierea unei convenții militare, aceasta a fost definitivată și semnată abia în noiembrie 1936 în București, cînd s-au întrunit pentru prima dată șefii statelor majore ale celor patru state.

Prevederile convenției militare erau redactate în spiritul articolului 2 și 3 din protocolul anexă.²⁶

Prin hotărârile adoptate și problemele discutate, Înțelegerea Balcanică își afirma rolul și scopul său de asigurarea securității și păcii în sud-estul Europei.

Interesul pe care opinia publică balcanică l-a manifestat față de hotărârile celor patru miniștri la Ankara menite să întărească Antanta Balcanică se detașează din lărga publicitate în presa vremii. Presa statelor balcanice a susținut cu căldură hotărârile conferinței.

Diverși intelectuali, oameni politici au dedicat ample articole, în care și-au exprimat solidaritatea față de hotărârile curajoase ale celor patru miniștri.

Profesorul de drept internațional de la facultate juridică din Sofia, G. P. Ghenov, într-un articol publicat în ziarul „Utro“ din 4 noiembrie 1934 scria, printre altele, că: „După evenimentele survenite în ultimele

²³ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, dos. 16 — Conferința de la Ankara, 30 octombrie 1934.

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ *Ibidem.*

²⁶ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, dos. 17, Conferința militară a Înțelegerii Balcanice.

luni și în mijlocul situațiunii internaționale neclare, hotărârile luate de către aliații balcanici la întâlnirea de la Ankara prezintă un interes deosebit. În primul rând, trebuie scos în evidență că Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică reprezintă în acest moment singura putere organizată care este hotărâtă să lupte din răzputeri contra ideii și inițiativei de revizuire a tratatelor pe calea agresiunii“.

Dacă opinia publică din Balcani și-a manifestat simpatia și încrederea în hotărârile Înțelegerii Balcanice, aprobând politica sa de apărare a păcii, cercurile fasciste au privit cu ostilitate întărirea acestei alianțe. Presa fascistă a denaturat mersul lucrărilor dezinformând opinia publică din țările respective.

Astfel, ziarul fascist „Il Giornale d'Italia“ în numărul său din 31 octombrie 1934 susținea în mod denaturat că „Liga Balcanică este lipsită de unitate“.

Cercurile hitleriste mai reținute din cauza contradicțiilor existente între Germania și Italia pentru supremație în Balcani nu s-au arătat fâțiș ostile, însă continuau să agite politica revizionistă în Balcani.

Dezvăluind acest pericol pentru Înțelegerea Balcanică, diplomatul de prestigiu internațional M. M. Litvinov, comisarul poporului pentru afacerile externe ale Uniunii Sovietice, declara la 4 ianuarie 1935, delegației de ziariști cehoslovaci, că: „Înțelegerea Balcanică este un minim care nu poate fi micșorat. Totuși — remarca omul politic cu viziune clară — trebuie să se aibă în vedere că unele state vor încerca lovituri revizioniste“²⁷.

În ianuarie 1935 s-a încheiat la Roma acordul franco-italian, care prevedea unele măsuri, cu privire la modul de rezolvare a unor probleme europene. Întruniți la Geneva cei patru miniștri ai Înțelegerii Balcanice au examinat acordul încheiat manifestându-și nemulțumirea că țările balcanice nu erau consultate în soluționarea unor probleme de interes fundamental pentru pacea Europei Centrale.²⁸ Discuțiile pe marginea acordului Mussolini — Laval din 7 ianuarie au continuat în ședința consiliului permanent din 10—13 mai 1935.

Organul Înțelegerii Balcanice a constatat că situația din Balcani nu era de natură să dea loc la preocupări, atât din punct de vedere al menținerii păcii, cât și al relațiilor de bună vecinătate în această parte a Europei.

Totodată, Consiliul a salutat cu satisfacție încheierea tratatului de asistență mutuală franco-sovietic (2 mai 1935) considerându-l „baza organizării de viitor a securității în Europa Orientală“.²⁹

În ceea ce privește propunerea unui pact de asistență mutuală conținută în acordul de la Roma, Consiliul Permanent al Înțelegerii Balcanice a considerat-o acceptabilă sub condițiile următoare:

1. Indivizibilitatea Înțelegerii Balcanice fie sub forma participării la sus-zisul pact, fie sub forma unui pact mediteranean.

²⁷ „Dimineața“ din 6 ianuarie 1935.

²⁸ *Ibidem*, din 29 ianuarie 1935.

²⁹ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, dos. 16.

Prin pactul mediteranean înțelegînd ansamblul următor de convențiuni :

a. — Un pact de neagresiune între cele patru state ale Înțelegerii Balcanice și Italia.

b. — Convențiuni de asistență mutuală militară între cele patru state ale Înțelegerii Balcanice împotriva oricărei violări a obligațiunii de neagresiune.

— Încetarea propagandei revizioniste de către Italia.

— Asistența mutuală în cadrul european adică : obligațiunea cel puțin pentru Franța, Italia, Mica Înțelegere și U.R.S.S. de a proceda la asistența militară în același timp cu Înțelegerea Balcanică.³⁰

Agravarea situației internaționale, prin ocuparea Abisiniei de către armatele Italiei fasciste, remilitarizarea Renaniei, martie 1936 (prin aceasta Germania încălca prevederile tratatului de la Versailles și denunța tratatul de la Locarno), apropierea Italiei de Germania, concretizată și prin acordul austro-german din iulie 1936, a îndepărtat Înțelegerea Balcanică de la tratativele cu Italia, determinînd-o să ia poziție hotărîită împotriva politicii agresive a acesteia.

Conferința celor patru miniștri ai Înțelegerii Balcanice, care a avut loc la Belgrad în zilele de 4 și 5 mai 1936, a discutat consecințele remilitarizării Renaniei, războiul italo-abisinian, problema aplicării sancțiunilor, pericolul Anschlussului și altele. Poziția fermă adoptată de cei patru miniștri de condamnare a acțiunilor Germaniei hitleriste de a încorpora Austria și de a-și mări potențialul militar, a neaplicării sancțiunilor împotriva Italiei de către marile puteri a produs un puternic ecou în rîndul opiniei publice din Balcani.

Presa din România, Grecia, Iugoslavia, Turcia, Bulgaria, a publicat ample articole despre hotărîrile de la Belgrad. Ziarul „Mir“ în numărul său din 11 mai 1936, după ce făcea istoricul Înțelegerii Balcanice, aprecia că această grupare politică „are, între altele, ca scop apărarea integrității statelor balcanice în contra oricărui atentat venit din afară, exprimat în formula „Balcanii ai popoarelor balcanice“.

Cercurile politice și presa hitleristă au urmărit la rîndul lor cu mult interes desfășurarea lucrărilor de la Belgrad, căutînd chiar să determine un curs nou politicii Înțelegerii Balcanice de îndepărtare de Liga Națiunilor și de intrarea în orbita Germaniei hitleriste. Presă hitleristă atrăgea atenția celor patru miniștri că trebuia să țină seama de situația nouă creată în Europa determinată de „Imposibilitatea pe care ar fi dovedit-o Liga Națiunilor de a oferi membrilor săi securitatea și mijloacele de apărare în caz de război“. Făcea aluzie la măsurile ineficace ale acestui organism internațional, în care popoarele își puseseră atîtea speranțe, de a opri agresiunea împotriva Abisiniei, problemă ce s-a aflat în centrul discuției Consiliului permanent al Înțelegerii Balcanice. În același timp, atrăgea atenția

³⁰ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, dos. 37 (vezi procesul verbal al Consiliului permanent al Înțelegerii Balcanice din 11 mai 1935).

asupra faptului că „Germania și Italia și-au consolidat în așa măsură situația internațională încât ele dispun astăzi de o libertate de acțiune mult mai mare ca înainte”.³¹

După părerea presei hitleriste, grupul de state fasciste începea să domine politica europeană și ca atare, statele mici n-aveau altă ieșire decât intrarea în orbita fascismului.

Intervenția Germaniei și Italiei împotriva Republicii Spaniole a agravat și mai mult situația în Europa.

Partidul Comunist Român, într-una din rezoluțiile Plenarei a V-a lărgite a Comitetului Central din august 1936, atrăgea atenția asupra faptului că „fascismul a pus omenirea în fața pericolului de război ca pericol direct... Niciodată lumea — se arată în aceeași rezoluție — n-a stat, după războiul din 1914, în fața unui pericol atât de direct de război ca acumă”.

Înțelegerea Balcanică a aderat la declarația de neintervenție în Spania,³² prin care inițiatorii acestei politici lăsau de fapt mână liberă intervenției armatelor italo-germană în Spania. În ceea ce privește guvernul român, acesta, în declarația din 11 august 1936, arată că, dat fiind împrejurările excepționale, aderă la propunerea franceză, cu rezerva despre care ministrul de externe spunea: „Țin să adaug că această adeziune a guvernului român la declarațiunea de neimixtiune în afacerile spaniole este dată de împrejurări excepționale, că ea constituie un caz particular care nu poate crea un precedent și că nu implică pentru guvernul român obligațiunea de a recunoaște principiul că un guvern legal nu poate obține la cererea lui un ajutor de la alt guvern împotriva rebeliunii”.³³

Agravarea situației internaționale după ocuparea Austriei, martie 1938, și în timpul crizei cehoslovace, provocată de Germania hitleristă, a determinat statele Înțelegerii Balcanice să ia noi măsuri de întărirea apărării sud-estului european. Astfel, s-a reușit să se încheie un acord cu Bulgaria la 31 iulie 1938, la Salonic. Prin acest acord se luau angajamente de a nu se recurge la forță în relațiile dintre statele din Balcani. Totodată se renunța la aplicarea dispozițiilor din Partea a IV-a a clauzelor militare, navale și aeriene ale tratatului de la Neuilly³⁴. Acordul de la Salonic a fost primit cu vie satisfacție de opinia publică și presa democratică din țările balcanice și din estul Europei.

În numeroase articole apărute în presa democratică din România, Grecia, Turcia, Iugoslavia, s-a apreciat Acordul de la Salonic ca începutul unei epoci de înțelegere între toate statele balcanice și ca o dorință a statelor Înțelegerii Balcanice de a ajunge la o colaborare cu Bulgaria. Iar presa sovietică sublinia că întărirea treptată a legăturilor dintre țările balcanice s-a făcut de teama revizionismului și a presiunii germane.

³¹ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, dos. 17.

³² *Ibidem*, fond Înțelegerea Balcanică, dos. 37 (vezi nota română din 18 august 1936, nota iugoslavă din 23 august 1936 și nota turcă din 28 august 1936).

³³ Arh. M.A.E., fond Spania, dos. special 1920—1944, declarația guvernului român din 11 august 1936 și telegrama lui N. Titulescu, nr. 307 din 18 august 1936).

³⁴ *Ibidem*, fond. Înțelegerea Balcanică, dos. 38.

În schimb presa hitleristă a dezlănțuit o furioasă campanie împotriva statelor Balcanice, invitându-le la o politică revizionistă, pronunțându-se în același timp împotriva apropierii Bulgariei de Înțelegerea Balcanică.

Presa fascistă italiană, pronunțându-se împotriva apropierii Bulgariei de Înțelegerea Balcanică, susținea că „la Sofia se cere o adevărată apropiere de Axa Roma-Berlin“.

După acordul de la München, care a deschis drum larg Germaniei spre țările din sudul și estul Europei, cercurile fasciste prohitleriste din aceste țări s-au activizat.

Conștientă că dominația imperialismului german constituie o primejdie de moarte pentru popoare, clasa muncitoare din țările balcanice în frunte cu partidele comuniste s-a ridicat la luptă hotărâtă împotriva expansiunii hitleriste cât și a politicii pronaziste purtată de cercurile reacționare în aceste state. Comuniștii chemau popoarele la rezistența armată, declarându-se gata să apere cu arma în mână independența națională și integritatea țărilor lor.

După ocuparea Cehoslovaciei de către Germania nazistă în martie 1939 și a Albaniei de către Italia fascistă, primejdia ce amenința securitatea statelor din estul și sud-estul Europei a crescut.

Ministrul de externe al României a cerut ambasadorului său din Franța prin telegrama nr. 17.180 din 16 martie 1939 să atragă atenția guvernului francez că „În ce privește problema care a tulburat Europa zilele trecute... că credința care se întărește tot mai mult și pe care nici o declarație și nici un fapt primit din apus nu o îngreădește că nu mai este decât un singur arbitru în Europa care hotărăște de siguranța de neatârnamarea și de pacea națiunilor“. ³⁵ Iar la 8 aprilie 1939, în convorbirea pe care a avut-o cu ministrul de externe al Turciei, Grigore Gafencu a susținut că „România nu se va face niciodată unealta unor mari puteri împotriva vecinilor săi“. ³⁶

Analizând situația statelor balcanice în lumina evenimentelor care au avut loc, cei doi miniștri au căzut de acord că față de U.R.S.S. vor urma o atitudine „benevolă și prietenească“. ²⁷ La câteva zile de la această convorbire, guvernul român a primit comunicarea guvernului turc care îi transmitea „mulțumirea — guvernului sovietic — despre atitudinea benevolă și amicală a României față de U.R.S.S.“ ³⁸

România urmărea cu acuitate menținerea unității și solidarității Înțelegerii Balcanice, și totodată era nevoită să țină seama de situația Iugoslaviei, care se găsea sub amenințarea directă a puterilor Axei. Activitatea diplomatică a României era îndreptată spre o alianță a tuturor statelor balcanice în scopul de a mări forța lor de rezistență, pentru apărarea independenței și securității lor. În discursul său din 17 mai 1939, ministrul de externe al României, referindu-se la relațiile cu Bulgaria declara că „Este

³⁵ Arh. M.A.E., fond 71, Franța dos. 69.

³⁶ *Ibidem*, Telegrama nr. 22644 din 11 aprilie 1939.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, dos. 89, Telegrama nr. 24119 din 15 aprilie 1939.

evident că noi nu voim să excludem nici un popor balcanic din această organizare a intereselor comune. De Bulgaria ne apropiem și Acordul de la Salonic, că participarea la lucrările înțelegerii noastre n-ar strica prestigiului, nici viitorului și nici intereselor firești ale unui popor balcanic, a cărui soartă este și va rămâne legată de aceea a vecinilor săi”.³⁹ În același timp se afirmă linia politică a României față de cele două mari puteri — U.R.S.S. și Germania, izvorâtă „din teama de a nu provoca Germania pentru faptul că ar fi aliată cu U.R.S.S.”⁴⁰.

În călătoria sa din iunie 1939, ministrul de externe al României se străduia să mențină unitatea alianței Balcanice, să contracareze tendințele centrifuge ale guvernului iugoslav. „M-am străduit — spune ministrul de externe al României — ținând seama de interesele deosebite ale fiecărui stat balcanic, să menajez toate susceptibilitățile și să stăruiesc asupra caracterului de independență a Înțelegerii Balcanice. Este singurul mijloc pentru a păstra în împrejurările de azi Iugoslavia în rîndurile noastre”.⁴¹

În discuțiile care au avut loc la Ankara între Gafencu și İsmet İnönü asupra situației politice generale, cei doi oameni politici au ajuns la concluzia „că numai o rezistență organizată fără șovăială și fără lacune împotriva Axei Berlin-Roma va putea pune capăt primejdiei de război”... Printre mijloacele de a organiza rezistența se preconiza: a) o întărire a Înțelegerii Balcanice printr-un statut care să apere nu numai hotarele interioare, dar și hotarele exterioare ale Înțelegerii; b) întărirea alianței româno-polone care trebuia să prevadă și ipoteza unui atac din Apus și prelungirea ei pînă la Ankara.

O destindere între Polonia și România pe de o parte, și U.R.S.S. pe de altă parte. Frontul Orientului trebuie să se sprijine pe Rusia.⁴²

Pentru a împiedica realizarea unui asemenea front, puterile Axei făceau presiuni riguroase la Belgrad, la Budapesta și la Sofia.

Ziarul polonez „Dziennik Polsk” în numărul său din 23 iunie 1939⁴³ remarca eforturile neobosite ale guvernului român, de a organiza rezistența în partea de sud-est a Europei, precum și rezultatele obținute în urma călătoriei lui Gafencu la Ankara și Atena. Totodată, ziarul polonez remarca reacțiunea foarte puternică „a presei germane și italiene, care la comandă au început să atace Bucureștiul. Acestui atac de presă i s-a alăturat o puternică presiune economică și vizibile eforturi de a zdrobi unitatea interioară a României”.⁴⁴

Cauzele acestui atac atât de puternic din partea Axei le explica același ziar prin faptul că în toate convorbirile și declarațiile de la Ankara și Atena s-a subliniat „identitatea de idei a Înțelegerii Balcanice și dorința

³⁹ Arh. M.A.E., fond 71/U.R.S.S., dos. 86, Instrucțiunile date de Gafencu la 20 mai 1939 ambasadelor și legațiilor române.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, fond. 71/Franța, Telegrama nr. 39542 din 23 iunie 1939.

⁴² *Ibidem*, fond 71/U.R.S.S., dos. 86, Telegrama nr. 38888 din 17 iunie 1939.

⁴³ *Ibidem*, fond 71/România, dos. 268.

⁴⁴ *Ibidem*.

de a munci pentru menținerea păcii".⁴⁵ Ziarul conchide că dacă „va reuși să cuprindă și Bulgaria, toate încercările de expansiune ale Axei vor fi dinainte condamnate la insucces”.⁴⁶

Concomitent cu politica de întărire a vechilor alianțe, de atragere a Bulgariei și Ungariei în alianțele sale, România a respins toată propunerea „ce i s-a făcut de a intra în pactul anticomintern sau în alte înjghebări îndreptate împotriva Uniunii Sovietice”.⁴⁷

Începutul celui de al II-lea război mondial a găsit statele din sud-estul european într-o continuă și interminabilă frământare cu puțini sorți de unire împotriva pericolului ce amenința independența lor. În activitatea diplomatică românească se fac încercări de crearea unui bloc al neutrilor pe baza „Neutralității desăvârșită în cadrul actualului conflict”.⁴⁸ La acest bloc se preconiza să participe și Ungaria.

În acest scop, pe lângă eforturile de a atrage Bulgaria în Înțelegerea Balcanică, România a militat pentru încheierea unui pact de neagresiune cu Ungaria.⁴⁹ Însă la 2 septembrie 1939, ziarul hitlerist *Völkischer Beobachter* sub titlul „Un balon de încercare românesc” scria că „Ungaria rămîne la vechiul său punct de vedere potrivit căruia Budapesta a refuzat un pact de neagresiune cu Bucureștiul”.⁵⁰ Presiunile căpeteniilor hitleriste asupra guvernului horthyst au torpilat orice înțelegere între aceste state. Pentru atragerea Bulgariei în blocul neutrilor, guvernul român făcea eforturi pentru a înlătura neînțelegerile cu acest stat. Astfel la 21 septembrie 1939 comunica Ambasadei din Turcia că „trebuie să facem noi eforturi pentru a dezlega problema Bulgariei. Vom căuta deci să ne înțelegem și cu Turcia și cu Grecia pentru ca împreună să propunem Bulgariei să intre în Înțelegerea Balcanică, în cuprinsul căreia ne vom angaja să cercetăm într-un spirit amical cererile care le va formula”.⁵¹

În menținerea neutralității și constituirea unui bloc al neutrilor care să cuprindă statele vecine, România pornea de la considerentul de a evita pe cît posibil extinderea conflictului în Balcani. La 21 octombrie 1939, în convorbirea pe care a avut-o cu A. Thierry, ambasadorul Franței la București, Gafencu i-a declarat că „o grupare de state neutre nu se poate face sub egida unor state beligerante”. În continuare el arăta că acest bloc trebuia să izvorască „din propriul imbold al statelor dunărene și balcanice și neurmărind de asemenea alt scop decît pacea, neutralitatea și independența statelor participante”.⁵²

Prin aceasta, guvernul român a respins încercările unor mari puteri ca Italia, care urmăreau atragerea blocului balcanic împotriva Marilor Puteri

⁴⁵ Arh. M.A.E., fond 71/România, dos. 268.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, fond. 71/U.R.S.S., dos. 74, Telegrama nr. 42722 din 6 iulie 1939.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Arh. M.A.E. fond. 71/Ungaria, dos. 88, 158.

⁵⁰ *Ibidem*, 182.

⁵¹ *Ibidem*, fond. 71/România, dos. 116.

⁵² *Ibidem*, fond. 71/Franța, dos. 69.

Occidentale.⁵³ Așadar, blocul balcanic se constituia ca un instrument de apărare a intereselor statelor din sud-estul Europei, dar, cu tendința de apropiere de Anglia și Franța.

Încercările României de a realiza blocul neutrilor, „de a elimina neînțelegerile cu vecinii și totodată de a strânge raporturile cu aliații și amicii săi”⁵⁴ au fost zădărnici de politica puterilor Axei, care au învrăjbit statele balcanice, le-au izolat și ocupat pe rînd — Înțelegerea Balcanică a slăbit treptat în urma evenimentelor care au avut loc în primăvara și vara anului 1940 în Europa.

Această alianță politică, care putea să joace un rol însemnat în apărarea securității în Balcani s-a destrămat ca urmare atât a contradicțiilor dintre statele balcanice, cât și a învrăjbirii lor de către marile puteri europene prin agitarea revizionismului izolîndu-le și ocupîndu-le treptat.

În august 1940, cînd i s-a impus dictatul de la Viena, puterile Axei reușiseră să izoleze România de aliații ei. „În acest moment greu pentru destinele țării sale — după cum remarcă secretarul general al Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Nicolae Ceaușescu — poporul român s-a găsit singur, fără nici un sprijin din afară, părăsit de toate puterile Europei”.⁵⁵

⁵³ Arh. M.A.E., fond 71/Franța, dos. 69.

⁵⁴ *Ibidem*, fond 71/U.R.S.S., dos. 74, Telegrama nr. 114 din 29 ianuarie 1940.

⁵⁵ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*. Ed. politică, 1966, p. 47.

„REVOLUȚIA PREȚURILOR“ ÎN EUROPA

MIRCEA N. POPA

Marile descoperiri geografice de la sfârșitul secolului al XV-lea, care au deschis Europei, în primul rînd celei occidentale, debușuri imense și noi centre de producție, provocînd afluxul unor enorme cantități de aur și argint pe piața europeană, „au creat, după cum scrie K. Marx, comerțul mondial, și piața mondială inaugurează în secolul al XVI-lea istoria modernă a capitalului“.¹

În cursul secolului al XVI-lea și, parțial, în secolul al XVII-lea, în Europa s-a produs un complex fenomen economic și social cunoscut sub denumirea de „revoluția prețurilor“. Cauza primordială a acestui fenomen, care s-a manifestat în general, într-o măsură mai mare sau mai mică, pe întreg continentul european — și în primul rînd în țările occidentale — a fost afluxul enorm de metale prețioase americane obținute cu ajutorul unei forțe de muncă ieftine.

Revoluția prețurilor s-a manifestat printr-o impresionantă creștere a prețurilor, prin notabile consecințe social-economice.

Cum era și firesc, chestiunea a trezit de timpuriu interesul istoricilor, ceea ce a determinat, mai cu seamă în ultimul timp, intensificarea cercetărilor și apariția a numeroase studii.²

¹ K. Marx, *Capitalul*, vol. I, Ed. Politică, București, 1960, p. 177.

² E. Levasseur, *La question de l'or*, Paris, 1858; W. A. Shaw, *Histoire de la monnaie 1252—1894*, Paris, 1896; G. d'Avenel, *Histoire économique de la propriété, des salaires, des denrées et de tous les prix en général depuis l'an 1200 jusqu'en l'an 1800* Paris, 1968, tome III; I. Fischer, *Le pouvoir d'achat de la monnaie*, Paris, 1926; R. Gonnard, *Histoire des doctrines monétaires dans ses rapports avec l'histoire des monnaies*, Paris, 1935, tome I; H. Sée, *Les origines du capitalisme moderne*, Paris, 1936; Fr. Mauro, *Le Portugal et l'Atlantique au XVII-e siècle (1570—1670). Étude économique*, Paris, 1957; March Bloch, *Esquisse d'une histoire monétaire de l'Europe*, Paris, 1954; R. Sédillot, *Histoire des marchands et des marchés*, Paris, 1964; St. Hozzowski *Les prix à Lwow (XVI-e—XVII-e siècles)*, Paris, 1954; A. G. Mankov, *Le mouvement des prix dans l'État Russe du XVI-e siècle*, Paris, 1957; Carlo M. Cipolla, *La prétendue révolution des prix. Réflexion sur l'expérience italienne*, în „Annales. Économie, Sociétés, Civilisation“, Paris, nr. 4, 1955 (în continuare: A.E.S.C.); Ch. Verlinden, J. Craeybeckx, E. Scolliers, *Mouvement des prix et des salaires en Belgique en XVI-e siècle* în A.E.S.C., nr. 2,

Trebuie însă să remarcăm că, dacă în țările occidentale și în unele țări din centru și răsăritul Europei — Polonia, U.R.S.S. — cercetările sînt avansate, în multe altele, mai ales în sud-estul continentului, sînt abia la început și, în consecință, rezultatele obținute nu ne permit încă să tragem concluzii definitive privind manifestările și consecințele revoluției prețurilor în aceste țări.³

Un fapt este însă sigur : influența afluxului metalelor prețioase americane a fost resimțită, mai mult sau mai puțin, direct sau indirect, de către toate țările europene.

Înainte de a prezenta fenomenul revoluției prețurilor, este necesară menționarea faptului că în ceea ce privește cauzele care au provocat acest fenomen complex, opiniile istoricilor sînt diferite. Majoritatea lor — E. J. Hamilton, Fernand Braudel, Fr. Mauro, Frank Spooner etc., pentru a nu menționa decît pe cei care au studiat chestiunea în ultimii ani — sînt adepți ai teoriei cantitative a monedei.

Potrivit acestei teorii⁴, orice variație a cantității monedei antrenează o variație în același sens a nivelului general al prețurilor. Cantitatea de monedă determină direct nivelul prețurilor. Această interpretare tradițională, în forma de mai sus, întîlnită încă în secolul al XVI-lea la celebrul Jean Bodin, a fost completată. Irving Fisher consideră că teoria cantitativă trebuie să țină seama de cantitatea produselor aflată pe piață și de viteza de circulație a banilor. Totodată, teoria cantitativă a monedei implică o anumită structură economică și se manifestă atunci cînd există o constantă a activității economice, ca cea din Europa secolului al XVI-lea.⁵

Earl J. Hamilton și F. Braudel au adus recent pentru Spania și ansamblul bazinului mediteranean o confirmare statistică și istorică serioasă a teoriei cantitative.

Împotriva acestei teorii s-au ridicat o serie de istorici ca, de pildă, Carlo Cipolla, Gaston Imbert. Carlo Cipolla⁶ consideră că afluxul de metal american a fost departe de a provoca o adevărată revoluție a prețurilor. Motorul mișcării prețurilor nu trebuie căutat în legătură cu masa monetară

1955; St. Hoszowski, *L'Europe Centrale devant la révolution des prix, XVI-e et XVII-e siècles*, în A.E.S.C., nr. 3, 1961; Ferdo Gestrin, *Economie et société en Slovénie au XVI-e siècle*, în A.E.S.C., nr. 4, 1962; F. Braudel, Franck C. Spooner, *Les métaux monétaires et l'économie du XVI-ème siècle*, în „Relazioni“ volume IV, Storia Moderna, Firenze, 1955.

³ Este vorba de țări ca : România, Bulgaria, Albania, Turcia, Iugoslavia etc. Pentru unele dintre ele posedăm informații parțiale, pentru altele nu. Vezi Ferdo Gestrin, *op. cit.*; S. Goldenberg, *Clujul în secolul XVI. Producția și schimbul de mărfuri*, Ed. Academiei, 1958, p. 313—340; C. Kirîțescu, *Sistemul bănesc al leului*, Ed. Academiei, 1965.

⁴ Vezi Claude Ponsard, *La théorie quantitative de la monnaie*, în A.E.S.C., nr. 1, 1959.

⁵ Al. Chabert, *Encore la révolution des prix au XVI-e siècle*, în A.E.S.C., nr. 2, 1957, p. 273—274.

⁶ C. Cipolla, *op. cit.*, p. 513—515.

variabilă în circulație, ci în resorturile multiple, în tensiunea variabilă a activității economice. Acestea sînt de fapt argumentele tuturor anticantativiştilor. C. Cipolla combate, aşadar, maniera tradițională de interpretare a fenomenului de către linia J. Bodin — E. J. Hamilton. El consideră că, cel puțin, în Italia cauza creșterii prețurilor nu a fost metalul american ci „mișcarea investițiilor”, și, în general, dacă a existat o „revoluție”, aceasta a fost mai mult o „revoluție a dobînzii”, decît o „revoluție a prețurilor”.

Covîrșitoarea majoritate a istoricilor consideră însă că afluxul metalelor prețioase americane, îndeosebi argintul, a provocat revoluția prețurilor. Se ține înăsa seamă în mod justificat, și de factorii economici și social-politici locali care au influențat asupra mișcării prețurilor: gradul de dezvoltare al relațiilor capitaliste, dezvoltarea activității industriale și comerciale, creșterea populației, specula, taxele interne, influența războaielor, a factorilor naturali etc.

K. Marx considera că fenomenele de care ne ocupăm au avut drept cauză afluxul metalului prețios american — obținut cu ajutorul unei forțe de muncă mult mai ieftine decît cea europeană — fluctuațiile raportului dintre valoarea aurului și cea a argintului. Cauzele pur economice ale acestei variații a valorii, scrie K. Marx, „...trebuie să fie reduse la variațiile survenite în timpul de muncă necesar pentru producerea acestor metale”.⁷ Prețurile sînt ridicate sau scăzute nu pentru că în circulație se află o cantitate mai mare sau mai mică de bani, ci, dimpotrivă, în circulație se află o cantitate mai mare sau mai mică de bani, pentru că prețurile sînt ridicate sau scăzute.⁸ Cantitatea banilor aflați în circulație este determinată, totodată, și de viteza cu care circulă banii.

Pentru a putea servi ca măsură a valorii, „aurul trebuie să fie o valoare susceptibilă de variație, căci numai ca materializare a timpului de muncă poate el să devină un echivalent pentru alte mărfuri”.⁹

Or, în secolul al XVI-lea s-a produs, datorită sosirii metalului prețios american, o schimbare bruscă a raportului dintre valoarea aurului și cea a argintului — o revoluție monetară, cum spune R. Gonnard — fapt ce a provocat un salt brusc și general al prețurilor pe piața europeană.

Dezvoltarea industriei și comerțului în a doua jumătate a secolului al XV-lea a accentuat lipsa instrumentelor de schimb, a aurului și argintului. Sfîrșitul acestui secol „...a fost o epocă de monedă rară și scumpă, deci de prețuri scăzute”.¹⁰ Prețul grînelor a scăzut, de pildă, în Anglia, în perioada 1351—1500, la jumătate.¹¹

⁷ K. Marx-Fr. Engels, *Opere*, vol. 13, Ed. Politică, București, 1962, p. 144. Vezi și p. 154.

⁸ *Ibidem*, p. 94.

⁹ *Ibidem*, p. 56.

¹⁰ A. Oțetea, *Renașterea*, Ed. Științifică, București, 1964, p. 95.

¹¹ *Ibidem*, p. 80.

În secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea are loc o criză în exploatarea minelor tradiționale de aur și argint din Europa. Este drept că, în aceeași perioadă, se dezvoltă producția minelor din Serbia și Bosnia, dar ea nu poate acoperi necesitățile crescânde de metal prețios.¹² Deși, după 1450, producția minelor germane, a celor din Boemia etc. crește, totuși lipsa metalului prețios, mai cu seamă a argintului, continuă să persiste. De aceea, nevoia de a spori circulația metalică, „ispita cîștigului, sau setea aurului cum îi spunea Engels, era atît de mare încît a constituit resortul cel mai puternic al explorărilor geografice”.¹³

Or, explorările geografice au dus la descoperirea minelor de argint americane a căror producție va potoli „setea”, dar va provoca în Europa multe neplăceri și, în primul rînd, revoluția prețurilor.

Studierea fenomenelor determinate de sosirea metalelor prețioase americane, sau revoluția monetară, cum spun unii istorici, comportă trei serii de cercetări privind :

1. producția metalelor prețioase ; 2. regimul monedelor ; 3. mișcarea prețurilor.

Cucerirea Americii de către spanioli a făcut ca, în primele decenii ale secolului al XVI-lea, în Europa să sosească mai ales aur sub forma obiectelor mînjite de sîngele băștinașilor nimiciți de conchistadori.¹⁴

În prima jumătate a secolului al XVI-lea în Europa a sosit anual din America circa 30.000 de kilograme de argint, în timp ce minele europene au produs anual circa 59.000 de kilograme. Producția europeană de aur era de 1.500 de kilograme anual, iar cea americană de 3.260 de kilograme.¹⁵

Așadar, producția americană nu a sporit într-o măsură considerabilă stocul Europei de metale prețioase.¹⁶ Abia în anul 1545 se produce o schimbare radicală, cînd indianul Diego Hualca descoperă, în singurătățile platourilor înalte din regiunea septentrională a Perului, zăcămintele de argint de la Potosi. În cîțiva ani producția minelor de la Potosi, apoi a celor din Tasco, Sultepec, Pachuca, Porco, Tlapujahua etc., depășește cu mult pe cea a minelor europene.

Producția americană de metal alb crește apoi într-un ritm nemaicunoscut, după ce minerul peruvian Medina din Pachuca descoperă, în anul 1554, procedeul „amalgamării la rece”, care a ușurat mult separarea argintului. Așa se face că, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în vreme ce producția europeană de argint s-a menținut la circa 60.000 de kilograme, media americană se ridică, între 1581—1620, la 420.000 de kilograme

¹² Desanka Kovacevic, *Dans la Serbie et la Bosnie médiévale. Les mines d'or et d'argent*, în A.E.S.C., nr. 2, 1960, p. 258.

¹³ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 97.

¹⁴ Amintim de marile cantități de aur capturate de Pizzaro, în anul 1532, la Cajamarca (în Peru) și de Quesada, în anul 1537, în Columbia.

¹⁵ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 131.

¹⁶ *Ibidem*, p. 132.

pe an. Producția americană de aur va fi, în general, de 4.000 de kilograme anual, pe cînd cea din Europa de numai 1.000 de kilograme anual.¹⁷

Exploatarea minelor americane era înlesnită de bogăția zăcămintelor, situarea lor la mică adîncime și de existența forței de muncă, deosebit de ieftine, a indienilor. Metalul american va fi, de aceea, mai ieftin decît cel european.

Potrivit unor calcule, extracția globală de aur, în secolul al XVI-lea, a depășit 700 de tone, întrecînd cu mult media celor zece secole precedente. La începutul aceluiași veac, lumea producea circa 50 de tone de argint pe an, dar după intrarea în funcțiune a minelor de la Potosi, producția crește la 350 de tone și, apoi, la 420 de tone anual.

În total, lumea a produs în secolul al XVI-lea aproximativ 23.000 de tone de argint, adică de circa douăzeci de ori mai mult decît în secolul precedent.¹⁸

Dar producția masivă de argint american a modificat echilibrul dintre metalele prețioase, raportul de valoare dintre aur și argint. În anul 1545, aurul era de 10,75 ori mai scump decît argintul, iar în ultimii ani ai secolului al XVI-lea ajunge de 15 ori mai scump.¹⁹

Metalele prețioase americane au luat în cea mai mare parte drumul Spaniei, făcînd din aceasta prima putere monetară a Europei. Dar Spania avea o enormă datorie publică, care, numai în perioada 1504—1539, crescuse de la 18 milioane la 99 milioane de maravedis. Aceeași Spanie trebuia să plătească străinătății tot ceea ce ea nu era capabilă să producă, să plătească lucrătorilor străini, mai ales francezi, care înlocuiau pe spaniolii ce plecau să colonizeze Lumea Nouă. Ea trebuia să ramburseze sumele împrumutate de la bancherii germani și genovezi și să subvenționeze „partidele” catolice din Europa. Deci „produsul minelor din America era consumat cu ani înainte”.²⁰

Așa se face că aurul și argintul american au căzut asupra Spaniei ca ploaia pe acoperiș, pentru a se scurge mai departe.

Metalul prețios american s-a răspîndit treptat, începînd de prin anul 1520, în cantități mai mari sau mai mici în toate țările Europei, provocînd grave tulburări în sistemele lor monetare — în general, bimetalic — și în mișcarea generală a prețurilor.

Înainte de a ne ocupa însă de aceste probleme, considerăm util să mai facem cîteva precizări. În perioada anilor 1450—1550, în Europa a existat o abundență relativă de aur și o lipsă de argint. Este epoca aface-rilor mănoase ale proprietarilor minelor de argint din Europa centrală și a „fasturilor Nürenbergului, Augsburgului și Coloniei” — cum spune Frank Spooner.

¹⁷ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 132.

¹⁸ R. Sédillot, *op. cit.*, p. 212—213. Vezi și St. Hoszowski, *Les prix à Lwow*, p. 61.

¹⁹ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 132.

²⁰ *Ibidem*, p. 233.

Sosirea cantităților enorme de argint american, după 1550, a însemnat sfârșitul minelor de argint germane, ca și a celor din Tyrol și Boemia „Noaptea — scrie același Frank Spooner — a căzut peste strălucirea Fuggerilor”.²¹

Totodată, la începutul secolului al XVII-lea ritmul sosirilor metalului american s-a încetinit. Dar comerțul, economia europeană în general simțimediat o insuficiență a instrumentelor de schimb și, ca urmare, începe să crească rolul cuprului, a „parvenitului”, cum spun istoricii.

La începutul secolului al XVII-lea, cuprul devine aproape al treilea metal prețios. Mai întâi este vorba de cuprul suedez și, apoi, de cel japonez, pe care-l vor introduce în Europa olandezii. Începând din anul 1630 prețurile metalelor monetare scad din ce în ce mai repede și abia în jurul anului 1680 se reveni la cursul anterior. Aceste împrejurări vor influența puternic asupra sistemelor monetare din țările europene.

Se impune, prin urmare, o analiză cât de sumară a influenței metalului american asupra sistemelor monetare din principalele țări europene

Spania²², unificată și îmbogățită, adoptă un sistem monetar ce are la bază ordonanțele din anii 1497 și 1537. Moneda sa de socoteală era ducatul, subdivizat în maravedis. Ea bate monede de aur — escudo, dublon, sau pistol și de argint — duoro etc. Începând din anul 1558, Spania va bate și o monedă dintr-un aliaj de argint și cupru — vellon — care, cu trecerea vremii, va fi de o calitate din ce în ce mai slabă. Moneda spaniolă are totuși meritul de a fi fost de bună calitate, iar istoria monetară a acestei țări este mai puțin tulburată decât cea a altor țări europene.

Moneda spaniolă circula de-a lungul și de-a latul Europei. Așa, de pildă, în secolul al XVI-lea, numai în Franța a intrat moneda spaniolă în valoare de 3 milioane livre.²³

În Franța, când valoarea comercială a aurului crește în raport cu cea a argintului, regele, adesea, fără a recurge la o nouă batere de monede, ridică cifra unităților pentru care trebuia să fie primită piesa de aur efectiv în circulație. Cantitatea de metal fin pe care o reprezenta livra de Tour a scăzut la jumătate în cursul secolului al XVI-lea.²⁴ În țară pătrund mari cantități de monedă slabă, devalorizată, iar aurul francez trece granițele.

²¹ Frank Spooner, *L'économie mondiale et les frappes monétaires en France. 1493—1680*. Paris, 1956. Lucrarea fiindu-mi inaccesibilă, am folosit recenzia lui J. Meuvret din A.E.S.C., nr. 3, 1960, p. 570.

²² Vezi R. Sédillot, *op. cit.*, p. 214; R. Gonnard, *op. cit.*, tome I, p. 155—156.

²³ R. Gonnard, *op. cit.*, tome I, p. 147—148.

²⁴ Înlocuirea în circulație a banilor buni de către bani mai slabi este un fenomen economic cunoscut sub numele de „legea lui Gresham”. Acțiunea acestei legi a avut întotdeauna consecințe defavorabile pentru țările bimetaliste.

În Italia, la Florența fluctuațiile monetare se manifestă din anul 1531. Florentinii încearcă să se apere de invazia monedelor străine devalorizate, interzicând circulația lor și introducând virtual monometalismul, ordonând ca plățile să se facă în moneda de aur a statului.

Începînd din anul 1519, în Anglia se manifestă dezordini monetare. Se observă și aici exodul aurului național peste hotare, aflux de monedă devalorizată, scăderea continuă a greutateii de metal fin conținut de unele monede, mai cu seamă a celor de argint.

Influența metalului american începe să se manifeste în statele germane în jurul anului 1520, ca și în Franța, Anglia, Țările de Jos etc. Caracteristicile sistemului monetar din Germania sînt asemănătoare cu cele din restul Europei: creșterea stocului metalic, dezordini în regimul monedelor, modificarea repetată a raportului legal de valoare dintre aur și argint, scăderea conținutului metalic al monedelor, exportarea monedei de bună calitate. Secolul al XVII-lea va găsi statele germane într-un veritabil haos monetar.

Guvernele diferitelor țări europene, pentru a stăvili consecințele afluxului de metal prețios american, au acționat asupra monedelor. Dar în loc să mărească cantitatea de metal fin conținut de fiecare piesă, pentru a-i conserva o valoare constantă, guvernele, avînd mereu greutăți financiare, au acționat în sens invers. Altfel spus, le devaluau.

În secolul al XVI-lea, se poate constata că: escudo spaniol, subdivizat inițial în 350 maravedis, va trece la 440 maravedis; moneda franceză ecu va trece de la 40 sous la 60; florinul din țările germane de la 50 kreutzer la 94; souverain-ul englez de la 20 shilingi la 30 etc.²⁵

Consecințele au fost contrarii așteptărilor: dezordinile monetare au continuat, prețurile au crescut tot mai mult. Toate încercările făcute — de Carol Quintul, Filip al II-lea, Elisabeta etc. — pentru a menține o monedă stabilă au eșuat, deoarece monedele rămîneau tributare, în ceea ce privește cantitatea, „...unei producții miniere care scapă controlului, și, în ceea ce privește calitatea, manipulațiilor la care guvernele nu pot să renunțe, pentru că sînt pentru ele simple și fructuoase”.²⁶

Pe de altă parte, comerțul s-a adaptat inflației și devalorizării și, pe cînd consumatorul suferea, negustorul își păstra zîmbetul.

În concluzie, două fapte monetare distincte au influențat prețurile mărfurilor:²⁷

1. Diminuarea puterii de cumpărare a metalelor prețioase în general;
2. Diminuarea greutateii unității monetare de socoteală.

²⁵ R. Sédillot, *op. cit.*, p. 216.

²⁶ *Ibidem*, p. 217.

²⁷ R. Gonnard, *op. cit.*, tome I, p. 150.

Consecințele vor fi, pe de o parte creșterea rapidă a prețurilor reale ale mărfurilor, iar pe de altă parte o creștere cu mult mai rapidă a prețurilor lor nominale.²⁸

Altfel spus, la sfârșitul secolului al XVI-lea și în secolul următor va trebui o cantitate mai mare de metal și un număr mărit de unități monetare pentru a cumpăra o marfă determinată, deoît la începutul secolului al XVI-lea.

Creșterea prețurilor în Europa începe în primele decenii ale veacului al XVI-lea, dar ea este lentă, neregulată. De-abia la mijlocul secolului după ce minele de argint din America încep să verse pe piața europeană cantități enorme de metal, se produce o cotitură radicală, un salt brus al prețurilor.

A doua jumătate a secolului al XVI-lea este caracterizată printr-o creștere rapidă, regulată și în proporții nemaîntilnite a prețurilor.

Creșterea generală începe, mai întâi, în Spania (Andaluzia) și în Saxonia (țară minieră), către anul 1520. Apoi, prețurile încep să urce în țările dependente de Spania — Țările de Jos, Italia.

Către anii 1524—1530, creșterea este evidentă în Westphalia (1 Münster), în Alsacia, la Orléans (în Franța) și, parțial, în Anglia. Mai târziu, către anul 1550, creșterea prețurilor se manifestă în întreaga Franță și în Anglia, în Europa centrală și Rusia.²⁹

În Spania³⁰, în cursul secolului al XVI-lea, prețurile au crescut de trei ori — ca și în Elveția etc. O veritabilă inflație a aurului și argintului majorează prețurile mărfurilor, serviciilor și determină, către anul 1578, cascada de falimente în rîndul negustorilor din Sevilla. Curba ascendentă a prețurilor nominale atinge însă punctul maxim către anul 1640, în întârziere, deci, față de aflusul maxim de metal prețios. Earl J. Hamilton pune această întârziere pe seama răspîndirii masive a monedei de bilon, de proastă calitate.

Portugalia³¹, cealaltă țară iberică, este scena unor fenomene similare. Fr. Mauro consideră că teoria cantitativă pare, în mare, să se verifice și în cazul Portugaliei.

În Anglia³², creșterea prețurilor este generală. Așa, de pildă, în perioada 1510—1610, prețul quarterului de grîu s-a urcat de la 48 la 48

²⁸ Preț — expresie bănească a valorii. Preț nominal — valoarea mărfii exprimată în unități monetare al căror titlu nu corespunde valorii intrinsece. Preț real — valoarea mărfii exprimată în cantitatea „x” de metal prețios (aur), nedevalorizat.

²⁹ Vezi R. Sédillot, *op. cit.*, p. 215; St. Horszowski, *op. cit.*, p. 60—6

³⁰ Vezi R. Sédillot, *op. cit.*, p. 215; Fr. Mauro, *op. cit.*, p. 417—418

B. Bennassar, *Facteurs sévillans au XVI-e siècle*, în A.E.S.C., nr. 1, 1957, p. 6

³¹ Fr. Mauro, *op. cit.*, p. 415, 417, 428, 430.

³² Vezi K. Marx, *Capitalul*, vol. I, p. 654, 658; A. Oțetea, *op. cit.*, p. 63

H. Sée, *op. cit.*, p. 59.

de pence, iar salariile nu au crescut decât de la 36 la 70 de pence pe săptămână. Deci, prețul grâului a crescut de 10 ori, iar salariile de numai două ori.

În realitate, salariul real al muncitorului a scăzut. De asemenea, rentele senioriale au crescut. Arendașii, care înainte plăteau o rentă de 4 l. st., plătesc acum 40, 50, 100 l. st.

În ceea ce privește Belgia³³ și, în general Țările de Jos, se poate nota alura ciclică a mișcărilor de prețuri, determinată, înainte de toate, de mișcarea cerealelor. În întreg secolul al XVI-lea, prețurile exprimate în metal prețios au fost cu 40% inferioare celor exprimate în monedă de socoteală. În Flandra, în perioada 1500—1600, se constată că grâul a trecut de la indicele 100 la 595, ovăzul de la 100 la 520—550, untul la 700.³⁴ Salariul muncitorului a urmat, în parte, mișcarea prețurilor dar, în general, la sfârșitul secolului muncitorul era expus efectelor fluctuațiilor ciclice de scurtă durată. Secolul al XVII-lea prezintă mai întâi o ușoară scădere a prețurilor, dar apoi ele vor depăși nivelul maxim atins în secolul precedent.

În altă ordine de idei, lui Ch. Verliden i se pare că teoria cantitativă nu poate furniza o explicație completă a creșterii prețurilor, mai ales crizelor ciclice, și, de aceea, face loc în rândul cauzelor speculei și „monopolurilor”.

În Franța³⁵ secolului al XVI-lea, după părerea lui Harsin, cantitatea de metal prețios a crescut de zece ori, iar prețurile nominale de cinci ori. Prețul nominal al grâului s-a încincit, iar cel real a crescut cu numai 33%. În perioada 1520—1661, arată E. Levasseur, cantitatea de argint, neglijând variațiile decenale, care reveneau unui hectolitru de grâu pe piața Parisului, a crescut de la 32,28 grame metal fin, la 91,4 grame. Prețul pământului s-a triplat. Salariile nominale ale muncitorilor au crescut, însă, mult mai lent decât prețurile diferitelor produse.

De fapt, salariul real s-a redus într-un secol cu 30—35%. Un alt istoric, H. Sée, observă că prețurile au avut o creștere ce nu a fost inferioară cifrei de 100% și că s-a ridicat, cel puțin, la 200%. R. Sédillot apreciază că în Franța prețurile s-au triplat într-un secol.

Se apreciază, totodată, că afluxul de metale prețioase nu a fost singura cauză a creșterii prețurilor: începând din anul 1570 și pînă la sfârșitul secolului, trebuie să se țină seama de ravagiile produse de războaiele religioase, care au influențat mișcarea generală a prețurilor.

³³ Vezi Ch. Verlinden ș.a., *Le mouvement des prix et des salaires en Belgique au XVI-e siècle*, p. 174—198.

³⁴ Punctul cel mai ridicat atins de prețuri în Flandra și Hainaut se situează în perioada 1580—1590. (Vezi Ch. Verlinden, *En Flandre sous Philip II; Durée de la crise économique*, în A.E.S.C., nr. 1, 1952, p. 29—31.)

³⁵ Vezi R. Gounnard, *op. cit.* tome I, p. 151—152; H. Sée, *Esquisse d'une histoire économique et sociale de la France*, Paris, 1929, p. 165; G. d'Avenel, *op. cit.*, tome III, p. 130—131; E. Levasseur, *op. cit.*, p. 15, 22.

În Italia ³⁶, se observă o alură ciclică a mișcării prețurilor; perioada de creștere alternează cu cele de scădere. Perioada cea mai lungă și însemnată a creșterii prețurilor se plasează între anii 1552 și 1560, când creșterea medie anuală a fost de 5,2⁰/. Urmează apoi o perioadă de scădere care se sfârșește în anul 1570, când Mediterana occidentală și Italia joacă rolul, după cum spune F. Braudel, de „rută imperială a argintului“.

C. Cipolla consideră că nu metalul american este cauza creșterii prețurilor, ci mărirea investițiilor din anii de pace. Al. Chabert apreciază însă, și se pare că în mod îndreptățit, că deși prețurile au crescut mai lent în Italia decât în alte țări occidentale, explicația trebuie căutată în poziția geografică periferică a Italiei față de comerțul iberic și în tezurizarea, din motive politice, a metalului prețios.

În concluzie, Europa occidentală a cunoscut, mai ales în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, o creștere generală a prețurilor tuturor produselor, și în primul rând, a celor agricole. Cea mai puternică creștere a prețurilor la cereale s-a produs în cursul perioadei 1580—1600.³⁷ Curba salariilor deși pretutindeni este ascendentă, a rămas mult inferioară curbei prețurilor a cărei creștere a cunoscut un ritm mai intens.

În Europa centrală ³⁸ — am inclus în această categorie Iugoslavia, Austria, Boemia, Polonia — mișcarea generală a prețurilor coincide cu revoluția prețurilor din Europa occidentală: creștere progresivă în prima jumătate a secolului al XVI-lea; creștere bruscă și îndelungată în a doua jumătate a secolului; ușoară tendință de scădere în prima jumătate a secolului al XVII-lea.

Creșterea importantă și de lungă durată începe în Europa occidentală către anul 1550. La fel la Dubrovnik, în Iugoslavia, în Austria și în Boemia. Pe teritoriile poloneze, dimpotrivă, prețurile urcă fără întrerupere de la 1521—1530 până la 1550, când ele ating maximum. În Polonia, cea mai mare exportatoare de cereale, creșterea s-a produs mai devreme, înaintea invaziei metalului alb american, datorită tocmai exportului masiv de grâne care determina intrarea în țară a mari cantități de monedă din diferite țări europene.

Factorii care au influențat creșterea prețurilor sînt comuni întregii Europe. Principalul a fost afluxul de metale americane.

În Iugoslavia nivelul prețurilor nu s-a modificat mult în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Creșterea importantă și foarte rapidă începe după 1550. La începutul secolului al XVII-lea, prețurile cunosc o stagnare și chiar o scădere, pentru ca, pe la 1640, să înceapă din nou să crească. Diverse calcule dau, pentru întreg secolul al XVI-lea, o creș-

³⁶ C. Cipolla, *op. cit.*, p. 514—516; Al. Chabert, *Encore la révolution des prix au XVI-e siècle*, în A.E.S.C., nr. 2, 1957, p. 271—272.

³⁷ A. G. Markov, *op. cit.*, p. 47.

³⁸ Vezi St. Hoszowski, *Les prix à Lwow*, p. 14—15, 64—65; St. Hoszowski, *L'Europe centrale devient la révolution des prix en XVI-e siècle*, p. 445—449; Ferdo Gestrin, *op. cit.*, p. 682—683.

tere de 400—800% la grâu și de 800% la lemne — în Slovenia³⁹. Salariile, dimpotrivă, nu urmează această progresie decât mult mai lent.

Numai începînd din anii treizeci ai secolului al XVII-lea ele se aliniază mai repede prețurilor. Creșterea enormă a prețurilor la grâu este parțial imputabilă comerțului rural ale cărui produse plecau direct în străinătate.

În Austria și Boemia — pentru care nu avem la dispoziție date statistice amănunțite — remarcăm ușoarele creșteri ale prețurilor produselor agricole, urmate de scăderi, în prima jumătate a secolului al XVI-lea — determinate de factori locali —, creșterea generală și pronunțată în perioada 1550—1600, și, apoi, mai puțin intensă în primele două decenii ale secolului al XVII-lea.

În Austria, evoluția salariilor a fost mult mai lentă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea (4—20%) în timp ce prețurile urcau mult mai repede, și mult mai rapidă după 1600 (22—70%), într-un moment în care prețurile cresc mai lent. Distrugerile provocate de războiul de Treizeci de ani sînt poate responsabile pentru această creștere a salariilor.

În Polonia, pe lîngă cele semnalate anterior, remarcăm că, în cursul secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, indicele general se ridică cu 400% pentru prețurile reale și cu 3500% pentru cele nominale.

Creșterea prețurilor la cereale a fost în Polonia mai puternică decît în țările occidentale. Spre deosebire de Austria, în Polonia anilor 1550—1600 creșterea salariilor a fost mai puternică (la Cracovia 77—80%, la Lwow 67—145%, la Gdansk 81—150%) în timp ce în secolul al XVII-lea curba descrește datorită regresului economic. Totuși, în cele două secole situația muncitorilor a suferit o agravare notabilă, care se traduce la Lwow, de pildă, prin o scădere cu 65% a puterii de cumpărare a salariilor reale.

Trebuie să semnalăm că pentru țările Europei centrale este necesar să se țină seama, în mod special, și de alți factori, în afară de aflutul metalului alb american: o anumită politică a prețurilor promovată de clasele dominante proteja agricultura seniorială și nu ținea cont de interesele meșteșugarilor, orașelor și comerțului. Baremurile prețurilor, de pildă, în Polonia, vizau produsele meșteșugărești și pe cele importate, lăsînd libere prețurile produselor agricole și a materiilor prime, firește, în avantajul nobilimii.

Alți factori — semnalati de istorici — care au influențat mișcarea generală a prețurilor au fost: războaiele, calamitățile naturale, creșterea populației, în general, și a celei urbane în special, prosperitatea economică, starea forțelor productive, progresele tehnice. Dezvoltarea economică a fost manifestă în teritoriile Europei centrale, ca de altfel în toate

³⁹ Pentru celelalte regiuni ale Iugoslaviei de astăzi nu dispunem de date statistice amănunțite.

țările europene.⁴⁰ Remarcăm însă că în timp ce factori, ca politica prețurilor promovată de nobilime, războaiele, calamitățile naturale, creșterea populației determină o tendință de creștere a prețurilor, dimpotrivă, factori ca dezvoltarea forțelor de producție, progresul tehnicii determină în mod firesc o tendință de scădere a acestora.

Dacă comparăm tendința prețurilor în secolele XVI-XVII în Europa centrală cu mișcarea prețurilor în Europa occidentală, remarcăm analogiile următoare :

1. Pînă la 1550, creșterea a fost slabă și nu a afectat decît produse alimentare ;

2. De la 1550 pînă la începutul secolului al XVII-lea, creșterea devine un fenomen universal și intens ;

3. Creșterea la produsele agricole și la mărfurile alimentare, în general, atinge maximum în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, depășind prețurile la alte produse ;

4. Creșterea salariilor a rămas inferioară celei a prețurilor diferitelor produse.

În Rusia⁴¹, piața este scena unor procese analoage celor din restul Europei. Prețurile produselor agricole și industriilor anexe cresc în cursul secolului al XVI-lea de 3—4 ori, iar prețurile produselor meșteșugărești se dublează. Prețul grîului, mai cu seamă, crește de 4 1/3 ori. Perioada de creștere maximă a prețurilor la cereale coincide cu cea din Occident (1580—1600). Rusia nu cunoaște însă o creștere a prețurilor la cereale înainte de 1550. Semnalăm, totodată, că ritmul creșterii prețurilor în Statul rus, în anii 1580—1590, este mai rapid decît în Europa occidentală, iar o scădere a prețurilor, ca cea din Rusia, după 1590, nu este cunoscută în Occident.

Factorii care au acționat asupra prețurilor mărfurilor în Rusia sînt, după părerea lui A. G. Mankov, următorii : progresele comerțului intern, dezvoltarea pieței interne, influența crizei din anii 1570—1590, influența deprecierei metalului monetar — pe care Rusia îl primea din alte țări ale Europei.

Am lăsat la sfîrșit să ne ocupăm de Țările Române, avînd în vedere faptul că ne lipsește o istorie riguroasă a prețurilor în secolele XVI-XVII și, de aceea, informațiile noastre sînt reduse, sau lipsesc cu desăvîrșire în unele privințe.

Cînd ne referim la influența metalului devalorizat — care fără îndoială se manifestă și la noi, trebuie să avem în vedere și raporturile dintre Țările Române și turci. Este știut că pe pămîntul românesc au cir-

⁴⁰ St. Hoszowski, *L'Europe centrale devant la révolution des prix au XVI-e et XVII-e siècle*, p. 452.

⁴¹ A. G. Mankov, *op. cit.*, p. 47, 87, 121, 127, 225.

culat o mulțime de monede străine, mai cu seamă turcești, a căror devalorizare în secolele XVI-XVII este constatată.⁴²

În imperiul otoman se manifestă fenomene similare celor din restul Europei — creșterea continuă a prețurilor, mai ales la produsele agricole, dezvoltarea comerțului cu grâne și produse animale etc.⁴³ — care, neîndoielnic, și-au exercitat influența și la nord de Dunăre, dată fiind natura raporturilor politice dintre Țările Române și turci.

Informațiile noastre sînt mai precise în ceea ce privește Transilvania⁴⁴, pe care le putem rezuma la următoarele:

Revoluția prețurilor „nu poate explica singură saltul prețurilor pe care-l observăm pe piața Clujului, în special, și a Transilvaniei, în general”⁴⁵ în secolele XVI-XVII. Intensificarea relațiilor de schimb, creșterea rentei în bani, dezvoltarea pieței interne au fost fenomene care, în Transilvania, au influențat în aceeași măsură mișcarea prețurilor ca și „revoluția” lor.

Totodată, prețurile la produsele meșteșugărești cunosc o creștere ce întrece cu mult, la o serie de produse, nivelul de prețuri al produselor agricole — fapt ce se datorește, între altele, legislației breslașe și politicii urbane de reglementare a prețurilor.

Produsele agricole nu au atins pe piața Clujului prețurile de pe piața Occidentului, unde valoarea intrinsecă a argintului scăzuse mai mult. Totuși, prețul grîului urcă mult: în anii 1584—1600 el crește cu peste 60%.

Salariile lucrătorilor calificați și necalificați au cunoscut în secolul al XVI-lea o creștere modestă. Așa, spre exemplu, creșterea medie a salariilor la munci necalificate cu 18%, în perioada 1548—1599, față de creșterea prețurilor la alimente și îmbrăcăminte cu 80—150—200%, demonstrează cu prisosință înrăutățirea stării materiale a salariaților.

Prin urmare, și în Transilvania întîlnim fenomene similare celor din restul Europei.

Revoluția prețurilor a fost un torent pe care nici un dig nu a putut să-l zăgăzuiască: nici protestele mulțimilor care sufereau, nici ordonanțele nenumărate ale guvernelor ce se străduiau, uneori, să stăvilească fenomenul.

⁴² În studiul *Haraciul Moldovei și Țării Românești în secolele XV—XIX*, publicat în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. II, 1957, p. 14—19, prof. M. Berza semnalează acest fapt. Așa, de pildă, se remarcă devalorizarea oficială a asprului, monedă de argint, în raport cu moneda de aur și baterea de „aspri noi” cu valoare redusă. Asprul nou suferă o depreciere, față de cel vechi, de 217%, adică o urcare a galbenului de la 60 la 130 de aspri.

Devalorizarea va continua și după 1584. Vezi și C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 97.

⁴³ Vezi *Ömar Lufti Barkan*. „*La Méditerranée*” de Fernand Braudel *vue d'Istanbul*, în A.E.S.C., nr. 2. 1954, p. 196.

⁴⁴ Vezi S. Goldenberg, *Clujul în secolul al XVI-lea. Producția și schimbul de mărfuri*, Ed. Academiei, 1958, p. 312—340.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 313—314.

Pretutindeni, în secolele XVI-XVII, în condițiile create de aflulxul masiv al metalului prețios american, cererea de produse a crescut mai repede decât oferta. S-au descoperit mine de aur și argint, scrie R. Sédillot, dar nu și „mine de găini, nici de grâu, nici de stofe”.⁴⁶

Se pune o întrebare firească: care au fost consecințele acestui complex fenomen — revoluția prețurilor — pe plan general european?

R. Romano⁴⁷ consideră că secolul al XVI-lea a fost marcat în ansamblul european prin o dezvoltare economică generală, fruct al expansiunii agriculturii, care a permis elanul comercial și industrial. Secolul al XVII-lea se caracterizează, dimpotrivă, printr-o stagnare care lovește ansamblul economiei europene, căreia i-au scăpat doar Țările de Jos și Anglia. Elanul secolului al XVI-lea se epuizează, spune autorul mai sus citat, în anii crizei din 1619—1622, caracterizată prin: răsturnarea raportului secular argint-aur; scăderea emisiunilor monetare; scăderea dobânzii; începutul unei politici deflaționiste etc.⁴⁸

În întreaga Europă, revoluția prețurilor a lăsat urme adânci, a influențat considerabil situația și, în unele țări, chiar structura diferitelor clase sociale, a provocat, pe lângă tulburări economice grave, frământări social-politice.

În secolul al XVI-lea, banii au jucat un rol predominant, mai ales în Europa occidentală.

De atunci „setea de câștig devine trăsătura generală a vremii”⁴⁹. Să nu uităm însă că gradul de dezvoltare al țărilor europene nu a fost uniform, că au existat diferențe sensibile între vestul, centrul și răsăritul Europei. De aceea, și în ceea ce privește consecințele revoluției prețurilor constatăm deosebiri notabile.

În Europa occidentală⁵⁰, au avut de suferit de pe urma creșterii prețurilor și a devalorizării monedelor toți deținătorii de venituri fixe, care trăiau dintr-un venit constant stipulat în argint, care s-a devalorizat: funcționarii, mare parte din nobilime, mai ales cea provincială, toți cei care nu trăiau din cumpărare și vânzare, sau nu-și lucrau singuri pământul. Aflulxul metalului alb american a contribuit mult la ruina vechilor cadre sociale legate de evul mediu.

Beneficiarii se găseau în rîndul deținătorilor de venituri variabile, în rîndul țăranilor — pentru care deprecierea monedei a făcut insignifiante

⁴⁶ R. Sédillot, *op. cit.*, p. 215. În ultimii ani ai secolului al XVI-lea și la începutul secolului al XVII-lea, producția de aur și argint continuă să crească, mai lent, e drept, după darea în exploatare a minelor de argint din Bolivia și a celor de mercur de la Huanca-Velica (în 1598), în timp ce industria și comerțul erau paralizate în multe țări europene de conflicte religioase, frământări sociale și războaie.

⁴⁷ R. Romano, *Encore la crise de 1619—1622*, în A.E.S.C., nr. 1, 1964, p. 32—36.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 35—36.

⁴⁹ A. Oțetca, *op. cit.*, p. 89.

⁵⁰ Vezi K. Marx, *Capitalul*, vol. I, p. 658—659. R. Sédillot, *op. cit.*, p. 215—216; Ch. Verlinden, *op. cit.*, p. 178, 186—187; R. Gonnard, *op. cit.*, tome I, p. 152—154; H. Sée, *Esquisse d'une histoire économique et sociale de la France*, p. 166, 171; *Idem*, *Les origines du capitalisme moderne*, p. 59—64.

censul, rentele plătite — în rîndul tuturor celor care exploatau în regie proprie moșii sau ferme, plătind arenda potrivit normelor vechi, dar vînzînd produsele lor după normele noi, în rîndul speculanților, al oamenilor de finanțe și al comercianților.

În ceea ce privește țărăimea se impune însă o precizare: Țărăniimea — mai ales păturile mai înstărite — a profitat, este drept, de pe urma revoluției prețurilor care a determinat scăderea valorii reale a censului datorat seniorilor și creșterea prețurilor la cereale pe care le vindea pe piață, dar, pe de altă parte, a avut de suferit din cauza adăugirii unor taxe senioriale suplimentare (care urmau să compenseze devalorizarea censului) și, mai ales, datorită fiscalității crescînde a statului feudal.

Agricultura cunoaște o perioadă prosperă: lucrătorul agricol a fost mai bine tratat decît cel urban. Rentele senioriale cresc, spre exemplu, în Anglia și, tot aici, arendașii vor prospera, în același timp, pe seama landlorzilor și a muncitorilor agricoli. În momentul în care vechea nobilime ruinată vinde pămînturile sale, țăraniii îmbogățiți fac afaceri bune, cumpără pămînt.

În satele franceze, de pildă, s-a manifestat o activă mișcare de speculă cu terenuri și produse. Mulți țărani s-au eliberat și numeroși burghezi s-au înnobilat.

Creșterea prețurilor a încurajat pe producătorii de mărfuri să producă și pe negustori să cumpere pentru a vinde cu profit. Pe de altă parte, creșterea lentă a salariilor lucrătorilor a creat o „inflație a beneficiilor” burgheziei. Capitalurile acumulate cresc și de aici a rezultat o stimulare a investițiilor de capital, o activitate economică care s-a manifestat prin progresele comerțului, prin crearea industriilor noi. Cu alte cuvinte, capitalismul a cunoscut una din principalele etape ale tinereții sale. Apar instituții economice noi, ca societățile pe acțiuni, se nasc și se dezvoltă concepții economice noi, ca sistemul mercantilist și protecționist.

Toate acestea contribuie, pe de altă parte, la revizuirea unor vechi dogme. Fără îndoială, nu este posibil să se izoleze aspectele religioase sau politice ale vieții din secolele XVI-XVII, de conexiunea lor cu aspectele economice și sociale. Amintim, spre pildă, doar succesele rapide ale anabaptismului — îmbrățișat de masele populare nemulțumite, lovite de revoluția prețurilor — și calvinismului — doctrină a burgheziei în ascensiune care a profitat din plin de pe urma consecințelor revoluției prețurilor — în Țările de Jos și în alte regiuni ale Europei.

Dar, „...drama religioasă și drama monetară, scrie R. Sédillot, sînt legate și simultane, și ambele preced revoluția economică care a urmat lărgirii lumii”⁵¹.

⁵¹ R. Sédillot, *op. cit.*, p. 216.

În Europa centrală⁵², inflația, datorită metalelor prețioase americane, a provocat, pe de o parte, devalorizarea monedelor de aur și argint și un salt brusc al prețurilor, iar pe de altă parte, o criză în exploatarea minelor de argint din statele germane, Austria, Boemia, și Ungaria, deoarece concurența metalului alb american făcea puțin rentabilă continuarea exploatarea lor.

Totodată, repercusiunile creșterii prețurilor s-au făcut simțite asupra condițiilor sociale și, îndeosebi, asupra claselor.

În Europa centrală, structurile feudale puternic înrădăcinate au fost însă consolidate prin noua situație economică. În Polonia, spre exemplu, proprietarii de pământ feudali au profitat la maximum, în timp ce țărani și orașenii au fost în pierdere. Nobilimea s-a înstăpinit aproape asupra întregului comerț cu cereale — principalul produs de export — asigurându-și o supremație economică și socială decisivă.

Țărani nu au putut beneficia pe deplin de creșterea prețurilor produselor agricole, deoarece pământurile lor au fost reduse, obligațiile lor feudale au crescut — mai ales claca devine deosebit de grea, ceea ce împiedică pe țaran să se ocupe de propria gospodărie — și, în consecință, au participat într-o măsură foarte mică la tranzacțiile comerciale. Pe de altă parte, trebuie reținut faptul că impozitele către stat au crescut, reducând astfel posibilitățile țaranului de a câștiga de pe urma creșterii prețurilor.

Burghezia poloneză a fost handicapată de supremația politică și concurența economică a nobilimii. Capitalurile comerciale nu se acumulas în orașele poloneze. Orașele situate departe de Vistula — principala cale fluvială — își pierd prosperitatea, decad. Situația este asemănătoare în Boemia, Austria etc.

În Slovenia, țară sud-est europeană, evoluția este, în parte, identică. Burghezia slovenă fiind legată de comerț, în special de traficul de tranzit, a fost bătută pe acest plan de dubla concurență a țăranilor și nobilimii, care comercializau produsele agricole obținând câștiguri substanțiale. Din aceste motive, începând mai ales de la mijlocul secolului al XVI-lea declinul lent al burgheziei era evident. Marii negustori au dispărut, cei mai săraci s-au ruinat. O nouă lovitură a primit burghezia prin noua depreciere a monedei, de la începutul războiului de Treizeci de ani (Geldkrach). Aceasta a fost o lovitură puternică dată dezvoltării capitaliste a Sloveniei. Nu trebuie neglijat, de asemenea, nici rolul de frână pe care l-a jucat stăpânirea turcă în privința dezvoltării generale a țării.

Nobilimea a suferit, la rândul ei, profunde transformări structurale.

Apare o nobilime de dată nouă, ieșită din rîndul burgheziei, care continuă să se ocupe de exploatarea minelor, forjelor, manufacturilor etc. Diferențieri sociale, din ce în ce mai accentuate, apar și în rîndul țărânimii: pătura șerbilor altădată omogenă, se scindează în diverse grupuri.

⁵² Vezi St. Hoszowski, *L'Europe Centrale devant la révolution des prix. XVI-e et XVII-e siècles*, p. 450, 453—456; Ferdo Gestrin, *op. cit.*, p. 684, 686—688, 690; A. Oțetea, *op. cit.*, p. 55.

Și în Rusia⁵³ creșterea productivității și comercializării produselor pe proprietățile funciare feudale s-a obținut printr-o presiune agravată asupra țăranilor, prin creșterea obligațiilor feudale ale acestora. Creșterea prețurilor este însoțită de o exploatare intensificată a șerbilor. E drept însă că, în regiunile centrale ale Statului Rus, țăranii participă intens la comerțul cu grâne.

În concluzie, revoluția prețurilor s-a manifestat prin urmările sale, într-un anumit fel în Europa occidentală — mai avansată în domeniul industriei și economiei capitaliste — și într-un cu tot alt fel în Europa centrală și răsăriteană — în care agricultura avea o preponderență covârșitoare, iar sistemul feudal era deosebit de puternic.

În Occident, revoluția prețurilor a accelerat dezvoltarea economiei capitaliste. În restul Europei ea a avut ca efect consolidarea și prelungirea existenței sistemului feudal. Rezultă din toate acestea că revoluția prețurilor a contribuit să sublinieze contrastul crescând între caracterul agrar al majorității țărilor din Europa centrală și răsăriteană și caracterul industrial al economiei Europei occidentale, fenomen cunoscut sub numele de „dualismul economic european”. Desigur, o serie de alți factori au intervenit în dezvoltarea economică din secolele XVI-XVII, dar aceștia nu mai constituie obiectul articolului nostru.

⁵³ Vezi A. G. Mankov, *op. cit.*, p. 126—127.

PROBLEMA NAȚIONALĂ ÎN REVOLUȚIILE DIN 1848

DUMITRU ALMAȘ

Citîndu-l pe Lamartine, istoricii francezi pretind, nu fără dreptate, că Napoleon „a răsculat naționalitățile și naționalitățile l-au înghițit”.¹

Înfrîngîndu-l pe Napoleon în 1815, Europa monarho-feudală a preluat conducerea popoarelor împotriva „uzurpatorului”, a restaurat, sub tutela Sf. Alianțe, o fațadă aristocratică și despotică în numele legitimității și al echilibrului european. Părea o construcție intactă și puternică. Dar această fațadă n-a izbutit nici să ascundă, nici să stăvilească marea efervescență revoluționară a popoarelor, pregătită de dezvoltarea economică a societății și impulsionată de revoluția franceză și de cuceririle napoleoniene.

Trei valuri revoluționare

Ideea națională, conștiința de sine a popoarelor, a fost deosebit de activă în prima jumătate a secolului al XIX-lea și, alături de ideile revoluționare în ordinea economică, socială, politică, ea a asaltat în cel puțin trei valuri succesive (1820—1823, 1830 și 1848) sistemul restaurației. Toate aceste revoluții au răspuns dezvoltării economiei capitaliste, dezvoltării burgheziei și proletariatului, creșterii conștiinței naționale a popoarelor, ca urmare a intensificării dublei exploatare sociale și naționale, ca o consecință a progresului cultural și a răspîndirii ideilor revoluționare franceze îndeosebi, prin însăși ocupația napoleoniană. De semnalat că, în toată prima jumătate a secolului al XIX-lea, „progresele economice constituiau bazele materiale ale sentimentului național, căruia istoricii îi cercetau originile și căruia poezii îi întrețineau flacăra”.² La toate popoarele, dar mai ales la cele subjugate, conștiința națională devenea deosebit de activă, de efervescentă, de revoluționară. În același timp, revoluțiile de dinainte de 1848, în desfășurarea lor, se îmbogățeau cu idei și sarcini noi.

¹ G. Weill, *L'Europe du XIX-e siècle et l'idée de nationalité*, Paris, 1938, p. 3.

² G. Bruhat, *L'Europe, la France et le mouvement ouvrier en 1848*, Ed. Sociales, Paris, 1948, p. 21.

Burghezia, intelectualii, masele populare suportau greu absolutismul social și politic restaurat, mizeria economică și abuzurile stăpînirii străine. Dacă în Spania scopul principal al revoluției din 1820 era libertatea socială și politică, în Germania lupta se axa pe libertăți politice constituționale, cu un început de orientare spre unitate. În Italia, Grecia, Serbia, în Țările Române, în Cehia, Polonia sau în coloniile spaniole din America, revoluțiile social-politice erau însoțite de ideea națională a spulberării stăpînirii străine; aici popoarele, în cap cu burghezia, luptau pentru întemeierea statelor naționale independente. Carbonarul Santore di Santarosa de pildă, preconiza, în 1820, eliberarea întregii Italii, avînd ca primă etapă crearea unui regat nordic, din marea Tireniană în cea Adriatică și din Alpi în Apenini.

Incontestabil, în embrion, sentimentul național exista de mult, din evul mediu. Deși divizați în state diferite, deși aflați sub stăpîniri străine, italienii sau germanii, cehii sau românii, polonii sau sîrbii, știau de mult că aveau fiecare o comunitate de teritoriu, de limbă, de cultură. La începutul secolului al XIX-lea, la fiecare popor ideea națională se transforma în conștiința națională, în idee forță, care contribuia într-o apreciabilă măsură la eliberarea popoarelor subjugate unor stăpîniri străine, încă din evul mediu sau din vremea marilor expansiuni teritoriale din istoria modernă. Și astfel, la mijlocul veacului al XIX-lea, ideea națională se afirmă cu un puternic conținut revoluționar.

Dacă înainte de războaiele napoleoniene „dinastiile din Germania nu cunoșteau noțiunea de popor, ci numai de supuși“, nu cunoșteau sau se prefăceau că „nu cunoșteau germani, ci numai prusaci, bavarezi, austrieci“³. În timpul ocupației franceze concepțiile s-au transformat radical. „Dorința mea este, afirma Stein, ca Germania să devină mare și puternică pentru a-și redobîndi suveranitatea, independența și naționalitatea și pentru a le menține“.⁴ Imaginea Revoluției Franceze domina, înflăcără spiritele progresiste și înspăimînta pe cele reacționare. Revoluția, ideea mare a vremii, se difuza în ciuda baionetelor și a intervențiilor Sf. Alianțe. Reacțiunea, întruchipată în persoana cancelarului Metternich, a țarului Alexandru I și apoi a lui Nicolae I, manifestată prin politica de intervenție a Sf. Alianțe, se izbea pretutindeni de „comploturi iacobine“, de insurecții pentru constituții, de răscoale pentru drepturi sociale, de revoluții, în care revendicările economice, sociale, politice, culturale se conjugau cu cele naționale. Chiar dacă în primul val de revolte, 1820—1823, de altfel slab organizate, inoportun dezlanțuite, insuficient ancorate în realitățile sociale, revoluționarii au fost zdrobiți de forțele armate ale reacțiunii intervenționiste, conștiința revoluționară s-a întărit. Lupta social-politică și națională a continuat, îndîrjită, sub cele mai diverse forme. Chateaubriand însuși recunoștea, în 1829, că „neliniștea tuturor, produsul acestui secol, repre-

³ W. Mommsen, *Größe und Ursachen des deutschen Bürgertums*, 1848/1849, Stuttgart, 1949, p. 28.

⁴ Rudolf Kiau, *Kämpfe um die deutsche Einheit*, Berlin, 1955, p. 17.

zintă bătaia dintre decrepitudinea bătrînelor instituții și energia tinerelor generații".⁵ Noul era revoluția economică, socială, politică, națională, spirituală. Dar dacă în Congresul de la Viena cea mai minusculă dinastie legitimă avea mai mare valoare decît cea mai mare dintre națiuni. la zece ani după aceasta, corifeilor politici ai Sf. Alianțe li s-au impus o serie de derogări și concesii de la politica de restaurare. Primele succese în lupta națională din Europa au țîșnit de acolo de unde lumea se aștepta mai puțin: din sînul popoarelor balcanice. Aceasta pentru că imperiul otoman era cel mai slab și mai despotic stat plurinațional, iar națiunile subjugate purtau greul jug al dublei exploatări: sociale și naționale. În 1804 pornesc sîrbii și continuă în 1816. În 1821, se mișcă românii sub conducerea lui Tudor Vladimirescu, se revoltă grecii. În Europa se stîrnea un curent de simpatie, un val filohelenic care antrena poeți, artiști și luptători revoluționari, mergînd pînă la jertfa lui Byron. Mulți din cei înfrînți în propria lor țară în 1820—1823, ca de pildă Santarosa, luptau acum pentru greci sau pentru sud-americani și obțineau victoria. Opinia publică obliga Anglia și Franța să ia apărarea ideii de libertate națională. Țarul Nicolae însuși, în 1827, îmbinînd interesele expansioniste în detrimentul imperiului otoman cu politica partenerilor apuseni, își trimitea flota aliată cu cea franceză să lupte la Navarin, în sprijinul grecilor. Apoi se angaja în războiul antiotoman, ca să impună pacea de la Adrianopol, unde se recunoștea statul național liber al grecilor și autonomia sîrbilor. La acestea s-au adăugat succesele revoluționare ale popoarelor din America Latină, care au scuturat jugul stăpînirii spaniole. Politica neintervenției, preconizată de guvernul englez, și doctrina Monroe impusă de S.U.A. contribuiau la recunoașterea de facto a celor 15 republici central și sudamericane.

Al doilea val revoluționar, cel din 1830, a doborât restaurația din Franța, piesă de bază a Congresului de la Viena în politica europeană. Ludovic al XVIII-lea și Carol al X-lea, bourbonii restaurați, aduși în „furgoanele străinului“, nu izbutiseră nici „să regalizeze națiunea“, nici „să naționalizeze regalitatea“. Îndepărtînd dinastia emigrată, înstrăinată a bourbonilor, burghezia franceză dă o tentă națională revoluției din 1830. Era revanșa tricolorului împotriva drapelului alb adus de protejării coaliției străine, era revanșa împotriva mutilării frontierelor și a umilirii naționale provocată de bourbonii și emigrați. Tînărul Godefroy Cavaignac se credea îndrituit să afirme în fața lui Ludovic Filip, la 31 iulie 1830, la sfîrșitul „glorioaselor“: „Luați seama, nu-i o revoluție liberală, ci o revoluție națională“.⁶

Anul 1830 a adus și eliberarea națională a belgienilor de sub autoritatea monarhiei Țărilor de Jos, tot o creație a Congresului de la Viena, tot o piesă care trebuia supravegheată de Sf. Alianță. Dacă nu putuseră

⁵ G. Weill, *op. cit.*, p. 112.

⁶ *Ibidem*, p. 50.

intervenii în Franța, monarhii din Sf. Alianță se pregăteau să intervină măcar în Belgia. Insurecția națională poloneză a imobilizat însă forțele țariste pe Vistula. Belgienii câștigau libertatea națională cu sînge polonez. În schimb în Italia, insurecțiile mazziniste, cu scop social și național, erau zdrobite de trupele austriece. Cu tot clocotul revoluționar și național, Italia rămînea mai departe o simplă „expresie geografică”.

Dar, fapt important, realitățile istorice dovedeau că sistemul intervenției funcționa slab, deficitar.

Cînd țarul Nicolae I, Metternich și Frederic Wilhelm III s-au întîlnit la Münchengraetz să refacă Sf. Alianță, bineînțeles fără Franța, constatau că sistemul creat prin Congresul de la Viena a primit și primea mereu grele lovituri. Ideea națională era îmbrățișată cu mare căldură de elementele democrate, de radicali, de toți susținătorii libertății popoarelor și ai unității patriilor naționale. Iar succesul lor revoluționar deștepta și întărea speranțele democraților și ale patrioților din întreaga Europă. Terorarea socială, politică și națională făcea ca întreaga Europă să se acopere de societăți secrete, de comploturi politice. Se organiza „Italia tînără”, „Germania tînără”, „Ungaria tînără”, „Polonia tînără”, „Frăția”. Polonezii și italienii, deveniți adevărați specialiști în asemenea activități, erau apărați de toți democrații europeni. „Nu poate fi ucisă o națiune, scria Michelet. Europa întreagă nefiind decît ca o persoană, fiecare din națiunile ei este un talent”.⁷ Burghezia și intelectualitatea italiană dezvoltau „risorgimento”-ul, ca formă culturală a conștiinței naționale italiene. Totodată începea să se miște și să intre în arenă noua clasă socială: proletariatul. Se propaga socialismul în forme utopice sau mic-burgheze. Londra, Birmingham, Manchester, Paris, Lyon, Köln, Bruxelles, Berlin, Viena, Milano, tot mai mari centre muncitorești, deveneau și importante centre ale mișcării socialiste și democrat-internaționaliste. Pe baza experienței organizatorice, practice și teoretice a proletariatului și a celor mai revoluționari dintre gînditori, Marx și Engels, se crea socialismul științific și se lansa, chiar la începutul anului 1848, o dată cu dezlănțuirea revoluției, *Manifestul Partidului Comunist*.

Toate comploturile și atentatele, insurecțiile și revoluțiile înfrînte, toate persecuțiile politice și ideologice exercitate de Sf. Alianță și de guvernele monarho-feudale au sporit mereu numărul emigranților și al celor închiși în temnițele Europei. Acești oameni de origini și naționalități diferite, totdeauna pătrunși de spirit liberal și democrat, au ajuns să formeze, cum spunea Mazzini, „poporul popoarelor, patria tuturor patriilor, națiunea proscrisilor”. Ei au exaltat fără limită „regretul patriei pierdute”⁸, contribuind astfel la întărirea și înflăcărarea sentimentelor naționale și revoluționare în Europa, la jumătatea secolului al XIX-lea. Lupta democratică pentru libertatea națională a popoarelor a adîncit, cum era și

⁷ Jules Michelet, *La Pologne martyr. Russie. Danube*, Paris, Bruxelles, 1863, p. 10.

⁸ G. Weill, *op. cit.*, p. 46.

fiesc, democratismul epocii, i-a dat impuls, i-a lărgit baza, l-a întărit. Ba, mai mult: se milita și pentru desființarea sclaviei oamenilor de culoare, fie pe teritoriul propriu — aboliționismul în S.U.A. — fie din colonii — Franța, Anglia, Olanda. Nu-i de fel un incident faptul că „Liberatorul“, ziarul aboliționist al lui Garrison, a apărut în 1831.

Problema națională în Franța, Anglia, țările nordice

Incontestabil, toate acestea se legau de condiția economică, de consolidarea și extinderea capitalismului, în ritmul revoluțiilor industriale — Franța, Germania, S.U.A., de marea necesitate de extindere a pieței interne, naționale, libere și sigure. Intelectualitatea tuturor popoarelor întreținea o romantică agitație științifică, artistică și culturală cu implicații sociale, politice, naționale, morale, întărind și însuflețind mereu conștiința națională. Herder descoperea marea bogăție artistică a folclorului german și arăta că „sufletul național“ era „părintele întregii culturi pe pământ“. Michelet se înflăcăra de marile calități ale poporului și-l ridica în slăvi prin hiperbole stilistice și prin argumente istorice. Louis Blanc sau Mazzini căutau remedii sociale și naționale, politice și economice, filozofice și morale pentru înlăturarea mizeriei și a nenorocirilor de care suferea lumea. Era o vreme de mari transformări economice și de neobosite căutări ideologice. Când mașina cu abur se dovedea o forță tot mai impresionantă în slujba omului, când se „aburifica“ industria, când rețelele de cale ferată porneau să brăzdeze continentul pe sute și mii de km., când puterea economică a proprietarului funciar scădea, vertiginos și iremediabil, în profitul bancherului, al industriașului, al jucătorului la bursă, când „eroul zilei nu mai era nici nobilul, nici sfântul, nici înțeleptul⁹, ci „omul de de afaceri“, „eroul“ capitalismului, în aceeași vreme sute de gânditori se preocupau cum să schimbe lumea. Aceasta în Franța, unde revoluția burgheză măturase definitiv baza economică a aristocrației, iar revoluția din 1830 alungase și edecurile restaurate, creînd o monarhie burgheză, o regalitate a „oligarhiei financiare“ cu deviza îmbogățirii, „prin muncă și economie“.¹⁰ Atunci Balzac putea scrie: „un duce sărac rămîne totuși duce, pe când burghezul sărac e o contradicție în termeni“.

„Cele trei glorioase“ au reprezentat, pentru burghezia franceză, pentru statul ei, cât „cele șase zile ale creației“¹¹. Dar ca și în Anglia în 1688, revoluția franceză din 1830 a dus la putere doar „o fracțiune“ a burgheziei, marea burghezie alcătuită în bună parte din „bancherii, regii bursei, regii căilor ferate, proprietarii de mine de cărbuni și de fier, proprietarii de păduri, o parte dintre proprietarii funciari care se aliaseră cu ei —

⁹ J. Lhomme, *La grande bourgeoisie au pouvoir (1830—1880)* Presse Universitaire de France, 1960, p. 62.

¹⁰ *Ibidem*, p. 89.

¹¹ G. Weil, *op. cit.*, p. 112.

așa-zisa *aristocrație financiară*. Ea se instalase pe tron, ea dicta legi în Camere, ea împărțea funcțiile publice de la minister pînă la debitul de tutun¹². Restul burgheziei se plasa în opoziție, năzuind să ajungă la putere, fie prin reforme acordate încetul cu încetul, ca în Anglia (a se vedea reforma electorală din 1832) sau prin revoluție. Mai ales că și pentru reforme, ca acelea de esență britanică, tot masele populare luptau și se jertfeau. După 1840 în Franța s-a dezvoltat repede spiritul revoluționar, mai ales în rîndurile micii burghezii și ale proletariatului. Ideile republicane, ca o politică opoziționistă față de monarhia burgheză a lui Ludovic Filip, se propagau prin grupul de la „Naționalul“, cu legături îndeosebi în mîndul intelectualilor romantici și al burgheziei industriale, și prin grupul de la „Reforma“, radical și socialist mic-burghez. Din punct de vedere național, Franța manifesta, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, un orgoliu patriotic întemeiat pe gloria cucerită în timpul revoluției și a războaielor napoleoniene. Trăia din amintiri și rîvnea Nisa, și poate Belgia, ca să ajungă la hotarele Galiei. Michelet și Quinet făceau apologia Jannei d'Arc și a revoluționarilor din 1789, ca să întretină orgoliul național. „Războaiele de giganti, din timpul Revoluției, va scrie ceva mai tîrziu Renan, ne-au făcut pe toți nobili. Sîntem fiii unei rase de eroi.“¹³

După revoluția din 1830, Franța adăpostea cei mai mulți emigranți: polonezi, italieni, germani, cehi, maghiari, români. Dar mai ales revoluționarii slavi din centrul Europei au găsit aici o bună primire: Safarik și Kollar, Mickiewicz și Slowacki. La Collège de France s-a creat o catedră de limbă și literatură slavă, catedră care a devenit „aproape o instituție națională pentru ei“¹⁴, adică pentru slavi. Țară a tradițiilor revoluționare, Franța devenea gazda și adăpostul corifeilor luptei de eliberare națională. Faptul acesta influența și orientarea căilor de înfăptuire a idealurilor naționale: libertate, unitate.

În pas cu romantismul liberal, și în țările scandinave se produce o reînviere a conștiinței naționale. Poetul și omul de cultură Nikolaj Frederik Severin Grundtvig a vizitat, între 1829 și 1831, de trei ori Islanda, insula Vikingilor. El vede în *hojskole* drept „mijlocul cel mai propriu“ al popoarelor scandinave de a se regăsi pe ele însele. În concepția lui Grundtvig, *hojskole* era o școală de cultură națională, o instituție concepută după modul universității, un sediu al culturii care își caută inspirație în Islanda, în „Elada Nordului“¹⁵. În Danemarca, poetul Carl Ploug milita pentru unificarea țărilor nordice, ca o expresie a teritoriilor vikinge. Stăpîniți de Rusia țaristă, și finlandezii se antrenau în lupta națională. Eliad Lönnrot (1802—1882) reunea cîntecele populare finlandeze și publica epopeea națională *Kalevala*.

¹² Marx-Engels, *Opere*, vol. 7, Ed. Politică, București, 1960, p. 12.

¹³ E. Renan, *L'avenir de la science*, Paris, 1891, p. 219, nota 18.

¹⁴ G. Weill, *op. cit.*, p. 141.

¹⁵ Erica Simon, *Réveil national et culture populaire en Scandinavie*. Presse Universitaire, 1960, p. XXI.

Burghezia engleză de asemenea cultiva, într-o formă specifică, sentimentul național. Era țara cea mai dezvoltată economic, cu cea mai bogată industrie, cea mai mare flotă, cu cel mai întins imperiu colonial. Continua încă să fie „țara model“ pentru burghezia europeană: „cu toată mizeria proletariatului ei, Marea Britanie ațîța invidia și admirația lumii“¹⁶. Bentham, teoreticianul radicalismului englez, exalta sentimentul național al micii burghezii britanice și condamna imperialismul colonial și cosmopolitismul mării burghezii. În afară, guvernul englez, și mai ales Palmerston ca ministru de externe în 1848, se erija în protector al națiunilor oprimate. Se lansa în acțiuni spectaculoase, urmărind atragerea, crearea unor clienți la comerțul Angliei. Grecii, latino-americanii, italienii, dieta elvețiană în luptă cu Sonderbundul, toți s-au bucurat de sprijinul economic și diplomatic al guvernului englez, sprijin transformat, repede, în dominație economică și politică. De asemenea, Anglia găzduia mulți refugiați politici polonezi, unguri, italieni care își puneau speranțe în ajutorul diplomatic și chiar militar al guvernului englez.

Fenomenul național în Germania

În dialectica istoriei, în Germania a fost nevoie de ocupația napoleoniană ca să se precipite fenomenul național al luptei pentru libertate socială și națională. Statul, după cum afirma W. Humboldt la inaugurarea Universității din Berlin, în vremea ocupației napoleoniene, trebuie să înlocuiască prin forța morală ceea ce el a pierdut din forța fizică.

Dar, în 1814, „germanii, războindu-se cu cotropitorul, au schimbat un Napoleon pe 36 de Metternich“¹⁷.

Deși simplificat la proporția 1 la 10, totuși Congresul de la Viena a reintrodus în Germania, cel puțin teoretic, vechiul sistem al *Kleinstaaterei*-ului, al particularismului mic statal, cu două monarhii mari, tutelare: Austria și Prusia, amîndouă cu dinastii vechi, pline de orgoliu și îmbibate de despotism, de reacționism, de tradiții și viziuni politice medievale, amîndouă cu caracter multinațional, în fond.

Dar dezvoltarea economică în Germania, începutul construcțiilor feroviare și al construcției de canale fluviale, începutul industriei metalurgice și extractive moderne impuneau o colaborare între state, o fuziune între capitalurile lor, ca să facă față marilor investiții. Așa, din inițiativa Prusiei, s-a creat *Zollvereinul*, mare uniune vamală intergermană. Se puneau în practică teoriile lui Frederick List, partizan al economiei naționale, bazată pe dezvoltarea intensă a producției și a circulației¹⁸, în cadrul unei piețe naționale cât mai largi și mai sigure. Rezultatele aplicării sistemului Zoll-

¹⁶ G. Weill, *op. cit.*, p. 135.

¹⁷ Marx-Engels, *Opere*, 4, p. 530.

¹⁸ Jacques Droz, *Les revolutions allemandes de 1848*, Presse Universitaire, 1957, p. 40.

verein, pentru economia capitalistă germană, au fost deosebit de pozitive. În zece ani veniturile s-au dublat. Legăturile economice s-au extins. Construcțiile de căi ferate au înregistrat succese remarcabile: 4.300 km în 1847. Producția de fier și oțel a crescut simțitor, în ritmul construcțiilor feroviare și al sporirii mașinilor. Dezvoltarea industriei extractive în Germania devenea, încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea, „unul din faptele esențiale ale dezvoltării economice a lumii”¹⁹. Producția metalurgică germană înainte de 1848 era încă modestă, în comparație cu cea franceză sau engleză. Totuși, acum se puneau bazele marii forțe economice care a săltat Germania pe primul plan al Europei. Propus și realizat în primul rînd de industriașii germani, Zollvereinul prusian se întemeia pe o mare necesitate economică, ostilă întru totul „vanității și prostiei, închistării și meschinăriei din sistemul Kleinstaaterei-ului german”²⁰. Definind „teoria forțelor productive ale națiunii normale”, Fr. List sublinia care era datoria țării sale, față de cosmopolitismul și individualismul economic al micilor stătuțe, „care nu serveau de fapt decît interesele Angliei”²¹ și anume să-și dezvolte economia pe baza uniunii vamale. Demn de semnalat este că pe planul politicii economice internaționale, Zollvereinul se comporta ca o unitate statală. Hotăra în problemele circulației și lua măsuri vamale pentru întreaga Uniune, deci pentru cea mai mare parte a Germaniei: sporea tarifele pentru produsele metalurgice în 1844, pentru cele textile în 1847, adică tocmai cînd în Anglia biruia politica schimbului liber.²²

Se constată că „Fürstenbundul” n-a făcut în douăzeci și cinci de ani pentru unificarea Germaniei „cît a făcut Zollvereinul în șapte ani”²³. Pornind de la problema producției și circulației mărfurilor germane, Uniunea vamală germană dezvolta și germenul unei constituții pentru întreaga Germanie. Industriașii germani au ajutat de mai multe ori ideea și chiar planul „unui parlament al Zollvereinului” ca primă formulă a unei unități germane. Merissen, într-o scrisoare din iulie 1845, arăta că „în ultimii ani, diferitele popoare ale Germaniei s-au apropiat așa de mult încît ideea unei unități germane întemeiate pe un teren material a devenit vie în toate spiritele și că realizarea ei nu mai poate aștepta mult timp”²⁴.

Dacă în secolul al XVIII-lea, fiziocrații cereau, în numele rațiunii, unificarea pieței interne, economiștii secolului al XIX-lea, împreună cu întreaga burghezie, cereau, în numele națiunii, formarea statului național modern, unificat, capabil să asigure această piață.

(Avea dreptate Goethe să afirme, încă din 1828: „Nu mă tem că Germania nu se va uni. Șoselele noastre bune și căile ferate viitoare vor contribui la aceasta”²⁵.)

¹⁹ M. Baumont, *La grosse industrie allemande et le charbon*, Paris, 1934, p. 3.

²⁰ J. Droz, *op. cit.*, p. 402.

²¹ *Ibidem*, p. 45.

²² P. Renouvin, *Histoire des relations internationales*, t. V, Paris, 1954, p. 148.

²³ P. Benaerts, *Les origines de la Grande industrie allemande* Paris, p. 184.

²⁴ *Ibidem*, p. 171.

²⁵ Paul Ioachim sen, *Die nationale Bewegung (1815—1849)*, Berlin, 1950, p. 18.

Romantismul german considera națiunea ca o „fiiință vie“ crescută sub acțiunea unei „forțe superioare“ *hegeliene*, care nu-i altceva decât acel *Volksgeist* — geniu național. Națiunea se afirmă, așa cum teoretiza și Fichte, prin unele caractere exterioare ereditare: comunitatea de limbă, de obiceiuri, de tradiții. Acești ideologi constatau că, încă din evul mediu, cel puțin de la Luther încoace, germanii formau o „națiune de cultură“ (Kulturnation), căreia trebuia să-i corespundă o „națiune statală“ (Staatsnation). Conștiința națională germană s-a dezvoltat în practica războaielor împotriva ocupației franceze din 1806—1813. Cel puțin în parte, Quinet avea dreptate când afirma că Germania nu s-a relevat sieși decât prin opoziția față de sistemul și omul francez. Napoleon, respingând Germania în limitele vetrelor sale, a vindecat-o de cosmopolitism și i-a reînsufletit naționalitatea adormită. Principii germani, „Furstenbundul“, deși îl înfrânsese pe Napoleon numai cu ajutorul poporului german, apelând patetic la sentimentele lui naționale și patriotice, făgăduind libertăți și constituții, au sfârșit prin a se restaura și chiar a readuce situația de dinainte de 1806, întocmai cum a fost. Totuși, într-un domeniu măcar, restaurația n-a putut fi restaurație: în cel economic. După câțiva ani de dezamăgiri sub regimul restaurat al Sf. Alianțe, lupta națională au reluat-o *Burschenschafturile* tineretului studios. „Există o Germanie, o Germanie va fi și va rămîne, spunea un student, vorbind la sărbătoarea de la Wartburg, în 1817. Teoria despre scindarea Germaniei în Germania de nord și de sud este greșită. Germania de nord și de sud nu se deosebesc mai mult decât Franța de nord și de sud. Există o Germanie de nord, una de sud, după cum există o parte stîngă a corpului și una dreaptă. Dar omul este indivizibil, are un suflet și o inimă... Toți germanii sînt frați și trebuie să fie prieteni“²⁶.

Dar dezvoltarea economică a Germaniei se împiedica în rămășițele feudale, în particularismul Kleinstaaterei-ului. Ideea măreață a transformării politice a comunități economice realizată de Zollverein într-un mare stat german se izbea nu numai de teama, legitimă de altfel, a prinților că-și vor pierde coroana, ci și de teama pe care regele Prusiei și junkerimea o nutreau față de liberalism. Ba chiar mai mult: unificarea Germaniei se lovea de vechea rivalitate dintre cele două mari state germane — Austria și Prusia — dintre cele două dinastii, Habsburgi și Hohenzollerni, și dintre cele două religii — protestantă și catolică.

Tot tineretul condamna „blestemul“ medieval al divizării Germaniei.

În manifestația din 1832 de la Hambach se striga și se manifesta pentru o Germanie unită și liberă, cerîndu-se cauză comună cu „toate popoarele care se eliberează din lanțuri și jură să lupte pentru libertate“²⁷. Opinia publică germană începea să-și dea seama că hotărîrile Congresului de la Viena făceau din Germania o pradă bună în mîna celor 36 de despoți, mai mari sau mai mărunți, care țineau poporul german în cătușele separării

²⁶ R. Kiau, *op. cit.*, p. 47.

²⁷ *Ibidem*, p. 59.

statale, a imobilității politice. „Trebuie să existe un singur suflet, o *singură* voință, un *singur* glas în Germania, dacă vrem să ne împotrivim acelor forțe organizate împotriva progresului“, se recomandă în programul liberalilor germani, stabilit în noiembrie 1846 la Durlach²⁸.

Nobilimea liberală, mare parte a burgheziei și a intelectualității germane considerau dinastiile de Habsburg și Hohenzollern drept „dinastii naționale“. Dar tocmai aici intervenea marea dificultate: în jurul căreia să se realizeze statul național german: al Austriei sau al Prusiei?

Unii membri ai Tugendbundului și unii patrioți prusaci începeau să acrediteze ideea că Austria nu-i un stat german, că popoarele ei nu vor parveni niciodată să formeze o națiune, că în calea unificării Germaniei acest „conglomerat de națiuni“ ar putea fi un obstacol greu de trecut. De aceea trebuia exclusă din confederația germană și îndrumată să-și consacre eforturile în peninsula Balcanică. Urmîndu-l pe Hegel, mulți tineri germani și chiar Arndt și Jahn, profeții războiului popular împotriva dominației napoleoniene, începeau să se alăture Prusiei, socotit un stat superior prin „liberalismul“ regelui, prin germanitatea și protestantismul populației, prin posibilitatea de a realiza o unitate germană.

Adversarul cel mai înverșunt al unității germane era Metternich, exponentul politicii de statu-quo. El susținea că Germania avea nevoie de o „uniune“ (Einigkeit), nu de o „unitate“ (Einheit), lămurind că „între ideea de unitate și cea de uniune e mai mult decît o diferență, e o opoziție: *unitatea* germană s-ar realiza printr-o răsturnare completă, în timp ce *uniunea* și-ar găsi garanția în desfășurarea forțelor naționale pe căi pașnice și conservatoare“. Și continua: „problema germană nu comportă altă soluție decît cea rezumată de mine în 1813 în formula: nu un Reich, ci un corp politic sub forma unei federații de state“²⁹.

E adevărat, puterea economică a burgheziei germane sporea mereu. Comportarea ei continua însă să se înce în filistinism. Întîi pentru că economicește mai era legată de curțile principilor, principalii ei clienți în importante sectoare economice: industrie de lux, cămătărie, slujbe. Al doilea pentru că, chiar atunci cînd a trecut să dezvolte marea industrie metalurgică și extractivă, de valențe și interes general german, în spatele burgheziei se ridica chipul uriaș al proletariatului german. Și acest proletariat, puternic încă înainte ca burghezia germană să se fi răfuit cu propria-i feudalitate ca adversar de clasă, s-a antrenat în lupta social-politică și alături, dar și împotriva burgheziei.

Opera de educație națională se săvîrșea în Germania mai ales prin profesorii de la catedrele numeroaselor universități: Heidelberg, Iena, Berlin, München, Dresden. Adepții liberali ai unirii Germaniei s-au strîns îndeosebi în jurul lui „Deutsche Zeitung“: Gervinus, Hausser, Mathy, Bas-

²⁸ Hans-Joachim Bartmuss, Stephan Doernburg, Ernst Engelberg etc. *Deutsche Geschichte*, Berlin, 1965, v. 2, p. 222.

²⁹ J. Droz, *L'Europe centrale. Évolution historique de l'idée de „Mitteleuropa“*, Paris, 1960, p. 45.

sermann, Droysen. Ei propagau „principiul monarhiei constituționale pentru toate teritoriile patriei”. Sau cum formula Hippenheim în octombrie 1847, „participarea poporului, prin reprezentanți aleși la făurirea unui stat federativ constituțional monarhic”³⁰.

Ideea națională germană, hrănită din revoluționarismul *Sturm und Drang*-ului, însufletită de romantism, a îmbrăcat, în preajma lui 1848, și o haină republicană sau chiar socialistă³¹. Concepțiile filozofilor, istoricilor și oamenilor politici germani din ajunul lui 1848 se citesc în formulările lui G. A. Wirth din „Datoriile Germaniei”: „Se știe că și cel mai puternic despot stăpânește doar trupul supușilor... Dacă trupul ni-i subjugat de tirani, sufletul ne rămâne totuși liber... Forța unită a regilor nu-i suficientă ca să împiedice o alianță a spiritelor... iar renașterea spirituală duce de la sine la unificarea materială. Deci sarcina poporului nostru este să lămuirească pe toți de necesitatea organizării unui Reich democratic. Dacă îi convingem pe toți, obținem țelul final chiar prin reforme pașnice”³².

Nu putem să nu semnalăm că, născută în cadrul unor state multinaționale, mișcarea națională germană a avut, chiar de la început, un caracter expansionist. Pfitzer, fruntaș al opoziției din Württemberg, socotea că germanii erau „creați de natură” ca să „ducă civilizația în rîndul altor popoare” și să „populeze teritorii străine”. F. List însuși vorbea de Belgia și Olanda ca de „cheia propriei case” și lansa idei despre o expansiune germană pe cursul inferior al Dunării, spre Marea Neagră și Orientul Apropiat. Asemenea idei erau acompaniate nu numai de ambițiile industriașilor, printîrilor și generalilor, ci și de lira poetului Beckert, a lui Hoffman von Fallersleben, a poeților politici și a cîntecelor compuse în această vreme: „Wacht am Rhein” și „Deutschland über alles”. În primul, Franța era „un dușman ereditar”, iar în al doilea se proclama Germania deasupra întregii lumi³³. Totuși, oțtiva liberali germani, discipoli ai lui Rotteck, grăind în numele dreptului popoarelor, admiteau, de pildă, ca regatul lombardo-venețian să revină Italiei, iar Galiția să se întoarcă la Polonia³⁴.

Dar principalii susținători ai rezolvării democratice a problemei naționale germane și a unificării Germaniei au fost comuniștii germani. Marx și Engels demonstau că sarcina creării unei republicii germane democratice se îmbina, în mod organic, cu o sarcină de cea mai mare importanță pentru revoluția germană: „lichidarea asupraii feudale, eliberarea țărănimii de toate servituțurile feudale, desființarea bazei economice a dominației nobilimii reacționare”³⁵. Ei au apreciat problema națională în latura ei cea mai progresistă istorică: un element în plus de unitate și alianță în lupta împotriva reacțiunii absolutiste feudale, împotriva oricăror forțe contrarevolu-

³⁰ Hans-Joachim Bartmuss, *op. cit.*, p. 223.

³¹ Ch. Pouthas, *Démocraties et capitalisme (1848—1860)*, Presse Universitaire, Paris, 1941, p. 20.

³² Karl Obermann, *Einheit und Freiheit (1815—1849)*, Berlin, 1950, p. 110.

³³ Arthur Chuquet, *Littérature Allemande*, Paris, Arm. Colin, 1905, p. 386—387.

³⁴ G. Weill, *op. cit.*, p. 148.

³⁵ Marx-Engels, *Opere*, București, 1959, 5, p. VI.

ționare (clase, guverne, stavile economice și ideologice) care țineau popoarele încătușate în „închisori ale popoarelor“, cum erau imperiul Habsburgilor, al Romanovilor sau al sultanilor.

Deci conștiința națională, element al progresului și al libertății poporului german și al tuturor popoarelor, trebuia ajutată să se dezvolte. „Principii germani sînt cei care au tras foloase de pe urma împărțirii Poloniei, spunea Engels, soldații germani sînt cei care mai oprimă și astăzi Galiția și Poznanul“...³⁶. Cu acest prilej ajungea la una dintre cele mai valoroase și mai democratice constatări cu privire la problema națională în 1848 : „O națiune nu poate deveni liberă atîta timp cît asuprește alte națiuni. Așadar, eliberarea Germaniei nu se poate realiza fără eliberarea Poloniei de sub asuprirea germanilor. De aceea Polonia și Germania au interese comune și de aceea democrații polonezi și germani pot colabora în vederea eliberării ambelor națiuni“³⁷. Constatarea avea mare valoare revoluționară și implica o solidaritate între națiuni, în lupta lor pentru libertate și unitate națională.

Complexitatea problemei naționale în Austria

În Austria, „Stîncă ordinii“, citadela absolutismului, închisoarea naționalităților, problema națională prezenta complicații infinite. Timp de peste trei decenii, Austria a deținut cheia politicii intervenționiste și cătușele închisorilor unde zăceau jumătate din conducătorii luptei pentru libertatea popoarelor. În ciuda creșterii conștiinței naționale și a spiritului revoluționar al popoarelor, Metternich ținea imperiul habsburgic într-un reacționarism ostentativ, comparabil doar cu cel țarist sau otoman. Germanii din imperiul habsburgic țineau în jug sub steag austriac zece națiuni. Împotriva acestui regim se ducea, întii, o luptă pentru eliberarea socială și pentru drepturi politice spre care aspirau păturile sociale de jos, în frunte cu burghezia germană ; se ducea apoi o luptă națională de eliberare și unire, condusă de burghezia sau nobilimea liberală a națiunilor componente ale imperiului : maghiari, cehi, italieni, sîrbi, croați, slovaci. Cenzura cancelarului Metternich putea îngreua și întîrzia dezvoltarea culturii, dar nu putea stăvili creșterea conștiinței naționale și cristalizarea căilor politice revoluționare de formare a unor state naționale independente ale popoarelor subjgate în secolele XV—XVIII. De asemenea, poliția lui Metternich nu putea opri în loc fenomenul legic al dezvoltării capitalismului și al burgheziilor naționale din mijlocul fiecărui popor ; nu putea opri nobilimea liberală maghiară să se intereseze de producția capitalistă și nici intelectualitatea română, boemă sau italiană să se apropie de propriul lor popor.

³⁶ Marx-Engels, *Opere*, 4, p. 415.

³⁷ *Ibidem*, 4, p. 415.

Regimul lui Metternich nu putea opri, dar putea frâna. Și împotriva frânei impusă de acest regim absolutist se ridicau cele zece națiuni, îmbinând, îndată după 1800, lupta socială cu lupta națională, din ce în ce mai concretă: o luptă pentru libertate economică, pentru drepturi politice, pentru dreptul la cultură în limba națională, într-un stat național. Metternich era sau voia să pară foarte sigur pe situație. Folosea formula împăratului Francisc: „Pun unghiuri în Italia și italienii în Ungaria. Fiecare își păzește vecinul. Ei nu se înțeleg, se detestă. Din antipatia lor naște ordinea, și din ura lor reciprocă pacea generală”³⁸. Chiar adversarii lui Metternich, ca de pildă Sealsfeld, constatau că „Austria mai mult ca orice altă monarhie este amenințată de o criză gravă. Dar nu se vede un elan simultan sau un plan organizat dinainte ca să remedieze, prin forța armelor, drepturile poporului. Provinciile sînt prea cu grijă supravegheate, prea opuse una alteia; în caz de nevoie, boemii nu vor ezita să meargă împotriva ungarilor, polonezii împotriva italienilor și austriacii împotriva tuturor”³⁹.

În cu toată impresia de „stîncă a ordinii”, Austria dădea foarte serioase semne de destrămare. Vălmășagul celor zece națiuni și zece limbi începea să se clarifice într-o furtună revoluționară. Burgheziile naționale începeau să se agite strîngînd popoarele în jurul steagului național. Pretutindeni, guvernul lui Metternich era urît, disprețuit, iar germanii blasfemiați ca „mercenari ai despotismului”. „Din cauza Austriei, scria Engels la începutul lui 1848, ni s-a dus faima că am fi asupritorii unor națiuni străine, mercenarii reacțiunii în toate țările. Sub steagul austriac germanii subjugă Polonia, Boemia, Italia”⁴⁰.

Complexitatea problemelor sociale, economice, politice, naționale, stăteau în Austria centrul crizei europene în 1848. Și fiind centrul crizei, imperiul habsburgic avea să fie și principala arenă pe care s-au întîlnit și s-au ciocnit, violent, forțele revoluției cu cele mai mari forțe ale reacțiunii.

Toate acestea făceau ca sarcina de bază a revoluției burgheze din Austria să se cristalizeze în nevoia vitală de a se sfărîma monarhia feudalo-absolutistă a Habsburgilor și de a se întemeia, pe ruinele ei, state naționale, independente. Nobilimea cehă negermanizată preconiza apărarea „drepturilor istorice” ale regatului ceh. Burghezia cehă se ridica să cîștige drepturi politice și să scape de concurența burgheziei germane. Intelectualitatea, exprimînd ideologic idealurile poporului ceh, desfășura o vie activitate pentru înflăcăarea conștiinței naționale prin literatură, prin teatru și muzică, prin studii de istorie și lingvistică. Renașterea cehă, ca și cea maghiară, a fost la început o problemă de cultură. Palacky, Šafarik, Kollar, Sabina, Jungmann, Rieger, Ungar, cluburile de lectură „beseda”, „Ripilul ceh”, se preocupau de perfecționarea limbii cehe, de popularizarea istoriei naționale și mai ales de lupta husiților concepută ca un război social și na-

³⁸ G. Weill, *op. cit.*, p. 72.

³⁹ *Ibidem*, p. 72.

⁴⁰ Marx-Engels, *Opere*, 4, p. 517.

țional. De subliniat că „Ripilul ceh“, societate secretă după exemplul organizației naționale irlandeze, a format nucleul partidului radical democrat, în frunte cu Karel Sabina, Vavra și Arnold.

Lupta națională a polonezilor

Dacă o Italie dezmembrată și stăpînită cînd de o dinastie, cînd de alta constituia o moștenire din evul mediu, distrugerea Poloniei era opera modernă a celor trei state vecine: Prusia, Austria și Rusia. Împărțită și supusă între 1772 și 1795, Polonia a oferit Europei un caz tragic de strivire națională, tocmai în epoca trezirii conștiinței naționale a popoarelor. Luptele eroice din 1794—1795, conduse de Tadeus Kosciusko împotriva cotropirii străine, înfrîngerile, deportările și emigrațiile ca și marea nevoie de a lupta împotriva sfîșierii statale și a asupririi sociale și naționale, au accelerat mult procesul de creștere a conștiinței naționale a poporului polonez.

Războaiele napoleoniene, formarea marelui ducat al Varșoviei au reaspirat speranțele de libertate și unitate ale polonezilor. Dar Congresul de la Viena a împărțit iarăși Polonia în trei, cu o insuliță liberă — Cracovia, o biată republică neviabilă.

Cincisprezece ani de stăpînire pruso-austro-rusă au acumulat cauzele insurecției naționale polone din 1830, împotriva regimului marelui duce Constantin. O acțiune „spontană și generoasă“⁴¹ condusă de nobilimea care a antrenat și armata. Dar, cu tot eroismul și jertfele semănate, timp de un an, pe cîmpurile de luptă, și mai ales la Ostrolenko, polonezii au fost înfrînți.

În 1830, polonezii au realizat totuși două lucruri de mare importanță în problema națională: au oprit intervenția țaristă împotriva belgienilor și, printr-un mare număr de emigranți, au dat Europei un apreciabil contingent de luptători pentru libertate.

Pînă la 1848, pretutindeni unde se iveau mișcări revoluționare activau emigranții polonezi, „convinși că libertatea este o cauză comună a tuturor națiunilor“⁴².

Literatura și muzica poloneză jucau un important rol nu numai în educarea patriotică a poporului polonez, ci și în captarea simpatiei tuturor democrațiilor pentru soarta Poloniei. Ceea ce a fost Grecia în opinia publică europeană pînă la 1830, avea să fie, după această dată, țara lui Mickiewicz și Chopin.

În tot acest timp, polonezii au luptat cu o romantică ferveare. Dar, dezbrinați, ca și în țară, lupta lor s-a irosit. N-au găsit calea cea mai certă

⁴¹ O. Halecki, *La Pologne de 963 à 1914. Essai de synthèse historique*, Paris 1933, p. 291.

⁴² *Ibidem*, p. 294.

de a angaja în acest scop măreț întreaga forță revoluționară a poporului. Aristocrații sau albi evitau o platformă de reforme sociale și economice. Acceptau greu colaborarea cu burghezia și intelectualitatea. Se călăuzeau de principii retrograde despre stat, națiune și libertate. Democrații puneau reforme ca, de pildă, emanciparea țăranilor, pentru a-i interesa direct în lupta națională de refacere a patriei. Dar nici democrații, divizați și ei în mai multe grupuri, nu acționau unitar. Cei din jurul lui Towianski, de pildă, întrețineau un cult mistic pentru Napoleon, apreciat de ei ca singurul adversar real al Prusiei, Rusiei și Austriei, ca singurul care ar fi intenționat să realizeze completa eliberare a Poloniei. Din acest grup făcea parte și Adam Mickiewicz, poet național, încălzit de cel mai fierbinte și exaltat patriotism, profesor la Collège de France și fervent adept al panslavismului. Și pentru că Napoleon nu mai putea reînvia, visau să elibereze și să unească Polonia cu ajutorul unei revoluții apusene, pornind din Franța și cu benedictiunea Papei. Polonia se personifica drept „Cristul națiunilor” (Mickiewicz). Solicita sprijinul tuturor statelor democratice și al tuturor inimilor generoase, al tuturor luptătorilor pentru libertate națională. În 1846, polonezii au încercat o insurecție simultană în teritoriile stăpânite de Rusia, Prusia și Austria. Slab organizată, trădată, insurecția a înregistrat un succes sporadic și minor, doar la Cracovia. Cu ajutorul țarului și al regelui Prusiei, nesocotind protestele Franței și ale Angliei, Metternich a supus și republica de la Cracovia, să nu mai fie „un focar de răzmeriță”. Dispărea astfel și ultimul vestigiu al Poloniei libere. Și un nou contingent de revoluționari polonezi a împânzit Europa. Pentru că tirania pruso-ruso-austriacă făcea imposibilă orice mișcare de eliberare poloneză pornită din interior, emigrația pregătea și propaga ideea revoluției organizate din afară. Mickiewicz scria în *Cartea Pelerinilor* : „Cel care rămîne în patrie și îndură sclavia ca să-și cruțe viața, își va pierde și patria și viața, iar cel care își va părăsi patria ca să apere libertatea cu riscul vieții, își va salva patria și se va bucura de o viață veșnică”⁴³. Numai că, din afară, din surghiun, nu puteau cunoaște realitățile din patrie și greu își puteau exercita conducerea luptei revoluționare. Lipsa legăturii cu masele a fost una din deficiențele luptei naționale a polonezilor, una din tragediile soartei statului național polon.

Libertatea și unitatea Italiei

Italianii nu se găseau într-o situație mai fericită. Napoleon, care, de altfel, prin stăpînirea lui a pregătit unificarea Italiei, spunea că „unitatea moravurilor, a limbii, a literaturii trebuie într-un viitor mai mult sau mai puțin depărtat să unească în sfîrșit locuitorii săi într-un singur stat”. Dar Metternich, ca exponent al intereselor acaparatoare ale dinastiei de Habs-

⁴³ G. Weill, *op. cit.*, p. 62.

burg și ca stîlp al politicii Sf. Alianțe în lume, urmărea să mențină Italia în postura de simplă „expresie geografică”, la dispoziția tronului din Viena. Burghezia italiană, posesoare a unei noi industrii, nu se putea mulțumi cu piețele mărunte, mutilate de granițe de esență medievală. D'Azeglio vedea în rețeaua de căi ferate ce trebuia construită în lungul și latul peninsulei drept sfoara necesară pentru a coase cizma italiană. Industriașii, proprietarii funciari din Asociația agrară, comercianții, toți urmăreau să doboare zidurile vămilor interstatale. Rîvneau o „unitate comercială”, o piață „națională” italiană. Dar cele două condiții necesare pentru formarea pieței interne, uniunea vamală și construirea unei rețele feroviare unice, se împiedicau de tradiționalul particularism al guvernelor italiene și mai ales, de politica lui Metternich, care știa foarte bine că numai divizată Italia putea fi stăpînită. De aceea în 1841, cînd ministrul de finanțe al imperiului habsburgic, baronul Kübeck, a propus o uniune vamală între imperiu și statele centro-meridionale ale Italiei, ca o contrapondere a Zollvereinului, cancelarul vienez a respins-o.⁴⁴ Unitatea vamală trăgea după ea unitatea politică. Iar unitatea politică — libertatea națională.

Unitatea culturală italiană era de mult o puternică și de necontestat realitate istorică. Realiza din ce în ce mai progresiste influențe ideologice și politice. Făcea ca sentimentul național al burgheziei și patriotismul poporului să graviteze spre unire; o unire consolidată prin reforme democratice. Din 1839 se organizau anual, în diverse orașe, congrese de științe aplicate. Aici se adunau savanți, industriași și comercianți veniți din toate statele italiene.

Vehiculatorii principali ai sentimentului național au fost, în Italia, îndeosebi scriitorii. Patriotii din preajma lui 1848 invocau adesea gloria literară și artistică a trecutului, pentru a trezi și însufleți conștiința națională a poporului italian.⁴⁵ Dante sau Boccaccio, Machiavelli sau Cellini, Ugo Fascolo, Silvio Pellico sau Manzoni se făceau, prin opera lor, interpreții sentimentului național al burgheziei și al maselor populare. Indiferent originea, indiferent tendințele și interesele economice și sociale, pe scriitorii moderni îi unea ura față de stăpînirile străine.

Giuseppe Mazzini, în tinerețe discipol al lui Buonarrotti și carbonar, a fost principalul ideolog italian al luptei revoluționare pentru libertate și unitate. Urmărea să educe poporul peninsulei în spiritul unei noi religii a lui Dumnezeu, a națiunii și a umanității. Patriotismul mazzinian se împletea cu un contaminant democratism internațional, de esență confuză și mistică. Unitatea și naționalitatea erau pentru Mazzini două dogme infailibile. El socotea că atunci cînd toate națiunile europene vor fi formate, atunci toate popoarele libere „se vor înțelege pentru a face să domnească

⁴⁴ G. Candeloro, *Storia dell'Italia moderna*, II, 1958, p. 344.

⁴⁵ G. Weill, *op. cit.*, p. 111.

pacea în lume".⁴⁶ Alături de germani, italienii au căutat, în acea epocă, să dea o definiție noțiunilor de națiune și libertate națională. Mazzini definea naționalitatea în sens hegelian, ca pe o „gîndire comună : un principiu comun... O națiune este asociația tuturor oamenilor care, grupați fie prin limbă, fie prin unele condiții geografice, fie prin rolul care le este stabilit în istorie, recunosc un singur principiu și merg, sub imperiul unui drept unificat, la cucerirea unui singur scop definit"... Hegelianismul concepției mazziniene se vede și mai limpede în formula : „Patria este înainte de toate conștiința de patrie. Pămîntul pe care-l călcați, și limitele pe care natura le pune între pămîntul vostru și cel al altuia, și dulcea limbă care răsună pe el nu sînt decît forma vizibilă a patriei. Dar dacă sufletul patriei nu palpită în acest sanctuar al vieții voastre care se numește conștiință, această formă rămîne doar un cadavru neînsuflețit. Și voi sînteți un mormînt fără nume, o masă de indivizi și nu un popor. Patria înseamnă credința în patrie. Cînd fiecare din voi va avea această credință și va fi gata să-și verse sîngele pentru ea, numai atunci veți avea patrie, nu înainte”.⁴⁷ După concepția lui Mazzini „umanitatea este o asociație de patrii ; umanitatea este alianța națiunilor pentru a îndeplini, în pace și iubire, misiunea lor pe pămînt“. Convins că Roma era singura capitală posibilă și firească a Italiei unificate, Mazzini argumenta : dacă Roma Cezarilor a dominat lumea antică, Roma papilor a guvernat creștinătatea în evul mediu, de ce „a treia Romă“ n-ar putea fi inspiratoarea umanității reformate ?⁴⁸ Inițiativa revoluționară a Italiei trebuie să se realizeze „pe calea unei reînnoiri politice, morale și religioase a Europei“. ⁴⁹ Interesant de observat că, influențați de teoriile hegeliene, italienii lunecau, ca și pangermaniștii, spre forme mesianice. „Teza Roma“ a lui Mazzini vorbește de o dominație morală italiană. „Dacă Italia și-a pierdut pămîntul, este în măsură de a-l recuceri, scrie Gioberti ; italieni, oricît de mare ar fi mizeria voastră, amintiți-vă că sînteți născuți prinți și destinați a domni moralmente peste lume“. ⁵⁰

Mazzini vedea „Teza Roma“ ca o republică unitară, de caracter mistico-umanitarist, ca o inițiatore și ca o determinantă în mișcarea revoluționară italiană și ca o viitoare conducătoare religioasă și democrată a Europei. ⁵¹

Deși captivante, deși îndrăznețe și perseverente, ideile mazziniste, prin confuzionismul și irealismul lor, au încurcat mult orientarea revoluționară a patrioților italieni din 1848. Creator al societății secrete „Italia Tîmără“ (1831) și apoi al „Europei Tinere“ (1834), Mazzini intenționa să revoluționeze nu numai Italia, ci și Europa întregă, prin instituirea în fiecare

⁴⁶ G. Weill, *op. cit.*, p. 113. Vezi și *Dell'Isola. Maria et Georges Bourgin, Mazzini promoteur de la République italienne et pionnier de la fédération européenne*, Paris, 1956, p. 153.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 115.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 116.

⁴⁹ G. Candeloro, *op. cit.*, p. 355.

⁵⁰ G. Vidal, *Charles Albert et le Risorgimento Italien*, Paris, 1927, p. 109.

⁵¹ G. Candeloro, *op. cit.*, p. 352.

țară a cîte unei secții naționale a acestei societăți, afiliindu-le pe toate unei direcții centrale.⁵² „Italia Tînără“ preconiza un război popular împotriva stăpînirii austriece, pentru a cuceri libertatea și unitatea Italiei, Italia trebuia să fie „republicană și unitară“. Republicană pentru că „toți fiii unei națiuni sînt chemați de legea lui Dumnezeu și a umanității de a fi liberi, egali și frați, iar instituția republicană e singura care asigură acest viitor“⁵³.

Pentru mazziniști, unitatea însemna Italia italienilor; însemna independența, însemna scuturarea oricărui jug străin. „Cuvîntul Italia, scria Mazzini către Guizot, atîta vreme proscris și rostit abia acum în mod deschis, face să freamăte inima poporului. Nu există, domnule, în Italia decît un singur partid, partidul național“.⁵⁴ Mazziniștii și mai ales Garibaldi au preconizat un război popular împotriva tuturor factorilor care sugrumau libertatea și unitatea italienilor. Și acest element a fost cel mai valoros din întreaga concepție și luptă mazzinistă.

Ideile lui Mazzini corespundeau tendințelor generale ale poporului italian, dar ele n-au rezistat unei realități, unei practici revoluționare. Pluteau în abstract și mistic. Revoluția de la 1848 a înmormîntat, de fapt, mazzinismul, sub însesii ruinele revoluției în care ei atît de mult crezuseră și pentru care atîția s-au sacrificat eroic.

Republicanismului mazzinist i s-a opus concepția monarhică a abatelui Vincenzo Gioberti, autorul lucrării *Primato morale e civili degli Italiani*, apărută în 1845. Cartea fremăta de patriotism și de optimism. Exalta gloriile trecute ale Italiei și preconiza refacerea unității naționale italiene printr-o federație a statelor existente, prezidate de papă, vicarul lui Crist și arbitrul suprem al patriei restaurate. Regăsindu-și independența națională și fiind guvernată de un regim liberal, Italia va redeveni, cum a mai fost în evul antic și în evul mediu, centrul intelectual și moral al umanității și va da naștere unei noi civilizații.⁵⁵ Calea pentru transformarea acestor planuri în realitate este de ordin spiritual, „reîmpăcarea Bisericii cu libertatea și cu progresul, ceea ce presupune o reînnoire a Bisericii însăși“.⁵⁶ Gioberti credea că, prin bunăvoința spontană a prinților, se puteau realiza reformele constituționale necesare unui stat italian modern. Italia unită va acorda bisericii cel mai mare respect.

Giobertiștii, intelectualii din rîndul burgheziei și ai nobilimii liberale, capi ai bisericii, sperau să realizeze fără violență, fără revoluție, marile aspirații naționale: unitatea, independența și un regim liberal. Dar Gioberti nu arăta cum vor reuși italienii să scuture jugul austriac din Lombardia și Veneția, nici cum vor fi convinși principii să intre în federația italiană și să accepte un regim liberal.

Mai realist, piemontezul Cesare Balbo, în lucrarea *Delle Speranze d'Italia*, apărută în 1846, influențat de ideile carbonarului Santore di San-

⁵² G. Bourgin, *La formation de l'Unité italienne*, Paris, 1938, p. 87.

⁵³ G. Candeloro, *op. cit.*, p. 211.

⁵⁴ G. Weill, *op. cit.*, p. 158.

⁵⁵ G. Mosca, *Histoire des doctrines politiques*, Paris, 1936, p. 256.

⁵⁶ G. Candeloro, *op. cit.*, p. 355.

tarosa și de economistul german Fr. List, accepta și pornea de la programul federal al lui Gioberti, dar propunea ca președinția Confederației italiene să fie acordată regelui Piemontului. Și aceasta pentru că unitatea nu se putea săvârși decât după eliminarea austrieilor din peninsulă. Singura cale a eliberării și deci a unității era războiul cu Austria. Iar Piemontul avea cea mai bună organizare militară dintre statele italiene. În cazul cînd Austria părăsește de bunăvoie Italia, Balbo propunea să i se acorde compensații în Balcani. Ideea unirii este o idee cardinală la Balbo. Numai prin unire se pot realiza transformări politice, economice, sociale. Numai prin unire Italia poate juca un rol eminent în Marea Mediterană.

În fond „giobertiștii” și „balbiniștii” erau doar simple ramuri ale aceleiași aripi liberale monarhiste a mișcării de eliberare națională italiană, a partidului moderaților. De asemenea, trebuie remarcat că toate curentele legate de mișcarea Risorgimento aveau un caracter antimazzinian, reformist și nu revoluționar. Ele urmăreau înfăptuirea unirii în interesul burgheziei, cu o participare cît mai restrînsă a maselor populare. Se bizuiau mai degrabă pe ajutorul puterilor străine: Franța sau Anglia. Nu ezitau să cadă chiar la un compromis cu Austria, în cazul cînd forța armată piemonteză ar fi fost insuficientă în garantarea unei victorii. Totul pentru a se evita războiul popular pentru independență, propus de mazziniști.

Totuși lupta mazziniștilor, plină de patos patriotic, impunea. Între 1831 și 1848 mazziniștii s-au agitat continuu. Tineri studenți, intelectuali, juriști, profesori, medici, ofițeri și-au expus viața pentru marea idee — unitatea și libertatea Italiei. Cele șase comploturi din 1833, 1834, 1837, 1842, 1843, 1844 s-au soldat doar cu jertfe eroice și cu întreținerea unei stări de spirit permanent agitate. Murind cu numele Italiei pe buze, și Ciro Menotti și frații Bandiera demonstau un înflăcărat patriotism, un eroism mai mult decât uman, dar de o minimă utilitate politică imediată. Jandarmul austriac veghea. Unificarea și eliberarea Italiei nu se putea înfăptui numai prin agitație revoluționară clandestină și prin eroice comploturi spontane. Era nevoie de ceva mai mult.

Concepțiile naționale ale revoluționarilor maghiari

Problema națională, în toată acuitatea ei, s-a pus, în 1848, în imperiul multinațional al Habsburgilor. Numai magnații unguri, cehi, poloni susțineau politica lui Metternich. Celelalte pătri sociale se antrenau într-o mișcare politică națională, cu largi implicații sociale.

Slab dezvoltată, de origină germană sau evreiască, burghezia maghiară nu putea juca un rol esențial în lupta socială și națională a poporului maghiar. Locul ei, atît în dezvoltarea capitalistă, cît și în lupta social-națională l-a ocupat nobilimea mijlocie, liberală. Era firesc ca în problema națională să vină cu interese și concepții proprii. Încă din deceniul al IV-lea maghiarii obținuseră înlocuirea limbii latine prin limba națională în admi-

nistrație (legile din 1831 și 1836), primul mare succes al luptei naționale. Pentru a ajuta dezvoltarea conștiinței naționale, unii nobili, ca de pildă contele Szechenyi, subvenționau crearea Academiei Naționale, cu scopul de a ajuta dezvoltarea literaturii maghiare. Pentru exaltarea dragostei de țară au folosit mult istoria medievală maghiară și figurile ei proeminente: Arpad, Ștefan cel Sfânt, Ludovic cel Mare. Poeti ca Vörösmarty și Petöfi proslăveau lupta eroică a vechilor maghiari și descriau cu înflăcărare frumusețea pământului natal, cântau virtuțile native ale poporului și cereau libertatea lui socială și națională. De menționat încă o caracteristică: nobilimea liberală maghiară, conducând comitatele, a făcut din acestea, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, adevărate centre de rezistență națională împotriva absolutismului. Comitatele au pregătit conducători de seamă în lupta politică și națională maghiară, ca de pildă Kossuth.

Exponent de valoare al nobilimii liberale, Kossuth Lajos căuta să argumenteze superioritatea politică și morală a poporului maghiar și cerea, cu mare energie, independența Ungariei. Încă din 1834, el lega strâns problema socială de cea națională: „Prima mare necesitate națională este desființarea relațiilor feudale”.⁵⁷ În „Pesti Hirlap”, Kossuth dezbătea problema eliberării treptate a iobagilor, prin răscumpărare, dezbătea problema eliberării națiunii maghiare, dar manifesta o atitudine ostilă față de lupta națională a slavilor și a românilor. Moderații unguri preconizau o cucerire treptată a independenței, pe căi diplomatice și pașnice. Radicalii erau influențați de republicanismul mazzinist. Membrii organizației „Ungaria Tinăra” (1847) cereau ca fiecare om să-și primească „partea lui din cornul abundenței” și nădăjduiau „înfăptuirea libertății, egalității și fraternității popoarelor”.⁵⁸ Din nefericire, constată G. Weill, revoluționarii maghiari porneau de la un principiu nefast, acela „al maghiarizării forțate a popoarelor supuse”.⁵⁹ Kossuth urmărea „unitatea intereselor și simțămintelor poporului cu ale nobilimii”, singura cale, după el, pentru asigurarea viitorului „sigur al patriei”. Definea națiunea ca „un factor istoric în care elementul limbă nu este singurul; pentru ca un popor să aibă și naționalitate sînt necesare și constituție comună, simțăminte și interese comune, nevoi comune pe calea progresului și a dezvoltării, trebuie să ne lege amintirile comune ale epocilor trăite în comun”.⁶⁰ „O națiune, scria Kossuth în altă parte, poate să se compună din mai multe naționalități ... Națiunea nu e altceva decît statul. El poate să fie creat numai de istorie. Naționalitatea este o însușire istorică, un interes social care poate să-și ceară locul pe lângă celelalte interese comune în stat, dar nu deasupra statului și nu împotriva lui”.⁶¹ În această definiție transpiră interesele nobilimii maghiare care nu renunță

⁵⁷ L. Kossuth, *Iratai*, Budapest, 1880—1911, vol. II, p. 116.

⁵⁸ F. V. Potemkin și A. I. Molok, *Revoluția din 1848, Moscova, 1948*, vol. I, p. 243.

⁵⁹ G. Weill, *op. cit.*, p. 7.

⁶⁰ *Emlékkönyv*, Budapest, 1952, vol. I, p. 20.

⁶¹ Kossuth L., *op. cit.*, vol. II, p. 145.

la avantajele economice, sociale și politice rezultate din dominația asupra unor popoare subjugate. De aici acea fascinație pentru statul feudal maghiar, pentru *natio hungarica*.

Reînviind statul Coroanei Sf. Ștefan, revoluționarii maghiari nu țineau seama de dorința de libertate și unitate a românilor și a slavilor care, în istoria evului mediu, au fost cucerți de armatele feudalilor maghiari. Uitau că și Imperiul habsburgic de sub a cărui tiranie voiau să se elibereze era tot un „stat“.

Metternich se închisese într-un scepticism conservator și dezabuzat, fără speranța în viitorul Imperiului habsburgic. Făcea tot efortul să-l păstreze așa cum era: încremenit în mijlocul furtunilor. „Dacă scoateți o singură piatră, totul se va prăbuși“, se exprima el, cuprins de panică.

În ajunul anului 1848, din nevoia de a obține libertăți cu cât mai puține jertfe și de a se opune mișcării pangermane, s-a inițiat mișcarea panslavistă, al cărui centru era Praga. Oamenii de știință și literați înflăcărați: Palacky, Šafarik, Kollar, Šturr, Dobrovsky, Kopitar, Vuk Karagici, Gaj au încercat să unească națiunile slave din centrul și din sudul Europei într-o mișcare generală slavă. Punându-se sub protecția habsburgilor, panslaviștii au săvârșit un fapt nerevoluționar și au încurcat mult lupta de eliberare națională a slavilor din monarhia vieneză. Pe drept cuvânt liderul slovac Šturr reproșa lui Palacky „că se gândește mai mult la viitorul Austriei decât la al slavilor“. ⁶² Unirea tuturor popoarelor în lupta revoluționară pentru independență națională ar fi dus, cu siguranță, la o rapidă nimicire a acestui vetust și anacronic eșafodaj. Dar atare unire revoluționară visată de multe minți luminate și inimi fierbinți, între care strălucește românul Nicolae Bălcescu, n-a fost limpede înțeleasă în 1848. Un nobil maghiar, Conte Zay, numit inspector general al bisericii luterane slovace, nu se sfia să afirme într-un discurs oficial: „Maghiarizarea slavilor este datoria cea mai sacră a oricărui adevărat patriot maghiar, al oricărui campion al libertății și al rațiunii“. ⁶³ Șoviniștii maghiari ca și cei ai popoarelor slave au făcut jocul guvernului habsburgic și al claselor dominante conservatoare din întreaga monarhie.

Deci în ajunul anului 1848, la toate popoarele Europei, problema națională se ilustra ca un element esențial al ideologiei revoluționare. Firesc era, ca și în desfășurarea revoluției, problema națională să aibă o pondere deosebită.

Politica Parlamentului de la Frankfurt

În Germania, unde fața principală a problemei naționale se numea unificarea țării, rolul de înfăptuitor al acestei sarcini și l-a asumat Adunarea Națională Constituantă sau Parlamentul de la Frankfurt. Alegerea celor 500 de deputați a prilejuit entuziaste manifestări naționale în întreaga

⁶² J. Droz, *L'Europe centrale. Evolution historique de l'idée de „Mittleurope“*, Paris, 1960, p. 69.

⁶³ G. Weill, *op. cit.*, p. 91.

Germanie. La deschiderea Parlamentului, președintele, Heinrich von Gagern, unul din patrioții cei mai cunoscuți, declara : „Germania vrea unitatea, și noi i-o vom da“ cu certitudine. Revoluționarii francezi observau însă că „pentru triumful acestei unități“ vor fi lovite „provincii contestate nouă“. ⁶⁴ De aici rezerva și apoi ostilitatea franceză față de unificarea Germaniei.

Dar Parlamentul de la Frankfurt urmărea să realizeze unificarea „de sus“ pe cale constituțională, pașnică, prin acordul dintre Habsburgi și Hohenzollerni, cele două mari dinastii germane. Eroare politică de neiertat : fiecare dinastie urmărea ca unificarea să se facă în folosul ei și cu cât mai puține reforme democratice. Lipsită de mijloace concrete pentru aplicarea hotărârilor luate, dominată de liberali, Adunarea Națională de la Frankfurt și-a irosit forțele în discuții sterile. Chiar când căuta să legezeze unitatea statului național german, săvârșea o serie de erori, rezultate din interesul burgheziei de a nu pierde teritoriile pe care feudalitatea le cucerise în secolele anterioare. În Parlamentul de la Frankfurt a pătruns greu ideea unei solidarități revoluționare în 1848. Se știe, de pildă, că numai democrații din acest Parlament au apărut revoluția de la Viena și revoluția maghiară. ⁶⁵ Astfel poetul Wilhelm Jordan, „campion al germanismului intransigent“, deputat „de stînga“ în Parlamentul de la Frankfurt, se exprima : „Prudența, ne spune, justiția, umanitatea ne sfătuiesc să fie restabilită Polonia. Ce prudență, în adevăr, de a reconstitui un popor mereu ațîțat împotriva noastră de o inflexibilă pizmă și care el însuși va fi absorbit, mai curînd ori mai tîrziu, de cel mai redutabil și mai hotărît dintre dușmanii noștri, puterea rusă ! Noi am cucerit Polonia și ne vom păstra cucerirea. Mai ales că aceasta nu-i o cucărire cu spada pe cît este o victorie a civilizației. Să se înceteze deci a se mai invoca umanitatea : acaparînd Polonia, noi am eliberat un pămînt barbar“ ⁶⁶. Avea dreptate Jaurès să spună că burghezia „își extinde patriotismul numai ca să-și extindă propria barbarie“. ⁶⁷ Istoricii vorbesc despre „egoismul național“ al reprezentanților burgheziei. Această formulă nu-i, în fapt, decît alt nume pentru subjugarea și exploatarea, în continuare, a națiunilor pe care le ținuse subjugate și feudalitatea care trebuie să fie răsturnată. Engels atrăgea atenția : „Acum, cînd germanii își scutură propriul lor jug, trebuie să se schimbe în întregime și politica lor față de alte popoare, altfel înseamnă să ferecăm în lanțurile cu care ținem încătușate popoarele străine propria noastră libertate tînără, abia intuită. Germania va fi ea însăși liberă în măsura în care va acorda libertate popoarelor vecine“. ⁶⁸ Chiar ideea mare și revoluționară a unității Germaniei, burghezia a întinat-o cu semnele messianismului reacționar și expansionist. Unul dintre liderii cei mai auto-

⁶⁴ Felix Ponteil, 1848, Paris, 1948, p. 88.

⁶⁵ Franz Zwitter, *Les problèmes nationaux dans la monarchie de Habsburg*, publié par le Comité national yougoslave des sciences historiques, Beograd, 1960, p. 73.

⁶⁶ G. Weill, *op. cit.*, p. 151.

⁶⁷ J. Jaurès, *Textes choisis*, Edit. Sociales, 1959, p. 51.

⁶⁸ Marx-Engels, *Opere*, vol. 5, București, 1959, p. 172.

ritari de la Frankfurt se rostea : „Germania a primit misiunea de a civiliza Orientul și popoarele de la Dunăre, care încă n-au căpătat cunoștință de ele însele ; vor trebui să fie satelitele noastre“. ⁶⁹ Întrezărind această primejdie, burghezia franceză s-a declarat împotriva unității germane cu subjugarea unor popoare. Bastide scria lui Emmanuel Arago : „Dacă, sub pretextul unității și al fraternității se urmărește absorbirea Schleswigului care-i danez, al Lauenburgului, care-i olandez, a Lombardiei și Venetiei care sînt italiene, a Posenului, care-i polonez și, poate, a Alsaciei și Lorenei, unitatea germană devine un fapt care trebuie combătut“. ⁷⁰

Legile istoriei au făcut ca însăși problema unității Germaniei să depindă, în 1848, de rezolvarea problemei naționale. Burghezia a suferit aici o grea înfrîngere. Întii în direcția de orientare : spre Viena și Habsburgi, realizînd o „Germanie Mare“, ori spre Berlin și Hohenzollerni, ca o „Germanie Mică“?

Războiul Austriei împotriva independenței Italiei, Ungariei, Cehiei și războiul Prusiei împotriva eliberării și unificării Poloniei au furnizat monarhiilor și feudalității timp și argumente să-și reconsolideze puterile, au irosit sînge și bani germani, asuprind naționalități și popoare care aveau, în fapt, aceleași idealuri ca și poporul german : libertate și unitate. Guvernul Champhausen, scrie Marx, „a semănat reacțiune în spiritul marii burghezii și a cules-o în spiritul partidului feudal“. ⁷¹ Ca și Adunarea Națională de la Frankfurt, guvernul din Berlin permitea jafurile și atrocitățile Habsburgilor în Italia, Cehia, Ungaria. Victorioși în războiul contra-revoluționar, Habsburgii s-au împotrivit procesului de centralizare a statului german. Adunarea Națională din Frankfurt, la 28 martie 1849, cu 290 voturi pentru și 248 abțineri, a oferit coroana lui Frederic Wilhelm IV. După o lună de tergiversări, regele Prusiei a refuzat coroana : venea „din noroi“. Parlamentul de la Frankfurt își rata toată strădania. Revoluția națională germană era înfrîntă.

În fond, înfrîngerea revoluției italiene, cehe, poloneze, maghiare a însemnat și înfrîngerea revoluției germane, cu toate sarcinile ei și, în primul rînd, prăbușirea activității revoluționare pentru unitate. Dar pentru că legile istoriei nu puteau fi eludate, unirea statului german urma s-o înfăptuiască tocmai cei care o respinseseră : Hohenzollernii, și junkerimea, prin Otto von Bismarck. Unul din aparentele paradoxuri ale istoriei.

Dar această unificare a statului național german, înfăptuită *ferro et igne*, a dospit în ideologia reacționară a burghezo-junkerimeii și s-a manifestat, de la început, pangermanist și expansionist. Este meritul istoric al partidului comunist din Germania, care în martie 1848, în revendicările sale, înscrisa la punctul 1 : „Germania întregă va fi declarată republică unică și indivizibilă“, o republică în care fiecare german major să

⁶⁹ G. Weill, *op. cit.*, p. 163.

⁷⁰ Jules Bastide, *La République Française et l'Italie en 1848*, Bruxelles, 1858, p. 51.

⁷¹ Marx-Engels, *Opere*, 5, p. 109.

participa la conducere, în care toate servituțile feudale să fie desființate fără nici o despăgubire, în care domeniile princiare și feudale, minele, întregul subsol să devină proprietate de stat, în care toate mijloacele de transport să fie preluate de stat, în care masele de milioane din Germania, exploatate pînă acum de o mîină de oameni... „își vor putea dobîndi drepturile lor și puterea ce li se cuvine ca producători ai tuturor bogățiilor“.⁷²

Înfrîngerea elanului național revoluționar în Italia

În Italia problema națională se înfățișa încă mai intrinsec legată de revoluție, prin cele două sarcini esențiale: unificarea și independența Italiei. Nu era deci un corolar, ci însăși revoluția.

Alegerea Papei Pius al IX-lea a dezlănțuit o mișcare patriotică în 1846—1847, în întreaga Italie. Zidurile s-au acoperit de inscripții și placcarde „*Morte ai tedeschi*“, „*I tedeschi alla porta*“.

Mazzini însuși, impresionat de mișcarea patriotică în jurul lui Pius al IX-lea, îi scria și-l ruga să acționeze energic pentru unire și libertatea poporului italian. Mazzinistul Daniele Manin scria, în decembrie 1847: „Dominația Austriei o simțim ca un vîrf de lance într-o rană“.⁷³ Asemenea vîrf de lance nu putea fi scos din rană decît prin unirea poporului italian. Ca să se poată uni, italienii trebuiau să cucerească independența națională, să alunge pe austrieci, pe străini. Crearea statului național italian ar fi garantat succesul revoluției însăși.

În cinci zile, de la 18 martie 1848, printr-o eroică luptă de baricade, milanezii au alungat trupele lui Radetzky. Entuziasmul patriotic, popular, a izbucnit vulcanic. În toată peninsula s-a stîmmit elanul voluntariatului. Veneția s-a eliberat și a devenit o republică mazzinistă. Împins de opinia publică, Carol Albert a arborat tricolorul și a început războiul cu Austria, pentru Lombardia. Pallegriano Rossi scria lui Guizot: „Problema națională întrece și domină toate celelalte probleme. Elanul e general, irezistibil. Guvernele italiene care nu vor ține seama de ea vor pieri“.⁷⁴

La o lună după începutul revoluției din Franța, Mazzini se adresa guvernului provizoriu în numele Asociației naționale italiene, declarînd că scopul ei este „cel propovăduit și prevăzut de toți marii italieni, de la Arnold de Brescia pînă la Machiaveli, de la Dante pînă la Napoleon, care este al nostru ca și al vostru: unificarea politică a Peninsulei“.⁷⁵ În adevăr, împinși de curentul opiniei publice, speriați de valul revoluționar în primăvara lui 1848, toți principii italieni, chiar și papa, s-au văzut siliți să promită soldați pentru cucerirea independenței ori să fugă.

Evenimentele se precipitau. Municipality milaneză, condusă de Casati, se transforma în guvern provizoriu. La 20 martie insurecții izbuc-

⁷² Marx-Engels, *Opere*, vol. 5, p. 2—5.

⁷³ Constantin de Grünwald, *La vie de Metternich*, Paris, 1939, p. 304.

⁷⁴ G. Weill, *op. cit.*, p. 155.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 158.

neau la Parma și Modena unde, în curînd s-au format guverne provizorii cu caracter republican. La începutul revoluției, mazziniștii sperau în ajutorul Republicii franceze. Lamartine oferea generos și grandilocvent spada Franței ca italienii să înfrîngă orice invazie, pe care n-ar fi putut-o stăvili singuri. Declara către Mazzini : „Noi nu mai vrem cuceriri decît cu voi și pentru voi, cuceririle pașnice ale spiritului uman... Dragostea noastră pentru Italia este dezinteresată“. Dar teama de republică și teama de a nu pierde Savoia a împins guvernul piemontez să declare, prin marchizul Pareto, ministrul de externe al Sardiniei : „noi ținem să se știe în mod absolut că Italia vrea *fare da se*“⁷⁶. Precipitînd lucrurile, burghezia din Piemont socotea că acum a sunat „ora supremă a dinastiei de Savoia“, cum formula Cavour, în revista „Il Risorgimento“. Această „oră supremă“ se numea „război imediat, fără întîrziere“, război național de eliberare și unificare în jurul Piemontului. Și pentru că regele ezita, din prudență, Cavour recomanda, insistent : „Îndrăzneala este adevărata prudență“.⁷⁷ La 25 martie, printr-o proclamație, Carol-Albert anunța „popoarele din Lombardia și Venetia“ că armatele lui vor fi întrebuițate de Italia pentru a se realiza prin sine însăși. Italienii vor lupta „sub drapelul tricolor împodobit cu stema casei de Savoia“. Graba declarației marca, de fapt, teama de republică.

Guvernul habsburgic se tîrguia cu reprezentanții națiunilor subjugate. Adică tergiversa ca să cîștige timp și să se rezolve necunoscutele revoluției din Viena și din Praga. Venetia și Lombardia au votat alipirea la Piemont. Chiar burghezia siciliană voia un rege piemontez, un rege „național“. Ideea națională părea că triumfă cu brio, mai ușor decît se aștepta lumea. Mazzini întemeia la Milano jurnalul „Italia del popolo“ și chema pe toți italienii la luptă pentru libertate și unitate. El însuși se înrola ca voluntar în legiunea lui Garibaldi. Iluzia că totul se va putea îmfăptui relativ ușor a ținut și pe mazziniști departe de masele populare și, îndeosebi, de masa țăranilor, dornici să împodobească statul unit și independent cu reforme agrare, sociale, politice, culturale.

Dar, la sfîrșitul lui aprilie 1848, papa Pius al IX-lea a refuzat participarea la un război împotriva unei țări catolice. La jumătatea lui mai, Ferdinand al II-lea a izgonit guvernul liberal din Neapole și a rechemat trupele trimise în Lombardia. După victoria de la Peschiera, ezitînd mereu, Carol Albert s-a retras din estul Lombardiei, a suferit înfrîngerea de la Custozza (24 iulie 1848) și a încheiat un grabnic armistițiu cu Viena. Ca să mai potolească dezamăgirile, Carol Albert a propus o federație între Statul papal, Toscana și Sardinia, sub președinția papei : o idee giobertistă, la care au aderat chiar mazziniști ca Montanelli, cu condiția să se aleagă o constituentă italiană, după exemplul Parlamentului de la Frankfurt. În 29 iulie 1848, guvernul francez, cum se exprima Bartide, „va putea să admită unitatea italiană, dar numai sub forma și principiul unei fede-

⁷⁶ Ferdinand Boyer, *L'armée des Alpes en 1848*, în „Revue Historique“, Janvier-Mars, 1965, p. 75.

⁷⁷ G. Bourgin, *La formation de l'Unité italienne*, Paris, 1938, p. 98.

rații între statele independente, avînd suveranitatea lor proprie, echilibrîndu-se pe cît e posibil, și nu o unitate care ar pune Italia sub dominația și guvernul unui singur din aceste state, mai puternic decît toate”.⁷⁸

Dar, speriat de avîntul revoluționar și republican din întreaga Italie și de marea influență a mazziniștilor care disprețuiau politica principilor și pregăteau o republică federativă italiană pentru întreaga Italie, Carol Albert și burghezia piemonteză se mulțumeau numai cu regatul Italiei de nord. Pentru mazziniști și pentru poporul italian asta însemna trădarea cauzei unității.

În afară de aceasta, pretențiile papei au complicat și mai mult lucrurile. Devenind șef al guvernului din Roma, Pellegrino Rossi a prezentat un proiect de Ligă a statelor italiene și a pornit să atace în presă pretențiile Piemontului la hegemonie. Politica aceasta i-a pregătit asasinatul din 14 noiembrie 1848. Mazziniștii au acționat atunci hotărît și au preluat puterea în Roma. Papa a fugit la Gaeta (24 noiembrie 1848). Adunarea Constituantă aleasă în ianuarie 1849 a suprimat puterea temporală a papalității și a proclamat Republica romană. În Toscana, mazziniștii Guerrazi și Montanelli au proclamat de asemenea republica: a treia republică după Veneția și Roma. Se ducea lupta pentru o republică lombardă. Ideea mazzinistă devenea realitate. Burghezia și monarhia piemonteză se vedeau depășite de republicanismul mazzinist. Carol Albert, *il re tentena*, l-a chemat atunci pe Gioberti la guvern. A ales o Cameră democrată și a luat legătura cu radicalii. Dar teoreticianul unificării în jurul papei s-a temut de reînceperea războiului cu Austria, spre care împingeau masele populare, și a demisionat. Carol Albert a declarat un război formal, ca să fie repede înfrînt la Novara, să abdice în favoarea lui Victor Emanuel, iar Piemontul să încheie cu Austria armistițiul din 2 martie 1849. Aceasta însemna că, în fond și în practica istorică, Carol Albert și burghezia piemonteză au devenit dușmanii principali ai libertății și unității statului național italian.⁷⁹

Același rol reacționar l-a jucat și papa Pius al IX-lea, idolul patrioților italieni din 1847, și Ferdinand al II-lea al Neapolului. Burghezia, chiar cea liberală, a preferat, în 1848, o Italie fărîmitată în locul unei republici italiene unitare. Ca și în Germania, monarhia nu voia Unirea statului decît în folosul ei și cu cît mai puține reforme democratice. Iar burghezia găsea republica o formă de stat mult prea avansată și deci prea riscantă ca să îngăduie realizarea ei.

Acțiunea de cucerire a independenței și de unificare a statului italian în cadrul unei republici democratice, adică problema revoluției naționale italiene nu s-a rezolvat atunci, în vîrtejul general revoluționar al Europei. Insurecția din iunie 1848 a proletariatului parizian și înfrîngerea ei a intensificat măsurile contrarevoluționare în toată Europa. La zece luni după această înfrîngere, Republica franceză guvernată de prințul președinte Ludovic Napoleon Bonaparte a pus corpul expediționar condus de generalul

⁷⁸ G. Weill, *op. cit.*, p. 173.

⁷⁹ Engels scria în 1848: „Dintre toți principii autohtoni, Carol Albert a fost și este dușmanul principal al libertății Italiei”. (*Opere*, 5, p. 412).

Oudinot în slujba contrarevoluției și a zdrobit Republica romană, unde se înfiripa și se dezvolta forța unificării și eliberării italiene, sub egidă republicană, în ideologie mazzinistă. Intrarea armatei franceze în Roma în iunie și spulberarea triumviratului Mazzini, Saffi, Armellini a reprezentat, în fond, cum se exprima Quinet, și „o înfrângere a democrației franceze”.⁸⁰

Naționalismele se înfruntă și reacțiunea biruie

Încă înainte de izbucnirea revoluției din Viena, la Bratislava, în dieta maghiară, Kossuth propunea înființarea unui minister independent al Ungariei. Aceasta a fost semnalul revoluției și al luptei naționale.

Peste o lună, împăratul Ferdinand I aproba dieta și guvern maghiar separat, libertatea presei, egalitatea în fața legii și limba maghiară ca limbă de stat.

Îndată după declanșarea revoluției vieneze, în Praga se organizează garda națională și se formează un „Comitet național” cu rolul de guvern al Cehiei. „Ripilul” cerea convocarea dietei, desființarea cenzurii, înarmarea poporului, gardă națională, abolirea clăcii, egalitatea limbii cehe cu limba germană. În 18 aprilie la Praga își începe activitatea Comitetul național care, în scurt timp, se transformă în guvern al Cehiei și pregătește viitoarea dietă. Dar divergențele în problema egalității limbii în organizarea gărzii naționale și a „Ligii academice”, tendințele pangermaniste din rîndul germanilor din Praga au complicat mult lucrurile. Cu abilitate, curtea habsburgică a ațîțat lupta națională dintre burghezia cehă și cea germană. Acest proces de asmuțire națională a dezbinat forțele revoluționare din Cehia și a marcat primul succes al politicii habsburgice. Problema participării la alegerile pentru Parlamentul de la Frankfurt a adus despărțirea definitivă a burgheziei cehe de cea germană. Hartmann, Gross, Ritter au format Liga Constituțională independentă, iar societatea națională cehă „Slovanska Lipa” (Teiul Slav) sub starostia lui Šafarik, deschidea lupta pentru egalitatea limbii cehe cu cea germană și pentru independența țărilor coroanei cehe. Burghezia liberală a lansat lozinca luptei „întregului popor” împotriva naționalismului german și a trecut la pregătirea Congresului panslav, conceput ca o alianță a slavilor din imperiul habsburgic, în cazul cînd libertățile constituționale ar fi amenințate. Protesta împotriva pretențiilor Parlamentului de la Frankfurt de a include într-o „Germanie Mare” toate teritoriile austriece. Preconiza înființarea unui stat federativ austriac, în care națiunile să aibă drepturi egale și autonomie în treburile interne, împărțînd teza auzită la Palmerston : dacă Austria „n-ar fi existat, ar fi trebuit inventată”.⁸¹ Condamna politica maghiară de subjugare a popoarelor slave. Dar complexe realității politice,

⁸⁰ Felix Ponteil, „1848”, Arm. Collin, Paris, 1948, p. 207.

⁸¹ Potiomkin și Molok, *op. cit.*, vol. II, p. 180.

sociale, naționale din imperiul austriac făceau ca tezele juste ale națiu-
nilor slave să se anihileze prin teza de bază, de esență contrarevoluționară:
sprijinirea imperiului habsburgic prin transformarea lui într-un imperiu
federal.

Guvernul habsburgic a tergiversat lucrurile și a pregătit momentul
intervenției brutale. Acesta s-a numit insurecția pragheză din 12—17 iunie,
cînd tunurile lui Windischgraetz zdrobesc forțele democratice și obligă Praga
la capitularea necondiționată. Comitetul Național și Consiliul Guvernului
provizoriu ceh sînt desființate.

Nobilimea liberală îmburghezită și intelectualitatea maghiară aveau,
încă de la începutul revoluției, o bogată experiență politică în conducerea
comitatelor. Aveau legături cu țărănimea maghiară. Izbucnirea revoluției
în Pesta, în 15 martie, antrenează masele conduse de „Liga Opoziției”
și „Liga Radicalilor”. Sînt eliberați revoluționarii din închisori. Se trece
la înființarea gărzii naționale. În 19 martie, în numele dietei, Kossuth
nu acceptă cele „12 puncte” ale „Ligii Opoziției”. Teama de adîncire a
revoluției și mai ales de declanșarea luptei țăranilor pentru pămînt silesc
nobilimea liberală să mențină legătura cu guvernul din Viena ; așa-numita
politică de loialitate față de dinastie.

Dar, în curînd, sub presiunea păturilor plebeie din Pesta, se hotărăște
înmarmarea țărânimii pentru apărarea independenței Ungariei. Aceasta era,
după izbucnirea revoluției, cel mai important fapt în lupta națională a
ungurilor.

Chiar de la începutul revoluției din pricina năzuinței nobilimii de a
menține dominația maghiarilor asupra popoarelor subjugate în evul mediu,
revoluția maghiară s-a izolat de revoluția vecinilor români și slavi. Nema-
ghiarii formau mai mult de jumătate din populația statului Coroanei Sf.
Ștefan. Așa că, din interese de clasă ale conducătorilor care nu voiau să
renunțe la formula statului medieval, s-a ivit această contradicție organică :
o revoluție națională pentru maghiari care nu îngăduie eliberarea națio-
nală a românilor, croaților, sîrbilor, slovacilor.

Guvernul habsburgic, în imposibilitatea de a mai interveni cu forța,
a recurs, imediat și cu succes, la politica de ațîțare națională.

Momentul cel mai favorabil, momentul cheie pentru revoluția ma-
ghiară a fost revoluția Vienei din octombrie 1848. Dar atunci armata
revoluționară maghiară n-a intervenit cu energie. Schwehadt a fost o bătă-
lie de la început ratată. Apoi, în decembrie, Görgey s-a oprit după înfrîn-
gerea lui Jelacsics și a permis lui Windischgraetz să împresoare Viena și
s-o supună.

Înfrîngerea revoluției din Viena a însemnat, în fapt, înfrîngerea tutu-
ror revoluțiilor din imperiul habsburgic. Lombardia era recupată. Venetia
încercuită. Politica națională nerealistă și nedemocrată a guvernului ma-
ghiar a făcut ca Ungaria să rămînă singură în fața contrarevoluției. Pro-
gramul „Ligii egalității”, care punea problema deplinei egalități a tuturor
naționalităților, a rămas un deziderat ideal. Chiar succesele armatei ma-
ghiare în primăvara anului 1849 au contribuit la neglițarea intereselor na-

ționale ale românilor și slavilor. În problema națională, cel mai mare succes al revoluției maghiare a fost proclamarea independenței statului. Dar și aici s-au dus lupte între republica născută de mase și de elementele democratice și monarhia constituțională urmărită de nobilimea liberală. Conflictul surd dintre Görgey și Kossuth a însemnat tocmai lupta dintre cele două curente în rezolvarea independenței naționale, iar „partidul păcii” a avut în fond o poziție capitulară. Kossuth și Comitetul apărării se despărțeau de radicali. Nădăjduiau, neîntemeiat, în ajutorul Angliei și al Franței. În această situație; mulți istorici îl admiră pe Kossuth că „a organizat războiul revoluționar cu atîta succes, cu toate erorile săvîrșite în problema națională”.⁸² Iar Paul Henry deplînge „surprinzătoarea incapacitate” a conducătorilor maghiari „de a recunoaște celorlalte grupuri etnice dreptul de a-și susține revendicări analoge celor pe care ei și le apărau pînă la moarte”.⁸³

Dar la 28 aprilie 1849, se dă, din Varșovia, manifestul celor doi împărați. Țarul declara că nu putea ca „la granițele Poloniei să se formeze o Ungarie independentă și polonofilă, iar Nesselrode explica: „Am acționat astfel numai pentru a ne apăra propria noastră casă și a stinge focul la vecini”.⁸⁴

Revoluția maghiară a fost sprijinită de emigranții polonezi, italieni, români, în ideea că victoria acestei revoluții naționale ar atrage după sine, prin înfrîngerea contrarevoluției și eliberarea națională a țărilor lor. Este meritul lui Bălcescu că a stăruit pentru ca guvernul revoluționar maghiar să adopte proiectul de pacificație. Măcar în ultimul ceas, Kossuth a făgăduit egalitatea în drepturi a popoarelor.

În pusta Panonică și în Transilvania s-a jucat, sub arme, ultimul act al luptei naționale a poporului maghiar cu reacțiunea dinastică și feudală cea mai despotică din Europa. Tratatul secret dintre Paskievici și Görgey au grăbit prăbușirea. Reacțiunea a înăbușit astfel ultima flacără națională a revoluției din 1848.

În 1848, poporul român avea, din punct de vedere național, o situație deosebit de grea. Trăia împărțit în trei provincii, sub dominația celor mai reacționare puteri monarho-feudale din Europa: Turcia și Austria. Această situație a făcut ca problema națională să se pună cu mai multă precauție. Trebuiau menajate susceptibilitățile puterii suzerane și ale puterii protectoare, Rusia, ale căror trupe au stat, de la începutul revoluției, pe Dunăre sau pe Prut.

Și este marele merit al poporului și al conducătorilor revoluției românilor că, încadrîndu-se în ansamblul revoluțiilor europene, în ciuda atîtor dificultăți, au îmbogățit caracterul revoluției cu problema eliberării și a unității naționale române. Problema unirii a apărut manifestă în programul revoluționar al moldovenilor surghiuniți la Brașov, în „Principiile noastre pentru reformarea patriei”: „unirea Moldovei cu Valahia într-un

⁸² Franz Zwitter, *op. cit.*, p. 73.

⁸³ P. Henry, *Le problème des nationalités*, Paris, 1937, p. 107.

⁸⁴ *Istoria diplomației*, Ed. Științifică, București, 1962, p. 513.

singur stat neatârnat românesc". Kogălniceanu în „Dorințele partidei naționale”, aprecia unirea drept „cheia boltii” edificiului național al poporului român. Între revoluționarii din cele trei țări române s-a menținut o permanență legătură, în tot timpul revoluției, cu toate interdicțiile puterilor suzerane. Majoritatea materialului beletristic îndemna, fățiș, la libertatea națională și la unirea celor trei țări române (*Răsunetul* lui Andrei Mureșanu, *Hora Ardealului* și *Deșteptarea României*, scrise de V. Alecsandri etc.). Bălcescu arată că pe revoluționarii români „împrejurările politice nu-i iertară a pune din început în programul lor chestia unității naționale”.⁸⁵ Dar ziarele „Poporul Suveran” și „Pruncul român” au vorbit deschis despre necesitatea Unirii, îndemnând „frații moldoveni” să lupte pentru unire, așa după cum, pe Cîmpia Libertății de la Blaj, transilvănenii au cerut unirea „cu Țara”. Alecu Russo și Laurian, Maiorescu și Al. Golescu, Bolliac și Bălcescu au făcut, în corespondența lor, numeroase referiri la „cauza noastră națională”, la unirea celor trei provincii românești.⁸⁶ Istoria remarcă faptul că revoluționarii transilvăneni au luptat din răsuferi și pentru „naționalitate”, împotriva încercărilor guvernului maghiar de a-i transforma pe români din supușii austriacilor în supușii maghiarilor. „Nici o uniune cu ungurii, sublinia Marx concluzia proclamației din Sibiu, redactată de Bărnuțiu, înainte ca noi să avem dreptul de a trata cu ei de la națiune liberă la națiune liberă”.⁸⁷ În cuvîntul rostit în catedrala din Blaj (14 mai 1848) tot Bărnuțiu cerea ca adunarea revoluționară a celor 40 000 „să proclame libertatea și independența națiunii române”. De subliniat că Adunarea populară de pe Cîmpia Libertății s-a proclamat Adunarea generală națională a românilor transilvăneni. Iar în program se stipula precis: „Națiunea română se declară și se proclamă de națiune de sine stătătoare și de parte întregitoare a Transilvaniei pe temeiul libertății egale”.⁸⁸ Dar atît guvernul revoluționar maghiar „cît și comiții supremi din Principatul Transilvaniei considerau orice mișcare națională română ca îndreptată împotriva statului”, adică împotriva statului medieval al „sfintei coroane”.⁸⁹

Laurian propune „un congres general dintre toți românii”, iar A. G. Golescu recomanda lui Bălcescu să organizeze „o frăție secretă și grandioasă, care să se întindă peste toate părțile românimii și să aibă cîteva capi în fiecare provincie, iar centrul ei în București”.⁹⁰

Lipsa de înțelegere a problemei naționale, în mod firesc pusă de români cum era pusă de maghiarii înșiși și de toate popoarele Europei, subestimarea poporului român și a drepturilor lui la viață, poziția dietei nobiliare din Cluj, care a hotărît uniunea Transilvaniei cu Ungaria fără

⁸⁵ N. Bălcescu, *Opere*, t. I. p. II, București, 1940, p. 130.

⁸⁶ *Anul 1848 în Principatele Române*, București, 1904, II, p. 18.

⁸⁷ Victor Chereșteșiu, Cornelia Bodea, Bujor Surdu, Camil Mureșan, Constantin Nuțu. *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, 1961, p. 13.

⁸⁸ A. Papiu-Ilarian, *Istoria României din Dacia superioară*, t. II, 1852, p. 232.

⁸⁹ Victor Chereșteșiu, *Adunarea Națională de la Blaj*, București, 1966, p. 273.

⁹⁰ *Anul 1848*, tom. II, p. 616.

a ține seama de dorința românilor, adică de majoritatea absolută a populației din principat, i-au împins pe o parte din conducători în eroarea de a crede, ca și croații, de altfel, că Habsburgii vor ajuta cauza românească, vor îngădui întemeierea statului național român. Avram Iancu a avut însă o comportare infinit mai loială față de unguri decât Jelacscics. N-a atacat; s-a apărat în munții lui, cu moșii lui. Toate acestea scot și mai mult în evidență dreptatea cauzei românilor și demonstrează ce prejudicii grave a adus cauzei revoluției însăși, greșita interpretare a problemei naționale dată de conducerea revoluției maghiare.

Ridicarea sub arme a românilor transilvăneni ocîrmuiți de Avram Iancu reprezintă tocmai una din formele concrete de apărare socială și națională a poporului român, amenințat a trece din robie habsburgică în cea a „sfintei coroane ungare”. Iar faptul că a rezistat dovedește că românii au înțeles mai progresist, mai revoluționar problema națională decât Kossuth. „Națiunea română, spunea Barițiu, nici nu voiește a domni peste alte națiuni, nici nu va suferi a fi supusă altora, ci voiește drept egal pentru toate”⁹¹. În *Istoria* sa, Papiu Ilarian arăta că în 1848 Europa întreagă „striga pentru libertate, pentru naționalitate”. Dar acest strigăt a amuțit deocamdată, sub copitele cavaleriei țarului Nicolae și sub exploziile tunurilor lui Haynau ori Windischgraetz.

Cauza principală a acestui eșec rezidă în insuficienta satisfacere a sarcinilor sociale ale revoluției: proletariatul, începînd cu cel parizian, a fost înfrînt, iar țărănimea n-a văzut rezolvată în mod revoluționar problema agrară. Conducînd această revoluție, burghezia, în majoritatea cazurilor, s-a speriat de forța revoluționară și, mai ales de revendicările masei, năpăstuite în revoluție, fascinate de chipul nou, înfrumusețat de reforme, al statului național.

În 1848, burghezia și nobilimea liberală a țărilor din mijlocul Europei s-au comportat nehotărît: au făcut opoziție și feudalității și poporului. Aflîndu-se la cîrma revoluției „nu pentru că avea poporul în spate, ci pentru că poporul o împingea din spate”, burghezia era „dispusă să trădeze poporul și să încheie un compromis cu reprezentantul încoronat al societății vechi, deoarece ea însăși aparținea deja societății vechi”⁹². În același timp forțele contrarevoluționare au folosit toate mijloacele, toate împrejurările și toate deficiențele conducătorilor pentru a înăbuși revoluția. Au folosit și ațîțarea națională șovină împotriva erorilor șovine. Au folosit și ezitarea burgheziei în acordarea reformelor cerute de mase. Bălcescu avea dreptate: „revoluție națională fără revoluție socială nu e”. Pe măsură ce forțele reacțiunii își recăpătau pozițiile zdruncinate de revoluție, își întăreau și politica antinațională. Guvernul din Viena se împotriva politicii de unificare pe baza unei „Germanii mici”, în jurul Prusiei, prin îndepărtarea Austriei din complexul german. „Austria, declara rituos Schwarzenberg, nu se va lăsa exclusă din Germania printr-un decret al Parlamentului de la Frankfurt”⁹³.

⁹¹ Simion Bărnuțiu, *Românii și Ungurii*, Cluj, 1924, p. 42.

⁹² Marx Engels, *Opere alese*, București, 1952, vol. I, p. 40.

⁹³ I. Droz, *L'Europe Centrale...*, p. 81.

Iar cînd Prusia încerca formula uniunii restrînse cu ajutorul Parlamentului de la Erfurt, guvernul habsburgic o obliga la reculada de la Olmütz (25 ianuarie 1850).

Oricum, după 1849 problema eliberării și unificării popoarelor, nerezolvată în vîltoarea revoluțiilor, a devenit o problemă predominantă în Europa. Popoarele, în interiorul fiecărui stat, și emigranții, peregrini prin Europa, au susținut-o cu o energie și un avînt atît de nestăvilite încît a trebuit să fie preluată chiar de cei care o combătuseră în 1848; au devenit, adică „executorii ei testamentari“.

Cu deosebită claritate vedea Bălcescu această problemă pentru români și pentru popoarele aflate într-o situație similară. „Această revoluție realizată, ne rămîn două alte revoluții de făcut: o revoluție de *unitate națională* și, mai tîrziu, de *independență națională*, ca să facem în acest chip ca națiunea să intre în plenitudinea drepturilor sale naturale. Este, deci, evident, pentru toți cei care înțeleg ceva din progres și din desfășurarea istoriei, că revoluția viitoare nu se va mărgini să fie democratică și socială, ci că, judecînd după tendințele actuale ale ideilor în toată Europa și mai ales printre români, ea se va preface într-o revoluție a unității naționale“.⁹⁴

⁹⁴ N. Bălcescu, *Opere IV. Corespondență*, București, 1964, p. 277—278.

VASILE PAAPA UN SPRIJINITOR AL ÎNVĂȚĂMÎNTULUI

PAUL POPESCU

Vasile Paapa a fost unul din acei intelectuali care, în condițiile de după 1866, când preocuparea oficialității pentru învățămînt a cunoscut o oarecare diminuare, au căutat să sprijine dezvoltarea școlii românești, căreia statul, datorită perioadei de criză economică și în general a politicii claselor conducătoare, nu-i putea asigura pe deplin progresul.

S-a născut în București, la 30 iunie 1819. La o vîrstă destul de înaintată, în 1847, îl găsim absolvind colegiul de la Sf. Sava „cu mare succes”.¹ Dată fiind atmosfera din această școală și profesorii pe care i-a avut, este de presupus că a căpătat aici, pe lîngă cunoștințe temeinice, o concepție înaintată.

După terminarea școlii își continuă studiile la Paris, dar neurmărind căpătarea unei diplome, audiază cursuri la mai multe facultăți, fără a trece examenele cu regularitate și fără a termina vreuna.

Moartea părinților îl readuce în țară. Prin moștenirea primită, devine unul dintre tinerii cei mai bogați din țară.

Acum își desfășoară Vasile Paapa și scurta lui carieră administrativă. Sub Barbu Știrbei ocupă cîțiva ani funcția de subdirector la direcția lucrărilor publice.²

În 1857 devine președinte al sfatului orașenesc al Bucureștilor, antrenîndu-se activ în lupta pentru unire. Este inclus ca membru în comitetul de cercetare a reclamațiilor electorale. Alături de colegii săi din comitet, a făcut dreptate multor elemente înaintate, unioniste, printre care și lui Cezar Bolliac, pe care autoritățile reacționare le omiseseră de pe liste.³ În perioada alegerii, el merge la Ploiești pentru a vota, contribuind la desemnarea din Prahova a unor deputați unioniști pentru Adunarea ad-hoc.⁴

¹ Alex. Pencovici, *Cuvîntul la înmormîntarea lui U. Paapa*, Stabil. grafic Socex și Teclu, București, 1884, p. 9.

² Al. Pencovici, *op. cit.*, p. 9.

³ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I, București, 1961, p. 445—449, 461—477, 501.

⁴ *Ibidem*, p. 510.

O confirmare a poziției înaintate a lui V. Paapa o găsim într-o scrisoare trimisă din Nisa, la 31 martie 1858, de I. Bălăceanu lui Ion Ghica : „*Falcoyano et Paapa sont des jeunes gens de coeur, d'honneur et d'une réputation de probité qui leur donne sur la place de Bukarest une influence très grande et une véritable popularité*“⁵.

După Unire, a continuat să rămână președintele sfatului municipal al capitalei, iar mai târziu, a funcționat chiar ca ministru ad-interim la Culte și Instrucțiune.

Activitatea sa politică a încetat în 1866, cu excepția perioadei războiului pentru independență, când a ocupat postul de ajutor de primar al Bucureștilor. Fără să facă față opoziție guvernelor de atunci, nefiind prin temperamentul său un militant, Vasile Paapa a rămas departe de viața politică⁶.

Poziția aceasta nu trebuie să ne facă să-l considerăm un indiferent față de tot ceea ce se întâmpla în jurul său. Sceptic în ce privește dorința și capacitatea claselor dominante de a îndrepta viața poporului, neajungând să înțeleagă nici forța revoluționară a proletariatului, el și-a pus speranța în dezvoltarea culturii, a considerat că aceasta, și în special învățământul, constituie singura cale spre progres, spre prosperitate. De aceea, pînă la sfîrșitul vieții, și-a închinat toate forțele propășirii școlii.

A fost unul dintre inițiatorii „Societății pentru învățătura poporului român”, al cărei vicepreședinte va fi ales și va rămîne pînă la moarte.

Această societate fusese înființată de elementele progresiste, în cadrul luptei pentru adîncirea reformei școlare din 1864. Creată în anul 1866, ea își propunea să stăruie „prin toate mijloacele putincioase” ca „instrucțiunea generală, gratuită și obligatorie să devie o realitate în România”. Societatea și-a deschis sedii în toate județele, organizînd școli de adulți, cursuri pentru muncitori și mici meseriași, precum și două școli normale. Ea a editat o revistă cu același nume, a tipărit cărți și broșuri, s-a ocupat cu răspîndirea culturii muzicale, a susținut introducerea de noi metode în învățămînt, ca de pildă cea fonetică în predarea limbii, propusă de I. Creangă.⁷

De asemenea, îl găsim, într-o lungă perioadă, și vicepreședinte al Societății pentru școlile frobeliane, care își propunea înființarea de grădinițe pentru preșcolari.⁸

Dar Vasile Paapa a trecut și la măsuri concrete, imediate, pentru dezvoltarea învățămîntului. Necăsătorindu-se, rămînînd fără familie, el a folosit întreaga sa avere în acest scop. În anul 1873, a înființat pe moșia sa de la Valea Boului o școală primară model. V. Paapa i-a construit localul și a înzestrat-o complet, din fondurile sale, creînd condiții pentru ca numeroși fii de țărani — în afară de cei care aveau mijloace s-o facă — să-i urmeze cursurile. În cei zece ani care au trecut de la înființarea școlii

⁵ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, p. 368—369.

⁶ Al. Pencovici, *loc. cit.*

⁷ *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 694, 730, 732, 768.

⁸ Al. Pencovici, *op. cit.*, p. 10.

pînă la moartea fondatorului, acesta a cheltuit pentru ea peste o sută de mii de lei.

Rezultatele au justificat însă cheltuielile. În acest deceniu au trecut prin școală 2600 de copii, unii din satele sau chiar din județele vecine. Dintre aceștia, un număr apreciabil au învățat mai departe, ajungînd preoți sau învățători.

În mod asemănător a procedat, dar cu un interes mai puțin susținut, la moșiile sale din Vlașca și Teleorman unde a înființat și sprijinit școlile primare.

Pentru a pregăti învățători, a întreținut din fondurile sale cinci copii săraci la școala normală a secțiunii centrale a Societății pentru învățătura poporului român din București și alți cinci în școala normală din Ploiești a secțiunii de Prahova a aceleiași societăți.⁹

Atunci cînd, în 1865/1866, în orașul Ploiești, cu foarte puțin sprijin oficial, cetățenii entuziaști construiau clădirea gimnaziului, pentru ca el să nu mai funcționeze în localul unei școli primare, Vasile Paapa a contribuit și el cu o mie de franci, care au constituit cea mai importantă donație. Cîteva ani mai tîrziu, în 1873, el își completează darul cu un altul, de egală valoare, pentru ridicarea etajului acestui edificiu.¹⁰

Dar dovada cea mai concludentă despre interesul pe care îl purta dezvoltării învățămîntului românesc o dă la sfîrșitul vieții. Testamentul său, întocmit la 2 noiembrie 1882 și deschis cu ocazia decesului, în afară de cîteva legate pentru prieteni, dispunea de toată averea în scopuri obștești.

Suma de 12.000 de franci o destina în vederea trimiterii în Franța, pe timp de patru ani, pentru a studia ingineria, unui tînăr ales prin concurs dintre absolvenții liceului din Ploiești¹¹.

Venituri importante erau create fundațiilor întemeiate încă din timpul vieții. Astfel, moșia „Valea Boului cu Bătrînceanca“, cea mai importantă proprietate a sa, urma să fie arendată în fiecare an, fie prin licitație, fie prin învoire, după cum va crede mai avantajos executorul testamentar. Suma obținută trebuia să fie folosită pentru întreținerea școlii primare și a bisericii din acest sat, ambele fondate de el. Paapa a mers pînă acolo încît a anexat testamentului și un buget. Considerînd venitul moșiei de circa 3000 lei anual, el îl împarte în salarii pentru preot, doi învățători, dascăli etc., reparații curente la clădirea școlii, premii în cărți pentru elevi, lemne pentru școală. Învățătorul Petre Spirescu, ca și celălalt cadru didactic de la școala din Valea Boului, mai urmau să primească și cîte o sumă de bani ca legat, din fondurile lichide rămase, primul 3000 și al doilea 1000 de franci. Tot 3000 de franci lăsa și unui alt învățător, G. Pipireanu, de la școala din Măgura¹².

⁹ Al. Pencovici, *op. cit.*, p. 6.

¹⁰ Zaharia Antinescu, „*Autobiographia mea*“, Ploiești, 1896, p. 37.

¹¹ Stoica Teodorescu, *Istoricul liceului Sf. Petru și Pavel*, Ploiești, 1940, p. 111—112.

¹² *Testamentul lui Vasile Paapa*, în broșura citată a lui Al. Pencovici, p. 14 și 20.

Alte prevederi testamentare erau, de asemenea, îndreptate spre dezvoltarea învățămîntului. Se dispunea, de pildă, ca via din Valea Negovani, cea de lângă șosea, „răscumpărată de plata embaticului“, să se vîndă imediat după moartea sa, iar suma care va fi obținută să fie dată Școalei de meserii din Ploiești „pentru dezvoltarea ei și încurajarea elevilor care se vor distinge“¹³.

În același scop, adaugă încă 10.000 lei din fondurile sale lichide. Aceste donații vor constitui principalele sume cu care școala de meserii își va construi localul, unul dintre cele mai frumoase din țară pe vremea aceea, local în care va funcționa, pînă după al doilea război mondial, liceul industrial.

Alte legate au avut ca scop construirea unei școli primare în comuna Valea Călugărească (10.000 lei) și îmbunătățirea bazei materiale a gimnaziului din Giurgiu (tot 10.000 lei). De asemenea, destinează 15.000 lei Aziului Elena Doamna pentru a fi dotate cinci eleve dintre cele care au terminat studiile cu succes, spre a stimula astfel și altele la învățătură.

Testamentul adaugă alte două donațiuni, una de 10.000 lei „Școalei pentru învățămîntul poporului român de la Sf Ecaterina“, respectiv Școalei normale din București, și alta de 5000 lei Școalei Fröbeliene din același loc.

Interesul pentru dezvoltarea culturii îl dovedește și prin donația sa testamentară, foarte importantă, de 50.000 lei, care „se vor depune la Casa de Consemnațiuni și vor servi pentru construirea unui observator, pe lângă alte sume ce ar da guvernul sau particularii“¹⁴.

Dar lucrul cel mai important din testamentul lui Vasile Paapa îl constituie dispozițiile privind crearea unei școli de meserii la Valea Boului, una dintre primele de acest fel din țară. Erau afectați 60.000 lei pentru înființarea acestei școli și pentru construirea unui internat de băieți. Alți 20.000 lei erau destinați pentru completa mobilare a internatului.

O sumă — pentru acele timpuri imensă — de patru sute mii lei, reprezentînd aproape jumătate din „averea mobilă“ a decedatului, era depusă după dorința lui la Casa de Consemnațiuni. Din dobînda de 5% anual (20.000 lei) trebuia să se țină internatul cu 20 de paturi, „calculîndu-se larg cîte 1000 de franci de fiecare, nutriment, vesminte, cărți și celelalte mărunte spese, precum încălzit, luminat, spălat și celelalte. În astă o mie de franci pe an se va cuprinde și salariul a doi servitori pentru curățirea localului și micile reparațiuni anuale“.

În internat, testatorul cerea să se dea preferință „în admiterea elevilor familiilor din comunele circumvecine de Valea Boului, adică : Apostolache, Popești, Gornetu cu Tărculești, Udrești și Mîrlogea.“¹⁵

Școala a fost înființată conform dorinței donatorului și a fost organizată după indicațiile verbale date prietenului și executorului său testamentar

¹³ Testamentul... p. 15.

¹⁴ Ibidem, p. 17.

¹⁵ Ibidem, p. 18.

Alexandru Pencovici. Clădirea a fost construită de arhitectul Toma N. Socolescu și a fost una dintre cele mai remarcabile din partea locului.

După cum vedem din adresa nr. 11 din 13 ianuarie 1897 a directorului către președintele Camerei de comerț și industrie — Circ. III — Ploiești, pînă la sfîrșitul secolului trecut, instituția, care luase numele de „Școala de meserii Vasile Paapa“, a funcționat așa cum fusese concepută.

Erau 20 de elevi bursieri, repartizați pe cei trei ani de studiu, cîte șapte la clasa I-a și a II-a și șase la clasa a III-ea, iar pe ateliere, zece la dogărie și zece la rotărie-căruțarie. Nu ni se spune cîți nebursieri erau. Întrucît bursa consta în casă, masă și alte elemente de întreținere, este de presupus că bursierii erau, așa cum se cerea și în testament, copiii din satele vecine și desigur că urmau școala ca nebursieri, dar fără să plătească nici un fel de taxă, destui copii din Valea Boului.

Ca personal, școala avea un director (pe atunci, D. Georgescu) care era și profesor de studii teoretice, un maestru rotar-căruțaș, unul dogar și un secretar-contabil-econom-magazioner (pe atunci Th. I. Theodorescu). Ca parte teoretică, elevii învățau: aritmetica, geometria, tehnologia lemnului, corespondența comercială și desenul aplicat la meserii.¹⁶

Școala era subordonată Ministerului Agriculturii, Industriei și Comerțului. După 1900, această instituție se extinde. Ministerul tutelar se scindează și ea va fi de acum dirijată de Ministerul Industriei și Comerțului, prin serviciul învățămîntului industrial și comercial.

Din actele păstrate reiese că în 1910 numărul bursierilor crescuse la 37 și că apăruseră noi secții, anume de fierărie și împletituri. De asemenea durata școlii se ridicase la patru ani. Elevii bursieri erau astfel repartizați: cîte zece la primele trei clase și 11 la clasa a IV-a. Pe ateliere, erau repartizați cîte zece la rotărie-căruțarie (respectîndu-se aici indicațiile donatorului), 13 la fierărie și patru la împletituri. În sfîrșit, apar acum și doi elevi semiinterni, ambii în clasa I, unul la rotărie, altul la dogărie, care luau masa la școală, dar locuiau la o gazdă în sat. Desigur că erau și acum o serie de elevi externi, dar actele, avînd un caracter pur financiar, nu ni-i amintesc.

Din manualele și materialele care erau cumpărate de școală pentru bursieri, putem deduce că elevii studiau aceleași obiecte teoretice ca și înainte de 1900.

Desigur, personalul școlii era acum mult mai numeros. Găsim un director, de astă dată un inginer, D. Colintineanu (plătit cu 300 lei lunar), care preda toate obiectele și conducea școala ajutat de un secretar (plătit cu 160 lei), numit Moise Catrangiul. Personalul didactic era completat cu patru maiștri: Iacob Noveleanu, rotar, Matei Marinescu, fierar (avînd 150 lei lunar), Dimitrie Tănăsescu, dogar, și Dascălu Gh. Ion, împletitor (ultimii doi cu cîte o sută de lei). Plătiți cu o diurnă de 15 lei pe lună erau preotul Al. Popescu și Andrei Ioan, instructor militar. Personalul era com-

¹⁶ Arh. st. Ploiești, fond Camera de comerț și industrie, inventar nr. 7/1896.

pletat cu infirmieră, bucătar, vizitiu, sufragiu, rîndaș, portar și spălătoareasă.

Din aceleași fonduri lăsate de Vasile Paapa, elevii continuau să primească o îngrijire, pentru vremurile acelea, foarte bună. Documentele ne arată sumele cheltuite pentru cumpărarea postavului de la Azuga, pentru confecționarea pantalonilor, vestoanelor, mantalelor, a cizmelor (dar și a pantofilor pentru vară), pentru iluminat, încălzit, alimente, medicamente, rechizite etc.¹⁷

Școala a continuat să funcționeze și după primul război mondial, ba chiar și după eliberare. Se numea acum „Gimnaziul industrial Vasile Paapa” și își sporise considerabil numărul de elevi (aproape 200), ca urmare a subvențiilor statului adăugate fondurilor lăsate de donator. De asemenea, a sporit ponderea obiectelor de cultură generală. Existența ei va lua sfârșit o dată cu reforma învățămîntului (1948).

Vasile Paapa a încetat din viață în Franța, la Nisa, unde se dusesese să-și caute de sănătate, la 16 ianuarie 1884. Peste mai bine de o săptămînă, a fost înmormîntat așa cum ceruse el: „Voi fi transportat imediat la Valea Boului fără nici un tapagiu și acel cortegiu de vanități ce se usitează la noi”.¹⁸

Pe ultimul drum, în gara Ploiești, pe peron așteptau elevii Școlii normale și ai Școlii de meserii cu profesorii lor și cu drapelele îndoliate. Erau acolo reprezentanți ai prefecturii, primăriei, consiliului comunal, magistraturii, corpului didactic, ai celorlalți cetățeni.

Patriot și umanist, Vasile Paapa se înscrie prin faptele sale printre figurile luminoase ale veacului trecut. Persistența amintirii lui în rîndul populației din Valea Boului și satele vecine, pînă la nepoții și strănepoții celor care l-au cunoscut, venerația cu care numele său a fost pomenit atîtea decenii sînt o dovadă concludentă că activitatea sa a fost apreciată de masele populare pe care a căutat să le sprijine și să le ducă — așa cum vedea el — spre mai bine.

¹⁷ Arh. st. Ploiești, colecția școli, Școala de meserii „V. Paapa” Valea Boului, inventar 1/1911.

¹⁸ *Testamentul...*, p. 18.

ROLUL SOCIETĂȚII WIFO ÎN JEFUIREA PETROLULUI ROMÂNESC DE CĂTRE IMPERIALIȘTII GERMANI ÎN TIMPUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

MIHAI APOSTOL

Prin bogățiile ei naturale, prin faptul că constituia o piață de desfacere dintre cele mai rentabile pentru produsele industriale ale țărilor capitaliste dezvoltate, cât și pentru așezarea ei geografică, România prezenta un puternic punct de atracție pentru monopolurile străine. Toate aceste elemente determinau o luptă acerbă de concurență între monopoluri în raport de interesele puterilor imperialiste în slujba cărora lucrau. Lupta înverșunată pentru acapararea de poziții dominante în economia României, în vederea subordonării politice, avea însă și un scop strategic. Petrolul, pe lângă importanța sa economică, căpătase și o importanță strategică deosebită, el constituind energia necesară pentru desfășurarea armatei motorizate. La aceasta se adăuga și faptul că România stăpânea importante puncte ale arterelor de comunicație feroviare și fluviale pe care se aprovizionau marile state occidentale cu produse alimentare și materii prime din partea de est și sud-est a Europei.

Greutățile financiare prin care trecea România înaintea celui de-al doilea război mondial cum și greutatea ei în problema comerțului exterior au fost speculate de Germania hitleristă, ajutată de monopolurile internaționale și de vîrfurile reacționare ale capitalului financiar autohton, pentru subjugarea României și acapararea de poziții cheie în economia ei. Străduințele monopolurilor germane nu au fost inutile. Ele au găsit sprijin din partea claselor exploatare din România, așa încît încetul cu încetul, și-au redobîndit pozițiile avute înaintea primului război mondial.

„Adaptarea“ economiei românești la „noua ordine“ hitleristă a constituit înrobirea țării imperialismului german și organizarea jafului avuțiilor României.

Cum era și firesc, jaful cotropitorilor în Valea Prahovei s-a îndreptat, în special înspre acapararea și transportul petrolului românesc în Germania, fără însă a neglija celelalte sectoare economice tot atît de bogate. În scopul jefuirii pe scară tot mai mare a petrolului românesc, posibilitățile transportului feroviar nesatisfăcîndu-i pe hitleriști, în decembrie 1940

ia ființă o filială pentru România a societății Wirtschaftliche Forschungsgesellschaft m.b. H (prescurtat Wifo) din Berlin. Oficial Wifo apărea ca o societate de studii economice, cum indica însăși titulatura societății, și de aplicare practică prin punerea la dispoziție a personalului tehnic de specialitate, supraveghere și conducere pentru executarea comenzilor ce se primeau de la stat, regii autonome și societăți petroliere, comenzi referitoare exclusiv la industria petrolieră (conduce, stații de etilizare, stații de pompare, stații de rezervoare etc.)¹. În realitate societatea avea rolul precis de a construi mijloace de transport pentru produse petroliere românești destinate Germaniei. Ceea ce ne pare mai semnificativ este faptul că Wifo nu avea capital și nici acțiuni. De altfel penetrația capitalului german în petrolul românesc nu a avut loc în baza exportului de capital propriu-zis, iar dacă luăm în considerație posibilitățile financiare ale Germaniei hitleriste, sîntem elucidați de ce imperialismul german nu ducea o politică propriu-zis de plasamente. Hitleriștii de la Wifo nu aduseseră decît personal tehnic de studii și conducere. Ei n-au adus capital, ci numai diferite materiale pentru executarea lucrărilor angajate cu statul și care se plăteau de statul român în obligațiuni.²

În vederea asigurării frontului hitlerist cu petrolul necesar motorizatelor, cum și pentru transportul restului de petrol în Germania, Wifo a efectuat o serie de lucrări, pe care vom încerca să le analizăm în ordinea lor cronologică scoțînd în relief esențialul.

Prima lucrare executată de Wifo a fost conducta dublă de 10" de la stația de pompare a Regiei Autonome C.F.R., din Teleajen pînă la portul petrolier din Giurgiu, în lungime de oca. 160 km. și conductele de centură de 9" din jumul orașului Ploiești, care legau toate rafinăriile cu stația de pompare Teleajen, împreună cu instalațiile aferente acestor conducte.³ Lucrarea a fost începută în urma încheierii acordului comercial româno-german din decembrie 1940, cînd societatea Wifo a fost autorizată să construiască această conductă în România pentru transportarea produselor petroliere de la rafinăriile din Ploiești în portul Giurgiu. Țițeiul pompat pe conducte se încărca la Giurgiu pe șlepuri și tancuri petroliere și lua direcția Germaniei⁴ și este lesne să ne închipuim cît petrol se scurgea spre Germania pe această dublă conductă dacă știm că debitul de pompare pe o singră conductă era de 150 m³ pe oră.⁵

În legătură cu această „primă operație“ a soc. Wifo în România merită să facem o scurtă paranteză. Ca și celelalte întreprinderi ale monopolurilor germane, Wifo se bucura de încrederea acordată prin decretul-lege nr. 1896 din 25 iunie 1941, care permitea Regiei Autonome C.F.R. „de a

¹ Arh. st., Ploiești, Wifo, inv. 758/1945.

² *Ibidem*, inv. 730/1944, f. 33—34.

³ Mihai Apostol, *Din contribuția maselor populare de pe Valea Prahovei sub conducerea P.C.R. la insurecția armată de la 23 August 1944*, în „Revista Arhivelor“, an. IV, nr. 1/1961, p. 180.

⁴ Arh. st., Ploiești, Wifo, inv. 25/1941, f—70 și Prefectura Jud. Prahova, inv. 663/1943.

⁵ Arh. st., Ploiești, Wifo, inv. 730/1944, f. 34—35.

contracta furnituri de lucrări cu firmele străine (citește: „hitleriste“ — *n.n.*), fără a cere firmelor contractante depunerea garanției de executare“. În raportul, la decret, nr. 41368 din 24 iunie 1941, această măsură era motivată prin faptul că „aceste firme fiind de o reputație mondială în specialitatea lor și avînd recomandăția guvernelor țărilor respective, oferă desule garanții derivînd din însăși aceste condiții, încît pot fi scutite de obligația depunerii unei garanții materiale“⁶. Și aici trebuie făcută remarcă asupra felului în care monopolurile germane răspundeau la această încredere și de la care nici societatea Wifo nu s-a abătut.

Luîndu-și obligația de a furniza materialele necesare construcției conductei Ploiești-Giurgiu, societatea Wifo le-a procurat și transportat la locul lucrării urmînd, ca așa cum prevedea decretul-lege nr. 1653 din 30 mai 1942 și contractul dintre C.F.R. și Wifo, plata acestei lucrări, în valoare de 1.412.929.369 lei, să se facă de C.F.R. „în obligațiuni purtătoare de dobîndă“ pe termen de opt ani. Din acest total C.F.R. plătise, pînă la 23 August 1944, 1.220.216.857 lei și mai avea de plătit 192.712.512 lei deși conductele deserveau în totalitate interesele Germaniei hitleriste.⁷

Prin conducta Ploiești-Giurgiu, societatea Wifo nu jefuia însă numai România fiindcă materialul procurat de Wifo, și plătit din sudoarea poporului român, era jefuit dintr-o altă țară ocupată. Nu era oare Wifo una din acele firme de „reputație mondială“ și nu avea recomandăția guvernului Germaniei fasciste? Și cu toate aceste „certIFICATE“ de recomandare Direcțiunea conductelor din Direcția Generală a Căilor Ferate Române s-a trezit cu cererea reprezentantului guvernului francez din România de a i se restitui conducta de petrol Ploiești-Giurgiu, aceasta fiind ridicată de germani în anul 1941 din Franța (Douches) și montată în România.⁸ Socotim orice comentariu, în această problemă, de prisos.

Trebuie adăugat însă că datorită interesului pe care-l avea Germania fascistă în construirea acestei conducte ea s-a executat într-un timp record în care scop au fost folosiți pe lîngă sudorii români și germani și alții, francezi și belgieni, aduși desigur cu forța.

A doua lucrare a societății Wifo o putem considera aceea a depozitelor subterane de produse petroliere pentru armata română cum și pentru armata germană, al cărei depozit a funcționat pînă la 24 august 1944, exploatarea lui făcîndu-se prin soc. Transpetrol.⁹

În toamna anului 1941 Wifo a construit la Cernavodă o nouă instalație de încărcare a produselor petroliere din rezervoarele societăților petroliere în șlepurile petroliere dunărene pentru soc. Ruminol¹⁰, în același scop, de a transporta petrolul jefuit, în Germania.

⁶ „Monitorul Oficial“ (partea I), nr. 150 din 27 iunie 1941, p. 3688.

⁷ Arh. stat. Ploiești, Wifo, inv. 730/1944, f. 10.

⁸ *Ibidem*, inv. 766/1945.

⁹ *Ibidem*, inv. 730/1944, f. 11.

¹⁰ *Ibidem*.

Prin asemenea mijloace „după date incomplete, între anii 1941—1943, hitleriștii au expediat în Germania uriașa cantitatea de 7.390.000 tone petrol. La aceasta, se adaugă cantitățile enorme de petrol pe care le-au consumat trupele ocupanților germani staționate în România”.¹¹ Jaful era din ce în ce mai organizat, toate avuțiile țării luau drumul către Germania. Din jafurile făcute în România reușește și societatea Wifo, care-și începuse activitatea fără nici un capital, să aibă la 1 decembrie 1944 un sold în casă de 27.480.904 lei și deus la bănci un rest de încă 54.981.838 lei¹², ca să nu mai vorbim de sumele transferate, din timp, în Germania.

Lucrările societății Wifo nu se rezumă însă numai la cele enumerate pînă în prezent. Nevoile frontului și în general ale armatei, ca și posibilitățile de a storce noi profituri cu fiecare lucrare contractată, au făcut ca societatea Wifo să fie foarte activă și nu trebuie să uităm că deși statul român subvenționa aceste lucrări ele nu serveau decît intereselor Germaniei hitleriste.

Astfel în primăvara anului 1942 s-au întocmit, de către Wifo, planurile, devizele, și s-a supravegheat executarea unor lucrări pentru societatea petrolieră germană Kontinentale Oel G m.b.H., care controla și coordona toate societățile petroliere intrate în posesia capitalului german, în timpul războiului. O altă lucrare a fost stația de etilizare a benzinei de la Cernavoda, construită de Wifo pentru Misiunea militară germană din România.

Pentru dispersarea produselor petroliere din rafinăriile Ploieștiului, care constituiau atracția bombardamentelor aeriene, s-a început, în primăvara anului 1944, construirea unui depozit subteran, cu o capacitate de 16.800 m³ pentru subsecretariatul de stat al Aerului (S.S.A.). Materialele în valoare de 900.000.000 lei urmau să fie procurate de Wifo, iar valoarea manoperei și a materialelor cumpărate din țară se ridica de asemenea la 521.000.000 lei. La încheierea contractului S.S.A. a deus un avans de 98.180.000 lei, restul urmînd să fie achitați pe parcurs. Lucrarea nu a fost terminată deși Wifo a făcut o asociație cu firma Beton Monier S.A.R. pentru lucrările de infrastructură, în vederea executării lor cît mai rapide, și datorită faptului că nu sosiseră toate materialele din Germania.¹³

Din ordinul Misiunii militare germane din România, Wifo a construit însă, în grabă, un depozit provizoriu pe lîngă depozitul subteran amintit. Acest depozit se compunea din 3 rezervoare împrumutate de la Societatea Româno-Americană, cu o capacitate de 500 m³, 12 vagoane cisterne cu un total de 576 m³, o stație de pompare, o stație de etilizare a benzinei, o rampă de încărcare a produselor petroliere din rezervoare în vagoane cisterne, precum și o conductă de 6,5/8” de la gară la depozit, în legătură cu conducta de 10” a C.F.R., Teleajen-Buzău-Hagieni-Cernavoda-Constanța.¹⁴

¹¹ Petri Aurel, *Unele aspecte ale participării armatei române la insurecția armată populară din august 1944*, Ed. Militară, București, 1957, p. 29.

¹² Arh. st. Ploiești, Wifo, inv. 730/1944, f. 37.

¹³ *Ibidem*, f. 12.

¹⁴ *Ibidem*, f. 13.

Din cauza distrugerii rafinăriilor din Ploiești, cu prilejul bombardamentelor aeriene și mai ales datorită faptului că obținerea petrolului neprelucrat sporea profiturile monopolurilor germane s-a pus problema pom-pării de țiței brut pe conducta Teleajen-Giurgiu. Dar conducta existentă era construită numai pentru produse albe și nicidecum pentru țiței brut. În consecință pentru pomparea țițeiului brut trebuia instalată la Teleajen o stație de pompe cu abur (în loc de pompe centrifugale), două baterii de cazane, iar la Chiajna o stație intermediară de pompe cu abur, o baterie de cazane și o stație de rezervoare intermediară. Materialele pentru această lucrare au fost luate, parte de la instalația Constanța-Cernavoda, parte au fost împrumutate de la societățile petroliere I.R.D.P., Concordia și Româno-Americană, iar altă parte cumpărate în țară. Pentru această lucrare Wifo a primit suma de 15.000.000 lei.¹⁵

Conducta Teleajen-Giurgiu ca și conductele de centură care legau rafinăriile cu stația de pompare Teleajen sufereu însă multe stricăciuni din cauza bombardamentelor, care necesitau să fie reparate de urgență. Autoritățile germane din România însărcinaseră societatea Wifo, încă de la primul bombardament aerian din august 1943, cu repararea acestor conducte și a instalațiilor aferente. În acest scop Wifo lucra neîntrerupt, mai ales din aprilie 1944, cu mai multe echipe și cu concursul firmei Rumpel S.A.R., la repararea distrugerilor provocate de bombardamente și pentru care a încasat suma de 10.000.000 lei.¹⁶

Jefuirea petrolului românesc cu mijloacele feroviare de care dispunea România acelor vremi, ca și cu ajutorul conductei Teleajen-Giurgiu, nu-i satisfăcea totuși pe imperialiștii germani. Rezervele petroliere ale României trebuiau să fie secătuite pînă la ultima picătură pentru a putea satisface cerințele trupelor hitleriste în goana lor pentru dominarea lumii. Și în acest scop ei n-au întîrziat să elaboreze un nou plan care să sporească jaful. Pentru aceasta Wifo a întocmit traseul (Ploiești-Tîrgoviște-Rm. Vîlcea-Sibiu-Ungaria), planurile și devizele pentru o nouă conductă de 10" în lungime de 800 km. cu 16 stații de pompare. Tot materialul necesar fusese strîns în Germania și era gata de expediere în România.¹⁷ Planul ar fi fost pus, desigur, în practică dacă n-ar fi intervenit între timp insurecția armată din august 1944. De altfel acesta a fost ultimul plan de jaf schițat de societatea Wirtschaftliche Forschungsgesellschaft m.b.H. Berlin, prin reprezentanța sa din București. Actul revoluționar de la 23 august 1944 a „surprins“ societatea Wifo, așa cum putem citi în documentele societății, în plină activitate... de jaf. Personalul german a plecat cu autovehiculele societății spre Germania..., iar șantierele au fost ocupate fie de armata germană, fie de cea română. Arhivele societății, care au fost în păstrarea șefilor de șan-

¹⁵ Arh. st., Ploiești, Wifo, inv. 730/1944, f. 13.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, f. 14.

tiere, au dispărut, sau au fost distruse de personalul german¹⁸ pentru a ascunde, desigur, celelalte forme de jefuire a economiei românești.

Din documentele societății Wifo nu a putut fi salvată decât o infimă parte din care am spicuit cele câteva date pe care le aducem în articolul de față în sprijinul tezei ce ne-am propus.

¹⁸ Arh. st., Ploiești, Wifo, inv. 730/1944, f. 14.

CONTRIBUȚIA ISTORIEI LA EDUCAREA ELEVILOR ÎN SPIRITUL UMANISMULUI*

MARIA VASILESCU, A. IORDĂNESCU, GH. SMARANDACHE și C. DINU

Educația tineretului în spirit umanist este un imperativ al socialismului și al vremii în care trăim. În țara noastră, această educație umanistă este în același timp „unul din obiectivele importante ale politicii partidului și statului nostru“, o sarcină de mare răspundere a școlii, cea dintâi chemată să formeze tinerele generații, să facă educația omului nou, să ridice „nivelul cultural și de conștiință al întregului popor, în spiritul înalțelor idei ale umanismului socialist“¹. Izvor principal de cultură și factor de civilizație, așa cum a fost definită la Congresul al IX-lea al P.C.R., școala trebuie să facă educația umanistă a tinerei generații prin cultură. De altfel, umanismul zilelor noastre, mai mult decât acela al epocilor trecute, este „o formă istorică a culturii și moralei, a spiritualității“². Iar tinerii de astăzi, mai mult decât generațiile care i-au precedat, au tocmai menirea de a fi generația științei și a culturii.

În cadrul obiectelor predate în școala de cultură generală, istoria — sinteză a valorilor materiale și spirituale ale umanității — contribuie în foarte mare măsură la formarea tinerele generații, la profilarea lor umanistă.

Pentru a-și îndeplini înalta ei menire, istoria, această adevărată „magistra vitae“, nu trebuie să fie numai o sursă de informații, o însușire seacă de date și fapte. Universală sau națională, istoria este biografia omenirii, este prezentarea vieții umanității în ceea ce are ea specific uman. De aceea, respectînd cu strictețe adevărul științific, lecția de istorie trebuie umanizată, trebuie să fie vie și caldă, trebuie să instruiască dar în același timp să convingă, să însuflețească, să mobilizeze.

Istoria universală trebuie să fie în primul rînd o istorie a umanismului, în care elevii să poată intui marile idealuri umane, din care să înțeleagă efortul de milenii al omenirii de a crea cu generozitate o viață mai bună pentru cei ce vor veni. Fără să neglijeze determinantele econo-

* Comunicare ținută în cadrul simpozionului organizat de S.S.I.F. la filiala Lugoj în ziua de 25 noiembrie 1967.

¹ Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de al IX-lea Congres al P.C.R.*, Ed. Politică, București, 1965, p. 51—52.

² C. I. Gulian, *Problematika omului*, Ed. Politică, București, 1966, p. 176.

mice sau evenimentele politice și militare, istoria universală trebuie să fie de asemenea o istorie a civilizației și a culturii, pentru că, mai ales valorile culturale reprezintă mesajul uman al generațiilor trecute către cele viitoare. În cultură, mai mult decât în orice altfel de activitate umană, s-a manifestat efectiv, de-a lungul mileniilor, solidaritatea spirituală a întregii omeniri.

Ca și istoria universală, istoria națională oferă infinite resurse pentru educarea umanistă a tineretului. O lecție de istorie a patriei, pe lângă un act de mare cultură, trebuie să fie, în același timp, o lecție de umanism și de educare patriotică. Ea trebuie să bată în primul rând la porțile sufletului și pentru aceasta trebuie simțită, trăită profund și patetic. Obiectivitatea științifică nu exclude dragostea și căldura cu care trebuie privită istoria, trecută și prezentă, a poporului nostru. Deși trăia „cumplite vremi“, Miron Costin s-a trudit „să scoată lumii la vedere felul neamului“ său, pentru ca „să nu se uite lucrurile și cursul țării“. Iar Ion Neculce, încredințându-ne încă din predoslavia letopisetului său că toate, „precum s-au întâmplat, cu adevăr s-au scris“, nu uită să spună însă că faptele înfățișate au fost scrise adânc „în inima sa“. Pentru Nicolae Bălcescu, istoria este „sfânta carte în care se află înscrisă gloria României“. Iar A. D. Xenopol, care publica la sfârșitul veacului trecut prima istorie de mari proporții a tuturor românilor, mărturisea în precuvîntare că, simțind „pulsul cel mare al națiunii răsunînd în inima sa“, fără să vrea, i s-a „încălzit condeiul“ și a părăsit adesea stilul unei discuții științifice reci. Reliefînd însemnătatea social-educativă a istoriei, Nicolae Iorga scria că: „Istoria e disciplina cea mai umană dintre toate... Istoria nu numai că ne lasă în mijlocul vieții, dar o lărgeste prin perspectiva imensă a trecutului, prin presimțirea viitorului fără de capăt. Nu există disciplină omenească prin care să ne facem mai sociabili, mai altruști, mai iubitori de om și de viață“. „Istoria — scria același cărturar român — este o îmbogățire, o întregire și o înălțare a vieții fiecăruia. Acesta este sensul învățămîntului istoriei“. ³

O astfel de istorie trebuie predată elevilor, pentru ca instruirea și educarea tineretului să capete acel profil umanist, atât de necesar omului epocii contemporane. Prin școală, mai mult decât prin toate celelalte manifestări ale vieții culturale, umanismul socialist asigură acel larg orizont spiritual al omului, acea dezvoltare maximă și integrală a personalității umane. Printr-o astfel de cunoaștere și de înțelegere a istoriei, se poate realiza adevăratul umanism, care îmbină în mod armonios dezvoltarea propriei personalități cu prețuirea omului în ceilalți.

Știință a societății, istoria este o știință prin excelență umanistă, de aceea includerea ei ca obiect de studiu în școala de cultură generală contribuie în mare măsură la educarea umanistă a tineretului. Predată la un înalt nivel științific, umanizată și actualizată, trăită la cea mai înaltă ten-

³ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a III-a, București, 1944, p. 34 și 44.

siune a vieții umane, istoria poate și trebuie să contribuie, prin fiecare capitol al ei, la formarea umanistă a tinerelor generații.

Urmînd, de exemplu, dialectica dezvoltării sociale și, în cadrul acesteia, mai ales lupta de clasă, această adevărată „istorie a tuturor societăților omenesti”⁴, profesorul de istorie poate găsi nenumărate resurse pentru realizarea unei solide educații umaniste a elevilor săi. Astfel, istoria îi învață pe elevi că progresul societății omenesti, incluzînd și progresul moral, se desfășoară într-un mod contradictoriu. În timp ce trecerea de la comuna primitivă la sclavagism a însemnat un uriaș pas înainte în dezvoltarea socială, în dezvoltarea forțelor de producție, în eliberarea societății de sub tirania forțelor naturii, în înflorirea multilaterală a culturii spirituale, din alt punct de vedere, apariția noii orînduiri a însemnat o degradare, o scădere de la înălțimea morală a vechii societăți gentilice. Profesorii de istorie trebuie să arate elevilor că apariția proprietății private asupra mijloacelor de producție și a exploatării modifică radical relațiile dintre om și om, declanșează, după cum spune Marx, „patimile cele mai violente, mai meschine și mai înveninate ale omului : furiile interesului particular”⁵, declanșează antagonismele sociale. Noile relații sociale nu mai sînt simple și firești ca cele ale comunei primitive, poziția omului în societate depinzînd de situația pe care i-o conferă sau nu proprietatea. Calitățile naturale ale omului sînt pervertite, falsificate de puterea banilor, care au forța de a prezenta virtuțile drept vicii și viciile cele mai odioase drept virtuți⁶. Așadar, profesorul de istorie trebuie să sublinieze ori de cîte ori are ocazia că rădăcina cea mai adîncă a caracterului inuman al relațiilor dintre oameni în societatea bazată pe existența claselor antagoniste este proprietatea privată asupra mijloacelor de producție.

Răscoalele sclavilor și ale sărăcimii din societatea antică oferă în acest sens un material ilustrativ spectaculos și convingător. Răscoalele din Orientul antic, din Grecia și mai ales răscoalele din republica romană sau cele de la sfîrșitul imperiului au culminat cu acea vastă răscoală a lui Spartacus, atît de impresionantă pentru elevii din clasa a V-a și atît de bogată în conținut pentru cei din clasa a IX-a. Eroismul armatei de sclavi, care, fără să aibă nimic de pierdut, își încercau unica șansă a salvării lor, geniala conducere a lui Spartacus se pot demonstra prin eforturile făcute de statul roman pentru a pune capăt răscoalei. Pentru înfrîngerea răscoalei, republica romană a mobilizat în șase luni atîtea legiuni cîte i-au trebuit lui Cezar în opt ani pentru cucerirea Galiei.⁷ Forța luptei pentru libertate și o viață mai bună a „prostimii nenorocite și flămînde”, cum numește Cicero pe cei oprimați, se poate ilustra, de asemenea, și prin știrca

⁴ Marx-Engels, *Manifestul Partidului Comunist*, ed. a V-a, E.S.P.L.P., 1954, p. 32.

⁵ Karl Marx, *Capitalul*, vol. I, E.S.P.L.P., București, 1957, p. 46.

⁶ Nicolae Kallos și Andrei Roth, *Iubirea aproapelui și adevăratul umanism*, Ed. Științifică, București, 1963, p. 10.

⁷ Jérôme Carcopino, *Histoire romaine*, tome II, II-ème partie, Paris, 1936, p. 523.

furnizată de Dio Cassius care relatează faptul că, în timpul său, fuga sclavilor devenise ceva atât de frecvent și căpătase proporții atât de îngrijorătoare, încât în rugăciunile lor vestalele cereau zeilor să-i scape pe oameni de această nenorocire.⁸

Tot în cadrul istoriei antice, analizând apariția religiei, profesorul de istorie trebuie să explice elevilor ideea că principiile acesteia constituie o frână în activitatea practică revoluționară a oamenilor. Dezvăluind adevăratul conținut moral al principiilor sociale ale creștinismului, Karl Marx scria : „Principiile sociale ale creștinismului au justificat sclavia antică, au glorificat iobăgia medievală și știu, la nevoie, să apere, deși cu o mină oarecum tristă, și oprimarea proletariatului”⁹. Elevii trebuie să înțeleagă că a pretinde celui asuprit și exploatat să-și iubească asupritorul ca pe „aproapele său”, a-i răpi dreptul moral de a se ridica împotriva lui, înseamnă a-l îndemna să accepte situația sa de exploatat și să fie chiar mulțumit de această situație. „Sclavul care își dă seama de situația sa de sclav și luptă împotriva ei este un revoluționar ; sclavul care nu-și dă seama de sclavia sa și vegetează, ducând o viață de sclav tăcut, inconștient și necuvântător, este pur și simplu un sclav”¹⁰. Astfel definește V. I. Lenin demnitatea de clasă a celor ce muncesc. Cu alte cuvinte, profesorul trebuie să demonstreze elevilor că lupta celor exploatați împotriva exploataților este nu numai legitimă și morală, dar este însăși condiția demnității lor umane.

Subliniind rolul maselor populare de-a lungul epocilor istorice în asigurarea progresului, profesorul de istorie trezește în sufletul tineretului școlar sentimentul solidarității umane, simțul răspunderii pentru transmiterea către generațiile viitoare a marilor realizări milenare ale umanității.

Istoria ajută pe elevi să cunoască trăsăturile generale ale culturii umane, precum și ceea ce este specific fiecărui popor într-o epocă istorică determinată.

Din studiul istoriei, elevii ajung să înțeleagă că societatea omenească se află în continuu progres, că fiecare popor contribuie la crearea valorilor materiale și spirituale ale umanității. În același timp, din studiul istoriei rezultă că de la originea societății și pînă azi a avut loc o creștere continuă a capacității creatoare a omului.

Fiecare etapă a progresului social aduce noi elemente ale umanului, uneori abia desprinse din ansamblul evenimentelor, care exprimă tocmai lupta omului pentru afirmarea și desăvîrșirea sa.

Istoria oferă elevilor posibilitatea cunoașterii faptelor și ideilor cu o semnificație deosebită pentru urmărirea progresului social de-a lungul veacurilor. Pentru aceasta profesorul de istorie stabilește cu necesitate locul și importanța fiecărui fenomen sau eveniment istoric în ansamblul valorilor istorice ale poporului care l-a realizat în contextul istoriei universale.

Înfățișată prin latura ei umană, ca luptă uriașă a omenirii pentru progres, istoria oferă elevilor posibilitatea cunoașterii omului ca individ

⁸ N. A. Mașchin, *Istoria Romei antice*. Ed. de Stat, București, 1951, p. 152.

⁹ Marx-Engels, *Opere*, vol. IV, Ed. Politică, București, p. 198.

¹⁰ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 13, E.S.P.L.P., București, 1957, p. 40.

și colectivitate. Ea prezintă realizări ale activității colective a maselor, demonstrând că popoarele sînt factorul hotărîtor în dezvoltarea societății.

Din lecțiile de istorie elevii înțeleg că masele populare au întruchipat întotdeauna spiritul de omenie prin hărnicie în muncă, sentimentul dreptății sociale, prietenie, sinceritate în opinii și atitudini, curaj, spirit de sacrificiu la nevoie etc., și au respins tot ceea ce degradează omul: lenea, trădarea, exploatarea etc. În acest fel profesorul de istorie face apel la conștiința morală a tinerilor, îi antrenează la atitudini și acțiuni morale, le stimulează năzuința spre o desăvîrșire spirituală.

În epoca Renașterii, cînd s-a pus în mod pregnant problema valorii personalității umane, a cunoașterii și formării omului, a apărut și concepția despre funcția social-culturală a studiului istoriei. Umanismul Renașterii a preluat din antichitatea greco-romană *studia humanitatis*, în scopul realizării unui sistem de educație rațională, laică, avînd la bază concepția despre valoarea personalității umane.

O mare importanță pentru educarea elevilor în spiritul umanismului socialist prin lecțiile de istorie o are precizarea limitelor umanismului în condițiile orînduirii capitaliste, a caracterului reacționar al teoriilor burgheze despre om: rasismul, șovinismul, naționalismul, cosmopolitismul. Apreciem că istoria reușește să educe elevii în spiritul recunoașterii dușmanilor umanității și ai progresului, îi determină să urască flagelul războaielor nedrepte, rasismul și fascismul, să ia atitudine față de încălcarea drepturilor democratice de către clasele dominante.

Din lecțiile de istorie elevii desprind faptul că viața însăși i-a învățat și îi învață neconștient pe cei ce poartă povara exploatării că omenia, spiritul de întraajutorare pînă la sacrificiu, grija și răspunderea față de tovarășii de suferință, de muncă și de luptă constituie un reazem real al celor ce muncesc, un nepretuit izvor de încredere și de forțe pentru înfruntarea vicisitudinilor vieții, pentru lupta împotriva condițiilor inumane de trai.

Această conștiință și comportare de înaltă valoare morală, care-și găsește minunate expresii în tenacitate și eroism, în spiritul de abnegație și de sacrificiu, este ilustrată de profesorul de istorie în lecțiile despre Comuna din Paris, revoluțiile înfăptuite de proletariatul rus, eroismul popular în anii rezistenței și luptei antifasciste în Europa cotropită de hitlerism etc.

Istoria mișcării muncitorești din țara noastră oferă minunate pilde de înaltă ținută morală inspirată de nobilele idealuri ale umanismului militant. Astfel, luptele eroice ale muncitorilor ceferiști și petroliști din februarie 1933, insurecția națională antifascistă din 23 August 1944 au reliefat deosebit de pregnant puterea solidarității de clasă, a hotărîrii și curajului revoluționar al proletariatului român condus de partidul comunist.

La lecțiile de istorie privind orînduirea socialistă, se demonstrează elevilor că prin făurirea societății în care dispăre exploatarea, asuprirea și întregul cortegiu al relațiilor inumane, devine *posibilă* dezvoltarea multilaterală a *tuturor* oamenilor. Făurirea economiei socialiste constituie baza obiectivă a unor noi raporturi de conduită umană, a eticii comuniste. Analiza procesului istoric care a dus la victoria orînduirii socialiste în România

permite profesorului să releve că lupta maselor, sub conducerea Partidului Comunist Român, a dus nu numai la o strălucită victorie politică, dar și la o eră nouă în viața spirituală a poporului nostru.

Istoria ocupă un loc important între științele umaniste prin posibilitățile pe care le oferă în formarea la elevi a atitudinii de respect și prețuire față de valorile umane și a spiritului de solidaritate cu cei care luptă pentru progres și libertate socială și națională. Istoria contribuie mult la educarea tineretului în spiritul înțelegerii reciproce, al păcii și prieteniei între popoare. Astfel educat, tineretul patriei noastre este un hotărît adversar al spiritului militarist, revanșard și revizionist. Lărgind orizontul cunoașterii prin studierea istoriei popoarelor care s-au ridicat la o viață independentă în ultimele decenii, demonstrăm elevilor că oamenii de toate rasele au posibilități proprii de dezvoltare, că progresul social și cultural nu mai constituie un apanaj al metropolelor. Așadar, o latură esențială a conținutului educativ al studierii istoriei în școala de cultură generală o reprezintă legătura sa indisolubilă cu viața, cu contemporaneitatea. Studiul istoriei lărgeste considerabil experiența de viață a elevilor, constituie un imbold spre muncă și realizări, un temei de încredere în viitor, în posibilitățile nelimitate ale cunoașterii și activității omenești.

Elementul central în conținutul educativ al istoriei este însă educația patriotică ; iar principala tribună, de la care se afirmă și se propagă valoarea istoriei, de la care se cultivă patriotismul noilor generații, este școala. Lecția de istorie și în special lecția de istorie a patriei trebuie să instruiască și să convingă. În școală și prin școală, tinerii trebuie să ajung la acea „înțelegere afectivă” a istoriei, „care nu e numai știință, ci și suflul patriotic care ne aprinde voința și ne încâlzește neîncetat idealul de mai bine”¹¹. Ridicat la creația conștientă a istoriei prezente și viitoare, poporul nostru trebuie să-și cunoască trecutul, pentru ca, așa cum spunea Miron Costin, din „acele trecute vremi să pricepem cele viitoare”. Istoria națională îndeplinește funcția de „mare avuție spirituală a națiunii”¹² și tineretul trebuie să învețe să o prețuiască.

Istoria noastră națională este plină de fapte mărețe, care demonstrează că poporul nostru a fost mereu, de-a lungul veacurilor, „un puternic factor de progres și civilizație în această parte a lumii, aducându-și contribuția la tezaurul creației materiale și spirituale a popoarelor, la înflorirea geniului uman”¹³. Tineretul trebuie în primul rând să știe acest lucru, să învețe apoi a-l prețui, să fie mîndru de moștenirea pe care a primit-o și să fie hotărît să o transmită cu cinste generațiilor care vor veni. De asemenea, tineretul trebuie învățat să prețuiască și să revendice fără ostentație locul pe care poporul nostru l-a avut și îl are în istoria și în civilizația omenirii.

¹¹ Dumitru Popescu, *Amplitudinea memoriei*, „Știința”, 21 și 22 octombrie 1967.

¹² *Ibidem*.

¹³ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești socialiste din România*, Ed. Politică, București, 1966, p. 10.

Ne putem mândri cu marea vechime a civilizației și culturii de pe teritoriul patriei noastre, cu faptul că poporul nostru aici, pe acest teritoriu, s-a născut și s-a afirmat, că aici a dat lumii eroi care au apărat și alte popoare și meleaguri, că aici s-au plămădit și s-au născut și balada *Mioriței*, și comorile de artă medievală de la Argeș, Putna sau Voroneț, și creațiile lui Enescu sau Brîncuși, care fac parte din capodoperele culturii universale.

Un rol deosebit de important în educarea tineretului în spiritul umanismului îl au capitolele de istorie a culturii. Istoria îi ajută pe elevi să cunoască trăsăturile generale ale culturii umane, precum și ceea ce este specific fiecărui popor într-o epocă istorică determinată. De asemenea, istoria ilustrează faptul că progresul cultural al umanității este și un rezultat al vastei circulații în timp și spațiu a valorilor materiale și de idei. Astfel, spre exemplificare, la lecțiile despre înflorirea culturii grecești, elevii învață că aceasta este o sinteză creatoare și originală a culturii lumii vechi din bazinul răsăritean al Mării Mediterane și din Orient. La lecțiile următoare privind evoluția culturii universale, se relevă ideea că romanii au preluat și au îmbogățit cultura greacă, transmitînd-o lumii moderne prin intermediul culturii arabe, bizantine și a altor popoare. Cunoștințele despre invenții și marile descoperiri geografice îi fac pe elevi să înțeleagă că circulația valorilor culturale ale umanității se extinde din Asia, Europa și Africa de Nord spre celelalte continente, precum și faptul că valorile culturale ale popoarelor descoperite de europeni au intrat în tezaurul culturii universale, ducînd la o sinteză superioară a acesteia în epoca modernă. Programa și manualul de istorie modernă și contemporană ilustrează în mod deosebit prezența ideilor umaniste în ideologia progresistă din timpul revoluțiilor burgheze și mai reliefat în lecțiile privind formarea și dezvoltarea clasei muncitoare, lupta acesteia pentru făurirea unei noi orînduiri în care să triumfe umanismul socialist.

Capitolele de istorie a culturii au o mare valoare instructivă pentru cultura generală a elevilor și o mare valoare educativă pentru formarea personalității lor în spiritul umanismului. În plus, lecțiile cu acest conținut sînt spectaculoase, interesante, pot fi ușor colorate și făcute atractive prin bogatul material ilustrativ care se poate folosi. Dar, în ceea ce privește capitolele de istorie a culturii, profesorii de istorie se izbesc de unele greutăți. O primă greutate este faptul că programele analitice și manualele de istorie dozează în chip paradoxal numărul de ore acordat istoriei culturii. Și anume, numărul orelor destinate dezvoltării culturii scade pe măsură ce ne apropiem de timpurile moderne și de contemporaneitate. De asemenea, acest număr de ore, mai mare la clasele mici, scade, în loc să crească, spre sfîrșitul școlii generale, ca și spre sfîrșitul liceului.

În cadrul istoriei antice, la clasa a IX-a, sînt prevăzute 8 ore de istorie a culturii. Astfel, se fac ore speciale pentru cultura egipteană, cultura asiro-babiloneană, cultura cretană și miceniană, trei ore pentru cultura greacă și cultura elenistică și două ore pentru cultura romană. În afară de acestea, sînt prevăzute capitole destul de însemnate pentru cultura Orientului antic (Fenicia, Palestina, Persia, India, China). Dacă ținem seama și

de lecțiile de sinteză care privesc cultura antichității și pe care fără îndoială că le fac majoritatea profesorilor, putem să afirmăm că din numărul de aproximativ 60 de ore de istorie din cursul clasei a IX-a, cel puțin 10 ore sînt destinate problemelor de istorie a culturii în general și a artelor în special.

Din păcate, chiar din anul următor, încep privațiunile și economia și lecțiile de istorie a culturii ajung să fie potrivite, ca într-un biet pat al lui Procust, mereu mai mic decît trebuie, în care nu mai pot încăpea decît amputate și schiloade. Programa analitică de istorie medie a clasei a X-a rezervă numai 5 ore pentru dezvoltarea culturii, dintre care o singură oră este destinată Renașterii artistice în întreaga Europă. În aceste condiții, cu greu se pot aprofunda problemele esențiale și lecția nu poate fi în general decît o enumerare de nume și de opere.

La clasa a XI-a, la istoria modernă și contemporană, se menține acest raport invers proporțional între dezvoltarea culturii și importanța acordată în programă și manual lecțiilor de istorie a culturii. În total sînt prevăzute 4 ore pentru aceste lecții, în care se vorbește mai ales despre dezvoltarea științei și a tehnicii și foarte puțin despre dezvoltarea literaturii și a artelor plastice. De exemplu, în lecția despre dezvoltarea culturii universale în secolele XVII-XVIII — în manualul de istorie modernă și contemporană —, dezvoltarea artelor plastice și a muzicii este prezentată în cca 15 rînduri. Iar pentru perioada 1789—1871 tot cam 15 rînduri, de data aceasta numai pentru artele plastice. În aceste rînduri sînt pomenite numele lui David, Delacroix, Goya, Daumier și Rude. Dar acestea sînt trecute alături de alte aproximativ 60 de nume de mari creatori de cultură din această perioadă. La care să te oprești mai mult, într-o oră, dintre acești peste 60 de reprezentanți ai culturii, cînd printre ei figurează, în afară de cei arătați mai sus, nume ca acestea: Ampère, Darwin, Humboldt, Byron, Leopardi, Heine, Victor Hugo, Stendhal, Balzac, Dickens, Jules Michelet, Leopold Ranke, Beethoven, Wagner, Chopin, Kant, Hegel, Marx, Engels!

În ceea ce privește istoria României, care s-a predat pînă acum la clasa a XI-a, aceleași capitole stufoase de istorie a culturii, predate într-o singură oră, în care dezvoltarea artelor plastice ocupă un loc extrem de redus. În cîteva rînduri doar se vorbește despre bisericile lui Ștefan cel Mare sau despre stilul brîncovenesc, iar pictura și sculptura românească, începînd din secolul al XIX-lea, sînt prezentate, ca și la istoria universală, tot printr-o simplă înșirare de nume de artiști și de opere.

La clasele mari, și mai ales la clasele a X-a și a XI-a, o rezolvare a acestei probleme numai prin inițiativa profesorilor de istorie este imposibilă, deoarece la aceste clase programele și manualele se mențin încărcate față de numărul de ore prevăzute, încît o extindere a capitolelor de istorie a culturii nu este cu putință. Mai mult decît atît, deoarece aceste capitole nu s-au cerut la examenul de bacalaureat și nici la concursurile de admitere în învățămîntul superior, profesorii de istorie vitregesc adesea aceste capitole, pentru a putea adînci problemele social-economice și politice.

În afară de această greutate, care se resimte în slaba pregătire a absolvenților de liceu în domeniul culturii umaniste, analiza conținutului actualilor programe și manuale de istorie reliefează și faptul că nu există o diferențiere calitativă mai accentuată între istoria universală predată în școala generală și cea predată la liceu. Actualmente diferențierea există mai ales în ceea ce privește cantitatea de date și de fapte ce se adaugă în programele și manualele claselor IX-XI. Menținerea aceleiași structuri a materiei, mergînd pînă la redarea în manuale a acelorași capitole, subcapitole și paragrafe, pînă și la forma în care sînt prezentate, aproape cu același stil și același mod de ilustrare a manualelor, nu poate contribui suficient la adîncirea înțelegerii proceselor istorice, la realizarea unui orizont mai larg priyitor la progresul omenirii. De fapt, manualele de școală generală sînt rezumatul celor corespunzătoare de la liceu, sau, ceea ce este același lucru, manualele de liceu sînt cele de școală generală, puțin amplificate. Aceasta contribuie în oarecare măsură la scăderea interesului elevilor din clasele superioare față de studiul istoriei, mai ales că examenul de bacalaureat și concursul de admitere în învățămîntul superior le îndreaptă atenția și preocupările către disciplinele de bază ale învățămîntului realist.

O altă greutate, de care se izbesc majoritatea profesorilor care predau discipline umaniste și din care rezultă, credem, o pregătire mediocră a absolvenților școlii de cultură generală, este aceea a locului pe care îl ocupă aceste discipline în planurile de învățămînt. Acestea repartizează în general just orele la diferitele obiecte de studiu. Totuși, ponderea unor discipline ca matematica și fizica este mult mai mare decît s-ar părea la prima vedere. Din cauza aceasta, școala de cultură generală încetează de a mai fi ceea ce o arată numele. La matematică, la secția reală, la care merg majoritatea elevilor buni — secțiile umaniste formîndu-se adesea din elevii mai slabi — se ajunge aproape la o specializare timpurie. Și aceasta, bineînțeles, în dauna culturii generale. Pentru a-și putea însuși materialul mult, vast și dificil de la matematică, fizică și chimie, elevii din ultimele clase consumă cea mai mare parte din timp și din puterea lor de muncă — adesea au nevoie și de un ajutor suplimentar — și le rămîne prea puțin de dat disciplinelor umaniste. Presați și de faptul că matematica și fizica sînt materii de concurs la toate facultățile cu profil tehnic, majoritatea elevilor trec cu prea mare grabă și ușurință peste celelalte obiecte, la care se mulțumesc cu un studiu superficial și cu note mediocre. Și aceasta chiar în dauna viitoarei lor specializări. Pentru că, așa cum se subliniază mereu mai mult, stricta specializare, fără un înalt grad de cultură generală, înseamnă o limitare gravă, o condamnare la unilateralitate, la sterilitate. Și cultura generală o dau în primul rînd materiile umanistice. Și, de fapt, acesta este rostul școlii de cultură generală, specializarea urmînd să se facă în învățămîntul superior.

Se impune deci o mai atentă studiere a planurilor de învățămînt, a programelor analitice și a manualelor, o discuție largă a lor după un oarecare timp de experimentare și eventual unele înnoiri care să ușureze

profesorilor sarcina de a realiza, prin predarea obiectelor umaniste, o parte însemnată a instruirii și educării elevilor în spiritul umanismului.

Pentru că, într-adevăr, această cultură umanistă și această educare în sens umanist a generațiilor nu se pot realiza decât prin intervenția activă, competentă și metodică a profesorului. De aceea, mai ales în această privință își păstrează întreaga actualitate vechiul adagiu: „Atît valorează școala, cît valorează profesorul”.

Într-adevăr, realizarea educației umaniste a elevilor prin studiul istoriei depinde înainte de toate de personalitatea profesorului, deoarece nu faptele istorice prin ele însele, ci lumina în care sînt prezentate și rezonanța lor în totalitatea sufletească a elevilor pot duce la integrarea semnificației lor umaniste în conștiința acestora, pentru a le modela sufletul și a le orienta manifestările și activitatea. De aceea se cere profesorului de istorie nu numai o oît mai deplină pregătire profesională, în sensul cunoașterii în adîncime a istoriei omenirii în toate etapele și în toate compartimentele ei, dar și o formație umanistă care să-i îngăduie a-și îndeplini sarcina de educator pe linia formării elevilor în spiritul umanismului socialist. O constatare des făcută este puternica atracție pe care o exercită asupra elevilor studiul istoriei atunci cînd profesorul știe să le înfățișeze în chip plastic fenomenele istorice; de aici, însă decurge pentru acesta necesitatea unei intense pregătiri profesionale, care să-i îngăduie o perspectivă cuprinzătoare a vieții omenesti și o înțelegere adecvată a fenomenului istoric.

Dar simpla pregătire profesională nu ajunge: poate fi cineva un erudit și un bun profesor în sensul unui priceput transmitător de cunoștințe, dar să-i lipsească într-o mai mare sau mai mică măsură structura umanistă; cum va putea un asemenea profesor să formeze pe elevi în spiritul umanismului? Fără a fi tu însuși receptiv la marile valori ale umanismului, nu poți crea receptivitatea în sufletele tinerilor pentru aceste valori, deoarece fără convingere nu poți crea convingere. De aceea se impune ca profesorul să aibă o pregătire și în această direcție, deoarece numai o adevărată personalitate didactică, stăpîină pe specialitatea ei, dar dotată în același timp cu un larg orizont cultural, care să-i îngăduie o înțelegere multilaterală a valorilor umaniste și cu căldura vocației de educator, poate sădi în sufletul tineretului aceste valori, conducîndu-l pe nesimțite spre acea armonie interioară ce caracterizează personalitatea.

Pentru a educa pe elevi în spiritul umanismului se cere ca profesorul de istorie să fie el însuși un umanist, adică un om care și-a însușit organic marile valori ale umanismului, așa încît să fie receptiv la orice aspect al lor și capabil să le redea, cu elan comunicativ, în toată varietatea aspectelor lor. Dar pentru aceasta trebuie să primească și el o pregătire specială în această direcție, care să-i dea și conștiința însemnătății și necesității acestui aspect educativ. Pe această linie se cere profesorului de istorie *deplina cunoaștere a tuturor momentelor istorice în care sînt intrupate marile valori ale umanismului*, cu toate limitările impuse de orînduirea respectivă, dar și cu toate elementele de progres social pe care le implică, pentru a le folosi

în chip eficient la lecțiile de istorie, cărora le va imprima coloratura educativă urmărită.

În același timp, pentru a-i introduce pe elevi în înțelesurile superioare ale valorilor umaniste în deosebitele momente ale dezvoltării istorice, el trebuie să posedă într-un grad înalt *simțul istoric*, adică acea capacitate de a înțelege și a reda un fenomen istoric așa cum el a apărut contemporanilor, precum și *o mare putere de plasticizare*, care să transforme în înfăptuiri vii și în acțiuni trăite, faptele și datele, adesea seci și abstracte ale manualului, făcându-i pe elevi să retrăiască evenimentele cu o intuiție apropiată de aceea a martorilor oculari. Dar, mai presus de toate, profesorul trebuie să creadă și să întrețină *acea atmosferă istorică* necesară valorificării în sens umanist a conținutului lecțiilor, atmosferă al cărei izvor principal îl constituie *sufletul și cuvîntul* lui.

Pentru reușita educației umaniste se impune însă ca profesorul de istorie să nu uite nici un moment că nu poate fi vorba de o însușire a valorilor umaniste altfel decât sub forma adaptării lor la nevoile sufletești ale elevilor societății noastre contemporane. Același ideal umanist se modifică sub influența nevoilor societății căreia i se adresează, așa încît înfățișarea lui trebuie considerată în perspectivă istorică, adică ținînd seama de notele lui specifice timpurilor în care a apărut, de mentalitatea oamenilor cărora se adresa și, deci, de limitele care în mod firesc i se impuneau. Pentru că numai astfel se poate înțelege atît conținutul mai bogat și de o mare adîncime al umanismului, cît și îmbogățirea și adîncirea lui ca răspuns la nevoile noii societăți socialiste. Dar, în același timp, această înțelegere nu se poate realiza *ușor și convingător* decât prin reliefaarea diferențelor calității superioare între momentele istorice ale aceluiași ideal umanist. Iar în acest mod se întărește și convingerea elevilor cu privire la perfectibilitatea personalității umane, deoarece dezvăluirea conținutului specific al umanismului în deosebitele lui momente istorice arată că idealul omului desăvîrșit variază în decursul dezvoltării istorice și că nu există un tip etern de desăvîrșire umană, ci numai unul față de un mediu social dat.

Din aceste oțeva considerații rezultă, credem, atît rolul pe care îl poate juca profesorul de istorie în educarea elevilor în spiritul umanismului, cît și măiestria și tactul ce i se cer în atingerea acestui țel. Pentru că educația în spiritul umanismului trebuie înfăptuită fără ostentație și fără predici moralizatoare, făcînd — cu acea discreție care nu trezește nici suspiciunea, nici jena, nici împotrivirea — să reiasă din însăși desfășurarea procesului istoric acele aspecte a căror rezonanță în totalitatea sufletească a elevilor să determine în chip spontan adeziunea lor la valorile umanismului, care să devină astfel parte integrantă a personalității lor. De aceea, rolul principal în acest proces educativ îl joacă sugestia; ade-vărata măiestrie a profesorului de istorie în această privință constă tocmai în a sugera, fără a lăsa pe elevi să bănuiască intenția educativă ce se ascunde în spatele acestei sugestii. Pentru că în această acțiune educativă profesorul se lovește de influențele numeroase pe care mediul social înconjurător le exercită asupra elevilor, mediu care adesea este receptiv față de

valorile sau pseudovalorile momentane și deci trecătoare și mai cu deosebire modei. De aceea chiar și atunci când promovează anumite valori, acest mediu social care îl înconjură pe elev, nepreocupându-se de explicitatea acestor valori, lasă acțiunea de discriminare pe seama tineretului, ceea ce duce fie la supraestimarea unor note neesențiale, fie la aprecierea unor aspecte cu efecte negative, cum sînt unele spectacole sau unele prejudecăți de întinsă circulație, care determină adoptarea unei ierarhii a valorilor complet răsturnată.

Și atunci, ținînd seama de rolul pe care profesorul de istorie este chemat să-l joace în formarea educației umaniste a elevilor, se ridică în fața noastră, în toată gravitatea ei, problema pregătirii profesorilor în această direcție, pentru că de această pregătire depinde în bună măsură formația generațiilor următoare. O dată cu ea se ridică și întrebarea: ce urmărește școala? Să formeze specialiști timpurii ori oameni cu o bogată cultură generală, de o puternică coloratură umanistă, care să facă din ei membri deplin integrați societății noastre socialiste, pentru care marile valori ale umanismului socialist să constituie principii călăuzitoare? Și cum e greu de crezut că ar putea răspunde cineva afirmînd prima alternativă, urmează că pregătirea profesorilor pentru această misiune, aceea a educării elevilor în spiritul umanismului, trebuie considerată ca una din sarcinile imediate ale instituțiilor cărora le revine această îndatorire.

Iată de ce se impune ca atît în universitate, cît și în institutele pedagogice superioare să se treacă la o restructurare a predării istoriei generale din perspectiva umanistă, cu accentuarea marilor valori ale idealului umanist în dezvoltarea lor istorică și cu indicarea căilor de transformare a lor în pîrghii ale educației umaniste a elevilor. În felul acesta, atît centrarea învățămîntului istoriei pe marile principii ale umanismului socialist, cît și desfășurarea lecțiilor cu preocuparea continuă față de formarea în spirit umanist a elevilor, vor deveni realități și vor spori în chip simțitor efectul educativ al istoriei.

Acad. DAVID PRODAN, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I, Ed. Academiei, București, 1967, XI + 596 p.

Secolele XV-XVII au lăsat urme adânci în dezvoltarea relațiilor agrare în zona cuprinsă la răsărit de Elba. Țările din răsăritul și centrul Europei cunosc în această perioadă o cale specifică de dezvoltare, definită de Fr. Engels drept cea de a doua iobăgie. S-au produs acele schimbări în raporturile agrare și în economie în general, cu grave consecințe sociale și politice, care timp de câteva secole au definit istoria economică și social-politică a unei însemnate părți a Europei. Acest lucru explică interesul de care se bucură problema în istoriografia contemporană pe plan european și discuțiile antrenante ce se desfășoară mai bine de un deceniu și jumătate cu deosebită vigoare în istoriografia marxistă mai ales. În șirul acestor preocupări se înscrie și valoroasa monografie a academicianului David Prodan despre evoluția raporturilor agrare din Transilvania în secolul al XVI-lea. Ea constituie o remarcabilă contribuție românească la cunoașterea caracterului iobăgiei instaurate în zona central și sud-europeană în secolele XV—XVII.

Iobăgia specifică raporturilor sociale în domeniul economiei agrare definește conținutul social-economic al fenomenului. În ce a constat această instituție, cum s-a format ea, care sînt antecedentele și trăsăturile ei specifice în Transilvania sînt întrebările la care monografia profesorului David Prodan dă un răspuns competent. Rod al unei intense munci de cercetare, care s-a desfășurat timp de mai mult de un deceniu (de la studiul apărut încă la începutul anilor cincizeci și pînă la apariția primului volum), monografia acad. D. Prodan aduce în circuitul științific nu numai un imens material documentar inedit, dar și idei, constatări și concluzii inedite în istoriografia noastră. Multe din concluziile la care a ajuns autorul vor constitui un bun cîștigat de știința istorică românească, puncte de pornire în adîncirea cercetărilor. Nu se va putea întreprinde nici o cercetare serioasă asupra economiei agrare din Transilvania în epoca feudală fără o studiere amănunțită a *Iobăgiei* profesorului David Prodan. Dar monografia prezentată nu are numai menirea de a deschide noi perspective cercetării, ea este un util instrument pentru toți cei care doresc să cunoască, să explice elevilor sau publicului mai larg un aspect sau altul al raporturilor feudale caracterizate prin iobăgie. Analiza atentă și accesibilă oricărui cititor, cu o anumită cultură istorică, permite profesorilor să se folosească de monografie cu folos. Totodată și preocupările privind istoria locală a unor cadre didactice din școlile noastre medii dispun acum de un excelent cadru general și de un prețios îndrumător metodologic în elaborarea unor studii parțiale folosindu-se de materialele arhivistice referitoare la raporturile agrare din diferite județe.

Monografia profesorului David Prodan constă din trei părți, precum ne informează autorul în prefață. Prima parte intitulată *Prezentare introductivă — 1437—1514* analizează evoluția raporturilor agrare din Transilvania în decursul celor aproape 80 de ani care au trecut de la răscoala de la Bobilna și pînă la războiul țărănesc din 1514. Cea de a doua parte cuprinde o analiză generală a relațiilor agrare în secolul al XVI-lea, mai precis de la 1514 pînă la 1600. Aceste două părți constituie de fapt conținutul primului volum. Partea a treia (vol. II, apărut recent) cuprinde o „prezentare a raporturilor pe domenii luate individual, temelia documentară și faptică a întregii lucrări. Aici prezentarea se face în mod analitic, discutînd fiecare termen al raporturilor în parte... E partea încărcată în mod necesar de documentație, cea care ține loc și de material documentar, destinată doar cercetătorului în această specialitate, dar în același timp și temelia solidă pe care se vor putea clădi judecăți istorice valabile“ (Prefața).

Punctul de pornire al expunerii este deci răscoala de la Bobilna a țăranilor români și maghiari din Transilvania, iar punctul terminus e unirea celor trei țări române realizată vremelnic de Mihai Viteazul. Într-adevăr, răscoala de la Bobilna marchează o cotitură în istoria raporturilor agrare din Transilvania, în cursul ei se evidențiază pentru prima dată, într-o formă desigur embrionară, acele procese care, evoluînd în a doua jumătate a secolului al XV-lea și în cursul secolului următor, se maturizează, se definesc și primesc contururi bine precizate. Din acest punct de vedere este cu totul justificată analiza detaliată a celor două înțelegeri încheiate între țăranii răsculați și nobilime în cursul anului 1437, care reflectă cel mai fidel specificul evoluției relațiilor agrare, care i-a imprimat Transilvaniei calea deosebită, distinctă în întreaga zonă central și sud-est europeană, specific scos în evidență cu atîta măiestrie de profesorul D. Prodan.

Unul din capitolele cele mai cuprinzătoare din prima parte a cărții este cel referitor la sarcinile feudale ale țăranimii transilvănene în cursul secolului al XV-lea. În fața noastră se desfășoară o expunere sintetică a tuturor obligațiilor senioriale: censul, darurile sau daturile, ako, diferitele forme de dijmă, nona, quinquagesima și obligațiile de lucru. Cine vrea să știe azi care erau obligațiile țăranului dependent din Transilvania în acel secol, sub ce formă apare o obligație sau alta, ce reprezenta fiecare din aceste sarcini pentru economia țărănească dispune în monografia acad. D. Prodan de cea mai competentă și autentică informare. Trebuie să subliniem în legătură cu acest capitol faptul că prezentarea nu este statică, sarcinile feudale ne apar în evoluția lor complexă care se desfășoară pe baza dezvoltării economice generale în condițiile unei ascuțite lupte de clasă, și a luptei desfășurate în cadrul clasei feudale pentru împărțirea veniturilor dobîndite din sudoarea țăranimii, sau a contradicției permanente ce caracterizau raporturile dintre orașe și stăpînii de pămînt.

O contribuție inedită în istoriografia românească aduce cartea lui D. Prodan și în ce privește prezentarea monopolurilor senioriale în Transilvania din secolul al XV-lea. Pentru prima dată ni se prezintă o expunere sistematică despre sfera noțiunii de monopol seniorial, felul în care se realiza acest monopol în condițiile din Transilvania și altele. Ni se înfățișează morăritul și obligațiile legate de el, veniturile obținute de stăpîn de pe urma crișmăritului, a vămilor. Sînt prezentate problemele legate de monopolul pescuitului și vînatului.

Vorbind de situația țaranului transilvănean, profesorul D. Prodan analizează evoluția dreptului de judecată a stăpînului asupra iobagului și a dreptului de moștenire în cadrul familiei iobăgești. Ni se pare extrem de interesantă observația autorului că tocmai în aceste domenii datinile locale, dreptul obișnuielnic s-au dovedit a fi foarte viabile.

Una din problemele cheie ale evoluției relațiilor agrare din Transilvania în epoca feudală o constituia strămutarea iobagului. Capitolul consacrat acestei teme este concentrat, plin de concluzii și materiale documentare noi. Autorul desfășoară un tablou veridic al tuturor contradicțiilor antagonice și neantagonice, provocate de strămutarea iobagului. Ni se prezintă întreaga evoluție a dreptului de strămutare, condițiile locale concrete în care se realiza sau era împiedicată strămutarea. Se abordează și problema fugii țaranului și cea a răpirii lui. Prezintă obligațiile militare ale țărănimii, David Prodan, în capitolul *Cîteva considerații*, expune concluziile sale generale cu privire la evoluția domeniului feudal, la obligațiile față de stăpîn, situația de drept a iobagului etc.

La capătul primei părți a lucrării sale, autorul face o amplă analiză a legiurilor din 1514, cînd nobilimea din Ungaria și Transilvania, adunată în faimoasa dietă, a adus cele mai drastice legi împotriva țărănimii. Analiza acestor legi și mai ales a Tripartitului lui Werbőczy permite autorului să treacă la definirea conținutului întregului proces de dezvoltare a raporturilor agrare în secolul al XVI-lea: „se petrec două schimbări esențiale în raporturile agrare din Transilvania. Pe de o parte crește pămîntul de cultură al stăpînului, pe de altă parte cresc obligațiile de lucru ale iobagilor”. Ambele procese „ajung în a doua jumătate a secolului al XVI-lea la nelimitare: stăpînul poate să cuprindă pămîntul după nevoi sau după posibilități și își poate pune la lucru supusul fără limită, după nevoile economiei sale nou create” (p. 332). Aceasta era — după definiția acad. D. Prodan — calea care a deschis posibilitățile nelimitate dezvoltării economiei alodiale bazată pe munca gratuită iobăgească. Autorul demonstrează, totodată, că procesul este, în secolul al XV-lea, încă lent, rezistența țărănimii e puternică și eficientă.

Este foarte interesantă discuția desfășurată de autor în jurul problemei cauzelor economice și sociale ale formării gospodăriei alodiale în condițiile concrete din Transilvania. Și aici concluziile profesorului D. Prodan sînt foarte interesante, deoarece ele se bazează pe un material documentar incontestabil. Astfel se aduce un colorit nou, inedit la discuția care se desfășoară în istoriografia contemporană pe plan european pe această temă.

În cartea lui D. Prodan ne sînt înfățișate căile de formare ale domeniului alodial, mijloacele folosite de stăpînii de pămînt, fiind indicate și rezervele de pămînt care au fost acaparate în timpul formării domeniului. Întinderea domeniului, culturile, productivitatea muncii, ponderea muncii salariate față de munca servilă sînt cîteva din multiplele probleme abordate în carte, pe care le amintim aici.

Cititorului i se oferă o informație foarte vastă despre obligațiile senioriale, în cursul secolului al XVI-lea: censul, dările, taxele, subsidiile, fertonul, darurile sau daturile, dijmele, datul oilor și, în sfîrșit, slujbele sau muncile agricole și de altă natură prestate de iobagi. În evoluția generală a sarcinilor feudale, în acest secol, autorul constată că au crescut în special obligațiile de lucru atît în mod absolut, cît și în raport cu celelalte prestații; s-au extins muncile agricole în comparație cu alte munci. În locul unei anumite uniformizări, preconizată de legi, se accentuează diversificarea obligațiilor, „sfîrșind prin a se impune nelimitarea, care elimină îngrădirile obișnuielnice ale

dezvoltării economiei feudale inclusiv pe ale legii, care putea fi și ea depășită“ (p. 317).

După definirea noțiunii de pământ alodial și descrierea lui, autorul se oprește pe larg asupra monopolurilor senioriale în secolul al XVI-lea, prezintă situația juridică și obligațiile publice ale țăranilor.

Instaurarea șerbiei în Transilvania a fost consecința social-juridică cea mai gravă care a rezultat din procesele economice petrecute în domeniul relațiilor agrare din Transilvania în secolele XV—XVI, descrise cu atîta competență de profesorul David Prodan. Iobagul a fost legat de glie, ceea ce i-a creat o situație cu totul nouă. Dreptul de strămutare este șters și iobagul transformat în obiect de tranzacție, el poate fi zălogit și vîndut după bunul-plac al stăpînului.

Acestea ar fi cîteva note marginale legate de monografia cea mai valoroasă privind problema economiei agrare în epoca feudală pe care a dat-o vreodată istoriografia românească. Este imposibilă în cadrul unei scurte prezentări desfășurarea unei discuții. De fapt fiecare capitol, fiecare paragraf din monografia profesorului D. Prodan este susceptibil de o discuție amplă. S-ar putea ivi și unele observații critice mai generale, cu privire la structura volumului în partea a II-a, sau sugestia folosirii mai ample a metodei comparativ-istorice. Am fi dorit ca cel puțin în volumul al II-lea să ni se ofere harta sau hărțile tuturor domeniilor analizate în carte. De asemenea, se pot aduce unele completări sau precizări parțiale în ce privește informația. Toate acestea însă nu pot știrbi cituși de puțin valoarea monografiei. Sintem conștienți că *Iobăgia* academicianului David Prodan va constitui o piatră de hotar în dezvoltarea cercetărilor asupra economiei feudale, ea va influența negreșit cercetările viitoare, va da chiar o orientare nouă acestor cercetări. Acad. D. Prodan a reușit să realizeze în mod magistral scopul propus de a reconstitui imaginea iobăgiei din Transilvania, de a stabili cadre mai sigure, temeieri mai solide pentru cercetări viitoare, de a deschide larg drumul unei noi specialități.

LUDOVIC DEMENY

CORNELIA BODEA, *Lupta românilor pentru unitatea națională, 1834—1849*, București, Ed. Academici, 1967

Monografie valoroasă, construită cu acribie și minuțiozitate, îndeosebi din material inedit, lucrarea *Lupta românilor pentru unitatea națională, 1834—1849* aduce lumini noi într-una din problemele cruciale ale istoriei României. Largul studiu al autoarei, însoțit de o bogată anexă de documente, prezintă reinnoită și substanțial îmbogățită lupta de eliberare națională a poporului român în cel de-al doilea sfert al secolului al XIX-lea. Monografia prinde într-un tot unitar problema deseori fragmentată în cercetări anterioare, restabilește legături deosebit de importante și mai ales reconstituie în largă măsură lanțul complicat și ascuns al problemelor tratate.

Cea dintîi parte a lucrării este consacrată *stării prerevoluționare* de la 1834 la 1848 pentru ca în cea de-a doua parte a ei să se prezinte lupta pentru unitate *în timpul revoluției*. Cititorul urmărește în paginile cărții firul pasionant al unui proces în continuă creștere. De la planurile transilvănene și bănățene pentru crearea prin 1834 a *Republicii române unite*, la cele ale partidei naționale muntene îndrumată de Ioan Cîmpianu care a elaborat „actul de unire și independență” din 1838, la evenimentele revoluționare pașoptiste, problema unității apare stăruitor în gândurile și planurile patrioților.

Monografia demonstrează temeinic că ideea înfăptuirii unității integrale, a *Daco-României*, a fost o idee prezentă, cu intensități mai mari sau mai mici, la aproape toți fruntașii luptei de eliberare socială și națională a poporului român în cel de-al patrulea și cel de-al cincilea deceniu al secolului trecut. Unirea Principatelor apare prin aceasta ca primul obiectiv, mai ușor de realizat și ca întâia etapă a unui proces care nu putea avea ca țel final decît unitatea deplină a poporului român.

Conlucrarea fruntașilor luptei pentru progres din țările române este, de asemenea, bogat documentată în lucrare ca o linie neîntreruptă și pierde aspectul unor întîlniri sporadice și incidentale. Călătoria lui Bălcescu în Banat din 1839, întîlnirea de la Mîjina din 1845, legăturile pariziene ale fruntașilor luptei pentru progres ilustrează acest proces. Importantă este și teza pendulării, după condițiile obiective, a centrului de greutate a mișcării naționale românești. Totodată, monografia contribuie la o înțelegere mai clară a rolului pe care l-au avut în cadrul acestei mișcări centrele de peste hotare, subliniindu-se, de data aceasta, pe lîngă cel de la Paris, însemnătatea deosebită, în anumite momente a centrului de la Viena.

Bifurcarea drumului luptei revoluționare pentru unitate, motivată prin căderea revoluției din Țara Românească, și triumful reacțiunii la Viena, este altă teză importantă a lucrării. În lumina acesteia, ideea unității integrale reprezintă țelul suprem, iar subsumate ei apar ideea Unirii Principatelor, aceea a transformării Transilvaniei într-o „țară românească”, ca și aceea a unirii românilor din cuprinsul monarhiei habsburgice.

Autoarea a acordat o legitimă atenție societăților culturale sub firma cărora patrioții au putut desfășura deseori activitatea politică pusă în slujba ideii eliberării. Societatea pentru învățătura poporului român din 1839, Societatea literară și apoi Asociația literară a României ori Însocierea Lazariană se înscriu în lanțul acestor societăți în care cultura și politica își găseau forme strînse de îmbinare. Dintre toate societățile, Cornelia Bodea a dat o deosebită însemnătate Societății studenților români de la Paris, care a beneficiat de o mai mare libertate de acțiune și în care activitatea politică apare cu pregnanță.

Partea a II-a a lucrării este consacrată — cum s-a menționat — urmării temei date în timpul revoluției. De data aceasta, revoluția apare ca un întreg în cele trei țări românești, trăsătura de unire reprezentînd-o problemele comune și mai ales puternica tendință spre conlucrare și unitate. Problema regatului „dacic”, viziunea daco-română a unei Români unitare sînt interesant și documentat înfățișate, ca și acțiunile concrete de conlucrare ale revoluționarilor români din cele trei țări. De altfel, un merit al lucrării îl constituie și faptul că în ea a fost acordată o pondere de importanță egală reprezentanților tuturor țărilor românești. Multiplu luminat, fenomenul luptei pentru unitate apare astfel în toată amploarea sa *românească* și complexitatea sa poate fi înțeleasă cu mai multă înlesnire.

Prima parte analizează problema nașterii imperiului englez, ale cărui începuturi destul de timide au prins consistență pe măsura dezvoltării relațiilor de producție capitaliste pe teritoriul Angliei. Am putea să considerăm ca premiză perioada Tudorilor, urmînd ca revoluția burgheză din Anglia să-i dea forță și extensiune. Ceea ce remarcă, pe bună dreptate autorul, este faptul că expansiunea inițială a fost opera unor grupuri de afaceriști sau a unor companii comerciale în baza drepturilor obținute din partea coroanei engleze. Într-o epocă de intensă acumulare capitalistă, ale cărei pînghii importante au fost în parte comerțul cu sclavi negri și pirateria, dezvoltarea industriei manufacturiene a cunoscut un vizibil salt. Mărfurile engleze au devenit, datorită temerității și avidității negustorilor englezi, unul din factorii principali ai impulsului expansiv britanic. În afară de această situație nu trebuie scăpat din vedere faptul că politica exclusivistă a bisericii anglicane sau catolice, împotriva puritanismului și calvinismului, sprijinită adesea de monarhie, a canalizat speranțele celor urmăriți spre „lumea nouă”, în care urmau să găsească căpătuirea și liniștea, punînd astfel bazele unui șuvoi neînțecat de emigranți a cărui forță numerică a sporit neconținut o dată cu trecerea anilor. Astfel vor apărea primele colonii engleze din America de Nord, pe bună dreptate numite de autor „de emigrație”. Aceasta spre a le diferenția de cele de „exploatare” în care colonialiștii englezi nemaitrebuind să țină seama de existența unor coloniști albi și încă mulți de origine engleză, aplicau cele mai groaznice mijloace represive pentru obținerea unor cîștiguri maxime (p. 11—38).

Revoluția engleză a dat un impuls remarcabil expansiunii engleze, cu atît mai mult cu cît de-acum înainte, statul intervine tot mai activ, asumîndu-și nu numai rolul de apărător și stimulator, dar și pe cel de organizator direct.

Remarca judicioasă a autorului în acest sens își găsește aplicabilitate și veridicitate în lumina datelor culese cu grijă și pricepere. Victoria revoluției a însemnat victoria noii clase — burghezia și a aliatului său principal — noua nobilime.

De aici o nouă etapă „în metodele coloniale ale Angliei determinată de noul caracter de clasă al statului devenit burghez”. Asistăm astfel, concretizează admirabil autorul „nu numai la nașterea unui nou sens al responsabilității guvernamentale față de comerț, ci și la asumarea unei noi responsabilități a statului față de posesiunile coloniale” (p. 53). Este apariția, după cum îi spun istoricii englezi, a *noului imperiu*.

Cu ocuparea Jamaicai (mai 1655) devenită de la început colonie de stat, administrată direct de guvern, putem considera etapa a doua ca începută. Bazîndu-se pe o forță industrială tot mai mare, burghezia engleză a pășit la nimicirea principalilor săi rivali: Spania, Portugalia și Olanda. Prin acțiuni militare viguroase, englezii au obținut, îndeosebi pe mare, o serie de succese răsunătoare. Tratatetele de pace încheiate cu cele trei puteri au consacrat victoria Angliei. De aici o libertate sporită de acțiune, plus ușurări comerciale pentru negustorii englezi în Brazilia, India și Africa de vest (p. 53). Restaurația Stuartilor, din 1660, nu numai că nu a schimbat cuceririle pe plan economic ale revoluției, ci le-a adîncit. Crearea în 1696 a „Departamentului Comerțului și Plantațiilor” a însemnat un moment hotărîtor în „procesul de încadrare a coloniilor în schema definită a politicii economice mercantiliste a statului” (p. 57). De aici o politică de gîtuire a oricărui încercări a coloniilor de a produce mărfuri ce ar fi putut concura pe cele ale metropolei, coloniile, mai ales cele de plantații din regiunea tropicală, urmînd a constitui, prin articolele produse, surse permanente de cîștig necesare menținerii unei balanțe active a Angliei. Acest fapt explică de ce erau neglijate coloniile de emigrație,

a căror dezvoltare capitalistă venea în contradicție cu principiile mercantilismului englez. Din această cauză, se arată în lucrare, mai deverme sau mai firziu, coloniile engleze din America de Nord vor intra în conflict cu Anglia, fapt pe care un om de stat englez îl consemna cu amărăciune încă din 1671 (p. 58).

Dar atenția nu rămâne concentrată numai la emisfera occidentală. Compania Indiilor Orientale, înființată în 1600, și-a îndreptat vasele către emisfera răsăriteană. De la simple expediții menite să aducă în Anglia prețioasele mirodenii, se trece la acapararea de puncte de sprijin pe coastele indiene și în arhipelagul indonezian. Este adevărat că atenția va fi îndreptată cu osebire spre India, care oferea Companiei excepționale posibilități de câștig. Începutul a fost modest, mai ales că trebuia înfrîntă rezistența portughezilor. Cu factoreria de la Surat (1612) englezii încep lungul drum al cuceririi întregului teritoriu indian. De acum înainte lucrurile se leagă. Importanța crescîndă a Indiei atrage în orbita atenției guvernului englez și continentul african. De la ocuparea insulei Sf. Elena (1659) pînă la pătrunderea tot mai masivă în continentul negru nu au trecut prea mulți ani. Anglia începea treptat să cuprindă, după cum se spunea, cu brațele sale gigantice lumea întreagă, transformînd popoarele în supușii săi.

Pentru ca drumul expansiunii coloniale engleze să cunoască extensiunea sa maximă era necesară înfrîngerea Franței, ultimul și cel mai periculos adversar. Primul pas a fost realizat în 1763. Pacea de la Paris, consemnînd înfrîngerea franceză, a adus Angliei un vast teritoriu în emisfera occidentală: Canada. Existența în această țară a unui mare număr de francezi a ridicat, de la început, greutăți și a cerut guvernului englez adoptarea unei politici deosebit de ponderată.

„Canada Act” (1791) introducea sistemul politic consacrat: guvernator și consiliu, organe numite, adunare legislativă aleasă pe bază de cens (p. 93—94). Atmosfera senină în care avea loc expansiunea colonială engleză a fost tulburată de conflictul dintre metropolă și coloniile sale din America de Nord. Deși victoria coloniștilor americani a însemnat o gravă lovitură adusă puterii engleze, Anglia și-a revenit destul de repede. Revoluția industrială începută în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a ajutat mult la aceasta. Trecerea de la industria manufacturieră la cea de fabrică a avut consecințe remarcabile, întreaga societate engleză suferind transformări structurale. Au luat ființă cele două clase principale ale epocii moderne: burghezia și proletariatul. Populația rurală a scăzut vertiginos în vreme ce a sporit cu repeziciune cea urbană. Gigantice întreprinderi industriale au strîns între zidurile lor un număr tot mai mare de muncitori. Organizarea acestora a prins forme distincte, ea devenind treptat parte importantă în activitatea politică a țării. Mărfurile engleze invadează lumea întreagă. La sfîrșitul primei jumătăți a secolului al XIX-lea Anglia devenise „fabrica lumii”. Din această cauză insula engleză nu numai că rezista tuturor atacurilor burgheziei franceze, care și-a găsit în Napoleon I unul dintre cei mai geniali exponenți ai intereselor sale, dar repurtează final victoria (p. 131—146). După congresul de la Viena (1814—1815), Anglia își îndreaptă tot mai mult privirile spre emisfera răsăriteană, începînd în același timp tonarea mai insistentă a Africii. Ceea ce este de remarcat este faptul că acumularea unor uriașe bogății în miinile burgheziei engleze, mai ales după 1840, a dus la o liberalizare a politicii interne și externe. Neavînd rival în lume, Anglia își putea permite gesturi de bunăvoință. În lumina acestei situații poate fi înțeles procesul de liberalizare în relațiile metropolei mai ales cu acele regiuni ce reprezintă colonii de emigrație, cu atît mai mult cu cît la tarife vamale scăzute, pentru ambele sensuri, metropolă-colonii,

nu putea nimeni concura cu industria engleză (p. 157—159). Noua linie, a liber-schimbului, era plină de avantaje pentru Anglia. În asemenea situație se putea acorda auto-governarea unor colonii, cu atât mai mult cu cât preluau și o parte din sarcini, în condițiile preponderenței în continuare a intereselor britanice. Prima experiență o va face Canada. Se acordă în cadrul noii linii o importanță tot mai mare Indiei. Autorul face o excepțională analiză raporturilor anglo-indiene plecând de la tezele marxiste de bază (p. 165—168). Sînt prezentate sugestiv rezultatele invaziei țesăturilor engleze în India, singura „revoluție socială” suferită de această țară în secolul al XIX-lea, care a dus la destrămarea vechilor relații, lăsînd o cale mai largă transformărilor în sens capitalist.

Sînt prezentate în legătură cu așa-numita „democratizare” a sistemului de guvernămînt în unele colonii date interesante despre Australia și Noua Zeelandă (p. 197—204), cu privire la dezvoltarea Coloniei Capului și relațiile sale cu republicile bure, Transvaal și Orange (p. 204—210). Nu este scăpată din vedere nici situația din Africa occidentală și orientală, în ciuda unei stări apreciată ca „acalmie” (p. 213), și a unei înaintări lente lipsită de spectaculos.

Situația aceasta caracterizează și epoca ce începe cu sfîrșitul revoluției industriale (1848) și se termină o dată cu sfîrșitul hegemoniei Angliei pe plan mondial (1870—1874), tratată în carte sub titlul: *Imperiul liberal*. Este interesant de semnalat că tocmai acum, în epoca maximei puteri a Angliei, cînd era dispusă să procedeze cu mai multă pondere în problema colonială, izbucnesc unele din cele mai mari mișcări de rezistență. Astfel este tratată în cauzele sale, desfășurare și consecințe, marea răscoală a șipailor din India (1857—1859), care obligă guvernul englez să preia direct conducerea, desființînd la 2 august 1858 Compania Indiilor Orientale. Este îmbunătățit sistemul juridic prin promulgarea unor noi coduri de procedură în problemele civile (1859), penale (1861) și criminale. Se accelerează pătrunderea elementelor indiene în serviciul civil, în vreme ce se diversifică și nuanțează metodele de luptă împotriva dominației britanice (p. 224—241.). Se acceptă federalizarea Canadei. În acest sens se votează la 28 martie 1867 „British North America Act”, (p. 244—250). Descoperirea unor zăcăminte de diamante în Africa, a aurului în Australia face ca atenția capitaliștilor englezi să crească. Infiltrarea lor în Africa se face mai simțită (p. 254—258), în vreme ce în Australia și Noua-Zeelandă se întăresc tendințele ciberatoare. Aceasta cu atât mai mult — arată autorul — cu cât, în 1865, parlamentul englez votînd „Actul de validitate a legilor coloniale” reafirmase recunoașterea „competenței organelor legislative ale tuturor coloniilor în problemele care le priveau” (p. 258—265).

Ultimele două părți intitulate *Imperiul imperialist* și *Declinul* (p. 267—433) se ocupă de o perioadă largă, care începe cu anul 1874 și se termină în zilele noastre. Deși te aștepți, date fiind problemele și importanța lor, la un număr sporit de pagini, observi că cele două părți însumează doar 166 de pagini față de cele 267 anterioare. Terminarea procesului de unificare a Germaniei (lucru ce trebuia amintit de autor) prin zdrobirea Franței imperiului al doilea, condițiile înrobitoare impuse prin pacea de la Frankfurt pe Main (10 mai 1871) a permis pe de o parte o dezvoltare impetuoasă și rapidă a primului imperiu german, care a reușit în cursul revoluției sale industriale să ajungă și să întrecă vechi țări capitaliste cum era Anglia, pe de altă parte să creeze, prin răpirea Alsaciei și Lorenei, un motiv permanent de discordie, care mai devreme sau mai tîrziu urma să ducă la un război de revanșă. În plus concurența germană, cea a S.U.A., Japoniei și a altor țări capitaliste aflate în plină revoluție industrială a pus capăt domi-

nației engleze în lume, obligînd-o, după 1874, la o totală reconsiderare a politicii sale interne și externe. Perioada de trecere de la capitalismul „liber” la imperialism (1874—1900) este din această cauză etapa cea mai dificilă, caracterizată printr-o recrudescență colonială de o violență deosebită, unită pe plan intern cu o ofensivă patronală antimuncitorească de vaste proporții, menită să arunce o parte din piedici pe spatele clasei muncitoare engleze, a cărei combativitate, îndeosebi după 1884, a sporit considerabil.

Anglia, dispunînd încă de forțe uriașe, dezlănțuie bătălia Africii, continent cu mari disponibilități teritoriale, enorm de bogate, încercînd să realizeze un hinterland englez de la un capăt la celălalt al continentului negru, conform lozincii *Cairo-Cap* lansată de Cecil Rhodes, unul din cei mai înverșunați exponenți ai expansiunii coloniale engleze. Problemelor Africii le sînt acordate din această cauză numeroase pagini. Începutul a fost făcut prin cumpărarea în 1875 a acțiunilor Canalului de Suez deținute de către viceregele Egiptului. Cele 176.602 acțiuni cumpărate de către Disraeli constituiau, în ciuda tuturor datoriilor ce grefau asupra lor, *pașetul de control*, care dădea Angliei o poziție extrem de puternică în cadrul consiliului de administrație al Canalului de Suez, calea cea mai rapidă și lesnicioasă spre colonia cea mai importantă: India.

Dar intențiile colonialiste germane în Maghreb, în Africa orientală și occidentală, apariția Kaiserului în Turcia și Palestina în cadrul politicii celor 3 B. — despre care autorul trebuia să menționeze — erau factori care nelinișteau adînc în primul rînd colonialismul englez. Adăugăm la acestea și cererile tot mai dese cu privire la o reîmpărțire a coloniilor strigate pe toate tonurile de pangermaniști. Devenise limpede pentru Anglia și Franța faptul că disensiunile dintre ele erau de mai mică importanță față de primejdia pe care o reprezenta pentru amîndouă imperialismul german, principalul lor adversar. De aici necesitatea unei urgente împărțiri a sferelor de influență în Africa pentru a putea apoi să se consacre în voie pregătirii războiului împotriva Germaniei.

În lumina acestor fapte analiza evoluției relațiilor anglo-franceze s-ar fi cerut mult mai adîncite, lucru care ar fi făcut să fie mai clare unele reticențe „africane” ale Franței. Retrăgerea trupelor căpitanului Marchand de la *Fachoda* (1898) a ușurat calea spre semnarea în 1904 a „Antantei cordiale” ale cărei clauze secrete dădeau Egiptul Angliei, lăsînd în schimb Marocul în interiorul sferei de influență franceză. Referindu-se în special la aceste momente, Lenin spunea: „Ei împart Africa. Ei se pregătesc de război împotriva Germaniei” sau pe limbajul revanșarzilor francezi se dădeau piramidele Egiptului în schimbul catedralei din Strasbourg. Se dau în continuare date despre evoluția raporturilor cu dominioanele, cu India, cu regiunile Extremului Orient. Se schițează încă de pe acum o strîngere a relațiilor dominioane-metropolă, viitorul Commonwealth, în realitate o adevărată alianță a burgheziilor respective, menită să frîneze mai ușor combativitatea în creștere a proletariatului propriu. De aici rectificări și cedări din ambele părți. Aceasta cu atît mai mult cu cît lupta împotriva exploatării coloniale engleze a căpătat în unele colonii, în preajma primului război mondial imperialist, forme mai ascuțite. Pe această linie un loc important este acordat în lucrare situației din India.

Primul război mondial a adîncit conflictele. Aureola Angliei victorioase era adumbrită de realități. Puterea engleză era de domeniul trecutului. În fața Angliei trecuse umbra tot mai puternică și amenințătoare a S.U.A., adevăratul profitor al războiului. Dar în același timp sfîrșitul războiului a consemnat victoria Marii Revoluții Socialiste

din Rusia, nașterea primului stat al proletariatului și țărănimii. Evenimentul cu rezonanțe epocale nu a fost unic. El este legat de creșterea activității proletariatului în țările lumii capitaliste, inclusiv Anglia, de înființarea partidelor comuniste și socialiste. Asupra acestei probleme, esențială prin consecințe, trebuia mai mult insistat în lucrare. De aici necesitatea trecerii la o altă formulă organizatorică care să facă exploatarea mai ușor de suportat. Termenul de *Commonwealth* care inițial se aplica doar grupului de țări cu populație dominantă engleză și care urma în intențiile creatorilor să împartă dificultățile și răspunderile Angliei și asupra altora, în privința dominației asupra imperiului, punând astfel bazele unui grup de stat privilegiate, s-a impus final. Este adevărat că intențiile, bine gândite, nu au putut însă frâna un proces legic care, mai devreme sau mai târziu, trebuia să pună capăt imperiului colonial englez, transformând fostele colonii în țări independente. Cel de al doilea război mondial a grăbit procesul, care se continuă încă în zilele noastre. Acestor probleme le sînt afectate ultimele șaptesprezece pagini, poate prea puține pentru a cuprinde în măsură suficientă complexitatea problemelor puse și rezolvarea lor în perspectiva epocalelor transformări contemporane. Epoca noastră are ca deviză dreptul la viață al tuturor popoarelor mari și mici în cadrul statelor lor naționale. Această realitate nu mai poate fi respinsă de nimeni, ea este ireversibilă. Formula *Commonwealth*-ului rezolvă oare problema în acest sens? Lucrul acesta îl va arăta doar viitorul. Lucrarea se termină aici.

Sînt necesare în încheierea acestei prezentări unele păreri personale și sugestii. Importanța lucrării, fapt amintit și în introducere, nu poate fi contestată. În lumina efortului autorului de a spune totul (deși lipsa unor probleme neesențiale nu ar fi știrbit prin nimic ansamblului, ci dimpotrivă) lucrarea dă răspuns multor chestiuni pînă acum puțin cunoscute publicului larg. De asemeni ea folosește profesorilor de istorie, studenților în specialitate, elevilor, dîndu-le primele noțiuni și indicații bibliografice de un deosebit interes pentru înțelegerea apariției, dezvoltării și declinului unuia din cele mai puternice imperii coloniale din lume. Este adevărat că o sistematizare mai strînsă a materialului ar fi adus lucrării o repartizare și mai judicioasă a datelor și faptelor pe fiecare emisferă în parte, fără salturile, cîteodată de neînțeles, de la Canada la problemele Asiei, apoi la Antile, pentru a se trece apoi la Australia și Noua Zeelandă cu scurte opriri la Africa (vezi p. 189—214, 224—265, 278—311 etc.).

Poate că o tratare pe perioade ar fi fost mai convenabilă în realizarea unei mai mari clarități decît a putut-o permite folosirea unor termeni convenționali (imperiu „vechi”. „nou”), susceptibili de altminteri de discuție.

Aceste cîteva observații și sugestii au fost făcute pentru a se da posibilitatea prezentării în condiții și mai bune a unei eventuale viitoare ediții. Ele nu dăunează cu nimic importanței lucrării, modului serios în care a fost concepută, originalității unor soluții găsite de autor în prezentarea unor evenimente. O frază clară, sugestivă, adeseori colorată, face lectura celei mai mari părți a lucrării ușoară. O poziție materialistă fermă și o mînuire adecvată a datelor dau o notă în plus de combativitate creatoare ce adaugă întregului nota veridică, indispensabilă. Este un pas temerar, meritoriu, care trebuie susținut și continuat.

Didi Rosenzweig

DIN ACTIVITATEA ȘTIINȚIFICĂ A SOCIETĂȚII DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI FILOLOGICE

I. SESIUNI METODICO-ȘTIINȚIFICE ȘI ALTE ACȚIUNI ORGANIZATE DE CONSILIUL DE CONDUCERE

A. Sesiuni metodico-științifice

Bibliografia didactică și de specialitate și valorificarea ei în practica la catedră și în munca științifică. (Constanța în zilele de 1 și 2 aprilie 1967.)

Cuvîntul introductiv al secretarului general al Societății de științe istorice și filologice, Emil Boldan; *Cuvîntul* reprezentantului Ministerului Învățămîntului, Ion Dragomirescu; Dan Simonescu, *Raporturile dintre bibliografie și documentare, cu aplicare la literatura pedagogică*; Magda Hesselmann și Sandu Lăzărescu, *Necesitatea și mijloacele documentării profesorului*; Eliza Bichman, Marcel Saraș, Gh. Stănescu, Gh. Beldescu și I. Șendrulescu, *Valorificarea documentării pedagogice și de specialitate în practica de la catedră și în lucrările personale ale profesorilor.* Au urmat discuții.

90 de ani de la proclamarea independenței de stat a României (sesiune științifică festivă organizată la Ploiești în zilele de 13—14 mai 1967).

Vasile Maciu, *Partidele și grupările politice și atitudinea lor față de problema independenței României*; Nichita Adăniloaic, *Contribuția maselor populare la susținerea războiului de independență*; Paul Popescu (Ploiești), *Atitudinea ploieștenilor față de războiul de independență*; Georgeta Tudoran (Iași), *Războiul de independență și socialisții din România*; Vasile Netea (București), *Războiul de independență — ecourile lui în Transilvania*; Dimitrie Ionescu (Buzău), *Contribuția orașului și a județului Buzău la susținerea războiului de independență*; C. Velichi (București), *Spicuri din presa străină asupra luptelor de la Rahova și Plevna*; Vladimir Diculescu (Cluj), *Războiul de independență — prilej de manifestare a unității de conștiință națională la românii din Transilvania și Banat*; Cezar Șerbu (Galați), *Contribuția maselor populare din regiunea Galați la desfășurarea războiului pentru independență*; Paul Păltănea (Galați), *Manifestări literare și artistice la Galați pentru susținerea războiului de independență*; Mihai Zamoșteanu

(Piatra Neamț), *Cîteva date privind contribuția orașului Piatra Neamț la susținerea războiului pentru independență*; Ion Ciută (Bacău), *Contribuția locuitorilor din orașul și regiunea Bacău la susținerea războiului pentru independență*; Vasile Adăscăliței (Iași), *1877 în folclorul românesc*.

B. Consfătuiri

Folosirea mijloacelor moderne, audio-vizuale în predarea istoriei, limbii și literaturii române, limbilor străine în învățămîntul de cultură generală (consfătuire metodică-științifică interregională, organizată la Arad la 12 noiembrie 1967). Cuvînt introductiv ținut de secretarul general al Societății, Emil Boldan; I. Brăescu (București), *Modernizarea predării istoriei, a limbii și literaturii române și a limbilor străine*; Ștefan Grigore (Arad), *Folosirea mijloacelor audio-vizuale la lecțiile de istorie*; Tatiana Crișpai, *Folosirea mijloacelor moderne în predarea limbii și literaturii române*; Antonie Drăgulescu, *Necesitatea modernizării metodelor de predare a limbilor străine*; Lecții deschise: Ștefan Grigore (Arad), *Luptele lui Ștefan cel Mare pentru apărarea independenței Moldovei*; N. Roșuț (Arad), *Unirea țărilor române sub conducerea lui Mihai Viteazul*; Tatiana Crișpai (Arad), *Viața și opera lui Ion Creangă*; I. Ivașcu (Arad), *Caracterizarea personajelor din „O scrisoare pierdută”*; Ion Crețu (Arad), *La toilette du matin*. Au urmat discuții.

Consfătuire cu cititorii publicațiilor S.S.I.F.: „Studii și articole de istorie”. „Limbă și literatură” și „Studii de literatură universală” (organizată la Craiova la 11 decembrie 1967). Cuvîntul de deschidere rostit de Al. Balaci din partea Consiliului de conducere al Societății; Emil Boldan, *Raport cu privire la activitatea editorială a Societății, succesele și greutățile acestei activități*. Au urmat discuții.

Analiza activității secțiilor de metodică (consfătuire de lucru cu responsabilii secțiilor de metodică din cadrul filialelor, organizată la Constanța în zilele de 1 și 2 aprilie 1967). I. Șendrulescu, *Referat asupra activității desfășurate de secțiile metodice ale filialelor Societății de științe istorice și filologice*; Gh. Beldescu, *Recomandări privitoare la activitatea filialelor în domeniul cercetărilor de metodică*. Au urmat discuții.

II. SESIUNI ȘTIINȚIFICE ȘI SIMPOZIOANE ORGANIZATE DE FILIALE ȘI SUBFILIALE

FILIALA BUCUREȘTI

Importanța documentării pedagogice și de specialitate în munca la catedră (simpozion organizat în 28 octombrie 1966)

Despre această problemă au vorbit prof. univ. Dan Simonescu, Sandu Lăzărescu și Magda Hesselmann. .

SUBFILIALA GIURGIU

60 de ani de la izbucnirea răscoalelor țărănești din 1907 (simpozion organizat în 12 martie 1967)

Dumitra Bratu, *Răscoala țăranilor din 1907 cu aspecte locale*; Virginia Lăzărescu, *Răscoala din 1907 oglindită în literatură*; Silvia Jelescu, *Răscoala din 1907 reflectată în artă*.

90 de ani de la proclamarea independenței de stat a României (simpozion organizat în 9 mai 1967)

Ion Șendrulescu, *Războiul pentru independență din 1877—1878*; Dumitra Bratu, *9 Mai, ziua victoriei asupra fascismului*; Petra Manea, *Războiul pentru independență reflectat în literatură*.

SUBFILIALA ROȘIORII DE VEDE

60 de ani de la izbucnirea răscoalelor țărănești din 1907 (sesiune științifică organizată în 25—26 martie 1967).

Anastasiu Sirbu, *Aspecte privind cauzele și desfășurarea răscoalei din 1907 în regiunea București*; Octavian Mărculescu (București), *Răscoala țăranilor din 1907 în județul Uaslui*; Ion Mailat, *1907 pe Călmățui*; Dumitra Bratu (Giurgiu), *Răscoala din 1907 în fostul județ Ulașca*; Ion Moraru (Alexandria), *Desfășurarea răscoalei țărănești din 1907 în fosta plasă Alexandria*; Petre Voivozeanu, *Represiunea în 1907 în fostul județ Teleorman — aspecte inedite*; Petra Manea (Giurgiu), *1907 în literatura noastră*; Gh. Poalelungi (București), *1907 în fostul județ Covurlui*.

FILIALA CLUJ

Sesiunea științifică organizată în 16—17 octombrie 1966 la subfiliala Bistrița (cu prilejul înființării subfilialei)

Ștefan Pascu, *Trecutul istoric-cultural al orașului Bistrița*; Pompei Boca (Cluj), *Demografia regiunii Bistrița în perioada 1869—1966*; Al. Neamțu (Cluj), *Situația sanitară a minerilor din Rodna după rapoartele dr. U. Pop*; Th. Ghițan (Cluj), *Expulzarea populației armenesti din Bistrița cu ocazia epidemiei de ciumă din 1712*; St. Danila (Bistrița), *Cetatea feudală de la Ardan*; V. Raus (Bistrița), *Reviste și ziare apărute la Bistrița după 1918*; Ion Cutove (Bistrița), *Uitejiile preapiosului și preaviteazului Mihail Uoivod, de Stavrinos*; V. Bota (Bistrița), *Metodica predării istoriei patriei*.

SUBFILIALA ABRUD-CIMPENI

--

Simpozionul organizat la Bistra (raion Cîmpeni) în 7 mai 1967

D. Braharu (Abrud), *Tribunul Ladislau Fodor, apărătorul trecătorii Rometea Ponor și prietenul lui Avram Iancu*; Emil Jurcă (Cîmpeni), *Incerări de prindere și asasinare a lui Horea la Bucium și Bistra în noiembrie 1784*; Victor Mesaroșiu (Abrud), *Mișcări revoluționare ale moșilor după 1848—1849*; Emil Botiș (Timișoara), *Teodor Botiș, cronicar al Adunării Naționale de la Alba Iulia*; Romulus Felea (Abrud), *Pedagogul dr. Petre Șpan din Bistrița*; Vasile Luca (Cîmpeni), *Invățătorul Iuliu Coroi, luptător pentru ridicarea culturală a moșilor*; Iuliu Coroiu (Bistra), *Un lăncier din garda personală a lui Avram Iancu*; Ion Coroiu; Ion Nicola (Cluj), *Date noi despre Nicodim Gane.*

SUBFILIALA ZĂLAU

Sesiunea științifică organizată în 27—28 mai 1967

Ștefan Pascu, *Insemnătatea Memorandului din 1892*; V. Netea (București), *Cauzele și importanța mișcării memorandiste din Transilvania*; Grațian Marius (Zălau), *Relațiile lui Mihai Viteazul în orașul Zălau*; Al. Culcer (Cluj), *Vestigii romane la Porolissum*; Pompiliu Teodor (Cluj), *O lucrare necunoscută a lui Simion Bărnuțiu: Mitropolia Ardealului*; Aurelia Bunea (Cluj), *Steagul românilor din Transilvania în timpul revoluției din 1848*; Dumitru Braharu (Abrud), *Evocări din Zălaul anului 1926*; Al. Neamțu (Cluj), *Cercetarea istorică în slujba economiei naționale*; Ion Ivănescu (Zălau), *Aspecte ale vieții materiale a cadrelor didactice din județul Sălaj în perioada crizei economice din 1929—1933*; Fr. Szabo (Zălau), *Unele aspecte ale dezvoltării economice a Sălajului în a doua jumătate a sec. al XIX-lea*; Pompei Boca (Cluj), *Evoluția numerică a populației raionului Zălau*; Valer Bota (Cluj), *Procedee de activizare a elevilor la lecțiile de istoria cvului mediu.*

SUBFILIALA DEJ

Sesiunea științifică organizată în 11 iunie 1967

Aurelia Bunea (Cluj), *Năzuința de unire a Transilvaniei cu România*; Andrei Moldovan (Dej), *Victor Motogne, viața și opera*; Maria Moldovan (Dej), *O revistă mai puțin cunoscută: „Steaua Mării”*; Marin Oprea (Cluj), *Figura culturală a lui Ilie Dăianu*; Al. Culcer (Cluj), *Despre cetatea Ciceiiului*; D. Braharu (Abrud), *Memorandistul Theodor Mihali*; Florin Gavrilăscu (Dej), *Urme materiale arheologice din raionul Dej.*

FILIALA IAȘI

90 de ani de la proclamarea independenței de stat a României

(simpozion organizat la 11 mai 1967 în colaborare cu Comitetul regional de cultură și artă)

V. Popovici, *Insemnătatea istorică a războiului de independență*; Gh. Platon, *Figuri de eroi din războiul de independență*; Georgeta Tudoran, *Războiul de independență și socialismul din România*; N. Corivan, *Cronica războiului de independență*; Corneliu Sturzu, *Războiul pentru independență în arta plastică*.

120 de ani de la nașterea lui A. D. Xenopol

(sesiune științifică festivă organizată în 10 iunie 1967 în colaborare cu filiala București)

M. Petrescu-Dîmbovița, *Cuvînt de deschidere*; Dan Berindei (București), *A. D. Xenopol și Academia Română*; N. Gogoneață (București), *Concepția lui A. D. Xenopol asupra previziunii în istorie*; Janeta Benditer, *A. D. Xenopol, reprezentant de seamă al științei și culturii românești peste hotare*; N. Gostar, *Contribuția lui A. D. Xenopol la istoria veche a României*; Al. Husar, *A. D. Xenopol și problemele culturii*; Vasile Nechita, *Ideii economice progresiste în opera lui A. D. Xenopol*; Ovidiu Olariu (Arad), *A. D. Xenopol și Aradul*.

FILIALA LUGOJ

SUBFILIALA CARANSEBEȘ

Sesiunea metodică-științifică organizată la 4 iunie 1967 (cu sprijinul filialei Lugoj)

N. Poșircă, *Probleme metodice ale pregătirii profesorului pentru lecție*; Dan Popescu (Lugoj), *Cum realizăm predarea lecțiilor de cultură în cadrul orelor de istorie a evului mediu*; Al. Horvart, *Materiale documentare de arhivă, ca materiale intuitive, în ajutorul profesorului*; Cornel Gherga, *Folosirea materialelor de istorie locală, mijloc important în realizarea educației ideologico-politice a elevilor*; Bujor Jumanca, *Dotarea materială a unei școli — cerința unei bune desfășurări a lecției cu mijloace moderne*.

FILIALA TIRGŪ-MUREȘ

150 de ani de la moartea lui Gh. Șincai

(sesiune științifică organizată în 12—13 noiembrie 1966)

V. Nițu, *Al. Papiu Ilarian despre Gh. Șincai*; L. Kocziany, *Al. Kovasznai-Toth despre Gh. Șincai*; I. Ranca, *Gh. Șincai în perioada absolutismului (1794—1799)*.

SUBFILIALA REGHIN

Sesiune științifică organizată în 29 aprilie 1967

D. Crișan, *Aspecte din activitatea lui Petru Maior la Reghin*; M. Cîmpeanu, *Descoperirile arheologice de la Dedrad, r. Reghin*; I. Chiorean, *Din activitatea lui Petru Maior ca revizor al cărților românești la tipografia Universității din Buda*; V. Dragoș, *Aprecierile unor istorici asupra personalității și operei lui Petru Maior*.

FILIALA SUCEAVA

60 de ani de la izbucnirea răscoalelor din 1907 (simpozion organizat la 12 martie 1967, în colaborare cu filiala Iași)

N. Corivan (Iași), *Cauzele răscoalei din 1907*: O. Monoranu, *Poziția clasei muncitoare față de răscoalele din 1907*; Al. Vasilescu, *Unele ecouri ale răscoalelor țărănești din 1907 în Bucovina*; D. Ciurea (Iași), *Răscoala din 1907 reflectată în memoria contemporanilor*.

III. COMUNICĂRI SUSȚINUTE ÎN CADRUL ȘEDINȚELOR PUBLICE ALE FILIALELOR ȘI SUBFILIALELOR

FILIALA ALBA IULIA

C. Codreanu, *Cu privire la diferențierea de clasă în cadrul cnezatelor din voievodatul Transilvaniei* (12.XI.1966); Gh. Anghel, *Un tezaur de monede feudale din secolele XIV-XV descoperit la Sebeș* (4.II.1967); Domnica Birău, *Prezența lui Mihai Viteazul la Alba Iulia* (18.V.1967).

FILIALA ARAD

Lucian Emandi, *Un editor arădean al lui Gheorghe Șincai — Alexandru Gavra* (21.X.1966); V. Popeangă, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, din 1 decembrie 1918, în documentele vremii* (15.XII.1966); Octavian Lupaș, *Unde a fost situat Orodul* (12.II.1967); Eugen Glück, *Contribuții cu privire la confiniile mureșene — (1700—1750)* (12.VI.1967).

FILIALA BACĂU

C. Prangati, *Aspecte ale mișcării socialiste și sindicale pe teritoriul regiunii Bacău în perioada 1918—1921* (25.IX.1966); D. Zaharia, *Creșterea numerică a muncitorimii băcăuane în perioada secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea* (15.XII.1966); Iulian Antonescu, *Prezențe sud-est europene în muzeele Nord-Americane* (26.I.1967); Viorel Căpitanu, *Paleoliticul din Carpații Răsăriteni* (21.II.1967); Vasile Baciuc, *Legislația agrară după răscoala țăranilor din 1907* (16.III.1967); Ioan Mitrea, *Probleme de istorie în paginile revistei „Convorbiri Literare”* (27.IV.1967); Ioan Ciută, *Contribuția locuito-*

rilor din orașul și regiunea Bacău la susținerea războiului pentru independență (18.IV.1967); Agaphia Hoțescu, *Înfeudarea economică a României, urmare a primelor împrumuturi externe din a doua jumătate a secolului al XIX-lea* (15.VI.1967).

SUBFILIALA ORAȘ GHEORGHE GHEORGHU-DEJ

Gh. Simion, *Istoria domnului Ghica-Uodă — un document cu caracter de baladă istorică cules din comuna Mănăstirea-Cașin, r. Tg. Ocna* (10.XII.1966); Constantin Cuciu, *Ideii patriotice în perioada de ascensiune a burgheziei în Moldova și Țara Românească* (20.II.1967); C. Buzdugan, *Noi descoperiri carpice pe teritoriul orașelor Gheorghe Gheorghiu-Dej și Adjud* (5.IV.1967); Ilie Hrișcă, *Atitudinea lui Ștefan Roth față de românii din Transilvania* (10.VI.1967).

SUBFILIALA ROMAN

Vasile Ursache, *Contribuții la problema așezării dacice pe Valea-Siretului* (17.III.1967); Nicolae Stețcu, *Ecouri ale răscoalei țărănești din 1888 oglindită în presa locală* (17.III.1967); Ștefania Bajura, *Scurtă monografie a Liceului nr. 2 Roman* (10.VIII.1967).

FILIALA BAIJA MARE

Adalbert Toth și Aurel Socolan, *Pictorii bisericilor de lemn maramureșene* (4.II.1967); Ioniță Iuga, *Ideile fundamentale din Istoria pentru începuturile românilor în Dachia de Petru Maior* (23.II.1967); Cornel Borlea, *Ecoul răscoalei din 1907 în Transilvania* (11.III.1967); Petre Pușcașiu, *Gheorghe Barițiu și Iosif Vulcan la Șomcuța Mare*; Ion Ster-Chiș, *Date asupra apariției ziarelor din Chioar*; Aurel Socolan, *Istoricul cetății Chioar*; Vasile Căpîlneanu, *Documente arhivistice despre Șomcuța-Mare*; Victor Ilieșiu, *Un mare amator al vieții culturale din Țara Chioarului, învățătorul Ilie Pop*; Mihai Bălaj, *Contribuții la o monografie a Chioarului* (Comunicări prezentate la Șomcuța Mare în ședința din 15.IV.1967); Cornel Borlea, *Dezvoltarea economică și social-culturală a regiunii Maramureș în anii puterii populare* (27.IV.1967); Aurel Socolan, *Studiul istoriei locale, mijloc de educație patriotică pentru elevi* (27.IV.1967); Vasile Căpîlneanu și un colectiv, *Evoluția demografică a județului Maramureș în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea* (31.V.1967).

SUBFILIALA CAREI

Lazăr Galiș, *Descoperirile recente arheologice din Carei* (20.XI.1966); Ioan Nemeti, *Descoperirile arheologice din regiunea Maramureș din cele mai vechi timpuri pînă în secolul al X-lea* (23.II.1967).

SUBFILIALA SATU MARE

Victor Dragoș, *Apariția unei noi localități în Maramureș* (22.X.1966); Rodica Mazurec, *Răscoala țăranilor din 1437 în părțile Sătmarului* (12.XI.1966); Tiberiu Bader, *Istoria*

orașului Satu Mare, *perioada străveche și a feudalismului timpuriu* (12.XI.1966); Adalbert Toth, *Contribuții la tipologia arhitecturii de lemn în regiunea Maramureș* (4.II.1967); Ivan Iurasciuc, *Un tip vechi de vultoare* (4.II.1967) și *Casa muzeu Păulești* (11.II.1967).

SUBFILIALA SIGHETUL MARMAȚIEI

Vasile Todoruț, *Cu privire la unele nume toponimice în Maramureș* (29.X.1966); Francisc Nistor, *Arhitectura Maramureșului istoric* (4.II.1967).

FILIALA BIRLAD

Traian Tănase, *Din istoricul fostei școli normale din orașul Birlad* (10.XII.1966).

FILIALA BOTOȘANI

Adrian Pricop, *Momente din istoria muncitorimii botoșănene între cele două războaie mondiale* (24.IX.1966); Ștefan Cervatiuc, *Materiale privind activitatea Partidului Comunist din România în orașul și județul Botoșani* (1.X.1966); Ștefan Dragomir, *Folosirea materialelor de istorie locală în educarea ideologică a elevilor* (15.X.1966); Valerian Caldare, *Aspecte ale manifestării crizei economice dintre anii 1929—1933 în Botoșani* (10.XII.1966); Ștefan Dragomir, *Noi date cu privire la constituirea burgheziei botoșănene la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea* (14.I.1967); I. D. Marin, *Noi contribuții privind răscoala din 1907 în orașul și județul Botoșani* (11.II.1967); Adrian Pricop, *4 și 5 martie 1907 în Botoșani* (5.III.1967); Vasile Bînzar, *Dimitriu Rolett, unionist botoșănean* (18.III.1967); Mihai Matei, *Ideile de progres socio-economic reflectate în programele mișcării muncitorești și socialiste* (13.V.1967); Paul Sadurschi, *Lupta maselor țărănești din județul Botoșani pentru pământ în perioada anilor 1917—1922* (25.V.1967); Vasile Bînzar, *Date referitoare la familia Iorga* (10.VI.1967); Gheorghe Hrușcă, *Noi date în legătură cu răscoalele țărănești din 1907 în plasa Siret, județul Botoșani* (22.VI.1967); Constantin Siminiciu, *Sistemul electoral între cele două războaie mondiale* (5.VII.1967).

FILIALA BRĂILA

Iosif Ciucă, *Unele aspecte ale neutralității României în timpul primului război mondial* (21.X.1966); Ion Ganea, *Lupta poporului grec pentru independență oglindită în literatură și artă* (20.I.1967); Nicolae Mocioiu, *Poșta internațională Odesa-Constantinopol, prin Iași-Galați-Brăila-București-Giurgiu, 1844* (20.I.1967); C. Marinescu (Galați), *Contribuții la cunoașterea trecutului cultural al Brăilei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea* (17.III.1967); Nicolae Mocioiu, *Războiul pentru independență și Brăila* (5.V.1967); Vasile Gilcă, *Războiul pentru cucerirea independenței de stat a României* (7.V.1967); Natalia Vășii, *Educație ideologico-politică a elevilor prin predarea Revoluției de la 1848 în țările române* (16.VI.1967).

FILIALA BUCUREȘTI

Mihail Guboglu, *Arhivele otomane din Turcia și importanța lor pentru țările române* (14.X.1966); L. Roman, *Folosirea istoriei locale în predarea istoriei* (11.XI.1966); Constantin Velichi, *România și mișcarea revoluționară bulgară 1840—1877* (4.XII.1966); Eugenia Florescu, *Contribuția primelor gazete românești la dezvoltarea conștiinței naționale a poporului român* (20.I.1967); Cornelia Bodea, *Problema națională în țările române între anii 1830—1848* (10.II.1967); Horia Nestorescu, *Magazin istoric pentru Dacia — editare și răspîndire* (17.III.1967); Iacob Furtună, *Drumurile comerciale ale Moldovei în secolele XIU și XU* (21.IV.1967); Eliza Campus, *Mica Înțelegere* (12.V.1967).

SUBFILIALA ALEXANDRIA

Alexandru Marinescu, *Rezultatele cercetărilor arheologice efectuate la Ciolănești și Frumoasa* (6.III.1967); Ion Moraru, *Noi contribuții privind răscoala țărănească din 1907 în fosta plasă Alexandria* (6.IV.1967) și *Orașul Alexandria în timpul războiului pentru independență — 1877—1878* (8.V.1967).

SUBFILIALA CĂLĂRAȘI

Vasile Zaim, *Istoricul orașului și raionului Călărași din cele mai vechi timpuri și pînă la eliberarea orașului de sub jurisdicția Eforiei Colțea în anul 1852* (22.IV.1967).

SUBFILIALA GIURGIU

Silvia Jelescu, *Răscoala din 1907 reflectată în artă* (12.III.1967); Ion Șendrulescu (București), *Războiul pentru independență din 1877—1878* (2.V.1967); Dumitra Bratu, *9 Mai, ziua victoriei asupra fascismului* (9.V.1967).

SUBFILIALA ROȘIORII DE VEDE

Petre Voivozeanu, *Date noi despre descoperirile arheologice de la Dulceanca* (16.X.1967); Florea Costache, *Părinții lui Mihai Uiteazul — date noi* (19.XI.1966) și *Monografia istorică a comunei Pașa r. Roșiori* (3.III.1967); A. Știrbu, *Răscoalele țărănești de la 1888* (17.V.1967).

FILIALA BUZĂU

Gh. Ceaușel, *Din trecutul școlilor buzoiene* (25.IX.1966); Gabriel Cocora, *Cărturari buzoieni membri fondatori ai Academiei Române* (3.X.1966); Dumitru Mărtinaș, *Memorandumul de la 1892* (28.IV.1967); Dimitrie Ionescu, *Ținutul Buzăului în anii războiului pentru neatarnare — 1877—1878* (9.V.1967); Paula Fătulescu, *Momente din istoria orașului Buzău* (16.VI.1967); Ion Moldoveanu, *Biblioteca Liceului Bogdan Petriceicu Hasdeu din Buzău* (1.VII.1967).

FILIALA CLUJ

Pompiliu Teodor, *Șincai „istoric”* (5.XI.1966); Al. Neamțu, *Șincai și istoria* (11.XI.1966); Ioan Josza, *Din istoricul observatorului astronomic din Cluj* (27.II.1967); Camil Mureșan, *Probleme actuale în orientarea cercetărilor istoriografiei franceze* (11.III.1967); N. Edroiu și P. Iambor, *Atacarea curșilor nobiliare din Săvirșin, Uărădia și Ilteu în timpul roscoalei lui Horia* (27.III.1967); Dumitru Braharu, *Personalitatea lui Al. I. Cuza* (18.IV.1967); Ion Cîmpean și Ion Căpușan, *Folosirea operelor clasicilor marxism-leninismului în predarea istoriei României* (27.IV.1967).

SUBFILIALA ABRUD — CIMPENI

Emil Jurcă, *182 de ani de la răscoala condusă de Horia, Cloșca și Crișan și rolul lui Ionuț Dandea, căpitanul din Bucium* (30.X.1966); Gh. David, *Problema mineritului în Bucium în trecut și azi* (30.X.1966); Victor Mesaroșiu, *Răsunetul răscoalei de la 1784 în arta populară românească* (30.X.1966); Ilie Furdui, *Unirea țărilor române moment crucial în istoria poporului nostru* (5.I.1967); Vasile Harda, *Aspecte monografice ale comunci Baia de Arieș* (20.II.1967); Dumitru Lupșa, *Acțiuni revendicative ale locuitorilor din Baia de Arieș în perioada 1942—1944* (10.IV.1967); Emil Jurcă, *Exploatarea aurului în timpul daco-romanilor la Roșia Montană* (20.VI.1967); D. Braharu, *Prefectul Simion Balint* (20.VI.1967); Gh. Taica, *Contribuția moșilor la lupta pentru eliberarea României de sub jugul fascist* (28.VI.1967); D. Braharu, *Evocări din Zălaul anului 1926*.

SUBFILIALA BISTRIȚA

Ștefan Dănilă, *Cetatea feudală de la Ardan* (4.X.1966) și *Două morminte de incinerare dacică descoperite la Archiud* (11.XII.1966); Ion Ilieș, *Reforma agrară din 1921 în raioanele Bistrița și Năsăud* (3.IV.1967); Vasile Podani, *Monumente istorice și alte relicve ale trecutului în orașul Bistrița* (30.V.1967); Mihai Kroner, *Legăturile Bistriței cu Moldova în timpul domniei lui Petru Rareș* (29.I.1967); Vasile Ilovan, *Activitatea culturală-educativă de masă în desfășurarea revoluției culturale în raionul Bistrița* (27.II.1967); Valentin Raus, *Greva generală din 1920 la Rodna Ueche* (23.III.1967).

SUBFILIALA DEJ

Nicolae Neamțu, *Lupta pentru înfăptuirea reformei agrare din 1945 în fostul județ Someș* (29.I.1967); Florin Gavrilesco, *Urme materiale arheologice în raionul Dej* (14.IV.1967).

SUBFILIALA GHERLA

Ion Gabányi, *Stiluri dominante ale clădirilor din Gherla* (25 XI 1966); Gh. Braharu, *Spicuri din istoria orașului Gherla* (4.III.1967).

SUBFILIALA NĂSAUD

Anton Coșbuc, *Un patriot năsăudean — George Pop* (4.X.1966); Olimpiu Iepureanu, *Obiecte privind istoria Năsăudului, aflate în muzeul de istorie din Budapesta* (16.XI.1966); Dionisie Piciu și N. Onul, *Date privind istoricul școlii din Salva* (20.II.1967); Anton Coșbuc, *Din istoria și genealogia familiei Galan* (5.III.1967); Septimiu Pop, *Dezvoltarea învățămîntului public în raionul Năsăud, perioada 1944—1967* (10.IV.1967); Emil Singiorzan, *Din trecutul graniței năsăudene* (5.V.1967); Anton Coșbuc, *Știri noi despre Todoran a lui Dănilă* (18.V.1967).

SUBFILIALA ZALAU

Vasile Lucăcel, *Castrul roman din Buciumi în complexul de apărare a graniței de nord-vest a Daciei romane* (10.XII.1967); Fr. Szábo, *Date noi privind dezvoltarea economică a județului Sălaj, în a doua jumătate a sec. al XIX-lea* (16.IV.1967); Grațian Mărcuș, *Mihai Viteazul și Zălaul* (16.V.1967).

FILIALA CRAIOVA

Eugenia Popa, *Rolul lui Nicodim în dezvoltarea culturii românești* (29.II.1967); Elena Neacșu, *Oltenia păstrătoare a unor vechi tradiții culturale* (29.II.1967); V. Bălintescu, *Răscoala din 1907 — oglindită în documentele Arhivelor Olteniei* (12.III.1967); Victor Bădoi, *Răscoala din 1907 în Oltenia* (12.III.1967); Ileana Petrescu, *Ecoul răscoalei din 1907 în presa centrală și locală* (12.III.1967); O. Toropu, *Problema continuității* (17.IV.1967); I. Crăciunoiu, *Date în legătură cu împroprietărirea din 1864* (17.IV.1967); I. Vlad, *Mișcarea pedagogică în Oltenia în a doua jumătate a sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea* (17.IV.1967); A. Golimaș, *A. D. Xenopol istoric și economist* (23.V.1967); I. Zamfirescu, *A. D. Xenopol, filozof al istoriei* (23.V.1967).

SUBFILIALA CARACAL

Petru Crăciun, *Descoperiri arheologice pe teritoriul fostului județ Romanați* (20.IX.1966); Stan Florea Georgescu, *Primul comunist romanetean* (18.III.1967).

SUBFILIALA CORABIA

Elena Nicolaescu, *Documente privind desfășurarea răscoalei din 1907 în raionul Corabia* (23.IV.1967); Eustațiu Cumpănașu, *Popa Radu Șapcă și revoluția de la 1848* (11.VI.1967).

SUBFILIALA TURNU SEVERIN

Achim Costea, *Schiță a dezvoltării învățămîntului în orașul Turnu Severin* (3.X.1966) și *Istoricul Liceului nr. 1 din Turnu Severin* (10.XII.1966); N. Cărbunaru, *Înființarea socie-*

tății cooperatiste „Casa Poporului”, moment important în activitatea clasei muncitoare din Turnu Severin (15.II.1967); M. Davidescu, *Perspective în cercetarea arheologică în regiunea Porțile de Fier* (20.IV.1967).

FILIALA CONSTANȚA

Vladimir Iliescu, *Date în legătură cu venirea și așezarea sciților în Dobrogea* (10.XII.1966); Romulus Bran, *Contribuții la localizarea cetății Dimbovița* (5.II.1967); Andrei Aricescu, *Tomisul la Ovidiu* (23.V.1967).

FILIALA DEVA

Elena Iordănescu, *Din lupta maselor populare hunedorene pentru instaurarea puterii populare* (11.XII.1966); Olivia Cațavela, *Dezvoltarea dragostei față de clasa muncitoare și față de P.C.R. prin lecțiile de istorie* (15.II.1967); Ion Lăzărescu, *Ce ne spun denumirile vechi ale Orăștiei?* (15.III.1967).

FILIALA FOCȘANI

Gh. Chiriac, *Documente locale privind Unirea și orașul Focșani* (7.I.1967); I. M. Dumitrescu, *Manifestări ale țăranilor putneni în timpul răscoalelor din 1907* (23.II.1967); Al. Lenco, *Eroi focșăneni în războiul de independență* (12.V.1967).

FILIALA GALAȚI

Gheorghe Platon (Iași), *Mișcarea revoluționară de la 1848 din Moldova și masele populare*; Constantin Marinescu și Ioan Brezeanu, *Din activitatea social-politică a lui C. Negri*; Ion Dragomir, *C. Negri — Omul*; Cezar Șerbu, *Minjina — loc de întâlnire a revoluționarilor moldoveni și munteni*; Gheorghe Simion, *Personalitatea lui C. Negri* (comunicări prezentate la sesiunea științifică din 23.X.1966); Paul Păltănea, *Ureimea Unirii la Galați* (26.I.1967); Constantin Marinescu, *Răscoala țăranilor din fostul județ Tecuci din primăvara anului 1907* (23.III.1967); Ion Danilescu, *Date noi cu privire la demonstrația muncitorilor gălățeni din 13 iunie 1916* (20.IV.1967); Cezar Șerbu, *Contribuția maselor populare din regiunea Galați la desfășurarea războiului pentru independență* (9.V.1967).

FILIALA IAȘI

Boris Gorceac (subfil. Huși), *Folosirea elementelor de istorie locală în predarea istoriei României* (5.X.1966); C. Cihodaru, *Ducatul Bihorean, un vechi teritoriu românesc*

(4.XII.1966); Marin Dinu, *Principalele probleme ale perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului în regiunile carpaato-pontice ale României* (11.XII.1966); Liviu Necula, *Gh. Șincăi, reprezentant de seamă al luminismului ardelean* (20.XII.1966); Emilian Bold, *România la conferința de pace de la Paris* (5.II.1967); V. Rusu, *Lupta opiniei publice românești împotriva dualismului austro-ungar* (10.III.1967); Gh. Ungureanu, *Pagini de istorie românească în arhivele de la Paris și Bruxelles* (19.III.1967); D. Ciurea, *Răscoala țăranilor din 1907 reflectată în memoria contemporanilor* (26.III.1967); D. Ciurea, *Orașul Botoșani sub aspectul urbanistic și al dinamicii demografice*; N. Corivan, *Ecoul luptelor pentru unire în ținutul Botoșanilor* (comunicări prezentate la filiala Botoșani în ședința din 8.VI.1967); Adrian Florescu, *Cetea traco-getică de la Moșna*; N. Gostar, *Dacii din Moldova în lumina noilor cercetări*; Dan Teodoru, *Descoperiri arheologice din sec. VI-XII pe teritoriul raionului Huși*; Al. Husar, *M. Kogălniceanu și problemele culturii* (comunicări susținute la subfiliala Huși în ședința din 27.VI.1967).

FILIALA LUGOJ

N. Dumitrescu și I. Georgescu, *Sărbătorirea zilei de 1 Mai în tradiția mișcării muncitorești din orașul Lugoj* (8.IX.1966); Ioan Stratan, *Noi descoperiri arheologice în peștera de la Românești* (15.X.1966); Dan Popescu, *Nicolae Titulescu, eminent diplomat român între cele două războaie mondiale* (20.X.1966); Petru Cinghița, *Presa lugojană la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea* (10.XI.1966); C. Mîndru, *N. Iorga și activitatea sa în cadrul Ligii culturale* (5.XII.1966); Dan Popescu, Adalbert Balogh, *Date noi privind luptele minerilor împotriva exploatării capitaliste la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea* (8.XII.1966); Gh. Măcinceanu, *Mișcări țărănești în raionul Făget în anul 1918* (5.I.1967); Dan Popescu, *Importanța actului Unirii Principatelor în viața poporului român* (24.I.1967); Gh. Berinde, *Elemente materialiste în opera lui N. Bălcescu* (18.II.1967); N. Dumitrescu, *Aspecte ale mișcării la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea în orașul Lugoj* (11.III.1967); Viorica Fleaneu, *Ecoul răscoalei din 1907 în Banat* (18.IV.1967); Dan Popescu, *Adunarea din 27 iunie 1848 în orașul Lugoj* (27.V.1967); Teodora Bologna, *Folosirea materialului intuitiv la lecțiile de istorie a României* (27.V.1967).

FILIALA ORADEA

Sever Dumitrașcu, *Contribuții noi la istoria dacilor liberi din nord-vestul Transilvaniei* (20.X.1966); Titus Roșu și Sabin Ciurdăreanu, *Formarea și consolidarea noțiunilor istorice de bază, cu ajutorul materialului intuitiv din muzeul nostru școlar* (20.X.1966); Al. Zinger, *Determinismul social și științele sociale particulare* (26.X.1966); Titus Roșu, *Un topor de piatră din colecția liceului nr. 1 Oradea* (26.X.1966); Sever Dumitrașcu, *Gheorghe Șincăi și Oradea* (2.XI.1966); Letiția Roșu, *Un monument istoric: biserica de lemn din Totoreni (raion Beiuș)* (11.XII.1966); Mihai Vînturache, *Ualoarea manualului școlar*

(19.II.1967); Dumitru Bejan, *Din luptele muncitorimii orădene, după primul război mondial* (9.IV.1967); Nicolae Tăutu, *Războiul din 1877 — în revista „Familia” a lui Iosif Uulcan* (9.IV.1967); Sever Dumitrașcu, *În legătură cu anul 1918, Oradea și Bihorul* (11.VI.1967); Titus Roșu, *Probleme sociale și politice bihorene, în perioada 1933—1938* (11.VI.1967).

SUBFILIALA BEIUȘ

Const. Duma Suceveanu, *Din istoricul liceului nr. 1 din Beiuș* (20.XI.1966); Nicolae Boc, *Cetatea Pomezului* (19.III.1967); Emil Papp, *Unele considerațiuni istorice și lingvistice asupra numelui Beiuș* (19.IV.1967).

SUBFILIALA INEU

Gheorghe Gabor, *Din istoria raionului Ineu între anii 1848—1870* (14.V.1967).

FILIALA PIATRA NEAMȚ

Mihai Zamosteanu, *Contribuții la cunoașterea arheologică a comunei Birgăoani r. Piatra Neamț* (12.X.1966); Vasile Iacob, *Geto-dacii în Moldova în sec. II—III e.n.* (17.XII.1966); Ilie Rotenștein, *Folosirea schiței de hartă și a graficelor în predarea lecțiilor de istorie* (23.XII.1966); Ion Nacu, *Personalități ale culturii românești în fruntea învățămîntului din jud. Neamț* (19.I.1967); Ioana Zamosteanu, *Dezvoltarea orizontului cultural prin lecțiile de istorie* (23.III.1967); Stelian Stafie, *Educarea elevilor în spiritul științific-ateist în predarea lecțiilor de istorie* (23.III.1967); Mihai Zamosteanu, *Cîteva date privind contribuția locuitorilor orașului Piatra Neamț la susținerea războiului de independență* (9.IV.1967); Dumitru Rusu, *Atitudinea maselor populare din jud. Neamț în timpul războiului de independență* (20.V.1967); Ion Nacu, *Orașul Piatra Neamț în lumina unor documente aflate la Arhivele statului din Piatra Neamț* (21.VI.1967).

FILIALA PITEȘTI

Ion Nania, *Cultura de prund pe valea Teleormanului* (10.XI.1966); Paul I. Dicu, *Noi unelte ale culturii de prund pe valea Argeșului* (2.XII.1966); Eugenia Popescu, *Rezultatele sondajului arheologic de la Tigveni, raionul Curtea de Argeș* (2.XII.1966); Paul I. Dicu, *Un călător englez prin orașul Pitești la începutul secolului al XIX-lea* (2.XII.1966) și *Unele aspecte și date privind organizarea și desfășurarea alegerilor pentru Adunările ad-hoc pe teritoriul fostului județ Argeș* (23.I.1967); *Participarea intelectualiilor argeșeni la răscoalele din 1907* (20.III.1967); *Urme neolitice în cartierul Pitești-Sud* (25.IV.1967); C. Florea și C. Tamaș, *Date cu privire la sprijinirea războiului pentru independență de către populația din fostele județe Argeș și Ulcea* (16.V.1967); Alfons Melinte, *Arta statuară în cuprinsul regiunii Argeș* (6.VI.1967).

SUBFILIALA CIMPULUNG-MUSCEL

Flaminio Mîrțu, *Știri noi și precizări biografice asupra pictorului revoluționar I. D. Negulici* (14.X.1966) și *O monedă necunoscută din timpul lui Basarab al II-lea la Lerești* (24.II.1967).

SUBFILIALA RM. VILCEA

Nicolac Daneș, *Mihai Uiteazul pe meleagurile vîlcene* (11.XII.1966); G. Dumitraș, *Atitudinea intelectualității vîlcene în timpul răscoalei din 1907* (22.III.1967); Petre Manole, *Învoielile agricole în Vîlcea în preajma anului 1907* (22.III.1967).

SUBFILIALA SLATINA

Gheorghe Cojan, *Despre oastea feudală din țările române în secolele al XIU-lea — al XVII-lea* (29.I.1967); Maria Matache, *Insemnătatea descoperirilor arheologice realizate în raionul Slatina* (26.II.1967).

FILIALA PLOIEȘTI

N. Bălan, *Morminte voievodale* (19.X.1966); N. Simache, *Date noi cu privire la activitatea emigranților după 1848* (26.X.1966); Mihai Apostol, *Primele rafinării de petrol din țara noastră* (26.X.1966); Constantin Boncu, *Monopolul domnesc privind la extracția petrolului* (30.XI.1966); N. Simache, *Prezențe traco-getice pe teritoriul regiunii Ploiești* (1.II.1967); Mircea Radu, *Conceptul de „serie istorică” la Xenopol* (22.II.1967); Ion Jercan, *Un cărturar de la 1900 din regiunea Ploiești: D. I. Brezeanu* (22.II.1967); N. Simache, *Date noi referitoare la răscoalele țărănești din 1907* (15.III.1967); D. Fotescu, *Disputa în jurul „legăturii lui Mihai”* (15.III.1967); Nora Costescu, *Aspecte ale luptei ideologice de la sfîrșitul sec. XIX-lea în România* (19.IV.1967); Al. Costăș, *Publicații ieșene despre oamenii Războiului din Orient* (19.IV.1967); Paul Popescu, *Orașul Ploiești în timpul Războiului de Independență* (13.V.1967).

FILIALA SIBIU

Thomas Năgler, *Populația autohtonă și caracterul colonizării săsești în sudul Transilvaniei în secolele XII—XIII* (18.X.1966); Anton Mesrobeanu, *Un mesaj al studenților români din Viena adresat lui Mihail Kogălniceanu la Iași (doc. din 26 oct. 1860)* (26.X.1966); Gheorghe Faghiura și Sorin Bitea, *Breslele sibiene în perioada 1550—1750* (10.XI.1966); Aurel D. Jippa și Nicolae Nistor, *Relațiile Sibiului cu domnitorii Țării Românești în sec. XU—XUI* (1.XII.1966); Aurel D. Jippa, *Satele din jurul Sibiului în sec. XIII—XUI* (8.XII.1966); Nicolae Nestor, *Cnezii români folosiți în diplomația sibiană în relațiile cu Țara Românească în sec. XU—XVII* (8.XII.1966); Aurel D. Jippa și Nicolae Nistor, *Lupta maselor populare din zona Sibiului împotriva asupririi feudale din secolele XVII—XVIII* (15.XII.1966); Mihai Sofronie și Ștefan Palada, *Cîteva pro-*

bleme privind meșteșugul aurăritului în Transilvani (26.I.1967); Carol Göllner, *Din istoricul războiului vamal între Austro-Ungaria și România (1885—1891)* (9.II.1967); Ana-Maria Haldner, *Aspecte semnificative ale evoluției stilului baroc la Sibiu* (11.V.1967); Sanda Coroianu, *Primul ghid al Orașului Sibiu (1790)* (11.V.1967).

SUBFILIALA AGNITA

Cornel I. Savu, *Conținutul social al picturilor murale de la Fofeldea* (9.I.1967).

SUBFILIALA SIGHIȘOARA

Gheorghe Moldovan, *Contribuții la cunoașterea castrului roman din Sighișoara* (9.II.1967).

FILIALA SUCEAVA

Al. Vasilescu, *Nicolae Iorga și Bucovina*; Gr. Foit, *Descoperiri arheologice din mileniul I pe teritoriul regiunii Suceava*; N. Ursulescu, *Memorii și proiecte de reformă din Principatele Române în anii 1821—1822*; Ionel Dîrdală, *Ecoul răscoalei populare de la 1821 în sudul Bucovinei*; O. Monoranu, *Din corespondența inedită a lui Ciprian Porumbescu cu privire la impresiile din Italia*; N. Ceredarec, *Consolidarea cunoștințelor de la lecțiile cu teme de cultură prin vizitarea urmelor materiale locale ale trecutului*.

FILIALA TIMIȘOARA

I. Munteanu, *Contribuții la cunoașterea gândirii social-economice a lui Vicențiu Babeș* (7.IV.1967); Gh. Sora, *Nicolae Popovici Horga, reprezentant de seamă al culturii românești* (28.IV.1967); I. Munteanu, *Contribuția maselor populare la susținerea războiului pentru independență* (12.V.1967); A. Dolga, *Ecoul războiului de independență în Banat* (12.V.1967).

FILIALA TÎRGÔVIȘTE

Radu Gioglovan, *Inscripții inedite de la Mănăstirea Dealu* (7.XI.1966); Mircea Georgescu, *O ctitorie a lui Udriște Năsturel la Tîrgoviște* (14.XII.1966); Eugen Fruchter, *Acțiuni premergătoare grevei din 1921 la Tîrgoviște și întreprinderile din împrejurimi* (30.I.1967); Gabriel Mihăescu, *Greva generală din 1920 la Tîrgoviște și întreprinderile din împrejurimi* (30.I.1967); Cristian Moisescu, *Cînd a fost construită vechea mitropolie din Tîrgoviște* (8.III.1967); Ion Turtoiu, *Procesul lui Candiano Popescu la Tîrgoviște* (5.IV.1967); Mircea Georgescu, *Poziția scriitorilor tîrgovișteni față de răscoalele țărănești din 1907* (5.IV.1967); Radu Gioglovan, *Cetatea Tîrgoviștei* (28.IV.1967) și *Date privitoare la războiul de independență în arhivele locale* (26.V.1967); Mircea Georgescu, *Ecoul războiului de independență în presa europeană a vremii* (26.V.1967).

FILIALA TIRGU-JIU

Ion Cumpănașu, *Originea familiei Brăiloiu* (4.IX.1966); Victor Cosmulescu, *Predarea capitolului cultură la lecțiile de istorie* (17.X.1966); Ion Cumpănașu, *Originea numelui Craiova* (11.XI.1966); Ion Grigoriu, *Din istoricul școlilor din Gorj* (12.I.1967); Constantin Pruteanu, *Săpăturile arheologice ale lui Cezar Bolliac în Gorj* (12.II.1967); Elena Bălan, *Cum dezvoltă la copii dragostea de patrie și popor la lecțiile de istorie* (12.II.1967); Aurelia Constantinescu, *Starea socială a țărănimii gorjene în 1907* (12.III.1967); Vasile Smeu, *Efecte ale reformei agrare din 1864 în satul Bilita-Gorj* (12.III.1967); Ivenia Bistreanu, *90 de ani de la obținerea independenței de stat; contribuția Gorjului la obținerea independenței* (7.V.1967); Ion Brînzan-Gruia, *Urme romane în Gorj* (7.V.1967); Eugenia Bardan, *Vizitînd muzeul raional* (9.VI.1967); Elena Udriște, *Ecaterina Teodoroiu, eroina de la Jiu* (22.VIII.1967).

FILIALA TIRGU-MUREȘ

A. Dankanici, *Inceputurile urbanizării orașului Tg. Mureș* (28.IX.1966); L. Otvos, *Metodica predării lecțiilor de cultură prin utilizarea diapozitivelor în cadrul lecțiilor de istorie* (30.IX.1966); B. Ciacoi, *Prezentarea la clasă a temei: Orașele și comerțul în evul mediu, prin utilizarea elementelor de istorie locală și a diapozitivelor* (14.XII.1966); A. Dankanici, *Noul tablou al neoliticului pe baza celor mai recente descoperiri* (9.I.1967); S. Fuchs, *Ecoul mării răscoale țărănești din 1907 în Transilvania* (18.III.1967); I. Chioresanu, *Cu privire la adresa Comitatului de Zărad din 20 iulie 1861* (4.IV.1967); V. Lazăr, *Savantul U. Pîrvan în cultura română și europeană* (18.VI.1966); A. Zriny și V. Nițu, *U. Pîrvan și preocupările arheologice-muzeografice din Transilvania după 1918* (18.VI.1967).

Tehnoredactor : MIRCEA NASTA

Dat la cules 9.IV.1968. Bun de tipar 23.XII.1968. Apărut 1968. Tiraj: 2000 + 65 ex. broșate. Hirtle Scris II A 63 g/m². Format 70×100/16. Coli editoriale 19,57. Coli tipar 22,25. A 21 885/1967. Indici de clasificare zecimală: pentru bibliotecile mari 9(R) pentru bibliotecile mici 9(R)

Tiparul executat la Întreprinderea Poligrafică „Informația”, str. Brezoianu nr. 23—25, c-da 189, București
Republica Socialistă România

